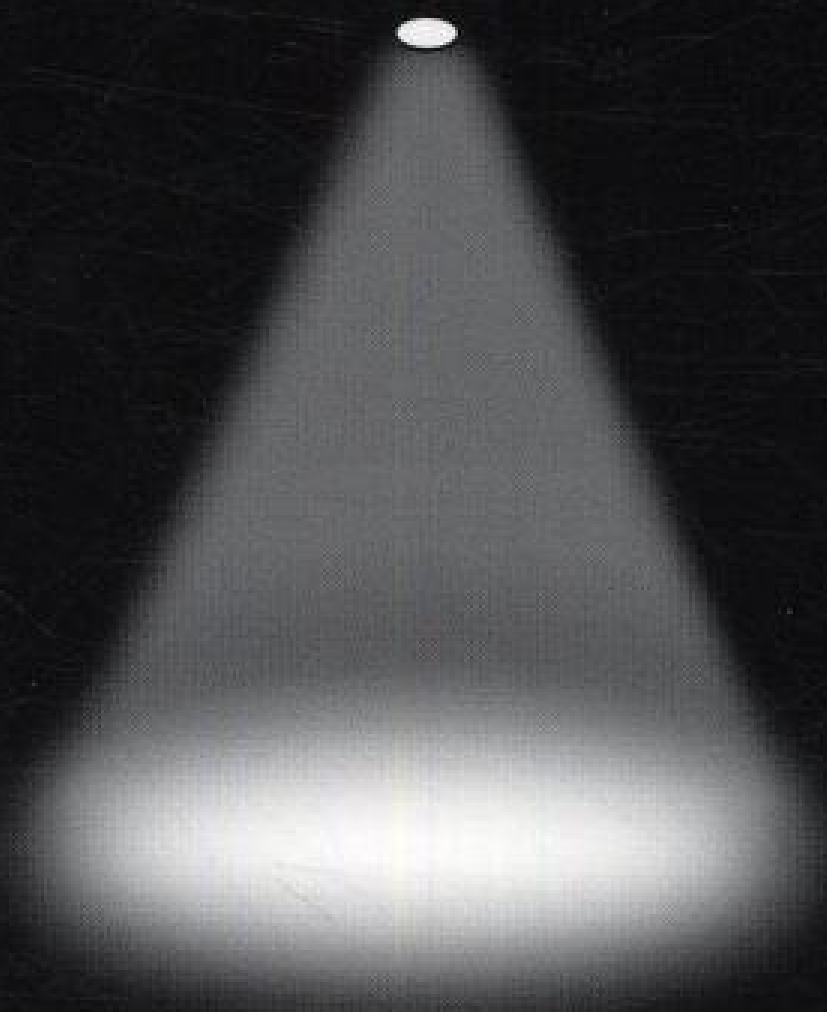

Willem Frederik Hermans
De donkere kamer
van Damokles

Eerste druk november 1958

Tweede herziene druk januari 1959

Derde herziene druk augustus 1959

Copyright 1958 by W. F. Hermans, Groningen Printed in the Netherlands

Scan + OCR door Manke

... **D**agenlang zwierf hij rond op zijn vlot, zonder drinken. Hij stierf van dorst want het water van de oceaan was zout. Hij haatte het water dat hij niet drinken kon. Maar toen de bliksem in zijn vlot sloeg en het vlot in brand vloog, schepte hij dat gehate water met zijn handen op, om te proberen de brand te blussen!

De onderwijzer begon zelf het eerst te lachen, de klas lachte tenslotte ook mee.

Toen ging de bel. De kinderen stonden op uit hun banken. Henri Osewoudt was een half hoofd kleiner dan de andere jongens uit zijn klas. In de ganzenmars liepen zij door de gang en bij de buitendeur begonnen zij te draven.

Nadenkend over het verhaal van de onderwijzer, werd Osewoudt door een blauwe tram die juist kwam aanrijden, van de anderen gescheiden. Hij deed geen moeite hen in te halen toen de tram voorbij was. Zijn oog viel op het bord INHALEN VERBODEN, dat hij alle dagen las als hij uit school kwam. Het staat aan de ingang van de nauwe hoofdstraat van Voorschoten. Zo nauw is de straat, dat de tramsporen naar elkaar toe kruipen en over elkaar heen gaan liggen. Nooit kunnen twee trams elkaar passeren in het centrum van het dorp.

De sigarenwinkel van Osewoudt's vader lag aan de andere kant van het dorp, niet ver van het punt waar de tramsporen weer uit elkaar wijken. Toen hij ter hoogte van de School met den Bijbel gekomen was, zag hij een oploop voor de deur van de sigarenwinkel. Een grote groep burens die gesticuleerden, hardop praatten en zo nu en dan naar binnen gluurden. Er stonden ook twee politieagenten bij.

De drogist Turlings kreeg Osewoudt in de gaten, maakte zich los uit de groep en kwam op hem af.

— Geef mij gauw een hand, Henri! Je moet met mij meekomen. Je kunt niet naar huis! Er is een ongeluk gebeurd, een afschuwelijk ongeluk!

Osewoudt zei niets, gaf hem een hand en liet zich meetronen. De mensen versperden bijna de hele straat. Turlings trok hem zo snel mee, dat hij niet verstaan kon wat er gezegd werd, al wist hij zeker dat het over hem ging.

— Is er een ongeluk gebeurd met moeder?

— Ach jongen! Het is te afschuwelijk om over te praten! Je zult het later wel horen. Een verschrikkelijk ongeluk!

— Is vader dood?

— Jongen, hoe durf je dat te vragen. Het is vreselijk! Vreselijk!

— JONGEN, HOE DUM JE DAT TE VLAGEN. HET IS VIESLIJK: VIESLIJK:

De drogisterij van Turlings was dicht bij de tramhalte, schuin tegenover de sigarenwinkel van Osewoudt's vader. Osewoudt keek om, maar zag alleen de mensen staan en een bord INHALEN VERBODEN, net zo'n bord als aan de andere kant van het dorp.

Zij gingen naar binnen, en de drogist bracht hem naar de kamer achter de winkel. De vrouw van de drogist droeg een witte laboratoriumjas. Zij vloog op hem af.

— O, arme jongen! Wat een verschrikkelijk ongeluk! Zij zoende hem op zijn kruin, haalde een rol drop voor hem uit de winkel en zette hem op een stoel bij de kachel die niet brandde.

Het rook naar hoesttabletten en zeemleer, zelfs in de huiskamer.

— Het is verschrikkelijk! Hoe is het mogelijk dat iemand zoiets doet! Arme jongen! Arme, arme jongen!

Osewoudt nam een dropje uit de rol die hij gekregen had.

— Heeft moeder het gedaan?

— Hoe is het mogelijk! Hoe weet hij dat!... zei de vrouw tegen de drogist. Hij huult er niet eens om!

Turlings boog zich over Osewoudt en zei: — Je oom zal je straks komen halen. Dan mag je mee naar Amsterdam.

Hij ging naar de winkel en belde op.

— Mama! Ik heb het bloed op straat zien liggen!

Hun zoontje Evert was ook twaalf jaar, net als Osewoudt, maar hij ging op de School met den Bijbel.

— Heb jij mijn moeder gezien?

— Hou je mond, Henri! Hou je mond Evert! Ga je handen wassen en aan tafel!

Het begon in de kamer naar aardappelen en kool te ruiken.

De drogist ging met zijn vrouw en zoontje aan tafel, Osewoudt lieten zij bij de kachel zitten. Hij vroeg niets meer, maar stak de dropjes uit de rol het ene na het andere in zijn mond.

De drogist en zijn vrouw baden hardop voor het eten, Evert las een stuk uit de Bijbel toen zij aan de pap toe waren. Daarna werd hardop gedankt.

Oom Bart belde aan toen de winkel al gesloten was. Hij kwam binnen met de vrouw van de drogist, zijn hoed in zijn ene hand, in zijn andere hand een

witte zakdoek.

— Hoe is het gebeurd oom? Vertel het mij. Ik ben al een grote jongen, oom!

— Je vader is ziek, zei oom Bart, en je moeder is naar de inrichting gebracht, net als vijf jaar geleden, weet je wel.

Buiten was het al donker. Zij stapten in de tram naar Leiden. Osewoudt keek door het raampje en toen zij langs de sigarenwinkel kwamen, zag hij dat er nergens meer licht brandde in het huis.

Hij trok oom Bart aan zijn mouw.

— Ik geloof niet dat vader ziek is, hoe zou hij tegelijk met moeder ziek hebben kunnen worden?

— Je moet niet zeuren Henri. Ik heb geen vooroordelen. Bij gelegenheid zal ik je alles Vertellen.

— Moeder heeft vaak gezegd dat zij vader zou doodslaan met het breekijzer.

— Breekijzer?

— Het breekijzer dat onder de toonbank ligt, oom. Het is aan de ene kant een breekijzer en aan het andere eind een hamertje.

— Hoe durf je het te zeggen! Je moeder is ziek. Denk aan andere dingen. Je blijft een tijdje bij ons. Dan mag je in Amsterdam op school. Vind je dat niet fijn?

Zij reden door tot het station in Leiden en namen de trein naar Amsterdam.

— Vanmiddag heeft de meester een verhaal verteld, zei Osewoudt. Het ging over een schipbreukeling op een vlot. Hij had geen drinken, hij haatte de oceaan omdat het water zout was. Maar toen sloeg de bliksem in het vlot en hij schepte het water dat hij haatte met zijn handen uit de oceaan, om de brand te blussen.

— En bluste hij de brand?

— Als hij de brand geblust heeft, is hij evengoed doodgegaan, van dorst. Wij hebben ons gek gelachen.

— Vertelt de meester jullie dikwijls zulke verhalen?

— Dag tante Fietje!

— Dag Henri! Arme jongen, arm kind.

Zij kuste hem langdurig, maar zij rook niet lekker.

— Dag Ria!

— Dag Henri.

Zij knuffelde hem even lang als tante, maar rook veel prettiger.

Oom Bart zei: — Hij vindt het fijn dat hij in Amsterdam op school mag. En nu meteen naar bed, Henri! Ria zal je wijzen waar het is.

Ria was negentien jaar. Zij nam Osewoudt mee, zij gingen twee smalle trapjes op en kwamen in een klein kamertje, waar een opgemaakt bed stond. Zij wees hem waar hij zijn kleren kon ophangen en zich wassen. Hij kleepte zich uit en waste zich, maar toen hij in bed lag, kon hij niet slapen. Hij hoorde zijn oom en tante naar bed gaan en daarna ging de deur open en keek Ria om de hoek.

— Wat is dat? Brandt het licht nog? Slaap je niet?

— Ik ben bang.

Zij deed de deur wijder open en wees op een andere deur die een trapje lager lag.

— Dat is mijn kamer. Je mag straks bij mij komen als je niet kan slapen.

Toen hij bij haar kwam, lag zij in bed.

— Kom bij mij onder de dekens, anders krijg je het koud.

Zij deed het licht uit toen hij in haar bed gestapt was.

— Mijn moeder neemt mij ook altijd in bed.

Hij begon te snikken.

Zij legde een arm onder zijn hoofd.

— Ik heb altijd graag een broertje willen hebben. Je mag vannacht bij mij blijven. Niemand merkt het. Trouwens pappa vindt alles goed, zegt hij altijd.

— Hij wou mij niet vertellen hoe het was gebeurd. Wil jij het mij niet vertellen?

— Ik weet het ook niet precies, Henri. Je moet aan die dingen niet denken.

— Ik zou het graag weten.

— Vind je niet dat mijn haar lekker ruikt?

— Ja het ruikt lekker, maar ik ben bang.

— Je moet gaan slapen.

— Ik kan niet slapen.

- - - - -

— Je bent nog een kleine jongen.

— Nietwaar. Ik ben een grote jongen, maar ik ben klein voor mijn leeftijd, dat kan ik niet helpen.

— Zo? Ben jij al een grote jongen? Weet je dat wel zeker? Als jij zo'n grote jongen bent, dan moet je mij eens een kusje geven.

Hij kwam met Ria naar buiten en keek om naar het huis.

— Het is zo lang geleden dat ik bij jullie geweest ben, zei hij, ik wist niet meer hoe het er uitzag.

Het was een smal, hoog huis. Naast de deur zat een zwart marmeren bord met in vergulde letters

Firma Bellincoff Fournituren

— Waarom staat er geen Nauta?

— Bellincoff is alleen maar de firmanaam.

— Waarom staat er fournituren? Is dat hetzelfde als vogelveren?

— Nee, er staat fournituren, maar praktisch verkoopt pappa niets anders dan vogelveren.

— Kun je daar rijk mee worden?

— Pappa verdient er goed op. Een hoed met veren kost nog een heleboel geld en hoeden met veren worden haast niet meer gedragen. Daardoor is pappa de enige in Amsterdam die nog veren verkoopt.

— Waarom heet deze gracht Oudezijds Achterburgwal? Ik zie nergens een wal.

— Die is er zeker vroeger geweest.

— Waarom zitten die juffrouwen achter de ramen in roze onderjurken?

— Dat zijn juffrouwen die het voor geld doen.

— Wat doen ze dan voor geld?

— Ze doen lief tegen mannen.

— Net als jij tegen mij?

— Wil je wel eens je mond houden? Anders mag je nooit meer, begrijp je?

Oom Bart vond dat Osewoudt later studeren moest en stuurde hem daarom naar een H.B.S.

Osewoudt bleek een gedweë, maar stille leerling te zijn. Iedere nacht sliep hij bij Ria in bed. Toen hij vijftien jaar was, ontdekte hij dat hij haar lelijk vond. Hij begreep nu ook waarom de fluisterende praatjes van andere jongens hem niet interesseerden. Waarom zou hij geluisterd hebben naar gebrekkig gefluister over dingen die hijzelf sinds jaar en dag in alle gemoedsrust iedere nacht bedreef? Dit was het niet wat hem verontrustte, wel dat hij klaarblijkelijk de enige was met een dergelijke praktijk en ook dat Ria het

enige meisje was dat dit soort omgang met hem wilde hebben. Hij zon op middelen haar kwijt te raken, maar kwijtraken was het voornaamste niet, voornamer was het haar te vervangen.

Ergens ter hoogte van Landsmeer vond hij een plek die rustig genoeg was voor zijn doel.

Zij stapten af en gingen onder aan de dijk liggen. Het meisje heette Clelia Bieland.

— Viezerd!

— Viezerd? Maar mijn oom zegt: het is een kwestie van teeltkeus!

Zij sprong op, greep haar fiets en reed zo hard mogelijk weg.

De volgende dag werd hij bij de directeur van de school geroepen. Deze man was voor het doen van een directeur nog opmerkelijk jong.

— Osewoudt, de vader van Clelia Bieland heeft geklaagd dat jij zijn dochter vuile praatjes vertelt.

— Maar meneer, ik heb haar alleen verteld dat mijn oom zegt dat de teeltkeus...

— Toevallig ken ik je oom heel goed. Bart Nauta. Een brave man, was vroeger communist. Hij heeft wroeging omdat hij een revolutie de rug heeft toegedraaid die in haar reine vorm al lang niet meer bestaat. Dat weet hij wel, maar toch heeft hij spijt. Hij hangt op koninginnedag de vlag uit, hij is een belastingbetaler en stembusganger geworden net als iedereen, maar hij probeert zijn geweten te zuiveren door zich krampachtig vast te klemmen aan idealen waarvan de draagwijdte maatschappelijk gezien nooit ver kan reiken: onthouding van sterke drank, niet roken en praten over seksuele vrijheid. Idealen die zwaar wegen, althans voor iemand die aan drank verslaafd is, graag rookt en een monogaan leven leidt. Maar hoe kan de wereld er beter van worden? Je oom heeft het over teeltkeus, hij leest alleen verouderde boeken.

— En het antimilitairisme dan?

— Antimilitairisme? Duitsland en de Sovjet-Unie organiseren op het ogenblik de machtigste legers die de wereld ooit heeft aanschouwd! Hitier wil de hele wereld veroveren, Rusland dito. Moeten wij antimilitairist zijn en ons laten uitmoorden als heiligen?

Heus, je oom is een braaf man, maar geloof niet alles wat hij zegt. Beloof mij dat!

— -- - - -

De directeur gaf hem een hand.

Na schooltijd zag hij Clelia Bieland met een andere jongen fietsen, die net zo oud was als hij, maar anderhalf hoofd groter.

Nog diezelfde week werd hij lid van een judoclubje. De boeken in de kast van zijn oom keek hij niet meer aan. Hij maakte zijn huiswerk met lusteloze vlijt, behaalde redelijk goede cijfers, maar had nergens belangstelling voor, behalve voor judo. Soms dacht hij er over bij een van de hoeren op de Oudezijds Achterburgwal naar binnen te stappen, maar hoewel hij er verscheidene bij de voornaam kende, doordat het ten slotte buurvrouwen waren, was er nooit een die zich toeschietelijk toonde. En waarom zou hij zich inspannen? 's Avonds bracht hij zijn bed in wanorde en als zijn oom en tante waren gaan slapen, ging hij naar Ria's kamer.

Hoe nu precies zijn moeder zijn vader vermoord had, wist hij nog altijd niet.

Op een Hemelvaartsdag ging hij in zijn eentje naar Voorschoten. Hij nam eerst de blauwe tram naar Haarlem. Daar stapte hij over op een andere blauwe tram naar Leiden. In Leiden nam hij weer een andere blauwe tram richting Den Haag.

In Voorschoten stapte hij uit, bij de halte aan de noordzijde van het dorp. Hij bekeek de omgeving als een vreemdeling. Daar stond het huis met het wapen van de gemeente in de gevel: drie afgebeten nagels. In hetzelfde gebouw of ertegenaangebouwd de school waar hij op geweest was en het politiebureau. Iets meer naar het dorp toe de gereformeerde kerk waarvan de toren op een rechtopstaande zeppelin leek. Nog verderop de middeleeuwse toren van de Willibrordkerk. Hij liep naar de smalle dorpsstraat, zijn ogen gevestigd op het bord INHALEN VERBODEN. De tram die hem gebracht had, passeerde hem. Het werd bijna donker in het straatje. Ieder huis rook hier naar misdaad en moord. Hij gluurde naar alle ramen, maar zag nergens hoeren zitten. Het leek of hem iets afschuwelijks zou overkomen. Bij de sigarenwinkel verlangzaamde hij zijn passen, maar stilstaan durfde hij niet. Er waren rolgordijnen neergelaten voor de deur en het étalageraam. SIGARENMAGAZIJN „EUREKA” stond erop in zilveren letters; waren de E en de K vroeger ook al zo verroest geweest?

De garage van Sluimer, naast de sigarenwinkel, was dicht. Aan de overkant bleek een snoepwinkel van C. Ja-min te zijn gekomen. In het witte huisje tegenover de andere tramhalte, was nog altijd het „Schoenherstellers bedrijf ‘t Centrum”. Het Centrum ... en het lag juist aan de rand van het dorp, bij de halte waar de tramsporen alweer uit elkaar gingen.

Naar binnengaan in Drogisterij „De Gaper” en eens kijken hoe Evert Turlings het maakte? Maar er kwam juist een tram uit Den Haag aangereden en Osewoudt stapte in met een gevoel of hij aan een achtervolging ontsnapte. Hij ging voor een raampje zitten en keek met alle aandacht naar buiten. Weer kwam hij langs de sigarenwinkel. Boven de hele breedte van de étalage hing nog een geel bord

NORTH STATE Cigarettes

Zijn tante Fietje hield niet van hem.

Zij ontving dikwijls vriendinnen en het begon hem op te vallen dat het gesprek verstomde zodra hij de huiskamer binnenkwam.

Zodoende gaf hij dikwijls toe aan de verleiding op de gang te blijven en zijn oor bij de deur te houden, als hij bemerkte dat zijn tante visite had.

— Maak je je nooit ongerust over hem?

— Och, wat zal ik zeggen met zo'n moeder? Het is een wonder dat hij leeft.

— Hoezo?

— Heb ik je dat nog nooit verteld? Hij is een zevenmaandskindje. Ja en moet je weten, hij is niet eens echt geboren. Zijn moeder heeft hem op een dag verloren in de po, tegelijk met haar ontlasting.

— Hoe is het mogelijk!

— Nou ja, het is hem wel aan te zien.

— Waarschijnlijk wordt hij niet oud.

— En dan dat bleke meisjesgezicht, met die dunne blonde haren van hem.

— Wordt hij al zeventien?

— Ja, en hij hoeft zich nog altijd niet te scheren.

— Wat zeg je? Mijn jongen moest zich al scheren toen hij veertien was!

— Zo iemand is natuurlijk niet normaal. Hij is al met een achterstand begonnen. Het zal de vraag wezen of hij ooit werkelijk een man wordt.

— Loopt hij wel eens met een meisje?

— Meisjes? Daar taalt hij eenvoudig niet naar!

Osewoudt keek in de spiegel en voelde aan zijn wangen, zijn wangen bleven zacht, bol en glad. Op school keek hij om zich heen of er soms om hem gelachen werd, hij spitste zijn oren als hij jongens in een groepje bij elkaar zag staan, maar iedereen liet hem met rust, omdat zij wisten dat hij elke jongen, zelfs de grootste, onmiddellijk tegen de grond slingerde. Zijn judoclubje was hij geregeld blijven bezoeken. Zijn voeten vergroeyden ernaar, zij werden breed en zeer gespierd over de wreeven, het leek of zij zuignappen aan het worden waren, hij stond er onverwrikbaar op als waren zij van lood. Normale schoenen kon hij niet meer dragen, er moesten bijzondere schoenen naar maat voor hem gemaakt worden.

Een klein monster, een rechte staande pad

Een klein monster, een rechtopstaande pau.

Hij had geen neus, maar een neusje. Zijn ogen maakten ook in ruststand de indruk dat hij ze samengenepen hield alsof hij alleen maar loeren kon en niet gewoon kijken. Zijn mond deed denken aan de opening waardoor laagstaande dieren hun voedsel opnemen, geen mond die ook lachen en praten kón. En dan zijn bolle wangen en het witte zijdeachtige haar dat hij zo kort mogelijk knippen liet maar dat toch niet stug rechtop wilde staan.

— Wat doe je hier? Waarom kijk je in de spiegel?

— O ben jij daar? Niets.

Ria pakte zijn hoofd beet en vroeg: — Heb je iets in je oog?

— Nee ik keek zo maar in de spiegel.

Zij gaf hem een kus en duwde haar onderlijf tegen hem aan. Hij wist nu dat zij zo lelijk was, dat zij geen andere man krijgen kon en ook dat zij hem anders graag had laten schieten. Hij wist ook dat zij niet zwanger werd, omdat zij niet zwanger worden kon.

Er was geen enkele plaats op haar lichaam waar je haar kon aanraken zonder onmiddellijk haar skelet te voelen. Haar haren hadden de kleur van pakpapier, zij had een lange spitse onderkaak en ook haar tanden waren te lang. Altijd waren haar tanden te zien, zelfs als zij niet glimlachte en dat deed zij nooit. Ze stonden enigszins scheef over elkaar, rustten altijd op haar onderlip. Haar tanden vormden geen sieraad van de mond, of zelfs maar een wapen, maar eerder de afsluiting ervan, iets als de knip op een portemonnaie.

Het is nu toch zeker, nietwaar pappa, dat Henri's moeder volgende maand het gesticht verlaten mag?

— Ja.

— Dan hebben Henri en ik u iets te vertellen. Wij gaan trouwen!

— Trouwen?

— Henri en ik hebben besloten te trouwen, pappa. Henri wil de sigarenwinkel voortzetten. Wij nemen zijn moeder bij ons in huis.

— Maar Henri! Wil je dan ineens niet meer studeren?

Osewoudt zei: — Ineens? Ik wil het al een hele tijd niet meer. Ik geloof niet dat ik ervoor deug. Ik ben achttien jaar en ik wil op mijn eigen benen staan. Wie moet er anders voor moeder zorgen?

Zijn stem was nog altijd hoog als een kinderstem.

— Maar Henri...

Tante Fietje begon nu te huilen.

— Ria! snikte zij, je vergooit je toekomst! Je bent zeven jaar ouder dan hij! En dan is hij ook nog je volle neef!

— Ach moeder hou jij je mond maar! Je dacht zeker dat ik het niet wist!

— Wat?

— Dat ik al twee jaar oud was, toen vader en jij met elkaar trouwden! De kinderwagen ging mee naar het stadhuis, die bleef achter onder de hoede van de portier!

— Ach! Je begrijpt er niets van Ria. Je vader was een idealist!

— Luister Ria, zei oom Bart. Ik ben altijd een tegenstander van formaliteiten geweest. En dat ben ik nog altijd!

— Ach vader, zeur niet. Wie vraagt ernaar wat iemand in zijn hart is? Met of zonder formaliteiten, getrouwd ben je toch!

— En ik zeg, dat het niet gebeurt!

Tante Fietje stond op en ging de kamer uit.

Nog diezelfde maand overleed zij aan een hartverlamming.

Osewoudt en Ria trouwden de 25e augustus van het jaar 1939. Zes dagen later vertelde de radio dat Hitler met vliegtuigen en tanks Polen was binnengerukt.

De sigarenwinkel werd voor rekening van oom Bart opnieuw ingericht en geverfd. In de deurpost was een elektrisch contact aangebracht, waardoor een belletje begon te tingelen als de deur geopend of gesloten werd. De winkelruimte was zo klein, dat de allesbehalve grote toonbank bijna geen ruimte meer overliet. Al het houtwerk werd donkerbruin geverfd. In de deuren naar de achterkamer kwam glas in lood, dat geheel ondoorzichtig was. Als finishing touch schroefde Osewoudt boven de kruk van de deur aan de binnenkant een bordje *Hebt u niets vergeten?*

Zij aten en zaten in de achterkamer. Boven waren drie kamertjes, een voor Ria en hem, een voor zijn moeder en het derde hadden zij verhuurd aan een student. Moorlag was oorspronkelijk meubelmaker geweest in Nieuw-Buinen. Maar zo sterk was de drang in hem geworden theologie te studeren, dat hij een kamer genomen had in Voorschoten. Met opzet woonde hij niet in Leiden zelf, want hij had zijn staatsexamen nog niet gedaan en was dus niet bevoegd examens aan de universiteit af te leggen. Nu al in Leiden zelf wonen leek hem heiligschennis. Hij was al over de dertig, studeerde dag en nacht, maar was al drie keer voor het examen gezakt.

Soms gingen zij 's avonds wat wandelen met hun drieën, een enkele keer was ook Moorlag erbij. Zij hepen de nauwe dorpsstraat door, links en rechts groetend naar andere winkeliers, op tijd uitwijkend voor de blauwe tram. Als zij aan de noordkant het dorp uitkwamen, liepen zij soms wel door tot aan de zilverfabriek, maar nooit verder.

— Moeder, is het niet te vermoeiend, voor je?

— Ach jongen, wat denk je wel. Ik ben geen oude vrouw.

— Natuurlijk niet, maar we hebben allemaal slaap, zei Moorlag.

Dan gaf zij toe.

Moorlag had een kalmerende invloed op haar. Plotseling kon zij midden in de nacht haar bed uitkomen en door het huis gaan dwalen in een laken gewikkeld en een masker voor haar gezicht dat zij uit een oude krant had geknipt. Daarbij zei ze, op een toon of ze vertelde dat zij nog even stof moest afnemen: — Ik zie het weer, ik jaag het even weg.

Moorlag kreeg haar dan met enkele woorden weer naar bed.

Wat joeg zij weg? Osewoudt vroeg het haar niet. Nooit was hij er achter gekomen hoe zij zijn vader had doodgemaakt. Zij was een gewone vrouw van vijftig jaar met een rimpelig jonge meisjesgezicht, een mond zo dun dat hij niet meer leek dan de opperrimpel. Zij praatte dikwijls over zijn vader en altijd heel nuchter:

— Je vader zei toen tegen mij, vrouw zegt hij, alleen wie een postzegel van

vijf cent of hoger gebruikt, mag de koningin een zoen geven.

Want op lagere waarden staat de koningin niet, zegt hij. Hij zegt een zoen op de rechterwang zegt hij, want de linkerwang zit aan de voorkant van de postzegel. Je vader was een grappenmaker.

Haar grinniken leek op het piepen dat een zeemleren lap teweegbrengt op een nat raam.

Op zondagen ging hij wel eens met Ria en zijn moeder naar het vliegveld Ypenburg. 's Avonds luisterden ze naar de radio. Niemand had iets bijzonders te zeggen. Aan tafel werd niet gesproken. Enigszins wiebelend op zijn stoel, bracht hij het eten naar zijn mond. Zijn aandacht concentreerde zich op vreemde visioenen: dwars door de kamer waren spoorrails aangelegd, waarover hij lange treinen voorbij liet daveren. Hij dacht zich in dat er buiten voor de winkel, vliegtuigen stonden met brullende motoren, zonder op te stijgen, of geweldige kanonnen die onophoudelijk schoten met schokkende lopen.

Osewoudt werd nu negentien jaar en had het gevoel of alles wat er had moeten worden gedaan, al gedaan was. Alle obstakels die hem hadden moeten tegenhouden, (andere mensen besteden er hun hele leven aan om ze te overwinnen) zij waren bij zijn nadering neergesmaakt: zijn vader, zijn tante waren dood. Ria was een vrouw met wie hij alles gedaan had wat hij maar verzinnen kon, tot trouwen toe.

Voor de militaire dienst werd hij afgekeurd, hij was een halve centimeter te kort.

Eens per week ging hij een avond naar een judoclubje in Den Haag. Een andere avond ging hij met de Vrijwillige Burgerwacht exerceren. Hij leerde hoe hij een oud geweer moest laden, hij leerde autorijden en hij mocht een keer schieten met een oude revolver.

Henri! Wie kan ons nu opbellen midden in de nacht?

De wekker stond op kwart over vier. Het was buiten al volop licht. Er floten veel vogels maar er bromden nog meer vliegtuigen.

Nu hoorde hij zelf de telefoon overgaan.

— Hoe weet ik dat nou?

Osewoudt stapte uit bed en ging naar beneden. Toen hij in de winkel kwam, zag hij een grote vrachtauto vol soldaten voorbijrijden. Opnieuw rinkelde de telefoon.

— Sigarenmagazijn Osewoudt.

— Osewoudt! Hier de blokcommandant van de Burgerwacht! Zo gauw mogelijk in uniform naar het stadhuis komen. Er is oorlog! De Duitsers hebben ons overvallen! Ze gooien overal parachutisten neer. Kom onmiddellijk!

Onder aan de trap riep hij: — Ria! De Duitsers hebben ons overvallen! Ik moet op het stadhuis komen!

Hij ging naar de achterkamer en nam zijn uniform uit de kast. Het uniform was donkergroen als het uniform van een boswachter. Er hoorde een Duitse helm bij, opgekocht uit oude voorraden na de oorlog van '14—'18.

Terwijl hij op straat liep, hoopte hij dat de Duitsers zelf intussen helmen van ander model hadden aangeschaft. Wat zou hem anders niet allemaal kunnen overkomen?

Drie grote zwarte vliegtuigen kwamen laag over. Niet veraf hoorde hij kanonnen dreunen. Overal stonden mensen op straat te praten en naar de vliegtuigen te wijzen.

Hij moest tot laat in de middag op wacht staan voor het postkantoor, waar het hele dorp de saldo's van zijn spaarbankboekjes kwam opvragen. De hemel bleef blauw en onbewolkt. Soms lieten de Duitsers er grote witte paddestoelen in achter. De mensen wezen. Nederlandse soldaten kwamen op motorfietsen voorbij om er op af te gaan. De blauwe trams bleven normaal rijden. Osewoudt mocht niets anders doen dan op wacht staan met een oud geweer. In de stralende zon, onder het gezang van vogels, moest hij zelf de monsterlijke kanonnen verzinnen zoals altijd. Niemand was van plan het postkantoor aan te vallen.

Toen hij 's avonds thuiskwam plakte hij stroken gompapier kruisgewijs over het étalageraam.

Een vrachtauto met soldaten stonde voor zijn deur. De soldaten sprongen

~~Een vriendin met een klein beetje voor zijn deel. De vrienden sprongen~~
eraf en gingen de winkel binnen. Osewoudt gaf hun alles waar zij om vroegen en weigerde betaling.

— Dat hoeft u nergens voor te doen! zei een luitenant.

— Waarom niet? Ik moet toch ook iets doen. Wat wilt u zelf hebben? Neem deze sigaren.

De luitenant keek wat de prijs was en gaf Osewoudt een gulden. Toen zei hij:

— U kunt ook foto's ontwikkelen en afdrukken, nietwaar?

Hij wees naar een stuk karton dat voor de winkeldeur hing. Dit karton, waarop verschillende amateurkiesjes waren geplakt, maakte bekend dat wie hier zijn rolflimpje in de brievenbus deed, het na tweemaal 24 uur ontwikkeld en afgedrukt kon komen afhalen.

De luitenant haalde een rolflimpje uit zijn zak.

— Geeft u maar hier, zei Osewoudt. Ik zal mijn best doen, maar ik garandeer niet dat het overmorgen klaar is. Hoe is de naam?

— Dorbeck. Met ck.

,Dorbeck' schreef Osewoudt op het flimpje, met ck.

— Ik heet Osewoudt met dt, zei hij en legde het rolletje in de la van de toonbank.

— Dan lijken onze namen op elkaar.

De officier gaf Osewoudt een hand en keek hem recht in zijn ogen. Osewoudt zag dat de ogen van de luitenant op precies dezelfde hoogte als de zijne lagen. Het waren grijsgroene ogen, die hem aankeken of zij iets bijzonders in hem zagen. Nog nooit hadden ogen hem aangekeken op zo'n manier, behalve als hij zichzelf in de spiegel zag.

— U bent even lang als ik, zei Osewoudt, en ik ben afgekeurd voor de militaire dienst.

— Ik bijna ook. Maar ik heb mij uitgerek.

Dorbeck lachte. Zijn witte tanden stonden zo recht en aaneengesloten, dat het leek of zijn gebit uit twee ononderbroken messen van ivoor bestond. Hij had zwart haar en langs zijn onderkaak lag een blauwe schaduw van baardstoppels, zijn wangen gloeiden roodachtig onder zijn jukbeenderen. Hij had een stem als een klok van brons.

— Bedankt, zei hij, overmorgen hoeft het niet klaar te wezen, want dan kom ik nog niet terug. Maar terugkomen doe ik. Hij liep de winkel uit en

sprong op zijn vrachtauto.

Osewoudt keek hem na. Toen hij zich omdraaide zag hij Ria staan in de halfopen tussendeur.

— Wie was dat?

— Zo maar iemand.

— Hij leek precies op jou, zoals een negatief van een foto lijkt op een positief.

— Hij is goedgekeurd voor de militaire dienst, ik niet.

— Allicht. Jij lijkt op hem zoals een mislukte pudding lijkt op een... weet ik veel... op een pudding die wel gelukt is. Ik lach me dood. Heb je al die kerels niet laten betalen?

— Wat gaat jou dat aan? Jij neemt geld uit de la zonder vragen.

— Ja! Het geld van mijn eigen vader! Ik mag ermee doen wat ik wil! Wat verbeeld jij je wel? Waarvan zouden jij en je moeder moeten leven, als je niet met mij was getrouwd?

De Duitsers kwamen op stoffige vrachtauto's het dorp binnenrijden. De blauwe tram moest stilgelegd worden. De Duitsers hadden nog dezelfde helmen als in 1914—'18. De helmen van de burgerwacht namen zij in beslag, ook de uniformen, de pistolen en de oude geweren.

Na hun intocht hernam de blauwe tram zijn normale dienstregeling. Alles werd weer normaal, al bleef het voorlopig wat drukker dan gewoonlijk.

Twee dagen later stopte een Nederlandse officier op een motor voor Osewoudt's sigarenwinkel. Toen hij afstapte zag Osewoudt dat het Dorbeck was.

Dorbeck liet de motor half over het trottoir vallen en ging de winkel binnen.

— Spijt me, je filmpje is nog niet klaar, zei Osewoudt, ik doe dat werk niet zelf, het wordt door iemand in Den Haag gedaan, maar hij is niet langsgesproken, ik denk door de oorlog.

— Dondert niet.

Dorbeck ging met een dij op de toonbank zitten.

— Is er iemand daar achter? vroeg hij en keek naar de tussendeuren.

— Nee, mijn moeder ligt in bed, mijn vrouw is uit.

— Heel goed. Ik heb aan jou gedacht omdat je even groot bent als ik. Ik moet een pak van je lenen. Ik wil dit uniform kwijt. Ik kan mij niet gaan melden als krijgsgevangene. Ook al heeft heel Nederland gecapituleerd, dan zal ik nog wel capituleren op een ogenblik dat het *mij* schikt.

Osewoudt ging naar de achterkamer waar de klerenkast stond. Dorbeck liep hem achterna, zijn uniform alvast losknopend.

— Moet je horen wat mij is overkomen. Ik kom in de buurt van Rotterdam. Daar staan godverdomme Duitse parachutisten op de weg. Even schieten, auto kapot, mijn hele sectie buiten gevecht. Ik moet mijn pistool afgeven en meegaan met die Duitsers. Maar even later begint het bombardement en ik ontsnap. Ik houd een wagen van ons aan en kom in Rotterdam. Ik loop in een straat, ik hoor geen een bom meer vallen, maar wat zie ik? Het ene huis na het andere begint vanzelf te branden. Ik vraag mij af hoe dat komt. Het is een enorme drukte op straat, mensen met kinderwagens vol beddegoed, mensen met handkarren en fietsen. Iedereen hollen, schreeuwen. Daartussen zie ik twee mannen lopen in bruine overalls. Ik weet meteen wat voor vlees ik in de kuip heb en houd ze aan. Natuurlijk! Moffen! Ze steken een heel verhaal tegen mij af. Ze beweren dat ze parachutisten zijn, dat ze twee dagen eerder gevangen genomen zijn door de mariniers en bij gebrek aan beter naar de

gevangen genomen zijn door de Japanners en hij geboort aan deet naar de gewone strafgevangenis gebracht. Daar hebben ze hun uniform moeten uittrekken en er die overalls voor in de plaats gekregen. Bij het begin van het bombardement heeft de directeur de gevangenisdeuren opengezet, zo komt het dat ze weer op straat lopen.

Weet je wat ik gezegd heb? Ik zeg: jullie denken zeker dat ik geen krant lees? Dat ik achterlijk ben? Jullie zijn hier, voor de aanval begon, verstoep in een vrachtschip binnengebracht! Jullie zijn saboteurs! Ga maar bidden als daar behoefte aan mocht wezen, want de eeuwigheid nadert!

Ik zie toevallig drie soldaten lopen met karabijnen en ik heb die twee kunstenaars onmiddellijk laten neerschieten. Als ik mijn eigen pistool niet was kwijtgeraakt, had ik het eigenhandig gedaan!

De klerenkast stond nog open. Zelf pakte Dorbeck een paar schoenen eruit. Zijn laarzen smakten op de vloer. Hij knoopte een das van Osewoudt om zijn hals en ging terug naar de winkel.

— Hé! riep Osewoudt, wil je ook niet een overjas? Het is koud op een motor.

— Niet nodig en hartelijk bedankt. Verberg het uniform. Het pak zal ik je zo gauw mogelijk terugsturen.

Dorbeck raapte zijn motor op en startte.

— Hoe ben je aan die motor gekomen?

— Gevorderd!

Hij lachte, de motor raasde. Terwijl hij wegreed keek hij nog naar Osewoudt om.

Osewoudt pakte het uniform op en de laarzen en bracht ze naar de kelder, waar hij ze verstopte onder een hoop oud verpakkingsmateriaal.

Evert Turlings keerde bruingebrand uit de krijgsgevangenschap terug.

— Prachtkerels zijn die Duitsers, Osewoudt! Wacht nog drie maanden en ze hebben Engeland ook verslagen! Het is het sterkste leger van de wereld! Hitier is een genie! Wie had gedacht dat hij alle krijgsgevangenen zou vrijlaten?

De zoon van de drogist nam zonder vragen een pakje sigaretten en scheurde het open.

— Ik ben helemaal bekeerd, zei hij. Wij hebben een lesje gekregen waar wij een heleboel van kunnen leren! Wij hebben gezien wat een verrotte democratie waard is. De hele bende naar Engeland gevlucht, het strijdende leger in de steek gelaten. Het is misdadig dat ze ons tegen de Duitsers hebben laten vechten zonder wapenen, zonder vliegtuigen, zonder iets. En dan, als het misgaat, zelf er vandoor gaan! Ik heb het begrepen. Er breekt een nieuwe tijd aan, alle kleine staatjes zullen verdwijnen. Wij gaan het verenigde Europa tegemoet. Een Europa onder leiding van Duitsland, natuurlijk. De Duitsers, die hebben getoond wat ze waard zijn, zij hebben recht op de leiding. Hoe meer wij Nederlanders ons met de Duitsers verbroederen, hoe beter het is. Hitier is grootmoedig. Het germaanse broedervolk heeft hij ons genoemd. Hij heeft de moed van de eenvoudige Nederlandse soldaat geprezen, hij heeft de krijgsgevangenen vrijgelaten. Aan het werk heeft hij gezegd en hij heeft gelijk.

— Ik heb geen verstand van politiek, zei Osewoudt.

— Je bent de enige niet in Nederland. Heb je dat gelezen over die officier?

— Welke officier?

— Stond gisteravond in de krant. Een officier van het Nederlandse leger heeft tijdens het bombardement op Rotterdam twee onschuldige Duitse krijgsgevangenen zo maar op straat laten fusilleren. Hoe haalt iemand het in zijn hoofd! Hitier is nog veel te grootmoedig! Maar die jongen zal er wel van lusten als hij gepakt wordt. Onschuldige krijgsgevangenen doodschieten. Zoiets kan nou alleen een Nederlander doen. Op het slagveld er bij het eerste het beste schot vandoor gaan, maar weerloze krijgsgevangenen neerschieten, dat wel. Het zal het beste voor die jongen zijn als hij zich zo gauw mogelijk aanmeldt. Want anders wordt zijn schuld op het hele Nederlandse volk verhaald.

— Wij zijn misschien geen erg mannelijk volk, zei Osewoudt en sloeg zijn ogen neer.

Turlings stak het pakje sigaretten in zijn zak en pakte de kruk van de

winkeldeur.

— Ik kom nog wel eens langs! Ik breng je een paar goede artikelen uit *Volk en Vaderland* waarin klare taal gesproken wordt. De capitulatie is nu een maand geleden, het wordt tijd dat wij onze houding bepalen. *Bezinning* is het parool van onze dagen!

De deur ging open, het elektrische belletje rinkelde, Evert Turlings stapte naar buiten en het belletje rinkelde opnieuw.

Osewoudt liep juist terug naar de achterkant van zijn toonbank, toen het belletje voor de derde maal overging.

Daar stond Dorbeck. Hij droeg een lichtgrijs zomer-costuum dat eruit zag of het splinternieuw was. Hij maakte niet de indruk even klein als Osewoudt te wezen. Hij liet de deur achter zich open. Hij legde een groot pakket met een bruin papier er omheen op de toonbank.

— Bonjour, Osewoudt, hier is je pak terug.

— Dorbeck! Weet je dat je gezocht wordt? Er staat een stukje over je in de krant.

— Ze kunnen zoeken zoveel als ze willen, als ik niet gevonden wil worden, word ik niet gevonden.

— Wil je het uniform terughebben?

— Nee, laat maar.

— Jij hebt makkelijk praten, ik weet ook niet wat ik ermee beginnen moet, mompelde Osewoudt terwijl hij naar de tussendeuren liep.

Maar toen hij met het uniform over de arm terugkwam was Dorbeck verdwenen. De deur stond nog open.

Osewoudt smeed het uniform op de toonbank en liep de straat op. Maar de blauwe tram kwam juist langzaam voorbijrijden en beperkte zijn uitzicht. Hij zag Dorbeck ook niet in de tram, maar dat bewees tenslotte niet dat hij er niet inzat.

De zon scheen. Het was een mooie dag. Er liepen hier en daar wat mensen en daartussen ongewapende Duitse soldaten. Bijna leek het of er niets veranderd was, of alles altijd zo blijven zou. Misschien had Evert Turlings gelijk. Misschien was Dorbeck wel op weg geweest om zich te gaan melden. Osewoudt nam het uniform weer op, deed de winkeldeur op de knip en ging naar zijn tuintje. Met de kolenschop maakte hij een gat in de grond en hij begroef het uniform dat hij eerst in een paar kranten gewikkeld had

Pas 's avonds kwam hij ertoe het pak open te maken dat Dorbeck

achtergelaten had. Zijn zondagse costuum was niet het enige wat uit het papier kwam. Er lagen twee blikken busjes bij, een bankbiljet van tien gulden en een getypt briefje: *Osewoudt, ontwikkel deze films direct. Afdrukken hoeft niet. Snijd ze in stroken, doe die in een envelop en adresseer: E. Jagtman, Legmeerplein 25 III, Amsterdam-W. Doe ze uiterlijk morgenavond op de bus.*

Osewoudt bekeek de blikken busjes en begreep dat het geen gewone films waren, maar zogenaamde leicafilms. Hij had er geen verstand van.

Nog diezelfde avond ging hij naar Den Haag, naar de man die het karton over het ontwikkelen en afdrukken van amateurfilms bij hem voor de deur gehangen had. Maar toen hij bij zijn huis kwam, stond er een andere naam aan de deur en bovendien deed er niemand open. Bij een andere fotograaf proberen? Hij kende er geeneen, bovendien waren ze nu gesloten. In Voorschoten zelf was de drogist Turlings de enige die zich met fotografie bezighield. Hem vragen het te doen? Met zo'n zoon?

Zo kwam Osewoudt ertoe het zelf te proberen. Toen hij nog op de H.B.S. was, had hij ook wel eens een filmpje ontwikkeld. In de kelder vond hij een rood lampje, nog van oom Bart afkomstig en een paar schaalpjes in een kist. Hij had alleen de chemicaliën nog nodig. Zelfs deze durfde hij niet bij de drogist te gaan halen. Dus ging hij de volgende ochtend op de fiets naar Leiden en vroeg zijn moeder op de winkel te passen, want Ria lag met griep in bed.

Toen hij een half uur later terugkwam, was de winkel gesloten. Zelfs de rolgordijnen voor de winkelruit en voor de deur waren neergelaten, wat hij vroeger nooit deed en sinds de Duitse overval alleen 's avonds, omdat er geen licht uit de huizen mocht komen. Hij dacht aan die Hemelvaartsdag toen hij, vijftien jaar oud, in Voorschoten was gaan kijken om iets gewaar te worden over de moord op zijn vader en de winkel er precies zo uitgezien had en met een gevoel of alles verloren was — hij wist niet wat allemaal — stak hij zijn sleutel in het slot. Zijn moeder deed open en zei dat zij hem had horen komen. Woedend begon hij de rolgordijnen op te halen, maar het touwtje van het gordijn voor de deur brak en dat bleef dus hangen.

Zijn moeder verklaarde dat zij de gordijnen neergelaten had om twee mannen buiten te houden, twee mannen die Osewoudt persoonlijk wilden spreken met een boodschap van ene Dorbeck. Zij had gezegd dat hij hier niet woonde, dat alleen zijn naam nog pro forma op de winkelruit stond. Daarna had ze de deur gesloten en de gordijnen neergelaten. — Heb ik dat niet slim gedaan jongen? Zij was hoogst opgewonden, hij moest bijna geweld gebruiken om haar naar bed te krijgen, en op de trap barstte zij in huilen uit, zeggende dat zij het had voelen komen en dat het tegengehouden moest worden, tegengehouden.

— Jij wil mij niet helpen! Jij brengt mij naar bed alsof ik ziek ben, jij gaat te gronde als je niet naar mij luistert!

Maar wat zij ook beweren mocht, er was niets bij waar hij uit kon opmaken wat die twee mannen hem namens Dorbeck hadden kunnen vertellen. Toen de boodschappers ook niet, zoals hij hoopte, 's middags terugkwamen, besloot hij dat zij waarschijnlijk alleen gekomen waren om te informeren of de films al klaar waren. 's Avonds ging hij na het eten onmiddellijk naar beneden, loste de ontwikkelaar en het fixeersout op in leidingwater en stak zijn rode olielampje aan. Met in zijn hoofd vage noties van Duitse verdedigingswerken, geschutsopstellingen, vliegvelden, fotocopies van geheime wapens en andere militaire geheimen, haalde hij de eerste film uit zijn blikken busje. Hartkloppingen brachten hem buiten adem, bij de gedachte aan alles wat hij met zijn eenvoudige vloeistoffen te voorschijn toveren zou en dat door de Generale Staf in Engeland zou worden bestudeerd. Maar toen hij de film begon af te rollen, brak het zweet hem uit. Hij schatte de strook op twee meter lengte. Het celluloid was zeer stug, ontsnapte telkens aan zijn vingers, kronkelde zich om hem heen als een slang.

En hoelang hij er ook mee prutste, er kwam niets te voorschijn. Zo nu en dan hield hij de stroken bij het rode licht. Er gebeurde niets anders dan dat de films die eerst melkachtig wit waren geweest, geheel zwart werden. Tenslotte hing hij ze te drogen en ging naar bed. Toen hij ze 's ochtends weer bekeek, kon hij er niets anders op bespeuren dan zwarte vlekken. Hij knipte de films aan stukken en deed die in een enveloppe, welke hij in de toonbankla legde. Maar omdat hij vermoedde dat ze waardeloos zouden zijn en hij niet aangezien wilde worden voor een man die alleen maar teleurstellingen tot ontwikkeling kon brengen, deed hij iets wat uitgelegd zou kunnen worden als een wanhoopsdaad: hij nam al zijn bedrijfskapitaal (zeshonderd gulden) uit de bank, ging naar Den Haag, en liep een fotowinkel binnen waar hij in vijf minuten een Leica kocht die hij contant betaalde. Daarmee stapte hij op de tram naar Scheveningen in de hoop militaire installaties van de Duitsers te kunnen fotograferen: luchtdoelbatterijen, kampementen en schepen die zij gereed maakten om de aanval op Engeland uit te voeren. Maar toen hij eenmaal in Scheveningen was, vond hij bijna niets dat hem interessant voorkwam. Er lagen wel een paar schepen in de haven, maar hij wist niet eens precies of ze voor de komende Duitse aanval op Engeland waren bestemd. Hij fotografeerde een paar vrachtauto's zonder te weten welk nut die foto's zouden kunnen hebben, hij nam ook een kiekje van de Duitse schildwacht die voor de gevangenis stond. De Duitser kreeg het in de gaten. Hij ging, in plaats van alarm te maken, nog strammer in de houding staan. Niet meer dan zes opnamen had Osewoudt gemaakt toen hij thuiskwam; hij voelde dat hij daarmee niets zou kunnen beginnen. De films van Dorbeck had hij de vorige

dag al moeten opsturen. Ten einde raad nam hij de envelop met de verknoeiëde stroken uit de toonbankla, schreef erop: E. Jagtman, Legmeerplein 25, Amsterdam, plakte er een postzegel op en bracht hem naar de bus. Overdag zette hij zijn moeder in de winkel en een paar dagen lang kwam hij alleen 's nachts thuis om te slapen. Op goed geluk ging hij door met foto's maken in de omtrek, steeds zonder te weten hoe of waarvoor. Geen enkele Duitser nam notitie van hem, wat hem versterkte in de mening dat hij niet eens tot de werkelijk waardevolle objecten wist door te dringen, omdat hij nu eenmaal van militaire zaken geen verstand had. Maar in elk geval zou hij Dorbeck kunnen aantonen, dat hij geen moeite had gespaard om te doen wat hem gevraagd was. Na drie dagen voelde hij zich sterk genoeg om zich, als het moest, te kunnen verontschuldigen. Bovendien wist hij niet meer wat hij nog meer zou fotograferen (de eerste film had hij nog niet eens opgemaakt). Als zij zouden komen om hem te vragen: hoe zit dat, we sturen jou twee films met opnamen die onder levensgevaar zijn gemaakt en je weet niets anders te doen dan ze te verpesten — zou hij kunnen aantonen dat hij geld noch moeite had gespaard om de schade te herstellen. Hij bleef weer gewoon in zijn sigarenwinkel. Er kwam niemand. Een week later, op een avond, barstte een onweersbui los. Bijna tegelijk met een donderslag, hoorde hij dat er werd gebeld. Hij ging naar de winkel, maar kon niet zien wie er voor de deur stond. Op goed geluk deed hij open, tegelijkertijd de schakelaar van het licht opdraaiend, die bij de deur zat. Maar het licht weigerde.

Daar stond Dorbeck in een lange regenjas, druipend van het water.

— Dorbeck, ik heb de foto's ...

Dorbeck zette zijn linkerhand op Osewoudt's borst en duwde hem naar achteren. Zijn mond was stijfgesloten, hij keek Osewoudt nauwelijks aan. Hij sloot de deur achter zich en liep onmiddellijk verder naar het donkerste deel van de winkel, achterin bij de tussendeuren.

— Waar is je vrouw?

— Ze ligt boven in bed met griep. De foto's ...

— Is er verder niemand?

— Nee, maar luister nu ...

— Het spijt me dat ik je alle moeite voor niets heb laten doen. De films waren waardeloos. Ze zijn ons in handen gespeeld door een Duitse provocateur. Er stond niks op, natuurlijk. Ik heb je nog laten waarschuwen. Ik heb twee mensen naar je toegestuurd, maar je moeder wilde ze niet binnenlaten. Weet je dat?

— Ja, maar...

— Ik heb weinig tijd. Ik heb je nodig. Je moet zorgen dat je dinsdagmiddag om kwart voor drie in de stationswachtkamer van het station in Haarlem bent. Kijk uit naar mij. Ik zit aan een tafeltje met iemand anders. Hier... (Dorbeck pakte Osewoudt's hand en drukte er een zwaar voorwerp in) hier heb je een pistool. Dat neem je mee.

Buiten begon het nu ook te stormen, het werd nog donkerder in de winkel dan het al was.

— Afgesproken? vroeg Dorbeck, ik moet nu gaan.

De regen stroomde met een sissend geluid. Een bliksemstraal verlichtte de winkel, maar niet Dorbeck's gezicht, waar Osewoudt's eigen schaduw op viel.

— Zou je niet wachten tot de regen ophoudt?

— Geen tijd. Tot ziens.

Dorbeck liep achter de toonbank om naar de deur en ging naar buiten. Juist op dat ogenblik begon het elektrisch licht vanzelf te branden. Een lange rechthoek van licht viel op de zwarte straat.

Osewoudt stak zijn hoofd om de hoek van de deur en probeerde Dorbeck na te kijken, maar zag hem nergens.

— Wat heeft dit te betekenen? Weet u niet dat u verduisteren moet?

Een agent, fiets aan de hand, stond in de deur naast hem, water droop van zijn pet.

— Neem me niet kwalijk, agent, ik liet iemand uit. Het licht had ik vijf minuten geleden aangedraaid, maar het ging niet aan door een defect. Nu is het vanzelf gaan branden.

Osewoudt draaide de schakelaar om.

— Ik heb u nog niet eerder in het dorp gezien. Bent u hier pas aangesteld?

— Ja, ik ben hier pas kort, zei de agent, laat het niet meer gebeuren, meneer.

In de tramrails stond nog water van de onweersbui, maar de zon scheen. Osewoudt stond op een trapje voor de deur, bezig het gebroken touwtje van het rolgordijn te repareren. Evert Turlings kwam voorbij en wees naar het karton met de amateurkiekjes en vroeg: — Krijg je daar veel klanten voor?

— Niet zo veel. Ik doe het trouwens niet zelf. Ik moet dat karton weghalen, want de vent die het voor mij deed, is ermee opgehouden.

— Fijn!

— Waarom?

— Ik begin eerstdaags met het ontwikkel- en afdrukwerk. Mochten er klanten komen bij jou, stuur ze dan door naar mij. Zal ik jou een stukje scheerzeep cadeau doen! O nee, dat gebruik jij niet, ha, ha!

Osewoudt kwam van zijn trapje af en vroeg:

— Is dat werk moeilijk te leren? Ik heb er geen verstand van. Je moet alles in rood licht doen, word je daar niet doodmoe van?

— Rood licht zeg je? Zo was het in de tijd van je grootvader. Moderne films zijn voor alle soorten licht gevoelig, ook voor rood licht.

— Wat gebeurt er als je ze toch bij rood licht ontwikkelt?

— Worden ze zwart natuurlijk. Kan je ze net zo goed weggooien.

— Is het absoluut uitgesloten dat er nog wat van terechtkomt?

— Absoluut. Hoezo?

— Zomaar. De moderne techniek staat voor niets. Ik bedoel maar...

Evert Turlings kneep hem in zijn arm. Hij was bijna anderhalf hoofd groter dan Osewoudt.

— Wij leven in alle opzichten in een geweldige tijd, dat zul je nog wel eens merken. Ik had het er gisteren nog met Ria over. Hoe gaat het met haar? Nog in bed?

— Ze had vanochtend geen koorts.

— Ik ga haar even gedag zeggen.

Turlings wrong zich langs het trapje en liep de winkel in.

Dinsdag de 23e juli was een smoorhete dag.

Om 1 uur sloot Osewoudt de winkel. Hij trok een wit overhemd aan, een korte witte broek en tennisschoenen.

Zo gekleed liep hij door het dorp, onder zijn arm een opgerolde badhanddoek waarin zijn zwembroek zat en in de zwembroek was het pistool verborgen.

Hij nam de tram naar Leiden en in Leiden de trein naar Haarlem.

Precies kwart voor drie stapte hij de stationswachtkamer van Haarlem binnen. Onder een grote kamerpalm zat Dorbeck aan een tafeltje met een andere man. Verder was de wachtkamer leeg. Dorbeck legde een brandende sigaret op een asbakje, stond half op en wenkte.

Osewoudt liep naar het tafeltje toe en bracht de handdoek van zijn rechterhand over naar zijn linkerhand. De man die was blijven zitten keek naar hem op.

Hij had een somber, groot hoofd dat droop van het zweet. Zijn zwarte geplakte haar was in het midden gescheiden. Op het tafeltje voor hem lag een actentasje.

— Dit is Zéwüster, zei Dorbeck.

Osewoudt gaf Zéwüster een hand, zonder zijn eigen naam te noemen.

Zéwüster was minstens vijfendertig jaar oud. Hij droeg een dik, zwaar, bruinwollen pak.

— We gaan, zei Zéwüster, naar het adres Kleine Houtstraat 32. Je loopt mij maar achterna. Naast mij lopen doe je maar niet. Bij een viswinkel, daar vlak in de buurt, wacht ik op je. We gaan gelijk naar binnen. Als we in de kamer gelaten zijn, schiet je onmiddellijk. Je schiet op de man die het dichtst bij je staat. Denk erom dat je je niet vergist, want als we allebei op dezelfde man schieten, kan de overgebleven man schieten op ons.

Dorbeck wenkte de ober en rekende af.

Ze gaven elkaar uitvoerig handen of ze voor lange tijd afscheid van elkaar namen en verheten de wachtkamer. Dorbeck liep voorop, een meter of tien achter hem aan liep Zéwüster, Osewoudt was de laatste.

Toen hij buiten het station kwam, zag Osewoudt Dorbeck nergens meer. Wel zag hij Zéwüster.

Ieder op een verschillend trottoir, liepen zij over de Kruisweg en daarna door de straat in het verlengde van de Kruisweg. Osewoudt bevond zich in de

schaduw, Zéwüster in de zon. Hoe licht voelde Osewoudt zich op zijn tennisschoenen, in vergelijking met Zéwüster! Het was of hij op een andere planeet liep, waar de zwaartekracht maar een fractie van die op aarde bedraagt.

Zéwüster zeulde zijn brede lichaam voort door de drukkende zon. Hij moest alle knopen van zijn jasje hebben dichtgeknoopt, er zaten zware rimpels op zijn rug en zijn zakken puilden uit. Aan zijn linkerhand droeg hij het zwarte versleten actentasje. Of er dynamiet in zat en hij het doodstil houden moest om een ontploffing te voorkomen, hield hij zijn arm stijf langs zijn lichaam, wat hem een vreemde gewrongen manier van lopen gaf. Hij keek niet om.

Zo kwamen zij bij de dwarsstraat waar het eindpunt was van de blauwe trams naar Zandvoort, Den Haag en Amsterdam. Hier bleef Zéwüster staan voor een viswinkel. Hij keek nog altijd niet om, alsof hij al zijn aandacht bij de étalage bepaalde. Osewoudt stak over en ging ook voor de viswinkel staan. Naast elkaar lopend kwamen zij op een plein met veel bomen.

— Daar is het sportfondsenbad, zei Zéwüster, jij kan gelijk na afloop een duik nemen. Had je daarop gerekend?

— Nee, ik heb alleen een handdoek meegenomen om de mensen in Voorschoten de indruk te geven dat ik naar het strand ging. De zoon van de drogist die schuin tegenover mij woont, is een N.S.B.'er.

Kleine Houtstraat 32 was een hoekhuis. Terwijl Zéwüster aanbelde, keek Osewoudt rond, maar Dorbeck zag hij nergens. De deur ging bijna onmiddellijk open en een sponzige man met een kaal rood hoofd stond in de vestibule van het huis.

— Mogen we even verderkomen? zei Zéwüster.

Voorstellen en handen geven scheen niet op te worden gerekend. Achter elkaar liepen zij door een koele, maar benauwd ruikende gang. Zéwüster liep voorop, Osewoudt achter hem en achter Osewoudt liep de man met het rode hoofd.

Aan het eind van de gang stond een deur op een kier. Zéwüster wachtte voor deze deur, zodat Osewoudt en de andere man hem inhaalden. De man met het rode hoofd duwde de deur wijder open en zij gingen naar binnen.

In een serre rezen, onduidelijk in het tegenlicht, twee figuren op van hun stoelen. Nog voor zij helemaal rechtopstonden zei Zéwüster:

— U moet de groeten hebben van tante Amalia, en meteen werd er geschoten. Osewoudt zag niets meer. Hij had zijn rechterhand in de opgerolde handdoek gestoken die hij met de linkerhand voor zijn borst hield als een

handdoek geboden die hij met de handdoek voor zijn borst hield als een polsmof en door de handdoek heen schoot hij driemaal op de man met het rode hoofd die naast hem stond. De man sperde zijn mond open of hij wilde braken, strekte zijn handen uit naar Osewoudt's schouders, maar greep mis en viel op de grond.

In de kamer hing een grijze nevel die naar hoesttabletjes stonk.

Osewoudt holde de gang in, Zéwüster kwam vlak achter hem aan.

Toen zij buiten kwamen stond aan de overkant van de straat Dorbeck gebogen over een man die probeerde hem vast te houden bij zijn been. Osewoudt zag dat Dorbeck hem een schop tegen zijn hoofd gaf. Meer zag hij niet. Hij holde naar het plein terug, matigde zijn gang en liep in kalm tempo naar het sportfondsenbad.

In de vestibule van de zweminrichting stonden misschien wel meer dan honderd Duitse soldaten te stinken. Osewoudt boog zich voorover naar een meisje achter het loket.

— Heeft u een weermachtskaart? vroeg het meisje.

— Nee.

— Het bad is vandaag alleen toegankelijk voor de Duitse weermacht. Altijd op dinsdagmiddag.

Rustig liep hij het gebouw weer uit, keek rond en wandelde de richting uit van de tramhalte bij de kruising. Een tram zette zich juist in beweging onder langdurig fluiten, Osewoudt begon te rennen en sprong erop. Pas toen de conducteur in zijn buurt kwam, merkte hij dat deze tram naar Zandvoort ging.

Hij nam een retour Zandvoort en liep naar de afdeling „Roken”. Hoe was dit mogelijk? Daar aan een raampje zat de zoon van de drogist. Evert Turlings keek naar buiten en had Osewoudt niet in de gaten. Naar hem toegaan en een praatje maken? Nee, liever zo gauw mogelijk uitstappen. Maar Turlings zat aan de rechterkant van de wagon en een heleboel mensen hebben de gewoonte degenen die uitstappen na te kijken. Dan zou hij hem zeker zien.

Osewoudt draaide zich om en bleef tot Zandvoort in de afdeling „Niet Roken” zitten, zo ver mogelijk bij de uitgang vandaan. In Zandvoort aangekomen wachtte hij tot iedereen was uitgestapt. Toen hij zelf eindelijk de tram uitkwam, zag hij de zoon van de drogist nergens meer.

Het liefst was hij met dezelfde tram teruggereden, maar

hij durfde niet. Misschien zou de conducteur hem herkennen en zich afvragen waarom hij met een handdoek naar Zandvoort gegaan was en niet ging zwemmen. Zoiets zou die man niet vergeten, hij zou het zich herinneren op het oogenblik dat de politie een beloning uitloofde

op het ogenblik dat de politie een bereiking maakte.

Dus liep Osewoudt naar het strand en slenterde een poosje langs de zee zonder zelfs zijn tennisschoenen uit te trekken. Hij zag schepen aan de horizon, hij zag ook hoe zwart zijn zweterige handen afgaven aan de doek en hij voelde hoe moe zijn handen werden van het zware voorwerp dat in de handdoek zat.

Na een uur draaide hij de zee de rug toe en liep naar de tramhalte terug. Toen kwam Evert Turlings op hem aflopen. Het haar van Evert zat kletsnat op zijn hoofd geplakt. Hij had net als Osewoudt een handdoek bij zich.

— Henri! Ik heb je gezien!

— Schreeuw niet zo hard.

— Ik heb je zien knokken met een vent in de Houtstraat!

— Ik heb niet geknokt in de Houtstraat, ik ben er niet geweest.

De N.S.B.-zoon van de vrome drogist bleef twee tellen met opgetrokken mondhoeken op hem neerkijken, begon toen te fluiten.

— Je hebt je gauw verkleed! zei hij, hou mij nou niet voor de gek.

— Wanneer zou ik mij moeten hebben verkleden? Zeur niet! Ik ben helemaal niet in de Houtstraat geweest.

— Je hebt je verkleed. Je had een grijs pak aan met een lange broek.

— Maar ik ben hier al een half uur!

— Dat lieg je! Anders zou je met dezelfde tram moeten zijn gekomen als ik en ik heb je niet gezien.

— Wat bewijst dat? Er zitten zoveel mensen in de tram.

— Je bent hier net pas gekomen. Je haar is droog. Je bent nog niet de zee in geweest.

— Ik heb niet geknokt in de Houtstraat. Je moet iemand anders hebben gezien. Waar zou ik me dan moeten hebben verkleden?

Evert gaf hem een klap op zijn schouder en lachte. Zij reisden samen naar Voorschoten terug.

‘s Nachts kon Osewoudt niet slapen doordat hij kramp had in zijn linkerhand. Sinds hij de zoon van de drogist ontmoette, had hij het pistool met de handdoek eromheen niet meer naar zijn andere hand terug durven te brengen.

Een week lang dacht hij bijna voortdurend aan Dorbeck en hij hoopte dat hij iets van hem zou horen. Maar Dorbeck kwam niet, er kwamen ook geen boodschappen of brieven. Er verscheen evenmin een woord over de geschiedenis in de kranten. Hoe hij ook nadacht over middelen met Dorbeck in contact te komen, hij kon niets bedenken dat hem veilig genoeg scheen om het te proberen.

Op een zondagavond schoot hem eindelijk iets te binnen. Hij herinnerde zich de rolfilm die Dorbeck hem bij hun kennismaking, op de derde oorlogsdag, in mei, gegeven had en die nog steeds onontwikkeld in de toonbank lag. Hij ging naar de kelder en haalde de ontwikkelaar en het fixeersout die van de eerste proefneming nog overgebleven waren, te voorschijn. Het was een film die bij rood licht ontwikkeld kon worden, dat stond erop, het lukte deze keer dan ook goed. Plotseling kwamen plaatjes te voorschijn op het natte celluloid. Hij zag: een grote sneeuwpop met een helm en een karabijn.

Drie soldaten met gasmaskers voor, de armen om eikaars schouders, in pyjama.

Een mislukt portret van iemand die bewogen had tijdens de opname!

Een soldaat met bloot bovenlijf achter een luchtdoel-mitrailleur.

Nog een mislukte foto: een paar opnamen over elkaar.

Tenslotte een kiekje van Dorbeck, voor een huis op straat staand, met zijn armen om twee meisjes heengeslagen. Het was zo duidelijk dat hij het nummer van het huis kon lezen: 32. Natuurlijk dacht hij aan het adres

Kleine Houtstraat 32. Om beter te zien hield hij de film vlak bij het lampje. KLEINE HOUT zag hij aan de rand staan, moeilijk, want in spiegelschrift. Maar in elk geval was het hetzelfde hoekhuis, daar viel niet aan te twijfelen.

Hij knipte de film aan stukken, legde deze in het fixeer-bad, maar stond nog met het gedeelte waar de opname van het huis op voorkwam, in zijn hand, toen de deur openging en het electrisch licht werd opgedraaid. Het was zijn moeder, weer op een rare manier toegetakeld. Hij schrok zo van haar, dat hij niets riep maar met het negatief nog in zijn hand op haar toeliep. Zij stond halverwege de keldertrap, een laken om zich heengeslagen en op haar hoofd een muts die zij uit een krant had geknipt. Ze zei dat ze het weer voelde en was gekomen om het bang te maken. Zij wees op het rode olielampje en vroeg wat hij in zijn hand hield. — Niets, zei hij en keek tegelijk naar het negatief en toen zag hij dat het helemaal zwart geworden was. Hij stak het in het fixeerbade, draaide het licht uit en bracht zijn moeder naar bed. Hij nam haar de papieren heksenmuts af en frommelde die in elkaar. Toen zij in bed

lag begon zij te snikken, zeggend dat zij nu niets meer voor hem kon doen. Daarna kreeg zij een hikaanval. Hij probeerde haar water te geven, maar dat hielp niet. Ria schreeuwde: — Wat voer je uit? maar kwam niet kijken. Moorlag was niet thuis. De dokter kwam, maar bereikte weinig. De hele nacht deed zijn moeder, steeds hikkend, geen oog meer dicht. Hij kroop bij haar in bed. Omdat hij toch niet slapen kon, stond hij elk half uur op en ging naar het negatief kijken, of er misschien toch niet iets van het beeld behouden gebleven was. Maar toen hij de volgende ochtend, bij daglicht, voor het laatst keek, zelfs toen hij het tegen de zon hield, was er niets meer op te ontdekken, noch van het huisnummer, noch van Dorbeck of zijn vriendinnen. De andere foto's waren goed en hij maakte er een serie af-drukjes van.

Eind augustus las hij in de krant dat er een vliegtuig brandend neergeschoten was boven Amsterdam. Het was terechtgekomen op het Legmeerplein, had een perceel volledig verwoest en een begin van brand veroorzaakt in drie andere.

Osewoudt ging diezelfde dag nog naar Amsterdam. De foto's van Dorbeck had hij bij zich.

De explosie moest geweldig zijn geweest. Glas kraakte onder zijn voeten toen hij het Legmeerplein naderde, uit de ramen wapperden gordijnen. Meubels, sommige half-verbrand, stonden op hopen midden op het plaveisel dat voor rijdend verkeer was afgesloten.

Hij begon op de huisnummers te letten: 21, 23, 25. Van nummer vijfentwintig was alleen nog maar een portiek over.

— Mevrouw, weet u ook of er veel slachtoffers zijn geweest?

— Twaalf mensen dood, meneer. De hele familie Jagtman die op drie hoog woonde is omgekomen. En dan nog de oude mevrouw Sevensma en ...

Weer thuisgekomen legde hij de foto's weg op een veilige plaats; als herinnering aan de enige man die hij ooit bewonderd had.

Nog een paar weken bleef hij hopen, of eigenlijk ook vrezen dat er iets gebeuren zou, of dat hij iets horen zou, misschien van Zéwüster, maar ook die gedachten verdwenen en in de volgende tijd was het of de oorlog niet voor hem bestond.

In zijn linkerhand hield hij het bordje dat hij zojuist had uitgepakt. Het was een mooi bordje van een soort robijnrood kunstglas. Erop geschilderd stond:

LEDIG EXPOSITIEMATERIAAL.

In zijn rechterhand hield hij de factuur groot 12 gulden 50 cent, gedateerd 28 juni 1944. Een redelijke prijs.

Hij liep naar de étalage en schoof het gordijntje opzij dat de uitstalkast van achteren afsloot. Voorzichtig bukkend over de kunstig opgestapelde lege sigarenkistjes, tabakspakjes en sigarettendoosjes, strekte hij zijn hand uit naar een kartonnen kaartje met dezelfde tekst, dat nu al drie jaar in de uitstalkast stond en smerig geworden was.

Terwijl hij het kaartje greep, zijn hoofd voorover, kon hij toch vaaglijk waarnemen dat er iemand heen en weer liep voor het raam. Hij sloeg zijn ogen op, maar zag niemand. Toch wist hij zeker dat er heen en weer gelopen was, het was niet iemand geweest die stilgestaan had om te kijken, niet iemand die in *een* richting was voorbijgelopen.

Toen hij weer rechtop stond, keek hij nog eens naar buiten. Maar hij zag alleen de melkboer die aan de overkant op de pedalen van zijn bakfiets ging staan om te remmen.

Osewoudt legde het oude kaartje op de toonbank. Terwijl hij zich weer omdraaide naar de uitstalkast, zag hij een bruine enveloppe liggen op de mat achter de winkeldeur.

Hij rende naar de deur en deed twee stappen de straat op, het elektrische belletje bleef bellen. Niemand te bekennen in de naaste omgeving. Een ogenblik bleef hij staan en wuifde naar de melkboer. Nogeens keek hij, nergens iemand te zien die twee tellen eerder de enveloppe naar binnen kon hebben geschoven.

Wat kan het mij schelen, dacht hij, ging de winkel in en opende de enveloppe.

Er kwam een wit strookje papier uit, waarop getypt stond: Heb je mijn foto's al ontwikkeld? Stuur ze naar Postbus 234 Den Haag. Groeten. Dorbeck.

De hele tekst was met de machine geschreven, ook de naam Dorbeck.

Voor de eerste buslichting ging Osewoudt naar de brievenbus, een mapje in zijn hand. Bij de brievenbus gekomen, haalde hij de foto's nog eenmaal eruit, drie stuks:

een sneeuwpop met een helm en een karabijn; drie soldaten in pyjama, met gasmaskers voor; een soldaat in pyjamabroek, bovenlijf bloot, achter een

luchtdoelmitrailleur.

Osewoudt keek naar het verwisselbare nummer van de brievenbus: 3. De laatste lichting van de vorige dag. Hij schoof de foto's weer in de enveloppe, likte hem dicht en duwde hem door de spleet.

Die middag tegen vijf uur ging hij het hoofdpstkantoor van Den Haag binnen. Voortdurend rondkijkend slenterde hij naar de muur waarin de postbussen zijn. Bijna onmiddellijk viel zijn oog op het kleine metalen deurtje met het nummer 234. Hij wachtte.

Het rook naar vochtig linnen, verdrogende inkt en eindeloos heimwee, als in alle postkantoren, maar nu was het of hij het voor het eerst rook. Buiten hoorde hij trams bellen, buiten was de laagstaande zon die een balk van licht naar binnen dreef in het benauwde halfduister.

Bij hem in de buurt wachtten nog meer mensen tot de laatste bestelling afkwam. Maar sommigen liepen, sleutel in de hand, regelrecht naar hun loket, namen er een stapeltje brieven uit en verdwenen.

Toen het kwart over vijf was, stond er niemand meer te wachten.

Trouwens, dacht Osewoudt, misschien kan Dorbeck nu niet komen, misschien is het zijn bedoeling dat ik een paar dagen achtereen hier bij de postbussen blijf wachten om hem te ontmoeten.

Hij voelde dat zijn knieën begonnen te beven. Stond hij hier tenminste maar niet zo alleen! Natuurlijk, hij had het recht hier te staan, maar zou niet iedereen die hem zag, zich afvragen wat hij daar deed? De laatste bestelling was uitgevoerd. Waar bleef hij op wachten? Osewoudt draaide zich langzaam om, ineens bang dat hij bespied werd, dat het misschien een valstrik was.

Hij stond daar maar, zijn hand om de greep van het pistool in zijn broekzak. Er waren twee uitgangen, een links, een rechts, beurtelings keek hij naar beide richtingen. Het werd voortdurend stiller in het postkantoor.

Toen zag hij toch nog een vrouw binnenkomen, een heilsoldate, zij liep schijnbaar recht op hem af. Hij kon haar gezicht niet zien in het tegenlicht, zag alleen de omtrek van haar hoed en de strik daarop, haar plompe gestalte, ingesnoerd door het ceintuur van de blauwe regenjas, dunne zwarte benen, min of meer krom. Zij had een boodschappentas aan haar linkerhand. Of zij elke dag hier kwam, liep zij naar de postbussen en opende nummer 234. Zij stopte iets in haar boodschappentas, sloot het loket met een metalen klap en liep terug.

Toen zij bij de draaideur was, zette Osewoudt zich in beweging. Zij had een voorsprong van misschien een meter of twintig. Ook op straat bleef hij op dezelfde afstand achter haar.

Zij stak de straat over, luid bellend kwam een gele tram aanrijden. Osewoudt moest wachten met oversteken. Nadat de tram was gepasseerd, zag hij de heilsoldate nergens meer.

De volgende dag om dezelfde tijd ging Osewoudt weer naar het postkantoor en bleef staan wachten op dezelfde plaats. Maar er kwam niemand om het deurtje nummer 234 te openen. Nog twee dagen ging Osewoudt terug, de laatste dag kwam hij er zowel om één uur als om vijf uur. Maar toen hij tot half zes had gewacht, was er niemand geweest.

Hij ging naar de portier en vroeg bij welk loket hij wezen moest om een postbus te huren. De portier wees het.

Er zat niemand achter dit loket. Osewoudt trommelde met zijn vingers op het arduin van de toonbank terwijl hij zich zo ver mogelijk naar binnen boog. Eindelijk verscheen er een man die vroeg wat hij wilde.

Osewoudt haalde diep adem en zei: — Kunt u mij zeggen: op welke naam staat postbus 234. Ik zal u uitleggen waarom. Een relatie van mij heeft dat nummer, tenminste, dat denk ik. Maar ik krijg nooit antwoord op de brieven die ik stuur. Nu vermoed ik dat ik het nummer niet goed onthouden heb.

— Nummer 234, zegt u?

— Ja! Twee drie vier!

De beambte keek op een lijst, kneep zijn ogen samen, schudde met zijn hoofd.

— Dat nummer is niet verhuurd, antwoordde hij toen, als u even wacht, zal ik U die brieven teruggeven.

Hij liep weg.

Osewoudt liep ook weg, naar de deur, het postkantoor uit.

Toch ging hij ook de daarop volgende dag naar het postkantoor terug en hij bleef staan in de buurt van het loket waar de postbussen werden verhuurd, in de hoop de man weer te zien die hem gezegd had dat postbus 234 niet verhuurd was. Die man moest er meer van weten. Die man deed mee, die man was in het geheim, want hoe kon anders de sleutel van 234 twee dagen tevoren nog in het bezit van een heilsoldate zijn geweest? Die man loog. Het moest mogelijk zijn hem aan het praten te krijgen.

Maar er zat voortdurend een andere beambte achter het loket. Osewoudt wist nauwelijks hoe de man die hem geholpen had eruitgezien had, maar dat het deze man niet was, wist hij zeker. Wachten tot de andere weer in dienst kwam? Maar wat dan te zeggen?

Hij stapte op de blauwe tram, stapte uit de tram in Voorschoten, wachtte tot de tram weer was doorgereden, stak over en keek een ogenblik met aandacht naar de étalage van zijn eigen winkel.

Voorin, vlak achter het glas stond het bordje: LEDIG EXPOSITIEMATERIAAL. - Of ik er een winkeltje in expositiemateriaal op na houd, dacht hij, alles wat ik étaleer is leeg, *ledig*. Een sigarenwinkelier, lelijke gierige vrouw, zeven jaar ouder dan hij en die hem bedriegt, zijn moeder is krankzinnig, zijn vader is vermoord, gelukkig. Toch heb ik het niet gedaan. Jammer. Wat blijft er voor mij te doen over? Onder de toonbank liggen een Leica en • een pistool. Maar ik weet niet wat ik fotograferen moet en niemand zegt mij meer wie ik dood moet schieten. Alles gaat vanzelf, alles is al gebeurd. Alles wat ik onderneem blijft zonder gevolgen. Drie jaar heeft Dorbeck niets meer van zich laten horen en ook nu blijft hij onzichtbaar.

Hij deed een stap opzij en opende de winkel deur en alsof het daardoor kwam, begon meteen de telefoon te bellen.

Hij liet de bel van de telefoon nog een tweede keer volledig overgaan, sloot toen de winkel deur, wachtte tot de telefoon opnieuw begon te ratelen en nam de hoorn van het toestel.

Hij zei geen woord, luisterde alleen.

— Ja meneer, bent u meneer Osewoudt? Ik wilde u graag spreken. U moet het mij niet kwalijk nemen, maar ik wilde u spreken.

Osewoudt zei geen woord.

— Ik kan niet alles door de telefoon zeggen, meneer. Ik ben Elly Sprenkelbach Meijer. U heeft nooit van mij gehoord. De moeilijkheid is, ik wil een afspraak met u maken, maar u kent mij niet van gezicht.

— Komt u dan morgenochtend in de winkel.

— Dat doe ik liever niet. Wilt u niet een afspraak in Den Haag met mij maken? Ik heb een gewichtige boodschap voor u.

— Waarover gaat het?

— O, dat is de kwestie niet. De kwestie is: hoe zult u weten dat ik het ben. Laten we dit afspreken. Kunt u vanavond om acht uur komen bij het eindpunt van de gele tram in Voorburg? Dat is vlak bij het viaduct. Komt u daar, om acht uur. Ik heb het dagblad *De Telegraaf* tot een rolletje gerold in mijn linkerhand.

De verbinding werd meteen verbroken.

Hij sloeg zijn ogen neer naar zijn horloge. Het was kwart over zeven.

Zijn horloge stond op vijf over acht toen hij uit de blauwe tram stapte in Voorburg.

Onder het viaduct door, dan de spoorbaan oversteken, dan, daarachter, is het eindpunt van de gele tram. Blauwe trams, gele trams, treinen, nergens is zoveel railvervoer geconcentreerd als in de voorsteden van Den Haag — en het kan mij nergens brengen waar geen Duitsers zijn. Hoe kan ik een vrouw herkennen die een opgerolde *Telegraaf* in haar hand houdt, hoe kan ik zien of zij alleen is? Misschien staan twee of drie gewapende Duitsers opgesteld in de buurt van de halte, om mij te overweldigen zodra ik haar aanspreek, dat is heel goed mogelijk. Zij kunnen zich verbergen tussen de andere mensen die er staan te wachten.

Maar hij liep eerder vlugger dan langzamer. Hij ging onder het viaduct door, stak vlug de rijweg over, kwam bij de spoorwegovergang, de bomen waren omhoog en hij bereikte de andere kant van de spoorbaan.

Nu naar dat bosje waar het eindpunt van de gele tram was, hij kon het wachthuisje duidelijk zien, hij zag ook de tramdraden afsteken tegen de donkergrijze lucht. Maar de mensen die er stonden kon hij niet onderscheiden. Een gele tram kwam aanrijden, stopte. Ik wacht tot de tram is weggereden, dacht hij, zij moet dan alleen op de halte achtergebleven zijn, nu zijn er teveel andere passagiers. Als zij er straks nog niet alleen staat, weet ik wat er aan de hand is.

Maar de tram, hier immers aan zijn eindpunt, vertrok niet onmiddellijk. Osewoudt draaide zich om, ging de spoorweg weer over en sloeg linksaf, hopenoed daarvandaan het wegrijden van de tram te kunnen waarnemen. Maar hij kon de halte hier niet zien: een hoeveelheid nieuwe bakstenen was hoog opgestapeld langs de spoorbaan. Hij liep verder, maar verderop benam het kleine station van Voorburg hem het uitzicht. Bellen begonnen te rinkelen, een sein versprong. Toen hij terugkwam bij de overweg, waren de bomen gesloten. Bonzen in de verte. Over de spoorbomen hangend, keek Osewoudt naar het tramhuisje. De tram floot en vertrok.

Naast hem stopte een auto, achter die auto een tweede auto. Tientallen fietsers stonden om hem heen toen de trein eindelijk voorbijraasde. De motoren van de auto's werden gestart, de fietsers duwden zich af, een voet op het pedaal.

Temidden van die kleine menigte, in zijn voortgang belemmerd door een soortgelijke menigte die van de overkant kwam, stak Osewoudt de spoorbaan over en zonder dralen liep hij naar het nu verlaten tramhuisje.

Daar stond zij. Zodra hij haar zag, keek zij hem aan, een opgerolde krant

hield zij naar hem uitgestoken.

Zij was blootshoofds, zij had lang, sluik haar, zij droeg een witte regenjas.

Verder zag hij niemand op de halte.

Alsof hij haar een hand gaf, greep hij de krant een ogenblik beet en zei:

— Elly? Ben jij die Elly die mij heeft opgebeld?

— Ja, dat ben ik. Ik wilde u spreken.

— Ik heb je nooit gezien. Waarom heb je mij speciaal opgebeld?

— Dat zal ik straks zeggen. Niet nu, niet hier. Ik sta hier al zo lang, ik ben toch al zo zenuwachtig.

Haar gezicht was bol, bleekwit, haar mond was klein en rood en bewoog nog even, of zij met haar lippen woorden vormde die zij niet uitsprak.

Osewoudt keek rond in alle richtingen, maar zag niets verontrustends.

— Goed, als je hier niet wil blijven staan.

Hij pakte haar elleboog en nam haar mee, de halte af en langs de bloemenkwekerij op de hoek van de Prinses Mariannelaan.

— Kun je nu zeggen hoe je aan mijn adres komt?

Hij hield haar elleboog nog steeds vast en voelde haar arm trillen. Zij was klein, nog kleiner dan hij, hij keek schuin van boven neer op haar gezicht, waarin nu grote uitpuilende blauwe ogen zich omhoog richtten en niet knipperden bij de mededeling: — Ik heb je adres opgekregen in Engeland.

— Wanneer ben je dan in Engeland geweest?

— Ik ben er eergisteren vandaan gekomen.

— Met de trein zeker, mompelde hij, liet haar los, stak zijn handen in zijn zakken, zijn rechterhand zocht houvast aan het pistool in zijn zak.

— Ik heb bewijzen, je kunt mij geloven!

Hij gaf geen antwoord, een paar minuten, duwde haar toen het café binnen op de hoek van de Laan van Middenburg en de Prinses Mariannelaan. Hij zorgde dat zij vlak bij de deur gingen zitten. Zij vroeg:

— Waarom ziet u zo bleek, uw handen beven, u bent toch niet ondervoed?

— Nee, zover is het nog niet. Zeggen ze in Engeland dat iedereen hier ondervoed is?

— Ja, ze vertellen allerlei dingen in Engeland die niet kloppen.

Ouder dan achttien jaar kon zij niet zijn.

Zij maakte nu een tas open die zij aan een riem aan haar schouder had hangen.

— Ze hebben mij gezegd dat ik u deze foto moest laten kijken.

Osewoudt's adem stokte, maar toch pakte hij de foto aan, al had hij onmiddellijk gezien wat voor foto het was: het was een kiekje van een sneeuwpop die een helm van het Nederlandse leger ophad en in zijn armen een karabijn hield, zoals andere sneeuwpoppen een bezem vasthouden.

— Ik weet niet wat die foto te betekenen heeft. Maar dat hoefde ook niet, zeiden ze, ze zeiden dat ik u die foto moest laten kijken, dan zou u weten dat het safe is!

— Wie bedoel je met ze?

— Ja, in Engeland.

Hij stak het kiekje in zijn zak.

— Hoe ben jij in Engeland gekomen?

— Ik was er eind negenendertig al. Ik was bij een familie in huis om Engels te leren. Mijn vader en moeder zijn in Indië.

— Ik heb je naam niet goed verstaan door de telefoon. Wil je die niet even voor mij opschrijven?

Osewoudt haalde de foto weer tevoorschijn en legde hem achterstevoren voor haar neer. Zij zocht in haar tas, toen kwam er een schrijfinstrument tevoorschijn dat hem in verbazing bracht. Het leek op een vulpotlood, maar het schrift dat het voortbracht, zag eruit of het met inkt was geschreven.

— Wat is dat voor een ding? Hij griste het uit haar hand. Aan de spits toelopende uiteinde merkte hij een klein kogeltje op.

— Dat is een ballpoint. Is dat zo bijzonder?

— Die dingen bestaan hier niet. Gebruik het nooit meer! De Duitsers hebben dat nog niet uitgevonden. Ben je gek geworden? Wat moeten ze denken als ze je daarmee zien?

— In Engeland hebben ze me nooit gezegd dat ik het niet mocht meenemen.

— Kun je nog meer vertellen over de organisatie die je gestuurd heeft?

— Nee. Ze hebben gezegd dat ik dat niet moest doen.

— Hoe ben je hier gekomen?

— Met een bootje.

— Wanneer?

— Gisteravond ben ik afgezet, in Scheveningen.

— Waar ben je 's nachts dan geweest?

Zij begon te lachen.

— Dat vraag je natuurlijk om mij te checken. Je wist natuurlijk dat ik je zou opbellen, je weet wat mij is overkomen.

— Ik weet er niets van. Vertel het.

— Ik had een adres opgekregen in Engeland, een adres in Scheveningen. Maar die mensen woonden er niet meer. Toen ben ik naar een tante hier in Voorburg gegaan.

— Wat zei die tante dan wel?

— Niet veel. Maar ik moet daar weg. Ik mag onder geen omstandigheid bij familie blijven. Dat is voorschrift.

— Waar ga je dan naartoe?

— Dat moet jij mij zeggen.

— Heb je mij daarom opgebeld?

— Nee, niet alleen daarvoor. Ach, wat zit je toch te zeuren! Het is immers al lang afgesproken!

— Ik weet van niets. Ik heb je naam vanmiddag voor het eerst gehoord.

— Het is toch niet je bedoeling dat ik je mijn ware naam vertel?

— Is het je ware naam dan niet?

— Wou je soms beweren dat je niet weet dat geen enkele agent zijn ware naam zal zeggen? Zit je mij voor de gek te houden of deug je misschien zelf niet?

— Ik denk eerder dat jij niet deugt. Je zit mij te vertellen dat je uit Engeland bent gekomen, gisteren met een bootje. Niemand mag het strand op, het staat vol Duitse soldaten, maar je beweert dat je met een bootje gekomen bent, of dat zomaar gaat. Dat moet ik geloven. Goed. Je geeft mij een kiekje, waar ik niks bijzonders aan ontdekken kan. Hoe ben je daaraan gekomen? In Engeland gekregen? En wanneer?

Zij wreef haar handen in elkaar of zij ze waste en sloeg haar ogen neer.

— Gisteren! zei ze, gisteren, vlak voor ik in het bootje stapte, dat was om half negen. Ik ben weggebracht met een motortorpedoboot en in een bootje

naar de kust geroeid. vlak voor ik in het bootje stapte, gaven ze mij die foto.

— Weet je het wel zeker?

— Ik weet het bijna zeker!

— Niet helemaal zeker?

— Nee, helemaal zeker weet ik het niet. Er was zoveel dat ik onthouden moest, ik heb er niet aan gedacht dat ik ook nog zeker zou moeten weten wanneer ik die foto gekregen had. Dat is misschien stom, maar begrijpelijk voor iemand die denkt dat andere mensen net zo idealistisch zijn als hijzelf. Dat is mijn grootste fout.

— Schreeuw niet zo hard. Moet het hele café het horen?

— Ik heb zin om te gillen! Jij zit maar te zeuren. Jij wilt je aan je verplichtingen onttrekken, omdat je bang bent.

Osewoudt sprong op, liep naar de tapkast, betaalde en ging de deur uit zonder verder naar haar om te zien.

Maar zij ging hem direct achterna, zij hield de opgerolde *Telegraaf* nog steeds in haar hand.

— Ik weet niet wat ik moet doen, zei hij, het zou het beste geweest zijn als je daar maar aan dat tafeltje was blijven zitten. Maar ik zou wel erg naïef wezen als ik dacht dat je mij zomaar met rust zou laten.

— Met rust laten!

— Ja! Met rust laten! Dacht je dat ik mij liet provoceren? Waar heb je mij voor nodig? Waarom heb je mij opgebeld?

— Ik had het je al lang verteld, als ik gedacht had je te kunnen vertrouwen.

— Waarom vertrouw je mij dan niet?

Zij Hepen over de Laan van Middenburg, in de richting van de Rijswijkse Weg.

— Ik zal je zeggen waarom ik je niet vertrouw. Je bent een louche individu om te zien. Dat bleke gezicht, met die witte haren en die gladde wangen. En dan die hoge piepstem. Begrijp mij goed, ik ben niet bang. Je kunt wel raden waar ik je voor houd. Maar als ik zou proberen weg te lopen, trek je een pistool en schiet mij neer. Breng mij naar een bureau, ik ben er bij, ik weet het. Ik ben er in gevlogen.

Een tram kwam hun tegemoet met verduisterde koplampen, voortdurend fluitend.

— Als je mij toch voor iemand van de Gestapo houdt, zei Osewoudt, toen

het weer stil geworden was, dan kun je mij net zo goed nu meteen vertellen, waarom je uit Engeland hier naartoe gekomen bent. Dat spaart je een aantal martelingen, straks.

— Nee, daar praat ik niet over. Ik ga liever dood.

— Dat zou ik jammer van je vinden. Je bent een aardig kind, ook al hoor ik nu dat je mij niet mag.

Hij sloeg zijn arm om haar heen en zei fluisterend:

— Ik zal jou eens precies vertellen wat ik denk over jou. Als ik dat rare potlood zie dat je in je tas hebt, dan denk ik, hoe komt ze aan dat ding, dat moet wel uit Engeland komen. Maar die foto, begrijp mij goed, daar heb ik niets mee te maken.

— Je gelooft dus niet dat ik die in Engeland heb gekregen?

— Nee.

— En waarom niet? Als jij niets met die foto te maken hebt, als je hem nooit eerder hebt gezien, hoe kun je dan betwijfelen of ik hem in Engeland gekregen heb?

Twee passen later sloeg zij op haar beurt haar arm om hem heen.

Maar Osewoudt rukte zich los.

— Ik kan je niet helpen! Ik moet nu naar huis! Je moet je zelf maar redden!

Hij keerde zich om.

— Blijf hier! riep zij, je hebt je versproken. Je hebt die foto eerder gezien, anders zou het je koud laten of ik hem in Engeland gekregen had of niet.

Terwijl hij met haar in de tram stapte, was hij nog niet zeker waar hij haar onderdak zou brengen. In Amsterdam zou het beste zijn. Maar waar?

Hij bekeek haar van boven naar beneden, speurde daarna in de tramwagen die bijna niet verlicht was, er brandden alleen een paar gloeilampen, grotendeels zwartgeverfd. Had zij niets aan waardoor zij zou kunnen opvallen? Was een witte mantel zoals zij droeg, niet vreemd en die tas die met een riem aan haar schouder hing?

Toen de conducteur in hun buurt kwam, opende zij de tas en betaalde met een zilveren gulden.

De conducteur hield het muntstuk een tussen duim en vinger en zei:

— Is dat een echte?

— Nee! zei Osewoudt. U mag hem desnoods houden, maar hier is er een van nanier. Het is een veröissing heoriint u een veröissing!

van papier. Het is een vergissing, begrijpt u, een vergissing.

De conducteur hield het muntstuk even tussen duim en accepteerde de zilverbon.

Osewoudt gaf Elly een duw.

— Die had je toch bewaard om een hangertje van te laten maken, zei hij iets te luid.

— Pech gehad, zei de conducteur.

Osewoudt gaf hem een zinken dubbeltje fooi. De conducteur liep verder.

— Wat is er aan de hand met die gulden? vroeg zij.

— Hoe kom je aan dat ding? Alle zilveren guldens zijn hier al lang ingeleverd.

— Ik heb hem in Engeland gekregen.

— Ze hadden jou hier naartoe moeten sturen met een papier MADE IN ENGLAND op je rug geplakt. Hoeveel van die guldens heb je nog?

— Twintig.

— Denk erom, geef er nooit meer een van uit!

Nadat zij het station Hollandse Spoor binnengegaan waren, zei hij: — Blijf daar even staan, bij het loket. Hij schoot een telefooncel in, draaide zijn eigen nummer en wachtte, zijn neus alvast dichtgeknepen, zijn hart bonzend in zijn voorhoofd.

— Sigarenhandel Osewoudt, hoorde hij Ria zeggen, wat blijft u?

— U spreekt met

Zijn ogen vielen op een reclame op de band van het telefoonboek. *Mijnhard's tabletten*. Hij zei:

— Mijn naam is Mijnhardt, mag ik meneer Moorlag even spreken? Zijn neus hield hij voortdurend dichtgeknepen.

— Meinarends zegt u? Een ogenblikje, ik zal kijken of meneer Moorlag thuis is.

Hij hoorde haar de hoorn neerleggen. Toen de stem van Moorlag:

— Dag Meinarends, hallo!

— Moorlag! Ik ben Meinarends niet. Geef nog geen antwoord, verraad mij niet. Ik spreek zo zacht mogelijk, ik ben bang dat Ria meeluistert. Kun je mij verstaan?

—Ja.

— Ik kan vannacht niet thuiskomen, ik moet naar Amsterdam, ik kom morgen terug. Ik kon dit niet tegen Ria zelf zeggen, jij moet mij helpen, zorg dat Ria zich niet ongerust maakt omdat ik niet thuiskom. Ik hoop tenminste dat ik terugkom. Ik moet een meisje onderdak brengen. Zij beweert dat ze gisteren uit Engeland gekomen is, zij heeft zich gelegitimeerd met een foto die ik een week geleden nog in mijn bezit had. Ik geloof dus niet dat die foto in Engeland is geweest. Maar ik kan haar ook niet in de steek laten. Wacht morgenochtend om kwart voor twaalf bij het station in Den Haag op mij. Als ik er niet ben, neem dan mijn Leica en alle papieren en verberg ze zo gauw mogelijk. Doe je best, Moorlag, help mij!

Hij wachtte het antwoord niet af, maar rende de telefooncel uit, de trein, de laatste trein naar Amsterdam vertrok over twee minuten.

— Heb je kaartjes genomen?

— Nee, je zei toch dat ik geen geld mocht uitgeven?

Hij sleurde haar door de controle, de chef floot toen zij in de wagon stapten.

— Heb je dan helemaal geen piërgeld?

— Ik heb het wel, maar het is allemaal nieuw. Ik ben bang geworden. Misschien is het vals, misschien niet goed vervalst. Ik moet je nog iets ergs vertellen, ik doe er mogelijk verkeerd aan het te zeggen, je wordt misschien nog wantrouwiger, maar het zou niet eerlijk wezen als ik het niet zei. Ik heb in Engeland een persoonsbewijs gekregen, natuurlijk, maar de mensen waar ik vannacht ben geweest, zeiden dat dit identiteitsbewijs helemaal niet deugt. Ik heb er zelf geen verstand van, maar in een echt persoonsbewijs moet een watermerk staan, een leeuw geloof ik, en de leeuw in het ding dat ze mij gegeven hebben is veel kleiner dan hij in werkelijkheid moet zijn.

Osewoudt legde zijn hand op haar dij en kneep krampachtig, of hij haar zodoende tot zwijgen kon brengen.

— Laten we hier niet te veel praten. Straks denken de mensen: wat doen die twee geheimzinnig!

Zij legde haar arm om hem heen en met de rug van haar hand streek zij langs zijn kin.

Osewoudt keek naar Elly en trok haar tegen zich aan.

— Ik geloof nooit dat je ouder dan twintig bent.

— Ik ben achttien.

Dit was haar laatste blifft

— Bij mij kun je niet blijven.

— Och, ik kan misschien ook wat doen voor jou, al deugt mijn geld niet en is mijn persoonsbewijs niet goed. Heb je werkelijk aan niets gebrek?

Zij had haar hand omgedraaid en streelde hem nu over zijn wang met de binnenkant van haar vingers.

— Aan scheermesjes, zei ze, aan scheermesjes is er in elk geval nog geen gebrek.

— Scheermesjes! Als het daarvan afhing!

— Ik heb nog nooit een man gezien die zich zo glad kon scheren als jij.

Osewoudt liet haar los, hij kreunde bijna. Maar hij bedwong zich, en zei, met zijn lippen vlak bij haar oor:

— Ik ben zo glad, omdat ik helemaal geen baard heb. Ik heb mij nooit geschoren, ik heb het niet nodig. Voel je wel?

Hij drukte zijn gesloten mond tegen haar oor en wreef erover.

De trein stopte in Leiden.

— Het kan je niet schelen dat ik geen baard heb?

Zij lachte, er kwamen kuiltjes in haar bolle witte wangen, haar grote ogen kregen iets raadselachtigs alsof hij haar een vreemd geraffineerd voorstel gedaan had en zij zich afvroeg of zij het prettig zou vinden.

— Als dat dan zo is, hernam hij, vertel mij dan eens, heb jij wel eens een man ontmoet die Dorbeck heette?

— Ik heb niemand ontmoet heb ik je gezegd. Ik ben alleen op dat adres geweest dat verkeerd was en daarna ben ik naar mijn tante gegaan.

— Heb je dan niet een man ontmoet die veel op mij leek, een man met net zo'n gezicht als ik en net zo groot, alleen met donker haar?

— Ik vind het flauw dat je zo blijft zeuren.

— Ik zeur niet. Ik bedoel alleen maar dat je de man waar ik het over heb, misschien ontmoet hebt onder een andere naam.

— Je vertrouwt mij nog altijd niet. Bedoel je dat soms?

— Het is geen kwestie van vertrouwen. Het is alleen maar dat ik graag wil weten of je in contact geweest bent met een man die veel op mij leek, alleen dan een donkere man, iemand net als ik, maar dan donker.

— Ik herinner het mij niet.

— Raar. Je bent gisteren pas in Nederland gekomen. Er is sindsdien weinig

gebeurd, zo weinig dat je alles nog precies moet weten, zonder je in te spannen.

De conducteur kwam, Osewoudt legde uit dat zij de trein alleen op het laatste nippertje hadden kunnen halen, de conducteur maakte geen bezwaar en schreef twee biljetten uit, zonder boete te berekenen. Osewoudt betaalde.

Toen de conducteur doorgelopen was, zei Elly:

— Het is voor het eerst van mijn leven dat ik in een Nederlandse trein zit.

— Was je dan nooit in Nederland zelf geweest?

— Nee. Straks kom ik voor het eerst in Amsterdam.

Donker was het op het station. Donker was de Prins

Hendrikkade die zij overstaken, uitkijkend naar de schaarse auto's met koplampen als gloeiende spijkers.

Maar het witte bord „Für Wehrmachtsangehörige verboten”, aan het begin van de Oudezijdsachterburgwal, was nog duidelijk te lezen.

— Wat betekent dat bord?

— Het betekent, zei Osewoudt, dat deze buurt voor Duitsers onveilig is, maar voor ons des te veiliger.

Oom Bart deed zelf open.

— Geen dienstmeisje meer? vroeg Osewoudt.

— Niets, niemand meer, zei oom Bart. Wat dacht je, dat ik van plan ben al mijn veren aan de Duitsers uit te verkopen? Alle moffenhoeren met veren van mij op hun kop? Ik lijd liever honger.

— Wie houdt het huis dan schoon?

— Niemand. Ik heb alle kamers gesloten. Ik heb mijn bed in mijn kantoortje geplaatst. Daar heb ik alles bij de hand, kachel, tafel, bed. Wat heeft een oude man meer nodig? Komen jullie maar mee.

Zij zaten in het smalle kantoortje, op de eerste verdieping. Oom Bart had zijn snor laten staan en hij stonk zo

krachtig uit zijn mond, dat het zelfs te ruiken was als hij niet praatte, of misschien rook je het voortdurend doordat hij zijn mond haast geen ogenblik dichtield.

— Je bent van huis weggelopen met een vriendin, Henri. Dat verbaast mij geen ogenblik. Ik weet precies wat je mij wil zeggen: je kon het niet meer uithouden bij Ria, zij is zoveel jaren ouder dan jij... Heb ik het je niet

voorspeld? Heb ik je niet altijd gezegd dat je niet met haar moest trouwen? Ja, jongen, je oude oom heeft heel wat gestudeerd, heel wat gelezen in zijn leven. Hij heeft zijn tijd niet verloren aan de bioscoop zoals de moderne jeugd. De wetten van de teeltkeus laten zich niet straffeloos overtreden! Darwin wist het al. Wat zeg ik? Schopenhauer! Hoeveel jaar is Ria niet ouder dan jij? Ik vraag mij af of je ooit een gezonde omgang met haar gehad hebt! Kijk me niet aan alsof je denkt die oom Bart, die is niet goed wijs! Ik weet heel goed dat ik dingen zeg die andere schoonvaders niet over hun lippen zouden krijgen tegen een schoonzoon die aan de zwier is! Maar dat komt doordat de meeste mensen hun verstand niet laten werken, doordat ze niet nadenken over de dingen van de natuur! Mij! Mij laat het onverschillig of ik je oom ben of je schoonvader, ik heb mij mijn hele leven ingespannen om de wereld te bekijken met de onbevooroordeelde blik van de natuuronderzoeker! Dat is altijd mijn ideaal geweest!

Hij boog zich voorover en gaf Osewoudt twee harde klappen op zijn knie.

— Ze lijkt mij een aardig meisje, ging hij verder, gerust hoor, aardig meisje!

Hij ging verzitten op zijn stoel om Elly beter te kunnen aankijken.

Zij beklommen de donkere wenteltrap.

— Is dat een oom van je?

— Ja, ik zeg toch oom tegen hem.

— Maar is hij de vader van je vrouw?

— Ook dat.

— Hij heeft ruime ideeën. Of komt het door de oorlog? In Engeland zeggen ze dat in Nederland iedereen alle morele maatstaven is kwijtgeraakt door de oorlog.

— Hij was voor de oorlog ook al zo. Hij kent de wereld niet. Als hij goed wist wat er te koop is, zou hij de grootste zedemeester wezen van allemaal. Het is bij hem geen kwestie van morele maatstaven kwijtraken. Bij mij misschien wel.

Hij liet zich tegen haar rug vallen en voelde aan haar borst. Zij duwde haar achterhoofd in zijn gezicht. Zo beklommen zij nog twee treden, bleven toen een ogenblik staan in het donker, voor de deur van zijn oude kamertje.

— Bij mij is het vast en zeker een kwestie van het kwijtraken van morele maatstaven, herhaalde Osewoudt, ik zou zulke dingen vroeger nooit gedaan hebben.

Hij voelde haar tepels hard worden tussen zijn vingertoppen, hij duwde

haar verder, tegen de deur van zijn kamertje, de deur was niet goed in het slot en ging vanzelf open. Zij struikelden tegelijk over het bed, waarop twee platte kartonnen dozen lagen die met zachte ploffen ingedrukt werden onder hun gewicht. Een lucht van schimmel, stof en vergane kruiden ontsnapte.

Hij schortte haar rok op, zij stak haar benen omhoog en sloeg ze over elkaar achter zijn rug. Een losliggende plank in de vloer bonsde dof als een dieselmotor, grote groene fietswielen, wentelden door het donker. De mond van het meisje voelde zoveel groter aan dan hij in werkelijkheid was. Door haar opgeslorpt worden, daarna de gedachte: die is uit Engeland hier naartoe gekomen om eens flink genaaid te worden door ware verzetshelden.

Hij ging van het bed af, zijn zakdoek weer in zijn broekzak stoppend.

Toen hij het licht had aangestoken, zag hij: stapels bruine kartonnen dozen tegen de muur, Elly op het bed, haar hand nog aan de zoom van haar rok die zij neergeslagen had, haar andere arm over haar ogen tegen het licht, onder haar de grote gescheurde en verkreukelde kartonnen dozen. Honderden kleine rode vogelveren puilden eruit en gingen nog steeds voort neer te dwarrelen op de vloer.

Osewoudt sloot de deur. Elly deed haar arm naar beneden, barstte uit in lachen en ging rechtopzitten, haar benen zwaaide zij van het bed.

— Waartoe de ijver geen argwaan te wekken leiden kan!

— In deze oorlog gaat iedere comédie tot het uiterste, zei Osewoudt, kom, sta op. Het is hier een keet.

Hij trok haar omhoog, nam de dozen van het bed, duwde ze weer enigszins in model en legde ze op een van de stapels tegen de muur.

Elly verzamelde de rode veertjes die op de grond gevallen waren in haar hand. — Heb je mij verder niets te zeggen?

— Jij bent stapelgek, dat is wat ik van je denk. Wou je dat soms horend Of liever niet? Maar neem me niet kwalijk, ik ken je te kort om wat anders over je te kunnen zeggen.

Zij pakte hem bij de revers van zijn jasje.

— Dat hindert niets. De tijd gaat veel sneller dan anders. Als je vindt dat je mij niet genoeg kent, mag je mij alles vragen, alles wat je iemand anders pas vragen zou na maanden of jaren. Wat wil je nog meer over mij weten?

— Die tante bij wie je gisteravond gelogeerd hebt, is die tante getrouwd?

Zij knipperde een paar maal met haar ogen, zij keek of deze vraag een probleem was, waarop alleen door veel nadenken het antwoord gevonden kon worden. Ze keek hem toen niet meer aan, haar lippen bevingen zonder dat zij

worden, keek hem toen niet meer aan, haar lippen bewogen zonder dat zij geluid gaf, zij frommelde de revers van zijn jasje in elkaar. Toen gaf zij er een ruk aan.

— Wou je soms het adres weten?

— Ik wil alleen weten of zij getrouwd is.

— Ja, zij is getrouwd, maar haar man was toevallig de stad uit.

— Dat kan mij niet schelen. Die tante zal toch haar mond wel niet dichthouden tegen haar man. Is zij misschien heilsoldaat?

— Heilsoldaat? Heilsoldaat? Hoe haal je het in je hoofd! Heilsoldaat! Van alles wat iemand te binnen kan schieten: heilsoldaat!

— Nee, zei Osewoudt, ik vraag het alleen maar wegens die foto. Je weet wel, die foto die je mij gegeven hebt. Ik heb een heilsoldate gekend, die had precies zo'n foto. Ik begrijp niet dat ze in Engeland alle personen die zich met mij in verbinding moeten stellen precies dezelfde foto geven.

— Is dat waar?

— Klaarblijkelijk is het waar. De organisatie die je gestuurd heeft bestaat uit grote prutsers. Ze geven jou een vals persoonsbewijs dat niet deugt en een tas vol zilveren guldens die niemand in Nederland meer in het openbaar durft te laten kijken. Ze hebben je niet eens dat rare potlood afgenomen. Maak je tasje open. Laat mij zien wat er nog meer in zit!

Zij keerde het tasje om op het bed. Er kwamen negentien zilveren guldens uit, drie zinken kwartjes, een zinken dubbeltje en twee zinken centen, vijf nieuwe biljetten van honderd gulden en tien nieuwe biljetten van honderd Reichsmark.

— Hoe ben je aan dat zinken geld gekomen?

— Ik heb een gulden uitgegeven in de tram toen ik naar het eindpunt in Voorburg ging. Verder geen cent, nergens. Ik ben tot vanmiddag bij mijn tante in huis geweest.

Osewoudt vouwde het persoonsbewijs open en hield het tegen het licht.

— Het is inderdaad een vod.

Osewoudt vouwde het persoonsbewijs op en stak het in zijn zak. Ook de zilveren guldens stak hij bij zich. Het papiergeld verfrommelde hij en stopte het daarna weer in haar tasje. Toen pakte hij haar mantel.

— Wie weet! Misschien zit er een etiket in genaaid van een modewinkel in Londen! Dat zou fijn wezen. Dan hoe-ven de Duitsers helemaal niet lang meer te zoeken als ze soms niet weten waar je vandaan komt.

Hij bekeek de mantel nauwkeurig, de buitenkant, de binnenkant, de binnenkant van het lusje in de hals, maar vond nergens een etiket, een nummer of een naam.

— Het stiksel is eigenaardig, zei hij, het maakt een vreemde indruk, een on-Nederlandse indruk, ik weet het niet. Stiksel van een uniformenfabriek, best mogelijk.

Hij legde de jas neer en zij liet toe dat hij haar trui uittrok en zij trok zelf haar rok uit en haar ondergoed. Het was roze, degelijk ondergoed, van grove kwaliteit. Hij bekeek alle zomen, vond nergens iets dat haar verdacht zou kunnen maken. Met haar hemd nog in zijn handen bekeek hij haarzelf. Zij zat op de rand van het bed, haar armen langs haar lichaam, in een houding die kon uitdrukken: ik heb het koud, of misschien eerder: Ik weet dat mijn lichaam te pafferig is, ik zal je wel niet meevallen.

Hij legde het hemd neer.

— Henri! Henri! Luister eens! werd er op de gang geroepen.

Osewoudt ging de kamer uit en liep twee trappen af.

Oom Bart stond in de deur van zijn kamer.

— Heb je dat meisje naar je oude kamertje gebracht? Het is het beste dat jij maar gaat slapen op de kamer van Ria. Er ligt beddegoed in het kleine kastje. Je weet wel dat ik er geen vooroordelen opna houd, maar er zijn grenzen. Dat begrijp je wel. Geen vooroordelen hebben is iets anders dan maar raak leven, begrijp je? Als jij niet bij Ria blijven

wil, dat is jouw zaak, maar, niet in mijn huis! Je begrijpt wat ik bedoel? De wereld is al immoreel genoeg. Niets brengt zoveel immoraliteit met zich mee als een oorlog. Wat denk je wel? Ria is tenslotte mijn dochter! Mijn enige dochter!

— Natuurlijk oom. Wel te rusten.

Oom Bart greep zijn hand en drukte deze met kracht. Hij glimlachte opgelucht en zei:

— Ik heb zoeven naar de Engelse zender geluisterd. Het gaat goed! Het front in Normandië is in beweging. Over een paar maanden zijn we bevrijd!

Osewoudt maakte zijn hand los en liep weer naar boven.

Het meisje was onder de dekens gekropen. Hij ging op het bed zitten en vroeg:

— Hoe lang denk je hier nog te blijven?

— Dat hangt van ion af of van ie oom

— Dat hangt van jou af, en van je baan.

— Nee, het hangt ervan af hoeveel werk je te doen hebt in Amsterdam.

— Feitelijk heb ik nu nog niets te doen in Amsterdam, maar dat kan komen. Ik moet eerst iemand in Utrecht spreken, ik denk dat ik morgenochtend maar meteen ga.

Terwijl er nog drie mensen in de rij voor hem stonden, begon hij alvast naar geld te zoeken. Hij keek in zijn portefeuille, maar er zat niets meer in. Toen begreep hij dat hij de vorige avond zijn laatste geld had uitgegeven aan de kaartjes voor Elly en hemzelf.

Hij voelde in zijn zijzakken, maar er zat niets in behalve de negentien zilveren guldens die hij haar had afgenomen. Ook iets plats en hards: haar valse persoonsbewijs.

Het zweet brak hem uit, hij keek om, er stonden minstens tien mensen achter hem. De trein zou over acht minuten vertrekken. Wat te doen? Brutaalweg betalen met de zilveren guldens? Een lokettist was betrekkelijk ongevaarlijk, die zat vastgekleefd op zijn stoel. Maar de andere reizigers die bij het loket stonden? Wat zouden zij denken als ze de klank van zilver hoorden, een gerinkel uit de tijd toen er nog geen oorlog was? Als er eens een man van de Gestapo bij stond?

Osewoudt begon te mompelen, wist zelf niet wat hij mompelde en verliet de file. Hij liep het station uit, vage gedachten in zijn hoofd... de guldens wisselen... een zwarte handelaar zoeken ... Maar waar? Hij kende niemand. Zomaar iemand aanspreken?

Een kwartier liep hij over de Nieuwendijk, maar werd door niemand aangesproken, nergens zag hij een figuur die op een zwart-handelaar leek. Tot 's middags wachten?

Weer tien minuten later was hij terug in het station. De trein was vertrokken, er stond nu niemand bij het loket „Richting Haarlem”.

Hij vroeg op zachte toon in het Duits om een enkele reis Den Haag en legde voorzichtig twee zilveren gulden in het schuifje. De lokettist trok het naar zich toe, legde het kaartje en het wisselgeld erin en stak de guldens in zijn zak, in plaats van ze in zijn kassa op te bergen.

Terwijl Osewoudt de trap naar het perron opging, bedacht hij dat men iemand achter hem aan kon sturen in de trein naar Den Haag. Wat was het veiligste? Hij wist het niet meer en daarom ging hij gewoon het perron op en nam plaats in de trein.

Er gebeurde niets. De trein kwam normaal om kwart over twaalf aan in Den Haag, niemand nam notitie van hem toen hij uitstapte.

Wel rekende hij er niet op dat Moorlag er nog zou staan. Welke maatregelen zou Moorlag getroffen hebben? Ik heb hem geloof ik gezegd: als ik om kwart voor twaalf niet bij de uitgang van het station ben, is er iets mis.

Maar Moorlag stond er, scherp uitkijkend. Hij kreeg hem al in de gaten en

Osewoudt knikte tegen Moorlag. Maar niet zodra had Moorlag dit gezien, of hij draaide zich om en wandelde weg, de richting uit van het Rijswijkseplein. Toen Osewoudt door de controle heen was, keek Moorlag om, zag hem, maar bleef doorlopen.

Nu niet gaan hollen. Waarom doet hij zo gek? Osewoudt maakte lange stappen. Het was duidelijk dat Moorlag hem niet ontluchtte, integendeel, hij liet zich zonder moeite inhalen, maar zelfs toen hij Osewoudt's stappen achter zich horen moest, bleef hij niet staan.

— Osewoudt! Ik heb een half uur op je staan wachten! Ik ben een zenuwtoeval nabij.

De Duitse politie is gekomen, vanochtend om tien uur. Ze hebben Ria en je moeder meegenomen. Ze hebben je moeder en Ria in een auto geduwd. Ik stond in mijn pyama naast mijn bed. Ik zag het gebeuren uit het raam. Toen ze weg waren, ben ik naar beneden gelopen en heb je Leica gepakt. Maar terwijl ik mij boven aankleedde, kwamen ze weer terug. Ze zitten je op te wachten. Ik ben 'm gesmeerd over het dak. Later ben ik teruggegaan om te kijken. De hele buurt wist wat er gebeurde. Iedereen die de sigarenwinkel binnenstapt, wordt meteen gevangen genomen. Het is verschrikkelijk! Ik bezit niets meer, behalve wat ik hier aan heb! Straks nemen ze mijn boeken ook nog mee en boeken zijn nog wel zo moeilijk te krijgen tegenwoordig! We zijn verraden door dat meisje waar je over opbelde.

— Zeur niet, antwoordde Osewoudt, zelfs als je gewoon naar huis teruggaat, zullen ze je niet pakken! Ze hebben je met opzet laten lopen! Begrijp je dat, slimmerd? Ze hebben je met opzet laten lopen om mij te kunnen vertellen wat er was gebeurd!

Het was een onzinnige veronderstelling, het nut van Moorlag's rol in deze geschiedenis zou geen enkele Duitser inzien. Moorlag hadden ze alleen maar bij vergissing laten lopen. Als Moorlag niet aan het station gestaan had, wat zou ik dan anders hebben kunnen doen dan naar Voorschoten gaan — en gegrepen worden?

Maar Moorlag geloofde het direct.

— O ze zijn verrekt listig! Nu begrijp ik het! Ze hebben gedacht dat jij, als ik je vertelde dat je moeder in de gevangenis zat, zelf onmiddellijk naar hen toe zou komen, uit eigen beweging. Ze willen je vangen door middel van je moeder!

— Niet door middel van Ria! Osewoudt lachte. Heb je die Leica daar?

Moorlag stak zijn hand in zijn zak en wrong het fototoestel met moeite eruit. Een witte enveloppe die hij tegelijkertijd omklemd hield, verfrommelde

daarbij enigszins.

— Wat is dat voor een brief? Ook voor mij?

— Ja, die lag gisteravond op de mat.

Osewoudt liet het fototoestel in zijn jas verdwijnen en voelde met duim en wijsvinger voor hij de enveloppe openscheurde. Er zat geen brief in, maar iets dat veel kleiner was dan een opgevouwen velletje papier, kleiner was het dan de enveloppe. Hij scheurde de enveloppe open. Er kwam een foto uit, formaat 6 bij 9 centimeter. Op de foto stonden naast elkaar drie soldaten in de uniform van het Nederlandse leger, gasmaskers voor hun gezichten, de armen om eikaars schouders geslagen.

Op de achterzijde van de foto stond, in met potlood geschreven drukletters:

Bel op Amsterdam 38776, zaterdagmiddag 5 uur. Dorbeck.

Hij stopte de foto in het borstzakje van zijn colbert en voelde dat daar ook de foto nog zat die Elly hem had gegeven. Als ik er nu nog een terugkrijg, heb ik die rot-foto's weer alle drie, dacht hij; nog een: een soldaat in pyjamabroek, bovenlijf bloot, achter een luchtdoelmitrailleur.

— Zeg, zei Moorlag en greep hem bij zijn arm, ik blijf natuurlijk bij je. Ik wil je helpen met alles.

Osewoudt keek langs zijn eigen lichaam naar beneden: links pulde hij uit, daar zat de Leica en hij meende dat hij rechts ook uitpilde, want daar zat het pistool. Hij voelde in zijn borstzakje, haalde de foto's tevoorschijn en prentte zich het telefoonnummer dat op de ene stond goed in het hoofd. 38776. Daarna verscheurde hij de foto's in kleine snippers, stak de straat over en gooide ze in het water van het Zieken.

— Je moet je vermommen, zei Moorlag. Dat is het beste. Kun je je snor niet laten staan?

— Nee. Ik heb geen snor.

— O neem mij niet kwalijk. Wil je mijn bril?

— Goed, geef mij jouw bril.

Zij gingen in een portiek, uitkijkend of er geen voorbijgangers in de buurt waren. Moorlag nam de bril af. Osewoudt zette hem op. Alle rechte lijnen werden bol en mistig, de kleuren van de bestrating, de huizen, de daken en

de hemel vloeiden in elkaar als plassen waterverf. Wanneer hij zijn hoofd bewoog, werd de wereld van elastiek. Hij voelde hoe zijn slokdarm zich samenknep alsof hij zeeziek was, hij kon geen stap meer doen, zonder dat het leek of hij door de grond zonk.

— Kun je nog wat zien? vroeg Moorlag. Ik ben erg bijziend, het is een sterke bril, min vier en het rechterglas is bovendien cilindrisch.

— Ik zie geen flikker meer.

— Ik net zo min. Ik kan niet kijken zonder bril.

— Laten we uitscheiden met die comédie. Neem je bril terug.

— Nee, volhouden. Als je nu een Duitser tegenkomt en die herkent je? Vooruit, we moeten doorlopen.

Osewoudt voelde dat Moorlag een stukje van de mouw van zijn jas tussen duim en wijsvinger had genomen. Voortdurend slikkend om niet over te geven, liep hij verder, terwijl Moorlag steeds tegen hem aanbotste.

— Zeg, zei Moorlag, die bril is natuurlijk niet voldoende. Je moet een hoed kopen. Dat verandert iemands gezicht helemaal.

— Schei uit. En zeker ook een baard aanplakken. Godverdomme!

— Je moet zelf een bril kopen. Ik zeg het niet omdat ik mijn bril terug wil hebben, begrijp je, maar je moet een bril kopen met zwart montuur en vensterglazen.

— Schei uit. Wat zal die opticien zeggen?

— Nee, ik zal hem wel voor je kopen, tenminste als jij mij geld kunt geven.

— Ik heb geen ander geld dan zeventien echte zilveren guldens.

— Wat zeg je?

— Echte zilveren guldens! Die heb ik van dat kind dat ik gisteren moest wegbrengen. Had ze gekregen in Engeland! Om als geheim agent van te leven! Grote god!

— Wind je niet op voor niets. Geef mij die guldens, ik zal ze voor je wisselen. Ik maak er winst op, dat zul je zien. Ik ken iemand. Zwarthandelaars zijn bang dat na de oorlog het papiergeld geen cent meer waard is. Ze betalen de driedubbele waarde voor zilveren guldens!

— Kijk uit dat ze de politie niet opbellen, zei Osewoudt. O, godverdomme. Ik vraag me af waar ze mijn moeder naar toegebracht hebben. Misschien direct een spuitje gegeven en weg. Doen ze wel meer met gebrekkigen en krankzinnigen. Godverdomme nog aan toe.

— Houd op met vloeken Henri. Kijk nou, hier kun je wachten, dan ga ik de boodschappen doen.

Zij stonden voor een smal winkelraam. Osewoudt lichtte de bril op, knipperde een paar maal met zijn ogen en las op het raam

INDISCH RESTAURANT PEMATANG SIANTAR

Een witte kaart was rechts onder in de hoek van het raam achter het glas gezet en daarop stond in gotische letters

Für Wehrmachtsangehörige verboten

Der Ortskommandant

— Wacht hier op mij, zei Moorlag, hier komen geen Duitsers en het is nog vroeg, misschien is er ook niemand anders. Niemand zal je zien.

Osewoudt deed de deur open.

— Geef mij mijn bril zolang weer, zei Moorlag, ik kan hem niet missen.

Osewoudt gaf hem de bril terug, ging binnen en nam een stoel ongeveer in het midden van het lege restaurant.

Een lucht van gebakken uien en knoflook drong in zijn neus.

Een Javaan in een wit jasje, met een gebatikte doek om het hoofd geknoopt, vroeg fluisterend of hij nassi mèt of

nassi zonder bon wilde eten. — Maar als het Moorlag niet lukte de guldens te wisselen?

— Breng mij een glas spuitwater, zei Osewoudt, met beide handen in zijn ogen wrijvend, er steeds nog niet aan gewend dat hij weer normaal kon zien.

Een heer en een dame kwamen binnen, gingen zitten en bestelden nassi goreng zonder bon. Het was half een. Er kwamen nog vier jongemannen binnen om nassi goreng zonder bon te bestellen. Alle tafeltjes raakten bezet. Om twee uur was het restaurant stampvol, maar Moorlag was nog niet teruggekomen en Osewoudt zat nu met drie vreemde mensen aan zijn tafeltje, die nassi goreng zonder bon aten, terwijl hijzelf om de tien minuten een klein slokje van zijn glas spuitwater nam. Voortdurend bestudeerde hij de spijkaart, waarop hij niets ontdekken kon dat voor hem van belang was, dan dat een glas spuitwater 25 cents kostte. Geruststellend feit. Drie zinken dubbeltjes had hij nog in zijn zak. Weglopen zonder betalen zou niet nodig zijn, voor zover weglopen zonder te betalen mogelijk was in een vol restaurant.

Hij sprong op toen hij Moorlag buiten langs het raam zag lopen en legde de drie dubbeltjes naast zijn glas. Moorlag kwam binnen, een grote papieren zak droeg hij aan zijn linkerhand. Hij keek rond, keek Osewoudt nauwelijks aan, haalde zijn schouders op alsof het hem hier te vol was en liep het restaurant weer uit. Osewoudt ging hem achterna.

Is het gelukt?

— is het gelukt.

— Natuurlijk. Vijfenveertig gulden heb ik ervoor gekregen. Ik heb ook een bril besteld, met vensterglazen, maar daar kon ik niet op wachten, vanavond is hij klaar. En hier is je hoed.

Moorlag opende de zak en haalde er een groene hoed uit van grof vilt.

Osewoudt nam hem de hoed uit handen, Moorlag frommelde de zak in elkaar en gooide hem weg.

Osewoudt liep met de hoed te spelen of hij altijd van hem geweest was, of het al lange tijd zijn eigen hoed was en hij er nu eens voor de variatie mee in de hand liep, zette de hoed toen op.

— Moorlag, ik weet dat het lastig voor je is, maar laten we even hier in dit portiek gaan en geef mij je bril weer.

Onmiddellijk zette Moorlag de bril af en reikte hem over. — Maar nu doorlopen, we nemen de tram naar Leiden. Ik ken daar iemand die veel relaties heeft.

Zij sukkelden verder, allebei min of meer blind. Zeeziekte steeg op in Osewoudt's ingewand, de wereld was van bolle gelatine, zijn hersens broeiden onder de hoed, hij had nog nooit een hoed gedragen en de haken van de bril schrijnden achter zijn oren.

— Als die man zoveel relaties heeft, kan hij mij dan aan een ander persoonsbewijs helpen?

— Natuurlijk, dat is juist wat ik bedoel.

— Ik heb ook een ander persoonsbewijs nodig voor dat meisje, waar ik het over had.

Op de Bezuidenhoutseweg namen zij de tram naar Leiden.

Osewoudt zat bij het raam, zijn hand aan zijn ogen van hoofdpijn en ook om de bril enigszins opgelicht te houden, zodat hij er onderdoor kon kijken.

De gore wrakke huizen van de Schenkweg. De lage doodse burgermansvilla's van de Laan van Nieuw Oost-Indië. Open stukken drassige weide. Daarachter de spoorbaan waarop een elektrische trein een wedstrijd aanbindt met de tram. Voorburg. Het kleine witte station. Schuin daarachter heb ik haar het eerst ontmoet, in haar witte mantel, een opgerolde *Telegraaf* in haar hand.

Stoppen. De conducteurs stappen af. Er komen andere conducteurs op de wagon. Lage fluittoon. Onder de vloer van de wagon begint een elektrische persomp nijdig te kloppen.

- - - - -

De snelheid van de tram neemt toe. Schaduw: het viaduct van Leidschendam. Aan de horizon drie molens op een rijtje. Glanzende glazen daken van broeikassen.

Hij voelde dat er zweet uitbrak op zijn voorhoofd, het leer in de rand van zijn hoed begon te stinken.

Voorschoten. De tram verminderde zijn snelheid en reed de straat binnen waar hij woonde.

Zijn hand hield hij nu bijna helemaal voor zijn gezicht, maar zijn ogen boorden zich tussen zijn vingers door naar buiten. Sigarenmagazijn EUREKA. Zijn hoofd draaide mee toen hij de winkel zag. Geen Duitse auto voor de deur, geen oploop. Niemand. Het gordijn voor de winkeldeur was geheel neergelaten, maar het rolgordijn voor de étalage zelf, aan een kant los, hing schuin naar beneden als een opengevallen waaier. Zo hangen de gordijnen naar beneden in huizen die door de bewoners in allerijl verlaten zijn: op straat is er niets bijzonders te zien, je vraagt je af: waarom zijn ze er vandoor gegaan zonder minstens hun gordijn helemaal neer te laten. Maar de burens weten dat het achterhuis is leeggebrand en dat het de vraag is of de voorgevel nog lang zal kunnen blijven staan.

Op de Hoge Woerd belde Moorlag aan een wit gepleisterd huis. Op het raam boven de deur was een witte eend geschilderd in de natuurlijke kleuren, op natuurlijke grootte. Osewoudt nam de bril af en wreef in zijn ogen. Moorlag zag het.

— Geef mij mijn bril terug, zei hij.

Een jongeman in een lange grijze kamerjas deed open. Hij was klein van stuk en had een bol voorhoofd onder rechtopstaand blond krulhaar.

— Zo Moorlag, mijn hospita is er niet, anders was ik zelf niet aan de deur gekomen.

— Vanzelfsprekend, zei Moorlag op een toon die Osewoudt nog nooit van hem gehoord had; mag ik je de heer Van Druten voorstellen?

Osewoudt stak zijn hand uit.

De jongeman nam de hand aan.

— Meinarends. De kennismaking is bijzonder vererend, maar heeft u een vogeltje onder uw hoed?

Meinarends linkeroog ging onophoudelijk dicht, zo ver dat hij er zijn linker mondhoek bij optrok.

— Het spijt mij, ik ben ziek, zei Osewoudt, stapte in de vestibule en nam toen de hoed pas af.

Moorlag duwde de deur dicht.

— Je moet niet flauw wezen, Frits. Er is hem iets ontzettends overkomen. Hij wordt gezocht door de Duitsers. Zijn vrouw en zijn moeder zijn vanochtend opgehaald door de Gestapo.

— Zo, zo. Dan wil meneer zeker graag een ander persoonsbewijs hebben? zei Meinarends.

Moorlag klopte hem op zijn schouder. — Je bent een slim ventje, maar je weet nog lang niet alles. Mij is ook wat overkomen. Ik ben mijn hok kwijt. Waarom ga jij nu niet terug naar je ouwelui in Deventer, dan kon ik hier intrekken.

— Ik kan hier niet weg, zei Meinarends terwijl zij een trap opliepen. Ik heb het veel te druk. Heb jij je staatsexamen soms al gedaan, dat je zo graag naar Leiden wil?

Ze barstten allebei in een daverend lachen uit. Osewoudt voelde zich vereenzamen. Dit waren studenten, ja, ook Moorlag kon een student worden genoemd, al had hij zijn staatsexamen niet gedaan en had hij daarom niet in

Leiden zelf willen wonen. Maar wat ben ik? Een sigarenwinkelier.

Hij haalde een pakje Gold Flake uit zijn zak en zei: — Wilt u roken, meneer Meinarends? Een echte Engelse sigaret. Gaat u gerust uw gang, ik heb een sigarenwinkel.

Meinarends nam een sigaret zonder naar het merk te kijken en stak hem in zijn mond. Zij gingen een kamer binnen waar een halve meter boeken keurig op een plank stonden. Een nette opgeruimde kamer, alleen op een grote tafel bij het raam, lagen verschillende kleine instrumenten, die Osewoudt niet thuis kon brengen.

Zij gingen zitten.

Meinarends streek een lucifer af en zei:

— U moet begrijpen meneer Van Druten, de universiteit is door de Duitsers gesloten. Feitelijk heb ik hier niets meer te maken. Daarom aast deze theoloog op mijn kamer. Maar hij moet eerst zijn staatsexamen doen, vind ik.

Osewoudt draaide zijn hoed rond in zijn handen, voelde dat hij een kleur kreeg, legde de hoed op de grond, maar wist geen antwoord te bedenken.

— Hoe lang duurt het, een persoonsbewijs? vroeg Moorlag.

— Niet zo lang.

— Ik heb er twee nodig, zei Osewoudt, van dit hier (hij haalde het persoonsbewijs van Elly te voorschijn), van dit hier schijnt het watermerk niet te deugen. En dan nog een voor mijzelf.

Meinarends vouwde het persoonsbewijs van Elly open, keek er twee tellen naar en zei: — Made in England. Hij stak het in zijn zak.

— De foto en de naam kunnen hetzelfde blijven, maar op het mijne moet de naam veranderd worden en de geboortedatum en alles.

— Ook het beroep. Wat denkt u van rechercheur? Daar heeft u echt een gezicht voor. Een Duitse naam? Of spreekt u niet voldoende Duits? Duitse naam is het veiligste.

— Geen Duitse naam, zei Osewoudt en trok zijn voeten onder zijn stoel. Ik kan wel wat voor u terugdoen.

Hij voelde in zijn binnenzak, nam op de tast de helft van Elly's bonkaarten tussen zijn duim en wijsvinger en gaf ze aan Meinarends.

Meinarends kneep nu allebei zijn ogen dicht, bekeek daarna de bonkaarten met een loepe en zei:

— Die bonkaarten zijn werkelijk wel aardig nagemaakt, alleen jammer dat

ze net een uur geleden ongeldig verklaard zijn. Hebt u niet naar de radio geluisterd? Weet u van niets?

— Wij zijn de hele dag al op de been, zei Moorlag, hoe hadden wij naar de radio kunnen luisteren? Wij sjouwen rond als vluchtelingen, wij hebben geen huis, wij hebben niets meer, wij hebben de hele dag nog niet gegeten. Kun je ons niet aan een paar boterhammen helpen?

Meinarends en Moorlag verheten de kamer tegen een uur of vijf, zij zouden over een kwartiertje terugkomen.

Osewoudt stond op zodra hij de buitendeur hoorde dichtvallen. Hij liep naar het bureau en bekeek de instrumentjes. Waar ze voor dienden begreep hij nu, hoe ze gebruikt werden wist hij niet. Ik ben maar een knoeier op illegaal gebied, dacht hij, ik heb het smoel van een

N.S.B.'er die bij de Duitsers als rechercheur in dienst is. Toen pakte hij de telefoon van de haak, draaide het ken-nummer van Amsterdam, wachtte tot hij de zoemertoon hoorde en stelde het nummer van oom Bart samen. Een verbijsterend geloei als hij nooit eerder gehoord had ontstond in de oorschelp. Hij legde de telefoon neer en keek rond of hij niet ergens een telefoonboek liggen zag, waarin hij bij de gebruiksaanwijzing kon nakijken wat dit geluid mocht hebben te betekenen, maar hij zag er nergens een liggen. Misschien heb ik mij bij het draaien van het nummer vergist, dacht hij. Hij probeerde het opnieuw, maar hoorde weer hetzelfde geluid. Hij probeerde het een derde en een vierde maal. De vijfde keer zei hij zichzelf elk cijfer hardop voor, voordat hij draaide en hij wachtte na elk cijfer een paar tellen voor hij de schijf weer aanraakte. Maar hij kreeg niets te horen dan vreemd geloei.

Hij ging terug naar zijn stoel, maar stond plotseling weer op, draaide het nummer van de informatie en vroeg aan de telefoniste naar het nummer van de firma Bellincoff, Oudezijds Achterburgwal 28, Amsterdam.

— 48662, mevrouw.

— Ik ben geen mevrouw. Dit nummer heb ik gedraaid, juffrouw, maar ik krijg een op en neer gaand geluid te horen, zoiets als een luchtalarmsirene, begrijpt u?

— Dat betekent dat het nummer is afgesneden, mijnheer, hm, hm.

— Afgesneden, door wie?

— Door beëindiging van het abonnement, mijnheer.

Hij bedankte en belde af. Hij keek uit het raam, maar zag Moorlag en Meinarends nog niet aankomen. Opnieuw draaide hij het nummer van de informatie. Ditmaal kreeg hij een andere stem.

— Kunt u mij het nummer zeggen van de Sicherheitspolizei, Binnenhof, Den Haag? Hij vond een potlood op het bureau en noteerde het nummer.

Onmiddellijk belde hij de Sicherheitspolizei op. Een telefoonjuffrouw antwoordde, hij vroeg:

— Wilt u mij verbinden met de afdeling die inlichtingen verschaft over in hechtenis genomen personen?

Toen die afdeling aan de lijn kwam, zei hij:

— U spreekt met dominee Verberne. Ik zou graag willen weten wat er gebeurd is met de oude mevrouw Osewoudt uit Voorschoten die vanochtend gevangen genomen is, tezamen met haar schoondochter.

— Dergelijke inlichtingen worden door ons niet telefonisch verstrekt, dominee. U kunt zich persoonlijk vervoegen op ons bureau!

Toen Moorlag en Meinarends terugkwamen, bleken zij overlegd te hebben wat er nu het beste kon worden gedaan.

Osewoudt moest voorlopig maar bij Meinarends blijven tot de persoonsbewijzen klaar waren. Moorlag ging terug naar zijn familie in Nieuw-Buinen. Moorlag trok zijn jas niet eens meer uit, hij zou meteen doorgaan naar het station.

— Je weet het adres, Osewoudt, als je soms in moeilijkheden komt. Bij ons in Drente is het gemakkelijker iemand te verbergen dan hier. Ook is er meer te eten.

Osewoudt gaf hem een hand en zei: — Ik dank je voor alles wat je voor mij hebt gedaan.

— Ik doe het voor het vaderland, zei Moorlag, ik mag geen dank aanvaarden, ik ben zelf dankbaarheid verschuldigd omdat ik door jou te helpen in staat gesteld word iets te doen voor het vaderland.

Osewoudt stak zijn handen in zijn zakken en trappelde op de grond.

— O Christus! De gave van het woord is machtig over hem geworden! Heer in de Hemel! Bespeel het harmonium

Moorlag grinnikte zachtjes.

— Je denkt aan je moeder. Ik zal ook veel aan h denken, Henri, als je niet wil horen dat ik voor haar z— bidden.

— Je bent een goede jongen, zei Osewoudt, en da meen ik.

Hij draaide zich om nog voordat Moorlag de kamer w uitgegaan. Vaderland, wat is dat? dacht hij. De blauw

tram? De gele tram? Ze rijden nu even goed als vroeger, alleen 's avonds met weinig licht. Een sigarenwinkel met ledig expositiemateriaal achter het glas? Dr. Dushkind? North State? Karei Eén? Ik heb echte Engelse sigaretten op zak. Als Dorbeck mij niet gevraagd had een rolfilmpje voor hem te ontwikkelen dan zou ik nergens wat mee te maken hebben. Dan zat ik nu rustig thuis.

— In elk geval ben jij een rare snuiter, zei Meinarends, toen hij Moorlag had uitgelaten. Maar wat ik zeggen wou, jij hebt een Leica, nietwaar?

Osewoudt liep naar zijn regenjas en liet de camera kijken.

Meinarends pakte het toestel niet aan.

— Wij kunnen wel iemand gebruiken die kan fotograferen. Als je daaraan mee wil doen, kan ik ook wel ergens onderdak voor ie vinden. Vannacht mag

je hier blijven, desnoods morgennacht nog, maar voor altijd is ongewenst.

— Ik wil ook wel meteen weggaan.

— Geen sprake van. De persoonsbewijzen zijn niet eerder klaar dan morgen. Maar het beste zou je doen minstens een week, veertien dagen niet overdag op straat te lopen. Kun je een snor laten groeien?

— Snor heb ik niet, baard evenmin.

— Nee? Curieus. Dan zullen we je haar zwart laten verven.

— Voor mijn part, hoe eerder hoe beter.

Maar de volgende avond had het nog niet kunnen gebeuren.

— Luister eens, Meinarends, zei Osewoudt, je moet begrijpen dat ik geen rekening gehouden had met zoiets als de arrestatie van mijn moeder en mijn vrouw. Ik heb afspraken. Ik had eigenlijk vanochtend al naar Amsterdam gemoeten. Ik kan het niet langer uitstellen. Ik heb nu die Persoonsbewijzen, ik heb geld, ik kan het niet verantwoorden nog langer weg te blijven. Dat meisje zit te springen om haar persoonsbewijs.

— Maar idioot, op jouw persoonsbewijs staat dat je haar zwart is! En het is nog altijd blond! Ben je stapelgek geworden?

— Best mogelijk. Maar begrijp me goed. Ik heb geprobeerd dat adres in Amsterdam op te bellen. Ik krijg geen gehoor. Ik weet in de verste verte niet wat er daar nu weer aan de hand is en ik moet het weten. Desnoods kun jij gaan, maar ik moet het weten, ik moet op z'n minst een boodschap sturen.

— Ik gaan? Ik kan hier niet weg.

— Goed. Maar zwart haar of blond haar, naar Amsterdam ga ik.

— Nooit. Dacht je dat ik van plan was er voor jouw plezier in te stinken? Wat denk je, als je aangehouden wordt met dat persoonsbewijs en er staat op dat je haar zwart is, terwijl het blond is, dacht je dat ze dan niet zullen informeren hoe jij aan dat persoonsbewijs komt?

— Risico's zijn er altijd. Denk liever eens aan de risico's die er gelopen worden als ik mij niet aan mijn afspraken houd. Waarom denk je alleen aan jouw kennissen en niet aan de mijne?

— Toch kun je hier niet vandaan. Misschien morgen, ik zal kijken of er iets aan te doen is.

Meinarends liep naar het bureau en begon te telefoneren.

Toen het buiten goed donker was, nam hij Osewoudt mee de straat op en leverde hem tenslotte af bij een kleine kapperswinkel in de Breestraat, recht

tegenover het Stadhuis.

— Nou, je vindt de weg terug wel alleen, zei hij toen er opengedaan werd.

Men had geen licht opgestoken in de winkel. Toch zag Osewoudt een meisje staan in een witte jas.

— Er kan hier geen licht gemaakt worden, zei ze, maar ik heb achter alles al klaargezet, hoor.

Nadat zij de deur weer op de knippen had gedaan, nam *zij* hem bij de hand, luidop lachend in het donker.

— Hier doorheen. Ik breng je naar de damessalon. Die is nu eenmaal op haarverven ingericht.

— Mij best, zei Osewoudt, het ruikt hier lekker.

— Je zult het goed bij mij hebben hoor.

Zij duwde een deur open. Een leeg lokaal, waar vol licht brandde, een merkwaardige overvloed van licht. Nikkelen helmen op standaards stonden langs de ene muur op een rij, aan de andere zijde waren hokjes gemaakt van witte gordijnen die aan nikkelen buizen hingen.

— Mijnheer kan meteen plaatsnemen, wij houden van een snelle bediening.

Hij ging zitten, zij bleef achter hem staan. Hij zag zichzelf en haar in de spiegel. Haar boezem was ter hoogte van zijn oren, het was niet te zien wat zij aanhad onder het witte mouwschort, de hals van de kleding eronder moest lager zijn dan die van het schort. Een sieraad van bloedkoraal hing aan een dun gouden kettinkje in haar hals. Lang was haar hals, lang was haar golvende lichtblonde haar dat tot ver over haar schouders hing. Haar mond was zo groot dat haar tanden bijna voortdurend te zien waren, prachtige tanden. Haar gezicht had trouwens van nature een glimlachende uitdrukking.

Zij deed een greep in zijn haar en hield een streng daarvan naast haar eigen haar dat zij met de andere hand had vastgegrepen.

— Zulke lieve blonde haartjes, moet ik die nu pikzwart verven?

— Alles wat Hef is gaat in de oorlog te gronde, antwoordde hij, pas jij maar op!

Zij nam een klein bekken van de wastafel, draaide de Warmwaterkraan open en vulde het bekken.

Hij had de neiging zijn arm om haar heupen te slaan, maar zij draaide zich naar hem om.

— Ben je ook student? vroeg zij.

— Nee. Ik ben in de sigarenhandel.

— Ik heb anderhalf jaar gestudeerd, maar toen de moffen de universiteit gesloten hadden, heb ik hier een baantje gezocht. Ik woonde toch al bij deze mensen op kamers.

Zij roerde een soort poeder door het water in het bekken, zette het bekken neer, sloeg een grote handdoek om hem heen en begon deze tussen de kraag van zijn overhemd te steken. De ruggen van haar handen kwamen in aanraking met zijn wangen, daarom zei hij:

— Scheren hoeft niet, ik heb geen baard.

— Werkelijk niet? Zij draaide haar handen om en hij zag haar tien rode nagels als geraniumblaadjes op zijn gezicht liggen. Hij had haar willen bijten in haar slanke vingers. Zij lachte, kneep een ogenblik plagerig in zijn kaak en vroeg:

— Is dat een hormonale afwijking?

— Nooit over nagedacht.

— Verder alles in orde?

— Je stelt nogal vragen voor zo'n kleine meid.

— Zeg! Ik heb medicijnen gestudeerd!

— Borst en rug soms even blootmaken?

— Nee. Houd je hoofd maar boven de wasbak.

Zij duwde zijn hoofd naar voren, warm water stroomde door zijn haren. Hij hoorde de zeep bruisen, niet via zijn oren, maar regelrecht door zijn schedel, hij voelde haar vingers op zijn hoofdhuid. Het warme water stroomde opnieuw. Misschien verwarmde het zijn hersens. Ik word een ander mens dacht hij, een heel nieuw leven begint! Ria opgepakt, de sigarenwinkel gesloten, oom Bart is misschien ook wel verdwenen. Ik word herboren. Wie er ook verder nog de oorlog mogen winnen, ik zal in elk geval een van de overwinnaars zijn. Nu voelde hij dat zij het haar uitkneep, daarna haar twee handen die zijn hoofd naar achteren duwden totdat hij rechtop zat. Hij sloeg zijn ogen open en zag het meisje weer in de spiegel

— Mag ik ook weten hoe je van je voornaam heet?

— Ik heet Marianne. En jij?

— Filip.

In een andere schaal mengde zij een zwarte pap. Zij verdeelde zijn natte haar in smalle stroken die zij begon uit te kammen met een kam in deze

zwarte pap gedoopt.

— Is het nu vlug klaar?

— Het duurt nog ongeveer twintig minuten.

— Het is een bespottelijke behandeling.

Zij kamde. Zijn schedeldak werd glanzend zwart. Ineens zag hij het: Dorbeck! Niet te onderscheiden van Dor-beck was hij! Hetzelfde zwarte haar, hetzelfde lijkwitte gezicht! Als ik altijd zwart haar zou hebben gehad, dan zou mijn hele leven anders geweest zijn, ook al heb ik geen baard, dacht hij. Een man die verschijnt en verdwijnt wanneer hij wil, aan niets anders gebonden dan zijn eigen wil, een man voor wie de wereld zich buigt. Ria en de sigarenwinkel vielen van hem af als een betovering, hij durfde zich bekennen dat het het beste zijn zou als de Duitsers zijn ongelukkige moeder maar pijnloos naar een betere wereld hielpen. Hij barstte uit in een eindeloze lach.

— Houd je hoofd stil, zei Marianne, kijk uit, alles wordt zwart!

— Mijn haar wordt zwart, maar verder wordt alles licht, lachte hij. Je betovert mij. Je verandert niet alleen de kleur van mijn haar maar mijn hele gezicht!

— Als dat zo is, houd dan je hoofd nog even boven de wasbak. Het moet nog worden nagespoeld.

Toen hij weer rechtopzat, gaf zij hem de kam. Hij ging staan en kamde in het natte haar een scheiding.

Zij kwam naast hem staan en spoelde haar handen af.

— Vind je het goed? vroeg zij in de spiegel.

Hij legde de kam neer en pakte haar natte handen. Hij bleef lachen. In de rand van zijn gezichtsveld zag hij de spiegel en in de spiegel zichzelf en zijn eigen lach. Hij wist zeker dat die lach zou bewerken dat zij alles zou doen wat hij haar mocht vragen!

— Je hebt veel meer gedaan. Je hebt niet alleen mij veranderd, maar ook jezelf, zei hij. Begrijp je niet wat ik bedoel?

Zij bracht haar handen bij elkaar en duwde tegen zijn borst.

— Ik geloof dat jij er een bent die hard van stapel loopt, hoor.

— Ik loop niet van stapel, ik ben stapel. Ik kan mij niet voorstellen dat ik je geen kus mag geven om je te bedanken.

Maar zij duwde hem verder van zich af: — Wat klinkt dat onnozel als je dat zo zegt! Doordat hij haar handen bleef vasthouden, kon hij haar niet naar zich toe trekken.

ZICH TOE HEKKEN.

— Dit meen je niet, zei hij, maar ik zal niet aandringen.

— Des te beter. Ik hoop dat ik je woord vertrouwen kan. Hij schaterde van de lach.

— Binnen een week kom ik bij je terug, misschien al overmorgen.

Zij maakte haar handen los en liep het hokje uit. Hij ging haar achterna en trok zijn jas aan.

— De kraag van je jas zit niet goed, zei Marianne en sloeg de kraag neer. Kom, ik moet hier nu het licht uitdraaien. Ze zullen boven niet begrijpen waar ik blijf.

Zij trok aan een koord en het licht in het hokje ging uit, maar de overdadige verlichting in het lokaal bleef branden.

Hij liep met haar de nauwe gang in.

— Ik heb, zei hij met zijn mond vlak bij haar oor, de verschrikkelijkste heldendaden verricht, genoeg voor drie militaire onderscheidingen, maar tot dusver heb ik nooit geweten waarvoor ik het deed. Hij duwde zijn neus in haar zachte lange haren.

Zij draaide haar gezicht naar hem toe. Het stond zo ernstig als het de hele avond nog niet gestaan had.

— Wie weet nu wel waarvoor hij tegen de Duitsers werkt. De dominees in Londen, die veilig achter de microfoon zitten, die weten het precies. Voor het Recht en de Godsdienst en het Vaderland en de Koningin. Maar dat zijn allemaal dingen die mij niets zeggen. Ik ben alleen tegen de Duitsers omdat het onze vijanden zijn, omdat ik weiger mij over te geven aan een vijand. Ik vecht alleen maar om mij te verdedigen. Verder zijn alle oorlogen irreëel, geen enkele ideologie is het overdenken waard. Vrijheid! schreeuwen ze, net alsof vrijheid iets is dat ooit bestaan heeft. Allemaal goed voor de mensen die dik betaald worden als ze er praatjes over houden achter een veilige microfoon, anders is het nergens goed voor! Het enige wat ik niet wil, dat is geëxploiteerd worden, ik wil niet doen wat een ander zegt die ik niet om advies gevraagd heb. Ik heb de Duitsers nergens om gevraagd. Daarom moeten ze kapot. Dat is toch doodeenvoudig.

Zij waren bij de deur. Zij begon de grendels open te schuiven. De maan scheen en wierp, door het étalageraam, een schuin blok van licht, maar Marianne stond daar juist achter, zodat er niets van haar te zien was behalve haar witte jas en haar glanzende haar, dat alleen de omtrek van haar gezicht weergaf. Zij deed de deur open.

Het is vijf voor elf. Je mag wel vlug lopen, anders word je nu meteen al

— Het is vijf voor elf. Je mag wel vroeg lopen, anders word je nu meteen al opgepakt, kleine held.

Hij pakte haar hand en zij Het zich naar voren trekken. Maar de schaduw van de deurlijst viel over haar hoofd, zodat alleen haar lichaam nu helder verlicht werd. Osewoudt beet op zijn onderlip, hij kneep haar krachtiger in haar hand dan hij wilde, zijn arm raakte in trilling.

— Ik kom zo gauw mogelijk terug.

Zij begon de deur al te sluiten, maar hij hield haar hand nog vast. Toen trok zij hem plotseling naar zich toe, kuste hem op zijn voorhoofd en voor hij wist hoe dit gebeurd was, stond hij op straat en de deur was gesloten. Hij hoorde dat het veiligheidsslot werd omgedraaid. Hij deed een stap opzij, legde zijn voorhoofd tegen de étalageruit, terwijl hij met zijn handen zijn ogen aan de zijkant afschermde. Maar hoe hij ook tuurde, hij zag in de winkel niets bewegen, de achterwand van de étalage (geplooid gordijntjes aan roeden) benam hem het uitzicht trouwens grotendeels.

Toen begon hij ineens op het raam te bonzen, bedacht dat dit onzinnig was, liep daarom naar de deur en belde aan. Daarna haalde hij iets uit zijn binnenzak.

Het veiligheidsslot maakte geluid, de deur ging open.

— Jij weer? Je mag wel voortmaken, het slaat straks elf uur!

— Ik heb nog iets vergeten te vragen. Wil je een boodschap voor mij doen?

— Wat dan?

— Ga morgenochtend vroeg naar Amsterdam en ga naar het adres Oudezijds Achterburgwal 28, firma Bellincoff. Vraag of je meneer Nauta mag spreken. Als hij niet te spreken is, zie er achter te komen wanneer hij terugkomt. Als er Duitsers in het huis zijn, noem dan een firmanaam ergens, waar je wilt, en zeg dat je gekomen bent om veren uit te zoeken voor een hoed. Je werkt in een hoedenwinkel, moet je zeggen, je hebt veren nodig voor een klant. Maar als je meneer Nauta zelf te spreken krijgt, moet je beginnen te vragen waarom je geen gehoor krijgt als je hem opbelt. Als hij je dat heeft uitgelegd op een bevredigende manier, kun je verdergaan. Maar als hij bij voorbeeld zegt dat hij daar niets van begrijpt, zeg hem dan dat hij moet oppassen, omdat Ria en haar schoonmoeder door de Duitsers gearresteerd zijn. Informeer waar Elly is gebleven. Je vraagt gewoon naar Elly. Maar als blijkt dat er niets aan de hand is met die telefoon, geef hem dan dit persoonsbewijs. Doe het van te voren in een gesloten envelop. Dat geef je hem dus en zeg erbij: van Henri. Op alle vragen die hij je eventueel stelt, moet je geen enkel antwoord geven.

— Het is vijf voor elf. Je mag wel vroeg lopen, anders word je nu meteen al opgepakt, kleine held.

Hij drukte naar het nieuwe persoonsbewijs van Emy in de hand. De klokken van het stadhuis begonnen te spelen om elf uur te slaan.

De Zoeterwoudse singel had geen zijde met even nummers en een andere met oneven nummers, maar de huizen waren doorlopend genummerd: 70, 71, 72. Aan de overkant van de zigzagverlopende vroegere vestinggracht, was parkachtige aanleg met enorme treurwilgen.

Nummer vierenzeventig lag precies aan de binnenkant van een scherpe punt van de zigzaglijn. Het huis was heel anders dan de huizen links en rechts ernaast. Het sprong enigszins naar voren. Ramen en daklijst waren overladen met houtsnijwerk. Er was geen tuintje voor, maar wel, naast de deur, een hardstenen plaatsje, nauwelijks groot genoeg om er een kinderwagen op te zetten en omheind met een ijzeren hekje.

Het huis ernaast zat vol doktoren, die allemaal dezelfde naam droegen. Hun bordjes zaten in een rechte lijn boven elkaar naast de deur.

Labare deed zelf open: een man van een jaar of veertig met overal holten aan de zijanten van zijn schedel: holle slapen, holle wangen, de wangen begroeid met dikke baardstoppels van fletsblonde kleur, grijs stekelig haar. Hij liep op pantoffels. Hij stak een met inkt bevlekte hand uit en zei: — Labare. Komt u binnen.

— Joost Melgers, zei Osewoudt en schudde de hand.

Hij werd meteen een trap opgevoerd. Labare ging hem voor in een smal kamertje.

Er stond een smal bed met een grauwwitte sprei erover, verder een rechte stoel en een tafeltje met een wasbak van émaille en een émaille lampetkan erop. Aan de muur: een ingelijste tekening, voorstellend een familie van roodbruine apen, die deels als mensen waren aangekleed.

Labare ging op het bed zitten en wees met moedeloze hand beurtelings op de stoel en de lege ruimte naast hem die er op het bed nog overgebleven was. Hij hield een blikken doosje in zijn andere hand.

Osewoudt ging zitten op het bed.

— Kijk eens Melgers, het is zó. Je kunt hier in dit kamertje slapen, zolang er niets aan de hand is, maar in tijden van nood, moet je in het sousterrain blijven. Alles wat ik je zeg, is strikte regel. Van amateurs, grappenmakers, opscheppers en kletskousen houden we hier niet. Er zijn al ongelukken genoeg gebeurd met dit soort werkjes. Heb je gehoord van de groep Dreadnought? Volgende week gaan ze allemaal tegen de muur. Die lui kletsten veel te veel, iedereen kende iedereen bij naam en toenaam. In één middag hebben de Duitsers ze allemaal gearresteerd op hetzelfde aanloopadres. Kletsen doen we hier dus niet. Sjekkie draaien?

— Nee, dank je. Mag ik je een Engelse sigaret aanbieden?

— Hou die maar zelf. Labare maakte de blikken doos open en rolde een zeer dunne sigaret van pikzwarte haar-achtige tabak.

— In tijden van spanning, ging hij verder, ga je dus naar het sousterrain. Er staan ook daar bedden. Bovendien wordt al het werk daar gedaan. Het veiligste zou het zijn als je maar altijd in het sousterrain bleef, maar dat is ook zo wat... Hij wachtte even. — Dat is ook zo wat... herhaalde hij toen. Je kunt eigenlijk het beste nu meteen maar meekomen. Mag ik die Leica van jou eens zien?

Osewoudt haalde de camera te voorschijn en gaf hem aan Labare. Labare sloeg zijn benen over elkaar en bracht de camera dicht onder zijn gebogen hoofd. Zijn sigaretje hield hij daarbij in zijn mond, de rook krinkelde langs zijn holle slapen. Hij ademde blazend door zijn mond, begon te hoesten.

— Geen kwaad toestel, nieuw model, is er geen Naheinstellgerat bij?

— Nee.

— Waarom niet?

— Heb ik nooit gehad.

— Heb je dat nooit gehad? Labare keek hem aan of hij het dan zoek gemaakt moest hebben of misschien zelfs wel met opzet vernietigd.

— Wat heb je dan in godsnaam uitgevoerd met die Leica? Enfin, dat gaat mij ook niet aan. Zijn stem daalde. — Prutser, hoorde Osewoudt hem duidelijk mompelen. Labare stond op met een zucht, zei toen weer luid: — En is die Summar de enige optiek die je erbij hebt? Geen 9 centimeter lens?

— Nee.

— Ik merk het al, jij moet nog alles leren. Kom mee.

Op de trap naar het sousterrain bleef Labare plotseling staan.

— Draai je maar eens om, Melgers.

Osewoudt draaide zich om.

— Zie je dat touw daar?

Osewoudt zag het touw.

— Als je aan dat touw trekt, komt er achter de deur een hele toestand van ijzeren balken naar beneden, een soort hek, maar veel zwaarder. Als er aan de andere kant van de deur mensen staan die de deur willen forceren, dan gaat dat niet zo een twee drie. Dat is de bedoeling, begrijp je? Nee, trek niet nu aan dat touw, want als de balken naar beneden zijn, krijgt een man alleen ze niet

meer omhoog. Zelfs twee man niet. Ook de ramen van het sousterrain zijn zwaar gebarricadeerd. Dat zou dus een hele vervelende geschiedenis worden.

Labare draaide zich om en liep verder naar beneden. Een heel vervelende geschiedenis, herhaalde hij. Onder aan de trap bleef hij weer staan. Osewoudt bleef staan op de onderste tree, bij gebrek aan ruimte. Labare zei:

— Zoals je ziet is het hier erg nauw. We moeten woekeren met de ruimte. Daarom hebben we al die kamertjes getimmerd van board. Wat daar allemaal in zit en wat daar gebeurt, daar heb jij niks mee te maken. Niks. Nee, zeg zelf, wat zou je eraan hebben dat te weten? Nooit hebben de mensen er iets aan dingen te weten, waar ze niets mee nodig hebben. Niks hebben ze eraan en zeker niet als het link werk betreft zoals dit.

Hij begon zich te wringen in een smal gangetje met muren van zachtboard.

— Voor mij is het hier een beetje krap, maar een klein kereltje als jij, kan gemakkelijk uit de voeten. Ik zal je brengen in het kamertje waar jij je werk hebt te doen en dan zal ik je ook nog wijzen waar de nooduitgang zit.

Osewoudt liep achter hem aan, maar eigenlijk was het eerder schuiven. Het gangetje werd zo nauw, dat het niet meer mogelijk was zich erin te verplaatsen met de borst naar voren, dus was het ook niet mogelijk het ene been voor het andere te zetten. Borst en rug langs de wanden schurend, met de ene voet telkens de andere inhalend, kwamen ze bij een zwart gordijn, niet breder dan het gangetje.

— Je zult opgemerkt hebben, zei Labare, dat naast iedere lamp een klein lampje zit dat niet brandt.

Hij wees naar de zoldering. — De noodverlichting, voor als het lichtnet uitvalt. We denken hier aan alles, behalve aan flauwekul.

Hij duwde het gordijn opzij, deed nog een stap en bleef staan, terwijl hij het gordijn voor Osewoudt bleef ophouden. Osewoudt keek langs hem heen.

Het kamertje achter dit gordijn afgeschut, was geheel zwartgeverfd: het plafond, de vloer, de planken langs de wanden, die volstonden met ronde doosjes en bruine flessen. Er was geen raam, zelfs niet een afgeschut raam, wel een fonteintje en een opklapbed.

— Hier, zei Labare, zul je het meeste werk moeten doen. Het is het beste als ik het je meteen maar uitleg. Je bent hier namelijk in de donkere kamer. Maar nergens ter wereld komt zoveel aan het licht als in een donkere kamer! Nu moet je niet denken dat je er wat mee te maken hebt, met de dingen die hier aan het licht komen, als je maar zorgt dat het gebeurt. Je hebt er bij wijze van spreken geen omkijken naar.

Hij greep een soort pot van zwart eboniet die er uitzag als een jampot, maar iets breder en minder hoog. Hij nam het deksel eraf en haalde er een spoel uit.

— Dit ding is om in te ontwikkelen. Het is onaangenaam dat we er maar een hebben, zodat je niet meer dan een film tegelijk ontwikkelen kunt en het ontwikkelen van een film duurt, spoelen inbegrepen, een vol uur. Daar in die dozen zitten films die allemaal ontwikkeld moeten worden. Het zullen er een stuk of tachtig wezen, want er is al een dag of veertien niemand geweest om eraan te werken en elke dag komen er nieuwe films bij. Wij beschikken over een enorm documentatiemateriaal. Maar als je een film ontwikkeld hebt, dan ben je er nog niet, dan moet je hem nog gaan verdunnen. Hoogstwaarschijnlijk weet je niets af van de fotografische techniek zoals de meeste mensen die er maar op los knippen met een camera, dus ik zal je uitleggen wat de bedoeling is.

Hij deed de ebonieten doos weer dicht, zette hem op een plank en maakte zichzelf het staan gemakkelijk door met zijn elleboog te leunen tegen deze zelfde plank.

— Een film, Melgers, die bestaat in hoofdzaak uit twee dingen: een strook celluloid, wat wij noemen de emulsiedrager en op dat celluloid een laagje gelatine, wat wij noemen de emulsie. De emulsie is de lichtgevoelige laag. Als wij nu gaan verdunnen, verwijderen wij de emulsie van de emulsiedrager. Maar dat kan zonder meer niet gebeuren, daarvoor is de emulsie niet sterk genoeg, de gelatine zou scheuren, onze opnamen zouden onbruikbaar worden. We moeten dus, voorafgaand aan het verdunnen, de gelatine-laag looien.

Hij nam een fles in de hand.

— Hierin wordt de film gebaad. Als dat gebeurd is, kunnen we de emulsie losmaken van de celluloidstrook. We zorgen ervoor, dat de gelatine er in *een* geheel stuk afkomt, zonder te scheuren. Die gelatinelaag is heel dun. Als hij goed gedroogd is, kunnen we de film zo klein oprollen, dat hij gemakkelijk verstopt kan worden, in het binnenste van een vulpotlood bij voorbeeld. Maar zulke romantische dingen doen we hier niet, hoor. Wij verdunnen voornamelijk om ruimte uit te sparen.

Ik heb de pest aan alle romantische denkbeelden op dit gebied.

Om over te schakelen van de techniek op de filosofie, schoof Labare alle flessen bijeen op de plank en rolde zich daarna een nieuw sigaretje.

— Dit werk moet je beschouwen als gewoon werk, je moet niet de hele tijd zitten te denken: het is oorlog, ik ben een held en zo voorts meer. We moeten vanzelfsprekend veiligheidsmaatregelen treffen en ons daaraan houden, maar dat gebeurt in vredetijd net zo goed. In de mijnen, in chemische fabrieken. Niet anders dan op die manier moet je onze veiligheidsmaatregelen

beschouwen. Helden hebben we niet nodig. Wat is een held? Iemand die straffeloos onvoorzichtig is geweest. Onvoorzichtige mensen kunnen wij niet gebruiken. Ik heb geen mensen nodig die als ze gepakt worden en door de Duitsers worden ondervraagd, hun mond niet opendoen, maar mensen die alles vertellen wat ze weten — alleen, er moet voor gezorgd worden dat Ze niets weten. Want als iemand wat weet, hou een brandende sigaar tegen zijn kloten en hij zal in negen van de tien gevallen zijn mond voorbijpraten en in het ene geval dat hij niets zegt, nou wie heeft daar wat aan, dan zit die vent voor zijn hele leven opgescheept met een paar verbrande kloten.

Osewoudt barstte in een hoog kirrend lachen uit, Labare lachte ook, maar geluidloos, alleen met zijn lippen en hij zei met een nasale stem: — Ja, jongen, zo moet je dat beschouwen.

Hij schudde zijn hoofd.

— Als er wat gebeurt, is het eerste wat je doet de afgewerkte films bij je steken, het licht opdraaien en de andere films aan het licht blootstellen; worden die zwart. Dat doe je dus bij het eerste signaal. Het tweede signaal betekent dat we hem smeren. Ik zal je laten kijken hoe dat gaat.

Labare trapte zijn sigaret uit en liep weg. Osewoudt ging hem achterna, nu door een ander smal gangetje dat tenminste breed genoeg was om er gewoon in te kunnen lopen. Het kwam uit op een deur.

— Deze deur geeft toegang tot het huis van de burens. Begrepen?

Labare bracht Osewoudt naar het donkere kamertje terug en zei:

— Je kunt nu beginnen. Je weet waar alles staat.

Osewoudt deed het licht uit, maakte een doosje open, gemakkelijk kreeg hij de film in de spoel. Hij deed de spoel in de ebonieten doos, sloot deze, draaide het licht weer op en begon de behandeling die hem uitgelegd was.

Gedurende de vastgestelde tijden dat de baden hun werking deden in de ebonieten doos, zat hij te wachten op een lage kist, zijn ellebogen op zijn knieën, zijn hoofd voorover. Zo nu en dan keek hij op zijn polshorloge, maakte het horloge los en dan weer vast. Het was stil, geen geluid van buiten drong door tot hier en behalve hij scheen er niemand in het sousterrain te zijn. Hij overdacht wat er die laatste dagen gebeurd was, sinds Elly hem maandagmiddag had opgebeld. Hij telde de dagen uit. Vrijdag was het nu! Morgenmiddag moet ik Amsterdam opbellen, om vijf uur, nummer 38776!

Dorbeck heeft een ander mens van mij gemaakt, dacht hij.

Pas 's avonds om half negen gaf Labare hem verlof de straat op te gaan.

— Eigenlijk zou ik je helemaal binnen moeten houden, want ik heb een gevoel alsof jij buitenshuis een gevaar bent, maar ik heb hier een andere gast gehad en die is aan het malen geslagen van het aldoor in huis zitten. Dat was nog veel gevaarlijker voor ons.

Osewoudt had tien films ontwikkeld en verdund, tien uur achter elkaar gewerkt. Hij had niet eens echt gegeten, wel zo nu en dan onder het werk door een stuk brood.

Zoet rook de buitenlucht. Hij herinnerde zich niet ooit geroken te hebben dat de buitenlucht zo zoet was. Hij ademde diep in om de laatste rest van de chemicaliënstank en de sigarettenrook uit zijn longen te verdrijven.

Tien minuten later belde hij aan de smalle kapperswinkel. Er hing nu ook voor het raam in de deur geen gordijn. Zo zag hij Marianne al in de verte aankomen. Zij droeg geen witte jas, maar een witte blouse en een donkere rok.

Hij gaf haar een hand, en twijfelde: ik zou haar een zoen willen geven, maar hij deed het niet.

— Dag Filip.

Zij haalde haar neus een paar maal geruisloos op, hij zag alleen haar neusvleugels bewegen.

— Je ruikt naar formaline.

— Jij ruikt naar parfum. Ik weet alleen niet naar welk, ik heb geen verstand van parfum.

— Cuir de Russie. Formaline herinnert mij aan de snijzaal.

— Dan doe ik er misschien verkeerd aan met je mee te lopen, zei Osewoudt, terwijl hij achter haar aan een trap op ging. Ik hoop niet dat je je straks vergist.

— Daarvoor zie je nu ook weer niet bleek genoeg.

Toen vroeg hij:

— En hoe is het afgelopen? Ben je naar Amsterdam geweest? Heb je die boodschap overgebracht zoals ik je gevraagd had?

— Ja natuurlijk.

Zij gingen een warme kamer binnen, klein, maar toch niet smal, toch min of meer vierkant.

— Wie heb je gesproken? Die meneer Nauta zelf?

— Ja hoor. Er was niets aan de hand.

— Niets aan de hand zeg je? En die telefoon dan?

— Die meneer Nauta zei dat hij zelf de telefoon heeft laten wegnemen, omdat hij geen zaken meer wil doen. Hij wil zijn veren niet verkopen aan de Duitsers, hij wil niet dat moffen hoeren met zijn veren op haar kop lopen. Ach Filip, wat sta je daar verbaasd van te kijken. Ik vond het een aardige koppige oude heer.

Marianne begon te lachen, stak haar handen uit en knoopte zijn overjas los.

Osewoudt zei: — Laat maar, maakte zelf de onderste knoop los en legde de jas over een stoel.

— Waarmee heb je je bij hem geïntroduceerd?

— Nou, net zoals jij mij gezegd had. Ik zei: ik kom u de groeten brengen van Henri. Ik heb een envelop bij mij voor Elly. Zo had je het toch bedoeld? Dat heb je toch tegen mij gezegd, dat ik dat moest zeggen?

— Ja, heel goed. En heb je Elly ook gezien?

— Nee, ze was al een paar dagen weg, zei die meneer Nauta. Hij heeft het mij uitgelegd hoe dat kwam. Ze was daar maandagavond gekomen, met een neef van hem en die neef was getrouwd met een dochter van hem. Toestanden! Hij vertelde mij dat zijn dochter veel ouder is dan die neef, ik kreeg de indruk dat hij niet gesteld was op die dochter, hij vond haar een serpent en hij kon het dus wel begrijpen dat zijn neef er met een ander vandoor was gegaan.

— Hoe heette die neef?

— Dat vertelde hij niet. Wat kan jou dat nou schelen?

— Och niets. En toen? Toen kwam die neef daar bij hem met die Elly?

— Ga toch zitten. Je hebt toch geen haast? Ik krijg hier nooit visite.

Osewoudt ging zitten. Marianne liet zich op de divan vallen. Zij trok haar benen onder zich en bleef ze vasthouden met haar hand. Hij zag dat zij mooie kousen aanhad, hij bekeek haar nog eens goed, zij zag eruit of zij zich mooi gemaakt had voor hem. Voorzichtig snoof hij haar parfum op, Cuir de Russie.

— En die meneer Nauta wist niet wanneer Elly terug zou komen?

— Nee. Het zat dus zo. Hij zei: ik heb geen vooroordelen, ik vond het goed dat die twee bij mij overnachtten, ik zou niet geweten hebben waar ik ze naartoe had moeten sturen. Het was al bij elven toen zij kwamen. Maar ik had

ook weer geen zin, zei hij, om ze wekenlang bij mij te laten logeren. Dat kon hij niet doen tegenover zijn dochter, vond hij.

De neef is de volgende ochtend vrij vroeg weer vertrokken. Het meisje is daar gebleven. Ze is het huis niet uitgeweest. 's Avonds om elf uur was de neef nog niet teruggekomen. Het meisje is toen bij Nauta gaan aankloppen om te vragen of de neef, d.w.z. de schoonzoon — ik weet tenslotte ook niet hoe ze zich heeft uitgedrukt — enfin, ze heeft gevraagd of die jongen nog wat had gezegd. Wanneer hij zou terugkomen.

Bij die gelegenheid heeft Nauta haar deelgenoot gemaakt van zijn gevoelens. Hij heeft gezegd dat hij geen vooroordelen had, maar dat er grenzen waren. Die man had geen vooroordelen, dat heeft hij mij wel honderd maal verteld! Goed, geen vooroordelen dus, maar wel grenzen, hoor! Het arme kind heeft daar haar conclusie uit getrokken en is de volgende ochtend verdwenen.

— Hij heeft haar zonder persoonsbewijs de straat op gestuurd?

— Ja, dat denk ik. Ze zal die man niet verteld hebben dat ze geen persoonsbewijs had, weet ik het. Waar maak je je zenuwachtig over?

— Waarom zal ik niet zenuwachtig zijn als ik mij uitsloof een goed persoonsbewijs voor iemand te krijgen en ze verdwijnt zomaar, zonder iets?

— Natuurlijk, dat is vervelend.

— Wat heb je met het persoonsbewijs gedaan? Het toch aan hem overhandigd?

— Nee, zo dom ben ik niet. Ik heb hem ook niet verteld dat die Elly zonder persoonsbewijs rondliep. Want de mensen zijn slecht en hoe slecht ze zijn dat merk je pas onder een Duitse bezetting zoals nu. Denk je ook niet, Filip? Ik dacht, als ik die man dat vertel, dat ze geen persoonsbewijs heeft, belt hij misschien de politie op! Vooroordelen of geen vooroordelen! Of hij laat het zich ontvallen tegenover die dochter en dan zal die dochter ...

Osewoudt haalde diep adem en zei:

— Het is heel verstandig dat je daarover niets hebt gezegd. Heb je die andere mededeling nog geplaatst, ik bedoel dat Ria en haar schoonmoeder gearresteerd waren?

— Nee, je had gezegd dat ik dat alleen moest vertellen als er met de telefoon iets bijzonders aan de hand was. Het was dus in dit geval niet nodig.

— Het was anders niet zomaar een wachtwoord, mompelde Osewoudt.

— Wat zeg je?

— ...

— Ik zei niets.

— Jawel, je zei iets. Heb ik het soms niet goed gedaan? Maar ik weet zeker dat ik precies gezegd heb wat jij zei dat ik zeggen moest! Ik heb mij niet vergist! Ik ben heel nauwkeurig in die dingen.

— Ja.

— Geloof je mij niet?

— Maar natuurlijk geloof ik je.

— Zeg, Filip, heb jij die Elly misschien gekend?

— Nooit gezien. Waarom vraag je dat?

Marianne liet een ogenblik haar hand omduikelen met de palm naar boven, legde hem daarna weer op haar been: — Dan zou je mogelijk kunnen nagaan waar zij gebleven is. Nietwaar?

Osewoudt stond op van zijn stoel. Hij keek naar drie Japanse kopjes die op een dressoir van bruin eikenhout stonden, hij keek naar het plaatje dat erboven hing: *De Moeder* van Whistier, compleet met prozagedicht eronder. Zo, zo, oom Bart, jij hebt haar er uitgezet, dacht hij. Zonder vooroordelen de mist ingestuurd.

— Zeg Filip, weet je wat ik denk?

Hij liep naar haar toe en ging naast haar zitten op de divan.

— Wat denk je?

— Je bent een aardige jongen, maar het is toch zo duidelijk als het maar kan! Ze is natuurlijk naar die neef toegegaan, die neef van Nauta, die neef annex schoonzoon! Ze wist natuurlijk waar hij was!

Osewoudt barstte nu in lachen uit, aldoor denkend: ik moet niet lachen, ik moet nu niet lachen, hij probeerde zich voor te stellen hoe Elly ergens stond, door Duitse politiemannen omringd, haar handen omhoog. Maar hij kon zijn lachen niet bedwingen. Alleen met de grootste moeite lukte het hem te zeggen:

— En als zij dan onderweg aangehouden is, zonder persoonsbewijs?

— Och kom, het was natuurlijk vlakbij. Die neef heeft daar ergens een kamer gehuurd! Waar zou ze anders naartoe wezen? Het is er daar echt een buurt voor om een kamer te huren. Ze zal heus wel een ander persoonsbewijs krijgen.

Marianne voelde achter haar rug en haalde haar tasje te voorschijn. Het persoonsbewijs van Elly nam zij eruit. Zij hield het op een vrij grote afstand voor zich en bekeek de foto

VOOR ZICH EN BEKEEK DE FOTO.

— Het is anders geen mooi meisje.

— Nee? Osewoudt pakte het persoonsbewijs beet, terwijl Marianne het bleef vasthouden. — Ik heb haar niet zo goed bekeken, zei hij. Marianne's duim en zijn duim parallel ernaast. Daartussenin het portret van Elly.

— Zij heeft een dom gezicht.

— Ja, en zo opgeblazen.

— In haar ogen is niets dat op enig gevoel voor humor wijst.

— Niet zoals in de jouwe.

Marianne trok haar wenkbrauwen op.

— Zeer complimenteaus. Ik hoop maar dat je gelijk hebt.

— Hoezo?

— Wat zou ik moeten beginnen zonder gevoel voor humor? Maar heus Fiüp, soms ben ik bang dat ik het kwijtraak.

— Och kom, zei hij en zijn hoofd lag al bijna op haar schouder, ons gevoel voor humor moeten wij nooit kwijtraken!

Hij liet het persoonsbewijs van Elly los en Marianne legde het naast zich neer op de divan. Hij gaf haar een kus op haar slaap, hij bewoog zijn neus heen en weer in de haren boven haar oor. — Wij moeten nooit ons gevoel voor humor verliezen, zei Osewoudt, het voornaamste hulpmiddel daarbij is: zorgen dat je niet te veel van andere mensen afweet.

— Daar heb je groot gelijk in. Het is trouwens onbegonnen werk veel van andere mensen af te weten.

Zij liet toe dat hij haar hand vasthield.

— Vooral in een tijd als deze, zei hij. Er kan niets dan ongeluk uit voortkomen als je veel van een ander afweet. Het beste zou het wezen als iedereen zijn naam veranderde.

— Och Filip, maar dat zou ik niet goed vinden als jij je naam veranderde. Ik vind Filip een aardige naam. Filip...

Hij leunde nu met zijn hele gewicht tegen haar aan en zij gaf langzaam mee. Toen vroeg hij:

— Ik hoop dat je niet alleen mijn naam aardig vindt.

Zij begon te lachen, haar lippen trokken bevend weg

van haar verrukkelijke tanden en toch was er iets geringschattends in die lach, alsof zij wilde zeggen: hoe kun je zulke domme dingen denken. Of misschien wel: het is alle mannen om hetzelfde begonnen. Met zijn hoofd drukte hij haar hoofd in de kussens, zijn lippen op haar lippen en zijn tong vond de warme zachtheid van haar mond. Zijn hand gleed in haar zij onder haar blouse en hij voelde haar ribben onder een dun hemd. Zij draaide haar hoofd weg en zei: — Eigenlijk moest ik nu zeggen dat je te hard van stapel loopt, maar wie weet wat er morgen gebeurt.

Hij schoof zijn hand omhoog en omvatte haar borst.

— De tijd gaat zo snel dat wij wel hard van stapel moeten lopen om hem bij te houden, zei hij.

Hij sloeg zijn benen van de divan en ging rechtop zitten. Mij voelde zijn ogen klein worden, zijn oren suisten.

— Ik verlang naar je, zei hij, greep haar hand en drukte die tegen zijn kruis, zonder precies te weten wat hij deed.

Marianne bleef glimlachen, maar het was nu eerder een treurige glimlach. Toch zei ze:

— Wie weet, misschien kan je verlangen bevredigd worden.

Voor zijn geestesoog rees hij op als een geweldige figuur, demon en heros, of minstens een sprookjesprins.

Hij knoopte haar blouse los en haar rok. Zij liet zich helemaal uitkleden, maar zelf kleedde hij zich niet uit. Zo lag hij boven op haar en dacht, zij is naakt maar ik ben gepantserd gebleven. Wat zou ik moeten beginnen als ik niet gepantserd was. Hij lichtte zijn hoofd op om naar haar gezicht te kijken. Haar ogen waren van opwinding half gesloten, maar haar mond was halfopen en glimlachte nu alsof zij medelijden met hem had. Hij wilde dit niet zien, drukte zijn mond op die glimlach en stootte zijn tong tussen haar tanden. Zo was het of hij haar lichaam gevangen hield tussen twee haken, of tussen twee polen van een batterij en een stroom van hoog voltage joeg hij door haar lichaam zodat het in een krampachtig schokkende beweging kwam en zij kreunde als een gemartelde.

Zij lag met haar rug naar hem toe. Hij zat voorovergebogen op de divan en bracht zijn kleren in orde. Het persoonsbewijs van Elly was op de grond gevallen. Hij raapte het op en stak het in zijn zak.

Toen Het hij zich half over Marianne heenvallen en gaf haar een kusje op haar stuit.

— Je hebt heel mooie billen.

Zij draaide zich naar hem toe.

— Ja? Noem eens alles op wat je mooi vindt aan mij.

Hij keek, hij bekeek haar van onder tot boven. Zijn ogen gingen plotseling wijd open en hij lachte.

— Hé! De kleur van jouw haar is dus ook niet echt! Ik had werkelijk niet gedacht dat jouw haar gebleekt was.

— Nee?

— Vond je dat zwart haar je niet mooi stond?

Hij legde zijn hand op het haar dat zijn oorspronkelijke kleur nog wel bezat. De vingers van zijn andere hand liet hij door haar blonde hoofdhaar glijden.

— Zwart haar zou je toch ook heel mooi staan. Heel mooi. Om te zoenen.

Hij zoende het zwarte haar, beet erin en zei: — Pas op, ik graas het af.

— Ik heb mijn haar niet gebleekt omdat ik zwart haar niet mooi vond.

— Nee? Waarom heb je het dan wel gedaan?

— Wil je beweren dat je dat niet weet? Je moet heus niet denken dat je mij alles kunt wijsmaken!

— Ik begrijp niet wat ik zou moeten weten. Trouwens, ik wil het niet eens weten. We hebben zojuist afgesproken dat het het beste is niet te veel van andere mensen af te weten.

— Ach, wat zijn we verschrikkelijk discreet! Maar bekijk mij dan eens goed, Filip en kijk mij aan en durf dan nog eens te beweren dat je niet weet waarom ik mijn haren gebleekt heb.

— Ik kan je niet zolang in koelen bloede bekijken, dat is te opwindend voor mij.

Maar zij duwde zijn hoofd weg, richtte zich op en bleef rechtop zitten.

— Meen je dat nu heus dat er niets bijzonders aan mij te zien is?

— Ja, natuurlijk! Dat is toch geen reden om kwaad te worden!

Zij begon te lachen, sloeg haar ogen neer naar haar eigen lichaam en daarna keek zij hem aan, maar hoewel zij bleef lachen, keken haar ogen zo treurig of zij eigenlijk al lang overleden was en zij mompelde:

— Kun je werkelijk niet aan mij zien dat ik een jodin ben? Had je dat niet begrepen?

Haar stem werd luider en zeer zakelijk.

— Mijn vader, mijn moeder en twee broers zijn door de Duitsers opgepakt. Ik was hier in dit huis eerst op kamers, en nu ben ik er ondergedoken. Is dat werkelijk iets wat je niet wist? Had je dat nu eerlijk niet al lang voorzien?

Osewoudt vertrok zijn gezicht tot een grijns.

— Enfin, zei hij, het ergste leed is nu voorbij.

— Hoe zo?

— Vandaag of morgen forceren de Amerikanen een doorbraak in Normandië en dan is er niets meer wat ze kan tegenhouden.

— Denk je? Al twee weken geleden hebben ze met veel poeha hun landing uitgevoerd. Groot geschreeuw dat de Duitsers volkomen overrompeld waren, dat de Westwall maar een fictie was enzovoorts enzovoorts. En wat is het resultaat?

— Je moet niet zo pessimistisch wezen. Een week is nog niet zo lang.

Zaterdagsochtends om vijf over tien kwam een man gekleed in een lichtbeige gabardinejas uit het Centraal Station te Amsterdam. Hij droeg een bril. Hij keek rond en stelde vast dat de bomen al bijna geel werden. Hij keek naar de heldere lucht. De zon scheen, toch een mooie dag. Die verdomde brilleglazen worden voortdurend vuil, dacht hij, nam de bril af en stak zijn hand al onder zijn jas om zijn zakdoek te voorschijn te halen, maar hij zette de bril weer op zonder hem te hebben schoongemaakt. Het was een bril met een dik, zwart montuur.

De man droeg een donkergroene hoed. In zijn binnenzak had hij een persoonsbewijs op naam gesteld van Filip van Druten, beroep: rechercheur; kleur van het haar: zwart. Onder de groene hoed kwam zwart haar te voorschijn.

Zo zag Osewoudt zichzelf lopen langs dezelfde weg die hij altijd ging naar oom Bart.

Tien minuten later riep hij in het trapgat naar boven: — Ik ben het, Henri!

Hij nam zijn bril af terwijl hij de trap beklom, maar hield zijn hoed op toen hij het kamertje van oom Bart binnenging.

Oom Bart liep naar het potkachelkje, de koffiepote in zijn ene hand, in de andere een kopje.

— Ik dacht dat er een meneer met een bril stond, maar jij bent het.

— Een meneer met een bril? U wordt geloof ik verschrikkelijk oud! U moet uw eigen bril eens laten nakijken.

Oom Bart zette zijn kopje koffie op zijn bureau.

— Ik was juist van plan voor jou ook een kopje koffie in te schenken, maar als je zo tegen mij blaft, doe ik het misschien niet.

Oom Bart liep al naar de muurkast en nam er een kopje uit. De hoed drukte op Osewoudt's hoofd. Hij durfde de hoed niet af te zetten, durfde ook niet te gaan zitten. Als ik ga zitten zal het hem te meer opvallen dat ik een hoed heb en dat ik er binnenshuis mee rondloop op mijn hoofd.

Hij bleef staan, maar knoopte wel zijn jas los.

— Ik heb verschrikkelijke haast, oom, ik ga direct weer weg.

Ik moet u alleen iets verschrikkelijks vertellen!

Oom Bart draaide zich naar hem om, het kopje koffie in de hand.

— Waarom ga je niet zitten? En heb jij een vogeltje onder je hoed? Neemaar, die heeft een nieuwe hoed!

Hij keek Osewoudt aan en Osewoudt zag dat oom Bart alweer slecht geschoren was en hij dacht: ik heb nooit beseft dat oom Bart al zo oud is geworden. Hij zei:

— U moet er niet op letten dat ik mijn hoed ophoud. Maar ik kom u zeggen dat Ria en moeder gearresteerd zijn door de Duitsers.

— Wat zeg je nou? En waarom?

Osewoudt haalde zijn schouders op. Alles rook hier naar oude, eenzame man, het boek dat opengeslagen op het bureau lag was van Hegel, naast het boek lag een stompje van een anilinepotlood waarmee oom Bart aantekeningen gemaakt had in de kantlijnen, de kantlijnen waren dooraderd met aantekeningen in verschillende kleuren potlood: rood, zwart en blauw, het leek op de doorsnede van een gezwel. Hij leest dit boek al veertig jaar; veertig jaar lang heeft hij in de kantlijn geschreven.

— Toe nou jongen, geef antwoord. Waarom is dat gebeurd?

— Waarom? Dat hebben ze mij niet verteld! Ik ben er niet bij geweest! Als ik erbij geweest was, dan stond ik no niet hier met u te praten! Begrijpt u dat?

— Maar je had toch op zijn minst naar het politiebureau kunnen gaan om te informeren hoe dat zat?

— Ik naar het politiebureau gaan? Ik? Wat denkt u! Dan houden ze mij daar ogenblikkelijk. Ik kan er wel naartoe gaan, maar ik kom er niet meer uit! Zo is dat tegenwoordig, begrijpt u?

— Je hoeft niet zo tegen mij te schreeuwen! Je gedraagt je alsof het mijn schuld was! Je doet alsof *ik* van huis ben weggelopen met de een of andere juffrouw!

Osewoudt liep naar hem toe en greep hem bij zijn bovenarm.

— Ach oom Bart, dat ben ik helemaal niet! U heeft er niets van begrepen. Is Elly hier nog?

— Elly? Je komt mij vragen waar Elly is?

Je vrouw en je moeder zijn gevangen genomen en je enige zorg is waar dat meisje is gebleven? Dat kom je mij hier vragen met een onnozel gezicht om mij een beetje te sarren? Mijn hemel, het lijkt wel of iedereen gek is geworden. Hè? Henri? Heb ik dat aan je verdiend?

— U begrijpt het niet oom. Maar ik moet werkelijk weten waar Elly is, nu direct.

— Goed! Dan zal ik je dat eens vertellen!

Die is jou achterna gegaan, de volgende dag. En het was maar goed ook dat ze hier vandaan gegaan is, want je moet wel begrijpen: ik heb nooit vooroordelen gehad, maar er zijn wel grenzen!

— Ze is mij helemaal niet achterna gegaan, ik heb haar niet meer teruggezien, ik bezweer het u. En het is helemaal niet waar dat ik er wat u noemt met haar vandoor gegaan was.

— Jij wilt dus beweren dat je niet schoon genoeg had van Ria! Jij wilt mij dus wijsmaken dat je zomaar voor niemendal met dat meisje hier bent komen aanzetten?

— Luister nu toch oom. Als dat het geval was geweest, denkt u dat ik dan juist bij u onderdak zou hebben gezocht?

— Redeneringen! zei oom Bart. Hij strompelde naar zijn bureau terwijl hij een hand in zijn zij drukte en zakte neer op zijn stoel. Lieve hemel! Die arme Gesien! Wat een leven, wat een einde! Maar dat is toch niet mogelijk! De Duitsers zijn toch zeker niet zulke onmenssen dat ze een oude vrouw die jaren geleden in een vlaag van waanzin haar man vermoord heeft, zomaar oppakken. Het is toch bewezen dat zij ontoerekenbaar was!

Haar man vermoord! Deze oude oom Bart uit de droom helpen? Hem een waarschijnlijker veronderstelling aan de hand doen? Nooit! Hoe minder hij wist hoe beter!

— Och, oom Bart, u heeft geen idee hoe dat bij de Duitsers toegaat, sinds 1933! Misdadigers die al lang hun straf hebben uitgezeten, worden zonder vorm van proces en zonder opnieuw wat te hebben misdaan in concentratiekampen gezet en afgemaakt! Berufsverbrecher noemen ze dat!

— Het kan mij niet schelen hoe ze dat noemen, maar jij moet alles doen om je moeder vrij te krijgen. Dat is je plicht!

Osewoudt ging zitten en slurpte een van de kopjes koffie leeg. Nu hij er over nadacht, vond hij de veronderstelling van zijn oom niet eens zo onwaarschijnlijk! Het was wel degelijk mogelijk dat de Duitsers werkelijk om zijn moeder gekomen waren en niet voor hem! Want, wat zouden ze tegen hem kunnen bewijzen? Waarom zouden ze dinsdagochtend gekomen zijn op een uur dat Elly nog veilig bij oom Bart was? Zelfs al nam hij aan dat zij Elly op het ogenblik al gevangen hadden, zelfs al hadden de Duitsers Elly zijn adres ontworpen, dan kon dat nog niet de reden geweest zijn dat zij dinsdagochtend al zijn moeder en Ria gearresteerd hadden!

— Heeft u daar dan iets over in de krant gelezen? vroeg hij.

— Waarover?

Hebben de Duitsers op de een of andere manier bekend gemaakt dat ze

— hebben de Duitsers op de een of andere manier bekend gemaakt dat ze geesteszieken en vroegere misdadigers weer in hechtenis zouden nemen? Of hebben ze het omgeroepen door de radio? U luistert toch alle dagen naar de radio? Of is het misschien verteld door de Engelse radio?

— Ik weet van niets! Jij bent het die mij zit te vertellen dat de Duitsers geesteszieken en recidivisten zonder vorm van proces naar de concentratiekampen sturen! Ik heb daarover niets beweerd! Ik heb alleen gezegd dat ik niet begreep waarom een oude vrouw, die tien jaar geleden een ongeluk begaan heeft aan haar man, die voor de rechter geweest is en een tijd in een inrichting geweest is, die daarna nooit meer een vlieg kwaad gedaan heeft, hoe die zomaar gearresteerd kon worden! En Ria dan! Wat heeft Ria gedaan?

— Ik weet het niet oom. Iedereen doet iets, maar het lekt niet altijd uit! U heeft zelf toch ook een radio, u luistert naar de Engelse zender, daarvoor alleen al kunt u twee jaar het tuchthuis ingaan. Als de Duitsers willen kunnen ze iedereen arresteren alleen al op grond van hun bepalingen. En dan te bedenken dat ze bovendien nog arresteren buiten hun eigen bepalingen om! Hoe zou ik erachter kunnen komen, waarom ze Ria hebben gepakt?

— Maar ben jij dan werkelijk niet goed wijs? Ben je onnozel? Blijf je altijd een klein kind? Laat jij dan zomaar je vrouw en je moeder verdwijnen zonder dat je er een vinger voor uitsteekt? Ben je dan verdomme niet eens op het idee gekomen een advocaat in de arm te nemen?

— Een advocaat? Maar beste oom Bart, we leven niet meer in een rechtsstaat. Wat denkt u nu eigenlijk wel? Wilt u zelf soms ook gearresteerd worden? Wat denkt u eigenlijk? Als daar een advocaat komt bij die Duitsers, het

eerste wat ze hem vragen is: wie heeft u gestuurd meneer?

— Ik! riep oom Bart. In dat geval heb ik hem gestuurd! Dan zegt die advocaat: Meneer Nauta heeft mij gestuurd, meneer Nauta, de broer van de oude mevrouw Osewoudt, de vader van de jonge mevrouw Osewoudt. Ik zal hem opdracht geven dit antwoord te geven. Begrijp je wel, Henri? Ik ben niet bang! En als de Duitsers van mening zijn dat een vrouw als je moeder niet op vrije voeten mag rondlopen, dan ben ik zelfs bereid tot een vergelijk met ze te komen. Ik wil alles doen, maar naar een concentratiekamp brengen zullen zij haar niet! Ik zal aanbieden haar naar een particuliere inrichting te laten brengen, op mijn kosten!

Osewoudt's onderkaak begon te trillen, hij was nauwelijks in staat om op zijn stoel te blijven zitten. Zijn voorhoofd begon ondraaglijk te jeuken onder de rand van de hoed. Voor het tot hem doordrong wat hij deed, zette hij de hoed af en veegde zich over het voorhoofd

— Maar dan zeg ik u wel, dat het een heel groot verschil is.

— Wat is dat nou?

Oom Bart boog zich hijgend naar hem toe, zijn mond open, baardstoppels tot op zijn adamsappel.

— Ik zeg, zei Osewoudt, dat het sturen van een advocaat geen enkele zin heeft, want de Duitsers zullen er niet op ingaan. Heus, Hitier is niet hetzelfde als Hegel, al begint het allebei met een H! Ja, als we konden betalen, twintigduizend gulden, vijftigduizend gulden, dan misschien!

Osewoudt keek oom Bart niet aan. Hij liet de hoed tussen zijn vingers rondwentelen terwijl hij praatte of eerder schreeuwde:

— Ik zeg, bovendien, dat het eigenlijk een idiote onderstelling is te denken dat ze moeder gearresteerd hebben *daarom*. De Duitsers hebben in ons land heus wel andere mensen te arresteren! Aan hygiënische maatregelen zijn ze nog helemaal niet toe. Ik zeg dat het ergens anders om is,

want waarom zouden ze Ria ook meegenomen hebben?

Hij zag sterretjes voor zijn ogen die strak gevestigd waren op de voeten van oom Bart.

Toen voelde hij een ruk aan zijn haar en hij keek op. Oom Bart schudde zijn hoofd heen en weer, er stond schuim op zijn mond.

— Maar jij, wat is er met jou aan de hand? Heb jij je haar laten verven? Hoe kom jij aan zwart haar?

— Laat u mij los! Wat? Zwart haar? Ja, mijn haar is geverfd! En weet u waarom? Omdat ik het ben die door de Duitsers word gezocht! Ik, ik alleen! Begrijpt u het nu? Omdat ik niet thuis was, daarom hebben ze moeder en Ria meegenomen!

— Maar dan ben jij een lafaard, als je je vrouw en je moeder opoffert voor je eigen veiligheid! Dat je niet naar het politiebureau gevlogen bent en gezegd hebt: hier ben ik, maar laten jullie mijn moeder en mijn vrouw lopen, want die hebben niets gedaan!

— Ik ben geen lafaard. Ik kan mijzelf onmogelijk aangeven!

— Geen lafaard! Een *dégénéré* ben je!

— Een *dégénéré*! Nu zullen wij het hebben! Jawel, een *dégénéré*, omdat ik geen baard heb! Godverdomme, godverdomme! Ha! Ha!

Het was geen lachen, het was alleen de uitroep Ha! ha! of hij voorlas uit een verhaal!

— Ik herhaal het, zei oom Bart, een *dégénéré*! Wat heb je uitgevoerd?

Waarvoor word je door de moffen gezocht? Omdat je zwarte handel hebt gedreven in die vuile sigaretten. Dacht je dat ik dat niet begrijp? Die heeft zijn haren zwartgeverfd van angst! Als ik het van een ander hoorde, zou ik barsten van de lach. Maar het is mijn eigen zoon! Jarenlang heb ik hem in huis gehad! Ik heb alles gedaan om een redelijk wezen van hem te maken! Maar hij zit in de zwarte handel! Hij verkoopt sigaretten, die kanker van de moderne maatschappij! Hij heeft zijn haren zwartgeverfd als een oud wijf! Ik kan er geen woorden voor vinden. Ik walg van je.

Osewoudt ging staan. Hij stak een voet vooruit, hij hield zijn hoed voor zijn onderbuik. Hij trok de voet in en stak zijn andere voet naar voren. Met zachte stem, het klonk eerder of hij oom Bart troostte dan dat hij hem tegensprak, zei hij:

— Dat moet u niet doen, want u vergist zich. Ik kan het niet helpen, het is niet anders. Ik zou niet weten wat ik anders moest doen. Ik heb niet het recht u alles uit te leggen, maar u vergist zich. Ga niet naar een advocaat, oom Bart, want u zou er spijt van kunnen krijgen, misschien al onmiddellijk, maar zeker na de bevrijding.

Tranen schoten hem in zijn ogen en in zijn neus, hij moest zijn keel schrapen om verder te gaan.

— Moeder en Ria zijn onschuldig, zij hebben niets gedaan. De Duitsers zullen ze loslaten na een paar weken, daar ben ik zeker van. Mag ik u bezweren, bemoeit u zich er alstublieft niet mee. Onze vijanden maken het ons al moeilijk genoeg.

Maar oom Bart greep zijn stoel, tilde hem op en zette hem met een smak weer neer, met de rug naar Osewoudt toe en de zitting naar het bureau gekeerd. Daarna ging hij erop zitten, liet zich over zijn bureau vallen, bladerde in het boek alsof hij even een toepasselijke tekst opzocht, neen, toch eerder of hij vergeefs probeerde er iets in te vinden dat toepasselijk was. Hij gaf een klap met de vlakke hand op het blad van het bureau.

— O jongen, maak in godsnaam dat je verdwijnt!

Osewoudt stond op en zei:

— Ik heb nooit geweten dat u zo'n verachting voor mij had. Want uw onbegrip bewijst dat u mij altijd al heeft veracht. Omdat u mij altijd al veracht heeft, daarom gelooft u mij niet!

Maar oom Bart keek niet meer naar hem om. Zijn hand sloeg nu voortdurend op het bureau, niet bijzonder hard, maar wel ongeduldig.

— Och jongen, je kunt het misschien niet helpen, maar ik weet wat voor vlees ik in de kuip heb. Ik heb je vader nog meegemaakt.

— Dat is waar, ik niet. Maar u zit onzin te beweren. U moet letten op wat ikzelf zeg en niet op wat u van mijn vader weet. U bent precies als de Duitsers: een warhoofd. Maar daar gaat het hier niet om. Het kan mij allang niet meer schelen of ik u overtuig of niet. Maar oom Bart ik bezweer u: bemoei u niet met deze zaak, want het zou slecht aflopen niet alleen met u, maar ook met mij.

Op straat beving hem niettemin een zo groot gevoel van hopeloosheid, dat hij zich in staat voelde tegen de eerste de beste Duitser te zeggen: Hier ben ik! Maar er was nergens een Duits uniform te bekennen. De buurt was immers Für Wehrmachtsangehörige verboden. Hij hoorde op een raam tikken en keek om. Een dikke witte hoer wenkte hem. Zij zat op een hoge stoel, voor het raam, haar benen opgetrokken, haar onderjurk opgeschort tot haar buik.

— Te vroeg! riep Osewoudt en wierp haar een kushand toe. Hij barstte in lachen uit. Pas toen hij de Damstraat inging, merkte hij dat hij nog aldoor met zijn hoed in zijn hand liep. Hij zette de hoed op en spiedde rond of hij door niemand werd achtervolgd.

Het was kwart over twaalf. Wat te doen tot vijf uur? Eerst eten. Hij ging het restaurant *De Gerstekorrel* binnen en nam zijn hoed af zodra hij een voet over de drempel had gezet. Hij koos een tafeltje achterin, hing zijn jas en hoed aan een haak tegen de muur en ging zitten met zijn gezicht naar het raam van glas in lood. Er kwam Duitse muziek uit de radio. Er zaten Duitsers aan de tafeltjes: grijze officieren van de luchtmacht, groene van de SS, dikke Duitsers in burger. Ook waren er dikke Hollanders niet dunne dossiermappen, die zaken deden.

De ober kwam naar Osewoudt toe zonder dralen.

— Is het erg lastig voor u als ik iets bestel mèt bon?

— Het maakt alleen verschil uit voor de tip, soms ...

— Niet bij mij.

Osewoudt gaf twee vleesbonnen en twee boterbonnen, bestelde biefstuk, gebakken aardappelen, doperwtjes en flensjes.

— O ja, ober, een groot glas bier!

Het bier werd het eerst gebracht. Onmiddellijk dronk hij het glas half leeg. Intussen probeerde hij gesprekken af te luisteren, maar er werd zo luid gepraat en zo veel, dat hij niets kon verstaan.

Moeder in de gevangenis en ik zit hier! Het ruikt naar lekker eten.

Hoe zou je leven verlopen zijn, als je moeder niet ziek geweest was, als je

niet voor naar naa moeten zorgen? Zou je met Kia zijn getrouwd? Zou je, op je achttiende jaar, in een sigarenwinkel zijn gaan staan, als een gepensioneerde marinier of een invalide wielrenner?

Maar, als ik het niet gedaan had, dan was ik nu waarschijnlijk helemaal afhankelijk geweest van oom Bart. In geen geval zou ik Dorbeck hebben ontmoet! Dorbeck! Wat zou ik zijn zonder Dorbeck? Ik heb zwart haar, net als hij; nu ben ik werkelijk zijn tweelingbroer!

Hij keek op zijn horloge, het was een uur. Om vijf uur moet ik opbellen. Misschien spreek ik hem zelf. Misschien zal ik hem binnenkort ontmoeten. Wat zou hij zeggen als hij mij zag? Weet je zeker dat je niet in de spiegel kijkt? zal ik hem vragen. Wij zullen in lachen uitbarsten.

Hij keek op. Aan het tafeltje voor hem stond een kleine oude vrouw. Zij had een platte hengselmand aan haar arm en praatte met twee Duitsers die naast elkaar zaten, hun ruggen naar Osewoudt toe. De vrouw was gekleed in het zwart en had een verschoten groene lap om het hoofd. Haar silhouet stak af tegen het bonte licht van het raam, een enorm vergrote aardappel leek zij. Zij sloeg een handdoek weg die over de hengselmand lag en de Duitsers keken in de mand, de Duitser die het dichtst bij haar zat, schoof zelfs zijn stoel achteruit om zich voorover te buigen en zijn neus erin te steken.

— Twee goelden! riep de vrouw. Lekker fett!

De Duitser richtte zich weer op en begon een gesprek met de andere. Het vrouwtje bleef erbij staan, de doek van de mand nog naar achteren geslagen, maar toen de Duitsers breedvoerig overlegd hadden, schudden zij ten slotte van nee, luidkeels: — Nein! Leider! roepend.

De vrouw trok de doek weer recht, deed een stap naar achteren en keek Osewoudt aan. Toen pas zag hij dat het zijn moeder was, ontsnapt uit de gevangenschap en nu proberend zich in leven te houden door te lopen venten met een mand gerookte paling. — Probeer niet mij te waarschuwen, mompelde Osewoudt, ik kan je niet helpen, moeder, maar jij mij ook niet. Al je waarschuwingen zullen tot niets leiden.

Het vrouwtje kwam naar zijn tafeltje en sloeg de doek weer terug.

— Prima vette paling meneer.

— Ik zie dat het prima vette paling is, maar ik heb het op het ogenblik niet nodig.

— Zoveel eten is er anders niet te koop, meneer.

— Ik moet op reis, ik kan het niet meenemen.

— Nou, en als ik er een krantje omheendoe?

— Nee, dank u.

Hij greep in zijn zak en wilde haar een gulden geven.

— Ik kom hier niet om te bedelen, meneer!

Zij liep verder naar het tafeltje achter zijn rug.

Half twee. Hij had zijn maaltijd verorberd en kon nu niet langer blijven zitten. Hoe de tijd dood te slaan tot vijf uur?

Bijna zonder om zich heen te kijken, wandelde hij naar de Dam, langzaam en sjokkend.

Oom Bart is nu onderweg naar zijn advocaat, dacht hij, een oude vriend, die hem al veertig jaar in zaken terzijde staat, een oude man net als oom Bart zelf. Een die zegt: Natuurlijk Bart! Ik sta geheel tot je beschikking! Maar begrijp mij goed, zomaar naar die Duitsers toegaan om rekenschap te vragen, een oude man als ik, zich in het hol van de leeuw begeven ... Kijk eens even hier Bart...

Op die toon wauwelt hij verder. Gaat niet naar de Duitsers. Kalm afwachten is het parool, zegt hij. Lees maar liever hier dit illegale krantje, het laatste nummer van Het Parool. Je mag het wel meenemen, maar stop het goed weg! Die mof gaat kapot, 't staat erin! Oom Bart tevreden naar huis. Voor hoelang tevreden? Voor een week? Hoogstens. Hij begrijpt niets meer, maar hij is nog net zo koppig als vroeger, toen hij zich liet trouwen met tante Fietje en ze de kinderwagen met Ria erin parkeerden bij de portier van het stadhuis! Dat vond hij een flinke daad, nee: een Daad. Met hoofdletters! Iets dat hij deed om er later met trots aan te kunnen terugdenken. Maar waarom heeft hij het gedaan? Omdat je toen niet de mensen die je niet bevielen door hun flikker kon schieten, zoals nu. Hij heeft de tijd niet meegehad, dat is het!

Osewoudt liep door de Kalverstraat, hij ging rechtsaf naar het Spui. De elektrische klok op de hoek bij de kerk stond op twee uur. Osewoudt liep door tot de universiteitsbibliotheek, even voorbij de kerk en bleef staan.

Toen ik van de H.B.S. kwam, dacht hij, heeft oom Bart wel eens over studeren gepraat. Als ik daarop ingegaan was, zou ik misschien nu in dit gebouw alle dagen rustig in de boeken zitten te kijken. Hoe zou het er hier vanbinnen uitzien? Zou iedereen er zo maar in mogen?

Hij bleef staan voor een dubbele deur van licht eikenhout. Nergens aanwijzingen als ‚Bellen’ of ‚Kloppen’. Hij duwde tegen de rechterdeur en de deur gaf mee. Hij kwam in een marmeren vestibule met links een portiersloge, waarin een oude man rondjes van wit papier op de ruggen van boeken zat te plakken. Osewoudt nam zijn hoed af, maar de man keek hem

een seconde aan over zijn bril en ging verder met zijn werk. Een trapje van weinig treden en de omgeving werd van eikenhout; een krachtige lucht van boenwas drong in zijn neus. Achter een toonbank zat een vrouw met een wit schort voor te breien. Eindelijk zag hij een aanwijzing: *Garderobe verplicht*. Osewoudt legde zijn hoed op de toonbank en trok zijn jas uit. De vrouw legde haar breiwerk neer, gaf hem een dikke ronde plak geel koper met een nummer erop en bracht jas en hoed naar een kapstok.

Een eikenhouten trap, alleen verlicht door een glas in loodraam op een overloopje, nog een trap. Links en rechts een glazen deur. Hij keek door de linkerdeur en zag een drukte van staande en heen en weer lopende intellectuelen. Hij keek door de rechterdeur en zag lange tafels waaraan mensen zaten te lezen. Maar wat moet ik lezen? dacht hij, terwijl hij naar binnen ging. Langs de muren stonden boeken, zelfs tussen de ramen waren boekenkasten aangebracht. Hier en daar stond een laag houten trapje voor de boekenkasten.

Een bejaarde geleerde met een knijpbril verliet zijn stoel, liep naar een trapje, verschoof het naar de kast waar hij moest zijn, pakte een boek van een hoge plank en ging ermee naar zijn plaats terug. Je mocht dus zomaar een boek uit een van de kasten halen! Ook dat behoefde je dus aan niemand te vragen! Osewoudt was blijven staan ter hoogte van de eerste tafel, rechts van zich had hij achter een enorm bureau een juffrouw gezien, zij zat met haar gezicht naar de zaal, als een onderwijzeres voor een klas. Zij hield toezicht, klaarblijkelijk, maar zij lette nergens op, zij zat zelf ook te lezen.

Opzettelijk bleef Osewoudt een paar tellen naar haar kijken, bijna hopen dat zij hem wenken zou en hem vragen wat hij hier eigenlijk wilde uitvoeren. Hij wist nog niet welk antwoord hij zou geven. Maar de juffrouw sloeg haar ogen op van haar boek, zag hem en las weer verder. Zij had donker, vrij dik, wollig haar, dat eruitzag of het niet gekamd was, maar alleen zomaar in de hals samengebonden. Zij was niet bijzonder jong, maar droeg een bril die nog enige malen ouder was: grote ronde glazen, rondom in goud gevat. Zij had een wollen japon aan, groen, even groen als het laken dat over het bureau lag, misschien van hetzelfde laken een pak, de mensen maken tegenwoordig kleren van de gekste lappen, misschien een stuk dat over was. Zij zal wel niet veel verdienen.

Hij liep verder de zaal in. Sommige lezers keken nu naar hem, maar met ogen alsof ze nog nadachten over hun lektuur. Hij draaide zijn hoofd opzij, angstig hopen een boek te zullen zien dat hij zou durven pakken en meenemen naar een vrije plaats aan een van de tafels.

Op sommige planken in de kasten waren opschriften bevestigd die vermeldten wat voor soort boeken daar stonden. Het leek of die opschriften

hem om zijn diploma vroegen en hij had immers geen enkel gespecialiseerd diploma. Zodra ik eindexamen gedaan had, heb ik geen boek meer aangekeken. Mijn schoolboeken verkocht ik aan jongens uit de vierde klas. Ik wou er niets meer mee te maken hebben. Spijt? Hij was aan het eind van de zaal gekomen en zijn ogen gleden over de ruggen van de lezers. Waarom zou ik ook zo hebben moeten worden? dacht hij. Mogelijk was ik te dom geweest om te studeren of in elk geval niet knap genoeg om erin uit te blinken. Als ik dan achter een bureau terechtgekomen was zoals die juffrouw, misschien

had ik dan gedacht: ik sta nog net zo lief in een sigarenwinkel.

Nu zag hij dat boven de deur waardoor hij binnengekomen was, een klok hing. De klok stond op vijf over twee. Nog drie uur wachten; maar hier niet. Zo vlug als hij durfde liep hij terug. De juffrouw achter het bureau richtte zich nu helemaal op en maakte aanstalten naar hem toe te komen, maar hij grijnsde tegen haar en ging de deur door. Juist op dat ogenblik kwam er iemand uit de deur aan de overkant. Het was Zéwüster, hij had een klein boekje in zijn hand.

— Hé!

Osewoudt riep, maar het was toch geen roepen, daarvoor was zijn stem te zwak geweest.

Zéwüster pakte de leuning van de trap en stak zijn been al uit naar de op een na hoogste trede, terwijl hij Osewoudt vragend aankeek.

— Hé, dag Zéwüster!

— Wat bedoelt u?

— Jij bent toch Zéwüster ... Ik ben...

Zijn stem zonk weg, zonder dat hij het zelf wilde, het was of de ogen van Zéwüster hem bedwelmden, of hij geen heerschappij meer had over zijn uitingen. Zijn voorhoofd werd ijskoud.

— U bedoelt?

— Ja, Zéwüster. Je weet toch nog wel!

Maar die laatste woorden waren alleen binnen zijn eigen borstkas hoorbaar.

— U moet zich vergissen, mijn naam is De Bruin.

Osewoudt was nu vlak naast de man gekomen, hij hield

de andere leuning vast, hij stond ook op de hoogste tree en een soort woede deed hem zijn verlamming overwinnen.

— Als u Zéwüster niet bent, is het toch voldoende te zeggen: ik ben Zéwüster niet. Of u De Bruin heet of De Wit, gaat mij dan verder niet aan!

Een groepje van drie studenten drong zich tussen hen in en ging de trap af. Zéwüster liep met hen mee, liep nog sneller dan zij, passeerde hen, zonder om te kijken. Osewoudt begon nu ook te lopen. De drie studenten stonden bij de garderobe, wachtend op hun jassen. Maar Zéwüster liep de garderobe voorbij en daalde af naar de marmeren vestibule, het boekje in zijn hand. Zo maar, in zijn pak, ging hij de straat op.

Toen Osewoudt zijn jas en hoed gekregen had en ook buiten kwam, zag hij Zéwüster nergens meer.

Hij is zich rotgeschrokken van mijn zwarte haren! Hij wordt zomaar aangesproken door iemand die hij nooit heeft gezien. Nooit? Waarom heeft hij niet minstens gedacht dat ik Dorbeck was? Of heeft hij reden bang te zijn van Dorbeck? Of is hij een verrader? Een overloper? In dienst van de Duitse politie? Is hij gaan waarschuwen? Opbellen? Misschien hebben de Duitsers hem gepakt en alleen losgelaten op voorwaarde dat hij zijn medeplichtigen verraden zal. Nu is het dan zo ver gekomen. Hij staat te schreeuwen: *Ik heb hem! Ik heb hem! Die vent van de aanslag in Haarlem! Vlug komen, jullie! Hij is gevonden!*

Osewoudt rende naar de overkant van de Singel en daalde af in het half-ondergrondse urinoir bij het water. Er was niemand in het urinoir. Door smalle gaten kon hij de omgeving overzien, op een hoogte iets boven het plaveisel. Hij duwde zijn overjas opzij en bracht het pistool over uit zijn broekzak naar de zak van zijn regenjas.

Er gebeurde niets bijzonders. De trams kwamen voorbij met regelmatige tussenpozen, ook zo nu en dan een auto, wat fietsers. Nergens iets dat angst inboezemde. Nadat hij er een kwartier gestaan had, dacht hij: ik had al lang weg kunnen zijn. Nu zal de politie niet meer komen, ze weten dat het toch al te laat is.

Op dat ogenblik zag hij plotseling Zéwüster weer lopen.

Zéwüster kwam van het Spui, nog net zo, in zijn bruine pak. Hij was alleen. Hij had zijn handen vrij. Het boekje had hij duidelijk zichtbaar in de zijzak van zijn colbert gestoken. Op de hoek keek hij uit naar alle kanten of hij wilde oversteken, maar Osewoudt wist wel beter. Nee. Zéwüster stak niet over, hij keek alleen maar uit. Hij liep verder naar de Universiteitsbibliotheek en voor de deur bleef hij staan en keek nog eenmaal achter zich en naar de overkant. Daarna ging hij naar binnen. Hem opwachten, achternalopen misschien?

Maar Osewoudt verroerde zich niet.

De deur van de bibliotheek ging open, het was iemand anders die naar buiten kwam. Even later ging de deur opnieuw open, nu was het Zéwüster. Alleen zijn jas wezen halen. anders niet. Terwijl hij de deur achter zich liet

..... hij, ja, in een moment, maar een moment, en dan
dichtvallen, keek Zéwüster weer uit, daarna begon hij te lopen in de richting van de Heilige Weg.

Osewoudt klom naar boven en op het niveau van de straat teruggekomen, liep hij langzaam in de richting van het Koningsplein. Zéwüster heeft mij herkend en Zéwüster is bang van mij geweest, dacht hij. Of hij heeft Dorbeck herkend en is bang voor Dorbeck. Een verrader is hij mogelijk niet, hij is niet naar de politie gehold, maar alleen hals over kop gevlucht en later teruggekomen om zijn jas te halen.

Met opzet sloeg Osewoudt niet de Heilige Weg in, al was er eigenlijk geen reden een tweede ontmoeting met Zéwüster te vermijden. Hij sjokte voort, zijn handen in zijn zakken, het binnenste van zijn rechterhand werd vochtig om het gevest van het pistool.

Hij sjokte door de Leidsestraat en over het Leidseplein, niet wetend hoe anders de tijd te doden.

Aan het begin van de Overtoom ging hij een fruitwinkel binnen, na eerst goed gekeken te hebben of er geen enkele andere klant stond,

Een vrouw met een rood, gebarsten gezicht stond achter de toonbank in een gesteven witte jas.

— Wat blijft u meneer?

Osewoudt lichtte zijn hoed op, maar zette hem niet af.

— Ik wou u een inlichting vragen. Komt het in uw winkel wel eens voor dat u fruit bezorgt bij de gevangenis?

— Zeker meneer. Wij kunnen overal bestellingen bezorgen.

— Maar, als u niet precies weet waar de geadresseerde gevangen zit, kan het dan ook?

— Dat weet ik niet, dan wordt het wel veel moeilijker.

— Moet u eens goed luisteren. Mijn moeder zit gevangen, zij is gevangen genomen door de Duitsers, ik denk dat zij vastgehouden wordt in Den Haag. Zou u nu toch een mand fruit kunnen sturen?

— Och meneer, wat vreselijk is dat. En weet u niet eens precies waar ze uw moeder naartoe hebben gebracht?

— Nee, dat weet ik niet, ze wilden het niet zeggen. Maar u begrijpt toch wel dat ik haar graag iets sturen wil, ik weet alleen niet hoe ik dat moet aanleggen. Ook al willen zij mij niet precies zeggen waar zij haar naartoegebracht hebben, misschien is het mogelijk dat een pakje haar toch bereikt.

— Zou het niet het beste wezen als u het zelf brengt? Dan heeft u er tenminste enig oog op wat er mee gebeurt.

— Dat is het hem nu juist, ik kan hier niet weg, ik weet niemand die het voor mij kan doen. Ziet u er geen kans toe? Het kan mij niet schelen wat het kost.

— Och meneer wat ontzettend is dat allemaal. Nou boor, u hoeft er niets extra's voor te betalen. Ik zal mijn dochter sturen. Anders zou ik het ook niet weten. Maar wij garanderen natuurlijk niet dat het terecht komt.

Osewoudt keek haar aan en trok zijn mond scheef bij wijze van lach. De ogen van de vrouw liepen vol tranen. Hij zag dat zij gouden knopjes in haar oren had, in het rechter oor zaten zelfs twee gaatjes, een was uitgescheurd. In haar jeugd overvallen door een straatrover, misschien verkracht, dacht hij. Ook zat er een potlood achter dat oor.

— Had u al iets uitgezocht, meneer?

— Kersen zou het beste zijn, denk ik.

— Anders is er trouwens niet. En met een weekje zal dat ook wel afgelopen wezen. Wij krijgen alleen die dingen in de winkel waar zoveel van is, dat de moffen het zelf niet kunnen opeten, of bewaren. Ja, zo is het toch tegenwoordig?

De vrouw liep naar de uitstalkast, nam kersen met handenvol uit een schuinstaande kist en legde ze op de automatische weegschaal. Met het hoofd scheef, las zij het gewicht af, iets te laag.

— Moet er nog een kaartje bij? vroeg ze.

— Nee, nee, dat is niet nodig.

Zij pakte haar potlood achter haar oor vandaan en legde een smal boek van minstens een halve meter hoog op de toonbank.

— En wat is de naam van uw moeder, meneer?

— Mevrouw ... mevrouw Van Blaaderen.

— Van Blaaderen? Zo heten wij zelf ook! U bent toch geen familie van ons?

Hij keek naar de winkelruit en zag de naam in spiegelschrift op het glas, met twee a's. Hij had om hulp willen roepen, maar hij bleef staan zonder zich te verroeren.

— Dat geloof ik niet, antwoordde hij, wij hebben geen familie.

Hij maakte zijn ias los en greep in zijn binnenzak.

Hij maakte zijn jas los en greep in zijn zakken.

— O nee meneer, geen denken aan. U betaalt pas, als de bestelling werkelijk is afgeleverd. We zullen u wel bericht geven als het ons gelukt is het pakje te bezorgen. Maar mag ik dan uw naam even noteren?

— F. van Druten, antwoordde Osewoudt.

— U heet Van Druten?

Zij begon te schrijven. Hij zag nu dat er tranen op haar boek vielen. Ondertussen poogde hij een adres te verzinnen.

De vrouw keek op.

— Oudezijdsvoorburgwal 274, zei Osewoudt.

De vrouw zette haar potlood rechtop, met de punt naar boven.

— Maar meneer! Dat is het adres van het girokantoor! Ik weet het zeker! Wij hebben hier een agentschap!

— Wat zei ik dan? Ik bedoel achterburgwal, achterburgwal.

Zij schreef. Langer in de winkel blijven werd nu een kwelling, maar hij bleef staan.

Alles verprutst, dacht hij toen hij eindelijk weer op straat liep. Had ik mij niet laten ontvallen dat het voor mijn moeder was, ik zou gewoon mijn eigen naam hebben opgegeven. Hoe heb ik mij zo kunnen vergissen? Ik word zwakzinnig als dit nog lang doorgaat.

Hij hoorde de vrouw zijn verhaal al vertellen in de huiskamer ... een man zijn moeder ... heet Van Blaade-ren, net als wij... nee, geen familie ... die man zelf heet Van Druten ... O, hij was zo zenuwachtig ... Ik wou hem niet vooruit laten betalen ... hij gaf het adres op van het Girokantoor... maar hij bedoelde Oudezijdsachterburgwal in plaats van voorburgwal.

Hij zag de dochter in de trein stappen, voorzichtig de zak met kersen in het net leggen ... in Den Haag de tram naar Scheveningen nemen... de weg vragen naar de gevangenis ... in de portiersloge naar mevrouw Van Blaaderen vragen... nul op het rekest krijgen ... zij zou het niet geloven ... ontsteken in patriottische woede, zich een belediging aan het adres van Hitier laten ontvallen ... ze hielden haar daar onmiddellijk, smeten haar met kersen om de oren!

Dit mocht niet gebeuren. Hoe het te voorkomen? O, dat was gemakkelijk genoeg. *Maar ondertussen krijgt mijn moeder geen kersen!*

Hij liep verder de Overtoom af, tot hij de T-vormige kruising bereikte, waar de Jan Pieter Heyestraat op de Overtoom uitkomt. Er staat hier een

openbare telefooncel, tegenover de kweekschool voor machinisten en aan de overkant staat een elektrische klok. Er is ook een tramhalte.

Zo had hij alles bij de hand wat hij voor de eerstvolgende operatie nodig zou hebben. Alleen was het nog niet later dan half vier.

Daarom liep hij verder, ging linksaf en kwam in het Vondelpark. Hier wachtte hij vijf kwartier op een bank.

Hij was bij de telefooncel terug, precies om vijf voor vijf, voorzorgsmaatregel voor het geval de cel bezet zou zijn. Maar de cel stond leeg. Voor alle zekerheid ging hij maar vast naar binnen. Hij vergeleek zijn horloge met de elektrische klok: zij liepen precies gelijk. Een vrouw met een bruinieren boodschappentas aan haar arm kwam over de rijweg naar de telefooncel toelopen. Om zijn aanwezigheid in de telefooncel aannemelijk te maken, begon Osewoudt in het telefoonboek te bladeren. De deur achter zijn rug ging open.

— Mijnheer, als u toch niet belt, mag ik dan even eerst?

— Nee! Laat u mij met rust!

— U bent wel vriendelijk moet ik zeggen!

Osewoudt greep het handvat van de deur en sloot hem met kracht, de vrouw liet gelukkig los.

Hij bleef de deur vasthouden, terwijl hij de telefoon van de haak nam, neerlegde op het lessenaartje, een dubbeltje in de gleuf deed en het nummer draaide. Toen nam hij de telefoon op en luisterde. Slechts eenmaal hoorde hij het signaal overgaan.

— Ben jij daar Osewoudt?

—Ja, ik. Zo, Dorbeck, ben jij het zelf? Zeg ...

—Genoeg! Ik heb je stem herkend. Neem mij niet kwalijk dat ik je in de rede val Osewoudt, maar je moet luisteren, alleen maar luisteren, begrijp je, ik heb haast.

— Maar Dorbeck, ik zie je nooit, in geen vier jaar heb je iets van je laten horen. Ik heb je van alles te zeggen, een heleboel te vragen. Waar kom je vandaan?

— Andere keer, er is nu geen tijd, zeg ik je. Je moet alleen luisteren. Het is dit: zorg dat je woensdag aanstaande om half een in de stationswachtkamer van het station in Amersfoort bent. Let op, er zijn twee wachtkamers. Je moet de kleine hebben op het eerste perron. Je hebt van te voren een retour genomen. In de wachtkamer zul je een vrouw ontmoeten die gekleed is in het leidstersuniform van de Nationale Jeugdsterm. Je moet die vrouw aanspreken

terustersummon van de Nationale Jeugdstorm. Je moet die vrouw aanspreken door te vragen: „Heb ik u niet eerder ontmoet? Bent u niet de verloofde van kameraad Nispeldoorn?” Als je de goede voorhebt, zal zij bevestigend antwoorden en je een foto laten zien die je herkent. Je moet haar gevonden hebben voordat de eerstvolgende trein naar Lunteren vertrekt. Wat er verder gebeuren moet, zul je van haar te horen krijgen. Succes. Neem ook een kleine nijptang mee! Vergeet het niet!

— Maar Dorbeck, ik ben niet meer in Voorschoten, ik ...

De telefoon zei tuut tuut aan zijn oor.

— Dorbeck! Elly is verdwenen! En hoe kwam ze aan die foto die ik jou gestuurd had? Luister nu toch!...

Tuut, tuut. Osewoudt hing op en zocht naar een nieuw dubbeltje.

— Bent u nu nog niet klaar met opbellen?

— Nee. Spijt me. Ik heb minstens zoveel haast als u.

Hij nam de telefoon weer van de haak, deed het dubbeltje in de gleuf en draaide het nummer 38776. Hij kreeg geen gehoor. Hij hing de telefoon weer aan de haak, de haak ging langzaam naar beneden met een ratelend geluid, het dubbeltje kwam terug. Hij draaide opnieuw het nummer 38776. Nu hoorde hij een op en neer gaande fluittoon. Verkeerd nummer gedraaid. Hij hing de telefoon weer op, herhaalde de manipulatie, draaide nauwkeurig eerst drie, toen acht, daarna tweemaal zeven, ten slotte zes. Opnieuw die hoge op en neer gaande fluittoon, dezelfde toon die hij gehoord had, toen hij in Leiden het afgesneden nummer van oom Bart draaide. De vrouw met de bruine boodschappentas had zich nu aan de voorkant van de cel geposteerd en met haar neus tegen het glas gedrukt, staarde ze hem aan.

Osewoudt hing de telefoon weer op, draaide het nummer ‚Inlichtingen’, wachtte, kreeg gehoor en vroeg: — Kunt u mij ook zeggen, van wie is het nummer drie acht zeven zeven zes?

— Drie acht dubbel zeven zes. Ogenblikje.

Hij wachtte. Zeer zachtjes klonk in de telefoon een geluid als van een afgelopen grammofoonplaat die door blijft draaien. De vrouw liep naar de achterkant van de cel.

— Meneer, doet u het nu werkelijk om mij te pesten? Hij draaide zich om. De vrouw had al een voet naar binnen gezet, maar doordat de vloer van de cel hoger was dan de straat, hoefde Osewoudt niet tegen haar op te zien.

— U staat al langer dan een kwartier in de cel!

— Een kwartier in de cel is nog maar niks tegenwoordig, mevrouwetje!

Hij stak zijn vrije hand in zijn binnenzak, haalde er een kaart uit die hij even onder haar neus heen en weer bewoog en mompelde: — Polizei...

De vrouw liet de deur los en ging er vandoor zonder om te kijken, rechtop, het hoofd ver achterover, alsof dat het enige middel was dat haar kon verhinderen te gaan hollen.

Hij wachtte.

— Hallo meneer?

— Ja juffrouw?

— Dat nummer is niet aangesloten, meneer.

Er kwam juist op dat ogenblik een tram aanrijden. Hij holde naar de halte en haalde de tram nog net. Om kwart voor zes was hij aan het Centraal Station. Hij nam een enkele reis Utrecht en ging naar het eerste perron.

In de telefooncel zocht hij nauwkeurig de naam op: Van Blaaderen, Groenten, Fruit en Delicatessen. De bel ging normaal over.

— Van Blaaderen. Wat blijft u?

— Met Van Druten. Herinnert u zich dat ik een tijdje geleden in de winkel geweest ben om kersen te bestellen voor mijn moeder?

— Ja zeker meneer.

— Ik heb zo juist bericht gekregen dat mijn moeder is vrijgelaten.

— Wat een geluk voor u meneer! Zullen wij de kersen dan maar naar haar huis sturen?

— Niet nodig, het spijt mij.

Hij smet de telefoon neer. Ook dat nog! Zaken doen tot de dood erop volgt. En dan nog wel terwijl mijn moeder in werkelijkheid helemaal niet is vrijgelaten! Misschien is zij al dood.

In de trein naar Utrecht had hij alle gelegenheid na te denken over het gesprek met Dorbeck. De meest plausibele oplossing was deze: de eerste keer, toen hij Dorbeck werkelijk aan de lijn gekregen had, had hij het goede nummer gedraaid. De tweede en derde keer moest het een verkeerd nummer zijn geweest. Maar het goede nummer was hij voor altijd vergeten. De foto waarop het stond had hij onmiddellijk verscheurd en weggegooid. Ik heb mij het nummer in het hoofd geprent, ik heb het nergens opgeschreven, ik weet nu niet beter meer of het was 38776, maar dat is dus klaarblijkelijk verkeerd. Wat heb ik dan die eerste keer gedraaid? 38876? 37886? 38667? 38676? 38677? 38687? 137886? Hij zocht in zijn zakken naar papier en potlood, vond het, begon de cijfers op te schrijven in de hoop dat hij de juiste combinatie

nen, tegen de cijfers op te schrijven, in de hoop dat hij de juiste combinatie herkennen zou als hij hem zwart op wit zag. Maar de trein schokte zo heftig, dat de cijfers die hij opschreef allemaal even onleesbaar werden, allemaal even onbetrouwbaar.

Hij frommelde het papiertje in elkaar, terwijl hij het potlood weer in zijn zak stopte en keek door het bewasemde glas naar buiten.

Utrecht. Hij was nooit in Utrecht geweest, hij kende er de weg niet.

Op het perron vroeg hij of er een telefooncel was. Het bleek dat hij er bijna vlak voor stond. Pas toen hij naar binnen ging, bemerkte hij dat er geen telefoonboek lag. Op de plaats waar het hoorde te liggen, was een papiertje geplakt: *Telefoongids aan het Buffet*.

Aan het buffet bestelde hij een kop theesurrogaat. Zonder hiervan te drinken, sloeg hij de telefoongids op bij de letter V. Maar de naam die hij zocht, vond hij niet bij de letter V. Dan bij de C.? Clooving, Cloppers, Cloppers, Clootwijk.

Clootwijk, Ir J. B. G. M. de Vos, hoofdingenieur Nederlandse Spoorwegen, Stadhouderslaan 21 bis.

Osewoudt betaalde en verliet het buffet zonder zijn theesurrogaat te hebben uitgedronken.

Hij vroeg de weg, men legde hem uit welke bus hij nemen moest.

Om half zeven belde hij aan het huis in de Stadhouderslaan. — Politie, zei hij tegen het dienstmeisje dat hem opendeed. Hij bracht de rechterhand aan de rand van de hoed maar trok deze eerder dieper in zijn ogen dan dat hij hem oplichtte.

—Is mijnheer De Vos Clootwijk thuis?

— Mijnheer is juist aan het eten. Ik zal hem even roepen.

— Heel goed.

Pas in het schemerduister van de vestibule nam hij de hoed af.

— Wilt u hier even wachten?

Het meisje deed een deur open van een kamer en ging de kamer binnen. Osewoudt bleef staan in de open deur. Het meisje liep naar de ramen, maakte een paar touwtjes los en rolgordijnen van zwart papier kwamen naar beneden. Ze zei:

— Wij zijn erg precies op de verduistering.

Dat is ook maar het beste

— Dat is ook maar het beste.

Het enige licht in de kamer kwam nu uit de gang. Toch liep het meisje zonder gestommel naar de deur en draaide een schakelaar tweemaal om. Aan het plafond brandden nu twee kleine hoekplafonniers met roodbruine zij bekleed, schuin tegenover elkaar. In de andere hoeken zaten ook zulke plafonniers en in het midden hing een groot licht-ornament, maar dit brandde niet. Het meisje stond half in de gang, de kruk van de deur in de hand.

— Mijnheer komt zo dadelijk.

Osewoudt knikte en zij sloot de deur.

Boven de schoorsteenmantel hing een enorme spiegel, enigszins schuin naar voren, zodat Osewoudt, midden in de kamer staande, zichzelf er van top tot teen in kon zien. De lichte kleur van zijn jas was paarsachtig geworden in het zwoele licht van de plafonniers, zijn gezicht leek groen te fosforesceren. Hij dacht: Het is waar, ik heb wel het smoel van een smeris die voor de Duitsers werkt. De spookachtig verlichte lompheid van het meubilair, grote fauteuils overtrokken met paars gestreept trijp, grote overdadig gebeeldhouwde ebbenhouten stoelen, een ebbenhouten kast, de bijna egaal donkerbruine schilderijen, de luxueuze verlichtingsinstallatie, ook nog een staande lamp

met een kap van satijn waaraan zijden franje hing, het maakte een indruk van onoverwinnelijke rijkdom op hem. Hij vroeg zich af of dit bezoek het begin van het einde zijn zou. Toch bleef hij in de spiegel kijken toen de deur van de kamer openging en een corpulente meneer binnenkwam. Osewoudt keek hem een paar tellen aan in de spiegel en draaide zich daarna pas om.

De meneer bleef staan nadat hij de deur achter zich gesloten had zonder Osewoudt uit het gezicht te verliezen. Hij had een rond hoofd, kaal, hij droeg een kortgeschoren grijze snor. Zijn colbertjasje hing open, de onderste zakjes van zijn vest werden via een knoopsgat verbonden door een dunne gouden ketting, die in twee boogjes afhing.

Osewoudt maakte een gebaar van waaieren met zijn hoed alsof hij daarmee de atmosfeer die deze man meebracht uit de weg kon ruimen.

— Bent u meneer De Vos Clootwijk?

— Wat komt u eigenlijk doen? Ik heb gistermiddag op het bureau Maliebaan alles precies verteld zoals het gebeurd is, meer weet ik niet.

De man hield op met spreken, maar maakte nog bewegingen met zijn mond, zoals mensen die onder hun eten gestoord zijn wel meer doen.

Osewoudt deed een stap naar hem toe.

Heeft zich met u in verbinding gesteld een zekere Elly Spronkelbach

— Heeft zich met u in verhouding gesteld een zekere Emy Sprenkelbach Meyer?

— Maar dat zeg ik u! Ik heb op de Maliebaan alles verteld wat ik wist!

— Ik heb niets te maken met de Maliebaan, ik ben van het bureau Binnenhof in Den Haag.

Osewoudt deed een stap opzij en het zich vallen in een fauteuil. Hij had kunnen klappertanden, maar klemde zijn tanden op elkaar.

— Het is vervelend dat ik dat verhaal honderd keer vertellen moet.

— Voor mij is het nieuw. Wat is er precies gebeurd?

De man begon nu heen en weer te lopen in de uiterste hoek van de kamer, bij het raam. Hij sloeg zijn handen tegen elkaar en drukte ze een ogenblik tegen zijn neus.

— Het is dus zo. Vorige week woensdag om een uur of een, kwam het dienstmeisje mij zeggen dat er een dame was die mij wilde spreken. Ik had haast, ik ben naar de vestibule gegaan. Daar stond die dame. Zij maakte een buitengewoon ongunstige indruk op mij. Ik zei haar dat ik haast had, dat ik over vijf minuten weg moest. Toen vroeg zij of zij mij iets mocht vragen. En wat vroeg zij? Of ik bereid was haar inlichtingen te geven over transporten per trein van de Duitse weermacht en zo niet, of ik dan haar het adres kon geven van een functionaris die daartoe wel in staat was. Ik heb gezegd dat ik op haar voorstellen niet kon ingaan. Daarna is ze verdwenen. Maar zij was nog geen seconde weg of er werd gebeld. Ik stond nog in de vestibule en deed zelf open. Het was diezelfde juffrouw weer en ze zei: Ik ben freule Sprenkelbach Meyer. Wilt u hierover niet spreken met de heer Van Stockum?

Dat heb ik haar beloofd.

Mijn vrouw had haar gezien vanachter de vitrages in de eetkamer, naast de vestibule, hier aan de overkant van de gang. Zij maakte ook op mijn vrouw een buitengewoon ongunstige indruk.

Ik ging naar mijn kantoor en heb van een en ander mededeling gedaan aan mijn chef, de heer Beuleveld. De heer Beuleveld heeft contact opgenomen met de politie.

— Waarom?

Osewoudt stond op.

De man bleef roerloos staan.

— Dat moet u aan de heer Beuleveld vragen, meneer.

— Dacht u dat freule Sprenkelbach Meyer een provocatrice was, die u

door een van de Duitse instanties op het dak was gestuurd?

— Nee, meneer. Ze kwam uit Londen! Ze zei nog: ik heb een Engels vriendje. Dat heeft zij gezegd!

— U geloofde dus dat zij uit Londen kwam?

— Ja!

— Zo, geloofde u dat. Eigenaardig. Waarom deed u dan niet wat zij u vroeg?

— Meneer, wat denkt u! Denkt u dat ik aan de eerste de beste die zomaar van de straat mijn huis binnenkomt inlichtingen ga geven, die ...

— Ze vroeg u niet alleen om inlichtingen, ze vroeg, voor het geval u het niet kon doen of niet wilde, het adres van een andere functionaris.

— Maar meneer, wat denkt u, dat ik in mijn positie ...

Osewoudt stond nu vlak voor hem. De man was niet groot, maar toch nog een half hoofd groter dan hij.

— Meneer! U bent geloof ik de juiste man op de juiste plaats in deze tijd! U bekleedt een hoge verantwoordelijke functie, maar u bent niet vaderlandslievend genoeg om het geringste risico te nemen! U had gemakkelijk uw mond kunnen houden tegenover uw chef, maar zelfs dat heeft u niet aangedurfd! U begrijpt, iemand als ik kan u er geen verwijt van maken dat u een afgezant van de ex-regering te Londen zo behandeld heeft, maar ik moet wel zeggen: U heeft fraaie ideeën over de methoden die onze politie toepast! Denken dat wij het in ons hoofd zouden halen een juffrouw naar u toe te sturen om u te provoceren! U heeft, als u het mij vraagt, een hoogst eigenaardig denkbeeld van de nationaal socialistische moraal! Of nauwkeuriger uitgedrukt: uw denkbeelden omtrent een en ander zijn een mengeling van miserabele angst en het alleronnozelste politieke onbegrip. Wat denkt u, dat de Duitse politie niets beters te doen heeft dan maar lukraak hier en daar provocateurs rond te sturen om te proberen of Jan, Piet en Klaas misschien bereid zijn te werken voor een regering voor welke ze tot vier jaar geleden altijd al hadden gewerkt! Of er niet, al vanzelf, dingen genoeg gebeuren waar de Duitse politie op letten moet. Wat denkt

u eigenlijk!

De Duitse politie stuurt alleen provocateurs naar personen tegen wie zij toch al op hechte gronden verdenking koestert, maar tegen wie zij nog geen bewijs heeft kunnen construeren! Mensen dus, die gevaarlijk zijn, die opgeruimd moeten worden. Maar, maak u niet bezorgd, daar hoort u niet bij, daar bent u veel te bang voor.

Osewoudt zette zijn hoed op en liep naar de deur.

De heer De Vos Clootwijk bleef doodstil staan, de bewegingen van zijn mond werden heftiger, hoewel hij nu toch de tijd moest hebben gehad, al zijn eten door te slikken.

Osewoudt zei: — Het verbaast u, nietwaar, om op deze manier te worden toegesproken door een eenvoudige landverrader, een Nederlandse handlanger van de Duitse politie. Maar denk eraan, meneer, praat over dit gesprek met niemand, niet met de politie van de Maliebaan en niet met uw chef. En als uw vrouw soms ergens heeft staan meeluisteren, druk haar op het hart dat zij haar mond houdt, want het zou hoogst gevaarlijk voor u kunnen zijn. Ik hoop dat u deze oorlog overleeft, want ik ben benieuwd wat u zult vertellen als men u na de bevrijding om rekenschap komt vragen. Dank u! Ik kom er zelf wel uit.

Hij ging de gang in, de vestibule door en het huis uit. Op zijn tenen holde hij weg, de eerste de beste hoek omslaand, daarna nog een tweede hoek. Toen pas verlangzaamde hij zijn stappen.

De trein was nog een eind buiten het station, toen Osewoudt al bij het portier stond. De trein stopte nog niet, of hij had het portier al opengedaan.

Hij liep vlug over het perron, intussen de onderste helft van zijn retour Leiden—Amersfoort ombuigend. Hij rende de trap van de luchtbrug op, daalde af aan de andere kant, ging door de controle en liep naar een loket.

— Een retour derde Wageningen.

Hij betaalde, richtte zich op, zijn lippen aflikkend die droog werden doordat hij zo hijgde. Achter een groepje veekopers aan, ging hij de wachtkamer in.

Daar stond zij! De leidster van de Nationale Jeugdstorm! Hoe kon hij zo boffen? Een feest in bed, met verrukkelijke benen! Op haar asblonde krullen droeg zij een soort kozakkenmuts van astrakan met een oranjekleurig dak. Symbool van het nieuwe germaanse Nederland! Tevens restant van de nog maar zo kort geleden afgezworen oranjeliefde! Haar ogen waren van nature enigszins samengeknepen en haar onderlip stak tamelijk ver naar voren, zodat het leek of zij voortdurend iets zag dat haar te gering was.

Zij stond bij een van de deuren naar het perron, haar handen in de zakken van haar donkerblauwe uniformmantel. Zij kijkt uit naar mij, dacht Osewoudt.

Hij liep op haar af en lichtte zijn hoed even op.

— Pardon, heb ik u niet eerder ontmoet? Bent u niet de verloofde van kameraad Nispeldoorn?

Zij draaide alleen haar hoofd naar hem toe, zonder verder haar lichaam te bewegen.

—Nee, ik ken u niet en kameraad Nispeldoorn ken ik evenmin.

Zij keek weer naar buiten en daarbij veranderde ook de stand van haar lichaam. Osewoudt hief zijn hand op tegen haar rug en mompelde: — Houzee. Daarna liep hij zo vlug mogelijk naar de uiterste hoek van de wachtkamer. Hij keek op zijn horloge. Nog twintig minuten voordat de trein naar Wageningen vertrok. Nergens zag hij een andere leidster van de Nationale Jeugdstorm.

Opnieuw bespiedde hij het mooie wezen bij de deur. Zij veranderde weer van houding, zij begon zich langzaam om te draaien alsof zij de man die haar aangesproken had, toch nog eens wilde bekijken. Osewoudt deed een stap opzij, zodat een dikke veekoper, die ongeveer midden in de wachtkamer stond, hem aan haar gezicht onttrekken zou. Lief kind, dacht hij, een nacht geluk met jou en je daarna van kant maken, zou precies wezen wat ik zou willen en bovendien een goede vaderlandslievende daad

WIJEN EN DOVENIEN EEN GOEDE VADERLANDSHEVEDIG OAAU.

De veekoper bukte zich naar de andere veekopers die aan een tafeltje zaten. Osewoudt kon nu haar profiel zien, haar neus, haar strenge kin, haar minachtende onderlip, het waas van blond haar voor haar voorhoofd. Zelfs met haar mantel erover heen, was haar borst aantrekkelijk. Toen dacht hij: misschien heeft zij spijt dat ik zo gauw ben weggelopen, maar het is ook mogelijk dat zij argwaan koestert. Hij kreeg het benauwd. In de wachtkamer hing een dichte warme walm van stoom, adem en ongefermenteerde tabak. Het liefst zou hij naar buiten zijn gegaan. Als ik maar durfde, als ik maar niet bang was die jeugdstormleidster weer onder ogen te komen. Een angstvisioen drong zich aan hem op: plotseling zouden tientallen jeugdstormleidsters de wachtkamer binnenzwermen en hij zou ze een voor een moeten aanspreken: Heb ik u niet eerder ontmoet? Bent u niet de verloofde van kameraad Nispeldoorn?

De veekopers stonden nu op van hun tafeltje en bewogen zich groepsgewijze naar de uitgang. Juist toen zij de deur uit waren zag hij plotseling een andere leidster van de Nationale Jeugdstorm. Zij was alleen.

Zij bewoog zich aarzelend voort, zij keek rond terwijl zij zo min mogelijk haar hoofd bewoog. Klaarblijkelijk zocht zij iemand. Dit moest haar zijn. Zij had kromme benen, geen figuur, haar blauwe mantel was niet voor haar op maat gemaakt. Ook zij had blonde haren, maai vlasachtig en doods. Haar gezicht was grof, bijna het gezicht van een man. Het soort vrouw dat een onzichtbare, maar als het erop aankomt bijzonder voelbare snor heeft. Zij had diepe voren om haar mond en kon toch nog niet oud wezen. Schuin beneden haar linker mondhoek zat een bruine wrat, duidelijk afstekend op haar huid die wit was als gekookt kalfsvlees. Hij ging niet naar haar toe. Haar ogen gleden over hem heen, zonder dat er een vraag in te lezen viel. Hij keek weer naar de andere jeugdleidster Deze nam nu een tas op van de grond en verliet de wachtkamer. De lelijke jeugdleidster stond vlak bij de kachel, ongeveer drie meter bij Osewoudt vandaan. Hij keek rond: niemand lette op hem of op haar. Toen deed hij een paar stappen naar haar toe.

Zij had in de gaten dat hij naar haar toekwam en keek hem aan. Hij wist dat het overbodig was zijn versje nogmaals op te zeggen, maar deed het toch:

— Heb ik u niet eerder ontmoet? Bent u niet de verloofde van kameraad Nispeldoorn?

Wenkbrauwen had zij niet, maar zij trok toch die gedeelten van haar voorhoofd waar ze hadden moeten zitten, hoog op. Zij begon ingehouden te lachen, maar hij zag dat er overal op haar gezicht verwonderlijk kleine zweetdruppeltjes lagen.

— Ik ben niet verloofd met kameraad Nispeldoorn. maar ik kan wel een

foto laten zien die je zal interesseren.

Osewoudt hief zijn linker pols op en schoof zijn mouw weg van zijn horloge.

— Het is misschien het beste als wij nu maar in de trein gaan.

—Goed.

Zij liepen de wachtkamer uit, het meisje droeg geen tas.

Vlak bij de trein gekomen, vroeg zij:

— Weet je eigenlijk wel waar het om gaat?

— Nee, daar weet ik niets van. Er is mij alleen gezegd een retour Wageningen te nemen.

— Zo. Het is een vrij ernstig geval. Laten we liever in de trein gaan zitten.

Hij stapte naar een openstaand portier.

— Zijn er twee plaatsen? Ja, ga maar vast, zei ze.

Zelf deed zij een paar passen opzij en keek in de trein met dezelfde blik, waarmee ze hem gezocht had in de wachtkamer. Het scheen of zij nakeek of er nog iemand anders in de wagon was, op wie zij letten moest.

Eindelijk stapte zij ook de treeplank op, mompelend: — Ik weet ook eigenlijk niet wat het beste is.

— Hoe bedoel je?

— O niets. Blijf jij maar bij het raam zitten, wil je?

Hij trok het portier dicht met een slag. Het was een

oude spoorwagon met lichtgeel geverfde houten banken, «n van die coupé's die bij twee tegelijk met elkaar in verbinding stonden.

Tegenover hen zat niemand. Op dezelfde bank als zij, zat een bejaarde dame met een zenuwtrilling in haar hals, waardoor haar hoofd geen enkel ogenblik in rust was.

— Leg mij nu uit wat er gebeuren moet.

Het meisje kroop dicht tegen hem aan, de snor die hij vermoed had, kon hij duidelijk zien.

Zij zat schuin tegen hem aan, of zij elkaar al minstens een uur kenden.

—Ik zal het je uitleggen. We moeten niet naar Wage-

ningen, maar we stappen eerder uit, in Lunteren. In Lunteren woont een zekere Lagendaal. Deze man moet uit de weg geruimd worden, het is een heel gevaarlijk individu, hij werkt voor de Gestapo, hij heeft al tientallen mensen erbijgelapt. Hij woont buiten het dorp, midden op de hei. Voor de oorlog was hij fietsenmaker, maar nu heeft hij een mooie bungalow gekocht. Ik weet de weg ernaartoe, ik heb alles verkend, dus dat is jouw zorg niet. Het geval wil, dat die man op een subtiele manier gewaarschuwd is. Dat wil zeggen, hij vermoedt iets, maar weet niet precies wat.

— Wat vermoedt hij dan?

Er werd op het perron gefloten, de trein begon te rijden, een dikke rookwolk trok langs het raam.

—Hij weet dat er elk ogenblik iets gebeuren kan. Hij woont daar nogal eenzaam op de hei, of beter, zijn vrouw en zijn zoontje wonen daar, zelf is hij er meestal niet. Maar vandaag is hij er wel. De ouders hebben besloten het kind uit te besteden. Het moet afgehaald worden door een leidster van de Nationale Jeugdstorm.

Zij lachte, zij had grote, regelmatige tanden, maar ze waren eerder grijs dan wit.

— Ik ga er dus het eerst naartoe, om het kind op te halen. Ik breng het kind naar het station. Daarna kom jij. Heb je een nijptang bij je? Je moet de telefoondraden doorknippen, voor alle veiligheid. Als je dat gedaan hebt, ga je er gewoon naar binnen en maakt die man even rustig.

— Ik heb een tang, dat was mij gezegd. En zijn vrouw?

— Je moet natuurlijk geen enkel risico nemen.

Hij zag aan haar gezicht dat zij wist dat de vrouw thuis zou zijn. Even goed wist hij hoe zij verwachtte dat hij elk risico vermijden zou.

— Zo, jij bent dus de jeugdleidster die het kind moet halen, herhaalde hij, rekenen ze erop dat je vanmiddag komt?

— Ik hoop het maar.

Hij voelde een lichte neiging tot klappertanden. Hij zag dat haar neusvleugels bewogen of zij de toekomst opsnuiven kon. Zij pakte zijn hand. Haar hand was ijskoud en drijfnat.

Osewoudt maakte zijn hand los en klopte op de rug van haar hand.

— Wat gebeurt er daarna met dat kind?

— Ik stap uit in Amersfoort en daar scheiden zich onze wegen, voorgoed. Ik bedoel de wegen van jou en mij. Het kind blijft bij mij.

Daarna vroeg hij:

— Heb jij wel eens iemand ontmoet die...

die Dorbeck heette, had hij willen zeggen, maar hij voltooide de zin niet.

Maar zij gaf al antwoord: — Nee, ik heb niemand ontmoet! Nooit!
Nergens! Onthoud dat!

Zij kon Dorbeck trouwens nooit ontmoet hebben, dacht hij, want anders zou zij zich verbaasd hebben toen zij mij zag, mij, die als twee druppels water op hem lijkt.

— Weet je eigenlijk hoe ik heet?

— Nee, hoe heet je dan?

— Filip van Druten. En jij?

— Och het is de moeite niet dat ik het je vertel. Blijf jij maar gewoon je en jij zeggen. Als je me roepen moet, roep je maar: Hé jij!

Bij de uitgang van het station Lunteren zagen zij de andere leidster van de Jeugdstorm! Met haar tas aan de hand! De echte! Ook met deze trein gegaan! Ook in Lunteren uitgestapt!

— Zie je die? vroeg hij.

— Heeft niets te betekenen. Lunteren krioelt immers van dat tuig?
Misschien gaat ze vast het bed opmaken voor de Leider die hier om de haverklap een landdag houdt.

Toen zij uit het station kwamen, had de andere jeugdleidster ongeveer dertig meter voorsprong op hen.

— Welke kant uit?

— Dezelfde kant als zij.

Zij liepen een eindje langs de spoorbaan, tot zij aan een overweg kwamen. De andere jeugdleidster was de overweg al gepasseerd. Als zij nu even naar links kijkt, ziet zij ons, dacht Osewoudt. Maar zij keek niet naar links.

Zelf gingen zij nu ook over de overweg en kwamen in een brede laan, met links en rechts oudbakken renteniersvilla's en pensions.

— Is het hier in deze buurt?

— Nee, veel verderop. Godbeware, als het hier was, zouden alle burens te hulp snellen. Dat gebeurt wel meer bij dergelijke gelegenheden. Wist je dat?

— Ja, dat heb ik ook wel eens gehoord.

Veel van die mensen die voor de meffen werken, staan bij de burens als

— Veel van die mensen die voor de molten werken, staan bij de buren als goede vaderlanders bekend.

— Natuurlijk.

— Weet je, de Duitsers willen helemaal geen partijleden hebben voor dat soort klusjes, want dan is iedereen van te voren gewaarschuwd.

— Spreekt vanzelf.

De andere jeugdleidster liep nog steeds voor hen uit en had haar voorsprong nu tot ongeveer vijftig meter vergroot. Toch kon Osewoudt nog duidelijk haar mooie benen zien in zwartzijden kousen en haar slanke middel, in haar naar maat gemaakte uniformjas. Osewoudt wendde zijn blik af naar zijn sjofele gezellin en dacht: moet wie eerst die ene daar voorbij ziet komen en dan deze hier, niet denken er klopt iets niet?

Ze kwamen aan een ingewikkeld kruispunt.

— Deze kant uit?

— Ja, de asfaltweg moeten wij blijven volgen.

De andere jeugdleidster liep ook al op deze asfaltweg.

Een groenteboer met paard en wagen kwam hen tegemoet rijden. Toen hij vlakbij was maakte hij een smerig keelgeluid en spuwde op de grond. Hij keek Osewoudt en het meisje beurtelings honend aan, ging daarna half staan op de bok om nog eens naar de andere jeugdleidster om te kijken.

Langs de weg waar zij nu liepen, was veel minder bebouwing. Aan weerskanten lagen grote percelen bos, soms afgewisseld met een tuin, waarin een oud landhuis stond.

— Hoe ver is het eigenlijk wel lopen?

— Ik denk nog een kwartiertje of zo. Zie je die brievenbus daar?

Hij zag de rode, frisse brievenbus, op een korte paal langs de weg. Naast de brievenbus stond een ouderwetse gaslantaren.

— Even daar voorbij moeten wij linksaf, de hei op.

Tot zijn beklemming zag hij vrijwel op hetzelfde ogenblik de mooie autentieke jeugdleidster linksaf slaan.

— Waar zou die toch in godsnaam naartoe moeten?

Het meisje begon te lachen, pakte zijn arm en drukte deze tegen zich aan. Zij rook naar Lux toiletzeep.

— Ik geloof dat jij een goede jongen bent, Filip. Maar weet je wat ik denk? Dat ze naar hetzelfde adres onderweg is als wij!

Dat ze naar hetzelfde adres onderweg is als wij:

— Naar hetzelfde adres als wij? Wat heeft dat dan te betekenen?

— Maar dat spreekt toch vanzelf! Zij gaat daar naartoe om het jongetje in veiligheid te brengen.

— En jij dan?

— Tja, dat wordt misschien wel wat bezwaarlijk. We kunnen natuurlijk moeilijk met haar gaan vechten om dat kind. Dat is de kinderliefde te ver gedreven!

— Wat denk je dan dat het beste zou zijn?

— Ik weet niet, dat wil ik graag aan jou overlaten.

— Maar het hele plan is uitgegaan van jou! Jij hebt de omgeving verkend! Jij hebt het plan gemaakt!

— Ik... ik... Dat is een beetje sterk. Ik heb het plan! niet in mijn eentje gemaakt! De opdracht Lagendaal te likwideren komt trouwens uit Londen. Deze jeugdleidster is om je de waarheid te zeggen een complicatie. Vermoed ik tenminste, hoor. Ik had er eigenlijk op gerekend dat ze een trein later komen zou, als wij dus al weer weg waren.

Ze waren nu ook op de plaats waar de zijweg die naar de heide voerde, uitkwam. Het was een rulle zandweg, eigenlijk niet meer dan een greppel met een karrespoor er langs, slecht begaanbaar, want de voorsprong van de andere jeugdleidster was verminderd. Er waren geen huizen aan deze weg, wel stonden er telefoonpalen langs. Deze palen waren met niet meer dan twee draden bespannen.

— Als de zaken zo staan, vroeg Osewoudt, wat had jij dan gedacht te beginnen met het kind?

— De vader moet weg, de moeder desnoods ook, maar het kind mag niets overkomen.

— Maar dat kind gaat schreeuwen als we het aan die vrouw ontrukken!

— Kunnen we niet iets verzinnen dat zij het helemaal niet in handen krijgt?

— Natuurlijk. Anders dient die hele verkleedpartij van jou nergens voor. Kom, we moeten vlugger lopen, we moeten haar inhalen.

Juist op dit ogenblik keek de andere jeugdleidster achter zich, voor het eerst. Zij bleef zelfs een ogenblik staan, hoogstwaarschijnlijk verlamd van verbazing.

Daarna liep zij verder. Vlugger? Alles begrijpend?

— — — — —

Osewoudt nam ‚He jij‘ bij de hand en eerst leek het of zij snelwandelaars waren, maar al gauw holden zij gewoon, bijna bij elke stap ongemakkelijk neerkomend in het rulle zand. De andere jeugdleidster keek nu voor de tweede keer achter zich, maar misschien vermoedde zij helemaal niets, zij bleef tenminste weer staan. Osewoudt liet de hand van het meisje los en voerde zijn snelheid op. Een

lucht van dennen en mest drong diep in zijn neus. Zijn ogen waren voortdurend op de jeugdleidster gericht. Hij zag haar eerst glimlachen, daarna ging haar mond open, maar voor zij had kunnen schreeuwen, had hij zijn handen al om haar hals geslagen. Zo groot was zijn snelheid, dat zijn voorhoofd tegen het hare bonsde en zij bijna tegelijk omvielen. In de val deed hij een greep in het haar van haar achterhoofd. Hij was enigszins langs haar heengesloten, zodat zij bovenop hem viel, maar zijn voeten, vlak naast elkaar, stonden al in haar buik. Hij strekte zijn benen, haar hoofd steeds vasthoudend. Zij zwaaide door de lucht en smakte neer achter zijn achterhoofd.

Toen het andere meisje naderbij kwam, was Osewoudt al opgestaan, hij sloeg het zand van zijn jas, hij bukte zich om zijn hoed op te rapen. Maar de jeugdleidster lag nog op haar rug, haar benen wijd uit elkaar, haar mantel en rok opgeschort tot boven de rand van haar zwarte kousen. Haar muts was vast blijven zitten aan haar haren. Haar ogen staarden half dichtgeknepen omhoog, haar tong hing uit haar mond. Aan de kant van de weg lag haar tas.

Het meisje raapte de tas op en keek erin.

— Leeg! Zeker voor de kleertjes van de kleine. Is zij bewusteloos?

— Nee, dat niet. Kom, we kunnen haar hier niet zo laten.

Hij keek rond, nergens in de omgeving was iemand te

zien. Wel zag hij nu pas zijn bril liggen, in twee stukken. Hij raapte de stukken op en stak ze weg. Het meisje zette de tas weer neer en hielp hem het lichaam van de jeugdleidster te verslepen. Er was gelukkig juist hier een strook bos langs de ene kant van de weg, maar het bosperceel was niet diep en de struiken waren mager en dun.

— Gevonden wordt zij toch, het is alleen maar dat zij niet onmiddellijk al gevonden wordt.

— Zou het niet beter wezen haar uit te kleden en haar kleren ergens anders te begraven?

— Waarmee wil jij een kuil graven?

— Goed, niet begraven dan. Meenemen en verbranden.

~~~~~

Het meisje begon de uniformjas los te knopen. Zij hield de jas vast, terwijl Osewoudt de armen eruittrok. Het meisje vouwde de jas in vieren en legde hem neer.

Een broche van brons met een zonnerad erin gehamerd, maakte Osewoudt los van het uniformhemd van de dode en gaf hij aan het meisje.

Toen trokken zij de jeugdleidster het uniformhemd uit en haar ondergoed, maar voor zij helemaal naakt was, zei Osewoudt: — Laten we hiermee ophouden. Dit is veel te veel gedonder. Begraven kan niet en waar laten wij al die rotzooi?

Hij keek het meisje niet aan, hij keek naar het lijk en herinnerde zich hoe warm het aanvoelde en hij boog zich voorover om haar lichaamsgeur op te snuiven.

Het meisje gaf hem een duw tegen zijn schouder.

— Wat doe je? Wat wil je dan?

— Zo gauw mogelijk weg! Haar hier laten liggen! Hier is zij niet te zien voor wie gewoon voorbij komt lopen. Dat is voldoende. Geef mij haar jas.

— Nee, neem dan liever de mijne.

Meteen trok zij hem uit, voelde of er niets in de zakken zat en legde hem over de dode jeugdleidster. Daarna trok zij de andere jas aan.

— Ik geloof dat hij mij precies past.

— Zit er niets in de zakken?

Zij stak haar handen erin: — Ja, een portefeuille.

Zij maakte de portefeuille open. Er kwamen vijf foto's te voorschijn van vijf verschillende Duitse officieren. Osewoudt streek een lucifer aan en zij staken de foto's en het persoonsbewijs in brand. De portefeuille, die toch niet zou willen branden, slingerde hij zover mogelijk weg. Het geld dat er uitgekomen was (negen gulden in papier, geen kleingeld) stopte hij in zijn zak. Tenslotte trapte hij de

vlammen uit en zij Hopen terug naar de weg. Op de weg bleven zij nog even staan en keken om. Er was van hieruit niets bijzonders te zien in het bosje.

— Zij heette Marchiena Siemerink. Wat een naam!

— Vind je niet dat deze jas mij beter staat dan die ik eerst had?

Osewoudt beaamde het zonder geestdrift.

— Hoe had ie dat zo gauw voor elkaar gekregen?

— Hoe had je dat zo gaan, voor enkel gekregen.

— Ik ben indertijd op een judoclubje geweest.

— Dat is makkelijk.

— Ja, soms wel. Het is aan een kant ook een last. Mijn voeten zijn er helemaal door vergroeid. Ik kan niet zomaar naar de schoenwinkel gaan en een paar schoenen kopen.

— Nou die zijn toch niet meer te koop.

— Voor mij wel. Als ik wil, kan ik een extra-bon krijgen voor orthopaedisch maatwerk. Krijg ik zomaar.

— Dat is zeker duur.

— Goedkoper dan als je een schoenenbon zwart moet kopen. Heel wat goedkoper.

— Het was een mooie meid. Ze had een goed figuur. Of heb jij daar niet op gelet?

— Is het huis van die Lagendaal nog ver?

— Ik geloof, als ik er niet bij geweest was, had je haar verkracht! Je had je gezicht eens moeten zien!

— Zeur niet. Ik heb eerder trek in een slok cognac.

— Misschien staat er bij Lagendaal wel iets.

Zij pakte zijn arm.

— Nog twee palen verder en dan moet je bij de volgende paal de draden doorknippen. Even voorbij die paal, kun je het huis zien liggen.

— En wat dan?

— Dan moet je even wachten. Ik ga er naartoe, ik kom zo vlug mogelijk terug met dat jongetje. Voorbij de telefoonpaal is een bosje waar je je verstoppen kunt. Als ik langs gekomen ben met het kind, kun je je gang gaan. Kijk

deze paal is het. En daar zie je het bosje. Ik ga maar vast Kun je erin komen?

Hij speurde in alle richtingen, nergens iemand te zien. Toen begon hij te klimmen. Het was niet gemakkelijk. Ik had mijn regenjas uit moeten doen, dacht hij. Gelukkig had hij rubberzolen onder zijn schoenen, dat gaf hem tenminste enig houvast. Het meisje keek naar hem om en lachte. Zij maakte met haar duim bewegingen van vlugger, vlugger.

Eindelijk kon hij zich vastoriinen aan de ijzeren dwarsarm waaron de witte

Langzaam kon hij zich vastgrijpen aan de ijzeren dwarsbalk waarop de witte porceleinen isolatoren bevestigd waren. Met zijn andere hand, nam hij de nijptang uit zijn zak. Schuin beneden hem liep het meisje en zwaaide met de tas. Nog nooit had hij telefoonisolatoren van zo dichtbij gezien, hij had nooit geweten dat zij zo groot waren. Wel zo groot als een melkbeker. Hij knipte de draden door en zag ze vallen en tot enorme hoepels opkrullen, dwars over de weg. Onmiddellijk liet hij zich zakken, holde naar de draden en probeerde ze te bedwingen, ze zoveel mogelijk weg te stoppen in de greppel. Dit lukte. Toen sloeg hij zijn jas af, maar het meeste vuil was niet meer te verwijderen. Recht van boven naar beneden had de paal een brede zwarte streep achtergelaten op de witte katoen.

Nog voortdurend op zijn jas kloppend, bereikte hij het bosje dat hem aangeduid was. Hij sprong over de greppel en drong zich tussen de dorre sparren, de takken uit zijn gezicht houdend. In schuine richting werkte hij zich er doorheen. Ook dit bosje was niet diep. Vrij gauw zag hij het huis dat het huis van Lagendaal moest zijn. Het huis lag geheel vrij, hier en daar stond een jonge doeglasspar op het terrein, dat van het bos gescheiden werd door een aardappelakker. Hij zag het meisje lopen, nog steeds zwaaiend met haar tas. Naar schatting was zij een honderdvijftig meter bij het huis vandaan.

Het was een laag, houten huis. Verrek! De luiken waren geschilderd in de kleuren van de partij: rood en zwart!

Osewoudt ging op de grond zitten, zijn knieën opgetrokken, zijn handen kruiselings op zijn voeten. Het meisje kwam steeds dichterbij in de buurt van het huis, zij zwaaide nu niet meer met de tas, maar had haar handen in haar jaszakken gestoken, ook de hand waarmee zij de tas vasthield.

Hij haalde zijn pistool uit zijn binnenzak, schoof de zekering heen en weer en nam het magazijn uit de greep. Hij bekeek het magazijn aan alle kanten, blies erop en stak het weer in zijn pistool. Toen sloeg hij zijn ogen op en zag een eekhoorn die aan de voet van een beuk naar hem keek, de twee voorpootjes al tegen de stam. Osewoudt deed het pistool in de rechterzak van zijn regenjas en stond op. De eekhoorn schoot de boom in.

Hij keek opnieuw naar het huis en zag even later dat het meisje binnengelaten werd. Door wie zij ontvangen werd, kon hij niet zien. Hij peinsde: zij moet geweten hebben dat Marchiena Siemerink met dezelfde trein zou komen, want deze Lagendaal zal haar naar haar naam vragen. Er moet rekening gehouden worden met de omstandigheid dat hij wist hoe de jeugdleidster heten zou die zijn kind zou halen. Dus moet Dorbeck die naam ook geweten hebben, of beter: hij zou hem hebben moeten weten en 'hé jij' heeft hem ook geweten. Mogelijk. Toch, ik heb er niets van gemerkt. Eerder geloof ik dat ze het niet geweten hebben, alleen geweten met welke trein zij

zou komen en erop hebben gerekend dat ik haar onschadelijk zou maken. En als het eens mislukt was?

Hij keek naar de deur van het huis, maar die bleef gesloten. Hij wachtte al tien minuten. Toen zag hij het meisje van achter het huis vandaan komen. Zij hield een fiets aan de hand, achter op de fiets zat een kind. De tas hing aan het stuur. Naast haar liep een man, blootshoofd. Nu afscheid nemen en weggrijden, dacht hij, in godsnaam, schiet

op! Maar zij namen geen afscheid van elkaar. Het meisje bleef lopen en de man liep naast haar, druk pratend. Hij scheen van plan te zijn haar een eindje weg te brengen. Nu zag Osewoudt bovendien dat de man zich eigenlijk het meest met het kind bezighield. Waarschijnlijk had het kind niet bij zijn ouders vandaan gewild, een keel opgezet en liep de man mee om het te troosten.

De man was corpulent en niet groot van stuk. Hij had niets op zijn hoofd, hij was zomaar in zijn colbertje naar buiten gelopen. Hij had een lange, spitse neus, zover uitgerekt dat er in zijn gezicht plooiën gekomen waren die er parallel mee liepen. Een kleine, lippenloze mond zat er vrijwel helemaal onder weggescholen. Bij elk woord dat hij tegen het jongetje zei, leek het of hij het afsnauwde, maar het kind zat luid te schateren. Wat er gezegd werd, kon Osewoudt niet verstaan. Ze kwamen tamelijk dicht in zijn buurt, hij had ze met een steen kunnen raken, toen werden ze onzichtbaar achter de bomen.

Osewoudt verliet het bos en, een ruime boog nemend over het aardappelveld, holde hij naar het huis. Hij keek achterom, maar de man vergezelde het meisje en het kind klaarblijkelijk nog. Osewoudt vestigde zijn ogen op de ramen, maar hij zag daarbinnen niets dan de omtrekken van meubelen. Achter geen enkel raam hing vitrage. Midden op de gevel stond geschilderd *De Hazenwal*. Ineens zag hij dat het hier minder afgelegen was, dan hij gedacht had. Links achter het woeste terrein lag een boerderij; een witte koe graasde op het erf.

Het was een wonder hoe geruisloos hij liep. Tot zijn opluchting lag er om het huis geen grint. Er was feitelijk niet de minste tuinaanleg. Het huis lag zomaar in de hei, die alleen op plaatsen waar veel gelopen werd, verdwenen was.

Achter uit het huis vandaan had hij het tweetal zien komen, aan de achterkant moest dus een deur zijn, waarschijnlijk de keuken. Achter het huis stond ook nog een schuurtje, zag hij nu. Toen was hij ver genoeg gekomen om de achtergevel te kunnen overzien. Er zat een luifel aan, waaronder een deur openstond. Hij rende er op af. Toen hij de deur binnenkwam, leek het donker in de keuken, hij zag alleen het licht van een petroleumstel, een vrouw draaide zich naar hem om. Voor zij een geluid had kunnen maken, lag zij al op haar knieën. Hij hield haar achterhoofd vast bij haar haar en brak haar nek

tegen de rand van het aanrecht. Daarna liet hij haar op de grond vallen. Een deur stond open. Hij kwam in een donker gangetje. Dit gangetje voerde naar een kamertje dat als vestibule dienstdeed, want de buitendeur kwam er op uit. Achter de buitendeur bleef hij staan. Het was geen eigenlijke buitendeur, maar een deur met zes ruitjes erin, hij was precies als de andere deuren in het huis. Ook voor deze raampjes hing geen vitrage. Osewoudt keek uit, maar zag de man nog niet terugkomen. Zou hij zijn zoontje en het meisje helemaal naar het station brengen? Hoe dan ook, in elk geval was er tijd genoeg de vrouw uit de keuken vandaan te halen en ergens te verstoppen. Dan zou de man nietsvermoedend de keuken binnenkomen en het huis dieper binnendringen om zijn vrouw te zoeken. Want als hij haar zo in de keuken zag liggen, zou hij misschien op de vlucht slaan.

Risico hem in de buitenlucht te moeten afmaken ... Osewoudt haalde zijn pistool te voorschijn en keek nog eenmaal naar alle kanten rond. De koe stond niet meer in zijn eentje bij de boerderij. Twee mannen met petten liepen om het dier heen. Wat wilden zij? Van plan nog een half uur die koe te blijven bekijken, of zich nog verder uit de buurt van de boerderij begeven? Deze richting uitgaan? Een buurpraatje komen maken, misschien? Voor het eerst die middag bedacht Osewoudt dat er nog tijd genoeg was er vandoor te gaan, de overval uit te stellen tot een geschikter ogenblik, morgen, of overmorgen het weer proberen, desnoods.

Maar de twee boeren bleven bezig met hun koe. Nog even Het Osewoudt zijn ogen dwalen, van plan nu toch maar de vrouw uit de keuken te verslepen, toen hij Lagen-daal zag komen aanlopen. Op dat ogenblik verdween iedere gedachte aan uitstel. Het moest nu gebeuren, nu, binnen enkele minuten. Kom hierheen! beval hij binnensmonds, terwijl hij zich van de deur terugtrok zo ver als mogelijk was, zonder Lagendaal uit het gezicht te verliezen. Alsof hij bang was dat Lagendaal rechtsomkeert zou maken, zodra hij hem niet meer zag, zakte zelfs *het denkbeeld* de vrouw uit de keuken te verwijderen uit zijn hoofd.

Lagendaal maakte grote, langzame stappen. Met een hand peuterde hij in zijn mond. Er moest ergens iets vastzitten achter een kies. Daarna beet hij op zijn duim. Hij hield zijn hoofd gebogen. Boven op zijn kruin scheen rood vel door zijn dunne onsmakelijke haren. Hij liep gewoon over het pad, hoewel dit nauwelijks een pad mocht heten. Maar ineens deed hij een paar stappen opzij. Hij had iets bijzonders gezien, hij bukte zich, hij raapte iets op. Het was een nijptang! Een ogenblikje bleef hij staan, bracht de nijptang met twee handen vlak voor zijn ogen en deed hem open en dicht. Daarna ging hij naar het pad terug en liep verder naar zijn huis. De nijptang droeg hij in zijn rechterhand, hij deed hem nog voortdurend open en dicht. Osewoudt voelde zijn tanden klapperen. Hij kon Lagendaal nu goed in het gezicht zien. de dunne uitgerekte

neus, de vouwen langs de neus. Hij zag ook Lagendaal's ogen. In enorme wijde, diepe kassen lagen zij. Hij had dikke aan elkaar gegroeide wenkbrauwen, die elk precies de vorm van een ^ hadden. Het leek of elk oog apart in huisje met een punt dak woonde. Waterige fletse ogen waren het, ook het vel eromheen was zacht en waterig bijna. Zonder een ogenblik in de richting van de deur gekeken

te hebben, verdween Lagendaal uit het gezicht.

Osewoudt draaide zich om, het pistool bijna op ooghoogte geheven in zijn trillende vuist. Hij zette alvast zijn ene voet voor de andere, ondertussen kijkend naar de deur van de keuken, maar niet in de keuken kijkend, want de deur stond dwars op het gangetje en bovendien had hij hem achter zich bijna helemaal dichtgedaan, wat nu pas tot hem doordrong. Hij spitste zijn oren, maar hoorde alleen de stappen van Lagendaal in het zand. Daarna een stap op de houten vloer van de keuken. Een uitroep: —Wat heb je nou?

— Help! Help! gilde Osewoudt.

De keukendeur sloeg open en Lagendaal deed een stap in het gangetje. Osewoudt schoot meteen. Het hele gangetje lichtte op, alsof er een bliksemlicht was afgegaan. Maar Lagendaal stortte niet in elkaar. Hij verdween in de keuken. Osewoudt sprong hem achterna. Toen hij Lagendaal weer zag, was deze midden in de keuken. Osewoudt schoot opnieuw, maar Lagendaal deed weer een stap. Osewoudt schoot tweemaal achter elkaar. Lagendaal viel, maar hij stortte niet ineen, zijn bovenlichaam bleef rechtop, zijn ene been was onder hem gevouwen, het andere schopte woest over de grond. Osewoudt kwam nu vlakbij hem en terwijl hij met de linkerhand zijn rechter elleboog vasthield, schoot hij het pistool leeg in Lagendaals rug. Lagendaal sloeg achterover en zijn hoofd bonsde op Osewoudts schoenen. Zijn mond hing open, zijn ogen bewogen niet meer. Osewoudt keek op. Door de open deur trok blauwe damp in slierten naar buiten. Hij stopte het pistool in zijn zak, stapte over Lagendaal heen en liep regelrecht naar het schuurtje. Het was niet op slot. Er stond een herenfiets. Hij bracht de fiets naar buiten, sloeg het schuurtje dicht en stapte op. Maar voor hij uit de naaste omgeving van het huis vandaan was, remde hij en legde de fiets op de grond. Hij holde naar de keuken terug, ging naar binnen en rukte Lagendaal de nijptang uit zijn krampachtig gesloten hand. Daarna blies hij het petroleumstel uit.

De boeren stonden, handen in de zakken, nog steeds te praten bij hun witte koe. Een van hen deed een stap naar voren, en klopte het dier op zijn achterwerk. Daarna ging die boer weer bij de andere boer staan.

Het was moeilijk fietsen over het hobbelige pad. Osewoudt passeerde twee grote witgeschilderde zwerfkeien die een soort van primitieve ingang

vormden. Hij keek ernaar om. Op de ene stond in zwarte letters DE, op de andere HAZENWAL. Hij keek weer voor zich. Hij zag de telefoondraden plotseling ophouden en weer beginnen. Hij zou niet eens meer precies geweten hebben waar de vermoorde jeugdleidster was neergelegd. Staande op de trappers, kwam hij toch behoorlijk vlug vooruit. Daar was de asfaltweg al. Behaaglijk liet hij zich op het zadel vallen, het stuur met een hand loslatend. Hij keek rond naar alle kanten en floot *Mit dir war es immer so schön*. Hij passeerde de brievenbus, die daar stond, nog even rood en fris.

Toen klonk een zwaar ronken in de grijze lucht. Niet ver weg vuurden verscheidene kanonnen salvo's van drie schoten tegelijk. Een enorme aluminium bommenwerper kwam laag over het bos schuiven. Osewoudt kon de geschutskoepels zien glinsteren, ja zelfs de cirkelvormige schitteringen rondom de vier motoren zag hij. Boven het toestel verschenen vieze bruine rookwolkjes van ontplofte luchtdoelgranaten. Met zijn vrije hand zwaaide Osewoudt tegen het toestel tot het uit het gezicht verdwenen was.

Bij het station zette hij de fiets tegen een boom en ging de wachtkamer binnen. Daar zat ,hé jij', het jongetje stond voor haar. De wachtruimte was een smal kamertje, alleen een bank tegen de muur, geen buffet. Er was verder niemand.

— Hé jij, hoe gaat het? riep Osewoudt.

— Geef die meneer eens een handje!

— Ik heet Walter, zei het jongetje en gaf Osewoudt een hand.

— Wat heb jij een mooi trainingspak aan, Walter.

Osewoudt ging zitten naast ,hé jij'.

— Dat is omdat ik uit logeren ga, zei het kind. Trouwens, ik heb graag mijn nette kleren aan. Er zijn kinderen die niet graag hun nette kleren aanhebben, maar ik wel. Ik ben erg netjes.

Het jongetje was ongeveer vijf jaar oud. Hij had zwarte ogen en dikke wenkbrauwen, boven de neus samengegroeid. Precies de vader. Vergeefs probeerde Osewoudt zich te herinneren hoe de moeder eruitgezien had.

— Weet je ook wanneer de trein gaat?

Hé jij keek hem aan. Zij was bleker dan ooit. Het leek of zij moeite had haar mond open te doen.

— Over een half uur. We hebben de vorige trein net gemist.

— Ik vind het leuk om naar Amsterdam te gaan, zei Walter. Hij zocht steun door Osewoudt bij de revers van zijn regenjas te pakken en zette zijn rechter knie op de bank

NIEUW OP DE DANK.

— Ik ben een geboren reiziger, weet je. Ik denk dat ik in Rusland ga wonen, als de oorlog afgelopen is. Ik wil een groot landgoed hebben.

— Als jij dan zoveel van reizen houdt, dan zou ik maar eens gaan kijken of er niet een trein aankomt. Ik hoor een locomotief. Ga maar kijken, vast een goederentrein.

Het kind liet hem los en verliet de wachtkamer door een openstaande deur die uitkwam op het perron.

— Hoe is het afgelopen?

— Goed. De vrouw en de man allebei.

— De vrouw ook?

— Ja. Stond in de keuken.

— Was er cognac in huis?

— Weet ik niet. Ik heb niet gezocht, ook niet naar papieren. Het ging niet zo erg vlot. Maar het is gebeurd.

— Ik dacht dat die man helemaal zou meelopen tot aan het station. Ik heb tegen hem gezegd: pas op, u vat nog kou als u zo'n eind in de buitenlucht loopt zonder jas. Als u niet oppast ligt u morgen in bed. Het is koud voor de tijd van het jaar! Zij lachte niet terwijl zij dit vertelde.

De goederentrein kwam langs en onderschepte het licht dat in het wachtkamertje viel aanmerkelijk.

Osewoudt legde zijn hand in de hals van het meisje en zei:

— Kom, je moet er niet meer aan denken.

— Toen hij wegging heb ik nog vergeten 'houzee' te zeggen.

— Wat doet het ertoe? Alles is goed afgelopen.

— Ik vraag mij af of de Duitsers gijzelaars zullen doodschieten, om wraak te nemen.

Osewoudt voelde hoe zijn knieën begonnen te beven. Hij vroeg:

— Waar heb jij die fiets gelaten, die hij je gegeven had?

— In het bagagedépôt. Hij zou hem later wel ophalen, zei hij. Waarom?

— Ik heb een stomme streek uitgehaald. Ik ben ook op een fiets teruggekomen, ik heb die fiets buiten laten staan. Als iemand 'm herkent...

— Wat dan nog? Dan moet het al iemand zijn die pas bij Lagendaal
gewaast is en gezien heeft

gewest is en gezien heeft...

— Godverdomme, ik wou dat die trein kwam.

— Ach, klets niet. Gesteld dat iemand het nu al ontdekt heeft, waarom zou hij op het idee komen te gaan kijken of Lagendaals fiets misschien bij het station staat?

— Nee, maar degene die het ontdekt zal allicht naar het dorp gaan en dan is de kans groot dat hij langs het station komt.

Walter kwam binnen.

— Zeg! Het was een hele lange trein! Zevenenzeventig wagens! Die gaat vast naar het Oostfront!

— Ja Walter, naar het Oostfront, om warme kleren te brengen aan onze soldaten.

— Ik ben voor de Russen, zei Walter. Alle jongens zijn voor de Russen.

In de trein lieten ze het kind tussen hen in zitten. Zo hoefden zij niet met elkaar te praten. Het was een wagon met een doorloop van voor tot achter.

De trein stopte in Barneveld-Dorp en er kwamen twee vrouwen bij hen zitten; toen waren alle plaatsen bezet.

De trein reed verder. Buiten begon een lichte motregen te vallen die dunne streepjes op het portierraam maakte.

De trein stopte opnieuw in Barneveld-Voorthuizen. Het portier werd opengetrokken en een dikke vrouw met een mand aan de arm hees zich naar boven.

— Hier niets meer vrij?

— Nee, alles bezet.

Osewoudt stond op en wees op zijn plaats.

Maar de vrouw keek eerst hem aan, toen het kind, toen de namaakjeugdleidster.

— Nee meneer, dank u wel. Op die plaats van u wil ik niet zitten, al kreeg ik geld toe.

— Goed zo! zei een van de vrouwen die in Barneveld-Dorp was ingestapt, als zulke mensen zitten, laten ze dan maar zitten. Als het van ons afhangt wordt het minstens levenslang zitten!

De hele coupé barstte in lachen uit. Osewoudt liet zich op zijn plaats vallen en keek uit het raam.

De trein ging weer rijden. Hij reed nog geen minuut of er kwamen twee

De dame ging weer rijden. Hij had nog geen antwoord, of er kwamen twee mannen in leren jassen uit de doorloop.

— Polizei! Ausweise bitte.

— Dat ook nog! zei de vrouw die over zitten had gesproken.

— Phersohnsbeweise, astoebhlief! zei de voorste man, terwijl hij zijn hand uitstak. De tweede bleef in de doorloop staan en keek voortdurend links en rechts.

Osewoudt gaf zijn persoonsbewijs. De man haalde het uit het foudraal van celluloid, vouwde het open, vouwde het bijna onmiddellijk weer dicht, stak het in de lucht met een soort gebaar van verstandhouding en gaf het terug.

Daarna gaf de dame die niet had willen zitten haar persoonsbewijs.

Pas toen iedereen zijn persoonsbewijs had laten kijken, gaf de jeugdleidster het hare. De Duitser glimlachte tegen haar toen hij het document aanpakte, vouwde het daarna open, zijn gezicht betrok. Hij boog zich er helemaal overheen, hij bekeek het ook aan de achterkant. De tweede man wierp er een blik in over zijn schouder. De eerste vouwde het persoonsbewijs op en stak het in zijn zak.

— Da stimmt was nicht. Kommen sie mal mit.

Of ,hé jij' erop gerekend had, stond zij onmiddellijk op en ging mee met de twee mannen in leer, zonder om te kijken.

De coupé begon te grinniken.

— Nou heb ik ineens weer wèl zin nog even te gaan zitten, zei de dikke vrouw en plofte neer op de plaats die vrijgekomen was.

— Dat mag wel, maar als tante Marchiena terugkomt, moet u weer opstaan, hoor, zei Waker.

De vrouw bleef recht voor zich uitkijken. De glimlach op de gezichten van de andere mensen, verdween vrij gauw. Er was iets dat zij niet begrepen. Een jeugdleidster van de Nationale Jeugdstorm, een landverraadster, die meegenomen werd door de Duitse politie? Hoe was dat mogelijk?

Iemand hakte de knoop door en zei zonder dat er wat gevraagd was:

—Ook daar heb je erbij die erin tuinen, hoor! Zwarte handel, wie weet!

—Waar is tante Marchiena naartoe? vroeg Walter.

Het werd doodstil.

Het kostte Osewoudt een geweldige inspanning zijn hoofd van het raam af te keren. Iedereen hing aan zijn lippen, toen hij mompelde:

— Wees maar stil Walter. Straks in Amersfoort zien we tante Marchiena weer.

Hij keek op zijn horloge.

— Kijk, nog drie minuten. We zijn er al bijna.

Al voor de trein stilstond, had hij de hand van het jongetje stevig beetgepakt om hem onmiddellijk de trein uit te sleuren.

Pas toen zij op het perron stonden, bedacht hij dat hij geen kaartje had voor het kind. „Hé jij” moest een kaartje voor hem genomen hebben! Hé jij had zijn kaartje! Hij keek rond, maar zag haar natuurlijk nergens. Toen bukte hij zich naar Walter.

— Let eens op, Walter. Blijf hier staan, ga niet van je plaats! Ik kom zo terug. Blijf jij hier staan. Kijk maar goed uit naar tante Marchiena! Ik ga even weg. Maar blijf hier staan, begrijp je?

Hij liet het jongetje los en holde naar een deur waarboven een bord DOORGAANDE PLAATSBEWIJZEN hing. Hier kocht hij een enkele reis Amsterdam en een kinderkaartje Amsterdam.

Uit de verte zag hij dat Walter precies gedaan had wat hij hem gezegd had en geen duimbreed van de aangewezen plaats geweken was.

Stommiteit! Wat moest hij met dat kind beginnen? In godsnaam waar laat ik het? Veel beter had ik het daar kunnen laten staan, van eeuwigheid tot amen en zelf alleen op de trein naar Amsterdam kunnen stappen. Godverdomme, hoe raak ik hem kwijt?

Maar alsof de aankoop van dat kinderkaartje hem een verplichting oplegde, liep hij toch in Wakers richting.

— Zo! Heb je tante Marchiena nog niet gezien?

— Nee, jij dan wel?

— Ja, ze moet even hier in Amersfoort een boodschap doen, iets bespreken met die twee meneren. Over vijf minuten komt de trein naar Amsterdam. Tante Marchiena komt later, heeft zij gezegd. Geef mij maar een handje, Waker, vooruit, we gaan vast naar het perron.

Osewoudt trok het kind mee naar het perron waar de trein naar Amsterdam zou voorrijden. Deze arriveerde bijna onmiddellijk.

Hij vond twee zitplaatsen.

— Met de trein reizen is het fijnste wat er is, zei Walter. Hij hield zijn handjes naast zijn dijen op de bank.

— Heb je dan wel eens ergens anders mee gereisd?

— Ja, met een vliegmachine. Ik vond er niets aan.

— Waar ben je dan naartoe geweest met een vliegmachine?

— Naar Zuid-Amerika. Daar is het warm hoor!

Een opa die tegenover hen zat, begon zich met het gesprek te bemoeien.

— Dan was het zeker voor de oorlog, hè jongetje?

Opa knipoogde tegen Osewoudt.

— Dat kan niet, zei Walter, oorlog is er altijd geweest.

Pas toen zij in Amsterdam aankwamen, begon Walter over ,tante Marchiena' te zeuren.

— Kunnen we niet in de wachtkamer kijken, of tante Marchiena daar is?

— Ach jongen, hoe kan dat nou? Tante Marchiena is nog in Amersfoort. Hoe zou ze nu in de wachtkamer kunnen wezen? Ze komt een trein later.

— Ik wil niet.

— Wat wil je niet?

— Ik wil niet in Amsterdam wezen. Ik wil met tante Marchiena naar het jeugdhuis. Dat heeft pappa mij beloofd. Ik krijg een riem met een dolkmes. Jij bent een vreemde man en ik heb niets met jou te maken!

Juist op dat ogenblik klonk er een luid gekraak uit de luidsprekers die op de perrons hingen en een holle, maar toch hese stem riep: —De heer Osewoudt! De heer Osewoudt! De heer Osewoudt, vermoedelijk aangekomen met de trein uit de richting Amersfoort, wordt verzocht zich te vervoegen op het bureau van de stationschef tot het in ontvangst nemen van een belangrijke boodschap. Herhaling: De heer Osewoudt, vermoedelijk aangekomen met de trein uit de richting Amersfoort, wordt...

Osewoudt kreeg een gevoel of iemand hem een enorme trap in zijn liezen had gegeven. Hij moest slikken om niet te braken. Het liefst had hij zijn zakdoek voor zijn gezicht gebonden. Hij kneep Walter in zijn hand. Walter vroeg:

— Waarom roepen ze die meneer?

— Omdat ze hem nodig hebben natuurlijk.

Hij haalde de kaartjes tevoorschijn. Wel drie kaartjes had hij nu: het half gebruikte retour Den Haag—Amersfoort, een kaartje Amersfoort—Amsterdam en een kinderkaartje dito. Hij bekeek ze zorgvuldig, stopte het eerste kaartje in zijn zak en bleef de laatste twee in zijn hand houden

eerste kaartje in zijn zak en hield de laatste twee in zijn hand houden.

— Waarom willen ze die meneer dan hebben?

— Om hem een boodschap te geven, Walter. Van zijn vrouw, of van zijn moeder.

— Van zijn moeder herhaalde Osewoudt mompelend terwijl zij voortschuifelden in de rij die bij de controle stond.

— Wat voor een boodschap willen ze hem geven?

— Hij heeft misschien zijn moeder beloofd een mand kersen voor haar te kopen en het niet gedaan. Zoiets begrijp je Walter, zoiets misschien.

— Het is een rare naam. Zou het Osewoudt echt bestaan? Zou het een groot bos wezen?

— Nee het bestaat helemaal niet. Ik heb er nooit van gehoord. Het is alleen maar een gekke naam!

Walter keek nu voortdurend om zich heen.

— Is het jeugdhuis nog ver?

— Heel ver. Je zou te moe worden als ik je er onmiddellijk naartoe bracht. We gaan eerst even uitrusten bij een heel vriendelijke oude meneer. Zijn hele huis is vol vogelveren, rode, groene, blauwe en gele. Hij heeft veren van allerlei soorten vogels. Je zult niet weten wat je ziet!

Zij gingen de brug over en begonnen de Oudezijdsachterburgwal af te lopen.

Toen zij een paar huizen bij oom Bart vandaan waren, werd er op een ruit getikt, harder dan hoeren meestal op hun ruiten tikken. Osewoudt bleef staan en keek om. Achter haar kelderraam wenkte de hoer hem met heftige gebaren. Zij was al opgestaan van haar krukje.

Osewoudt deed een paar stappen in de richting van de openstaande kelderdeur. De vrouw kwam naar buiten, een niet dichtgeknoopte mantel met een hand om zich heen houdend.

— U bent toch de neef van meneer Nauta, nietwaar? Wou u soms naar uw oom toegaan?

— Ja. Waarom?

— Moet u eens horen. Maakt u maar gauw dat u wegkomt! Vanmiddag zijn de Duitsers geweest en ze hebben uw oom meegenomen. Ze hebben het hele huis leeggehaald. Met een grote vrachtauto. Dat wou ik u maar even zeggen!

Zonder antwoord af te wachten, draaide de vrouw zich om en verdween in haar kelderdeur.

naar keuergat.

— Wat zei die vrouw? vroeg Walter.

— Niets wat jou aangaat. Kom nu. We zijn er bijna.

Maar waar waren ze bijna? Hij wist het niet, hij kon het

op geen stukken na bedenken. Hij had het kind willen afgeven bij oom Bart, achteraf beschouwd al een plan dat idioot genoeg was. Hoe dan ook, hij moest het kwijt en zo vlug mogelijk! Het liefst zou hij het in de gracht smijten met een zware steen aan zijn nek.

Hij liep zo vlug dat het kind hem niet kon bijhouden, maar het zei geen woord. Osewoudt keek niet op naar de ramen van het huis van oom Bart. Hij staaarde voor zich uit op de onder hem wegglijdende stenen. Hier en daar lagen rode vogelveertjes op de kade.

— Wat zei die dame nou? vroeg Walter.

— Dingen die jou niet aangaan.

— Waarom niet?

— Ach jongetje, wees verstandig en houd je mond.

— Waarom?

— Als je niet vervelend bent, gaan we straks rijden in een wagentje. Kijk, zo een. Zo'n wagentje, begrijp je, daar gaan we straks in rijden!

Zij stonden bij de brug naar de Damstraat en wachtten om over te steken. Er kwam een licht metalen koetsje voorbij met een mager paard ervoor.

— Wat een leuk wagentje is dat!

— Ja! Leuk hè? En zo gemakkelijk nu er geen benzine meer is voor de auto's! Toen die wagentjes pas uitgevonden waren, liep er geen paard voor, maar er was een man met een fiets voor gespannen. Grappig hè? Maar dat is verboden. Dat was in strijd met de menselijke waardigheid, begrijp je? Begrijp je het niet? Hindert niets hoor! Straks gaan wij fijn samen in zo'n wagentje.

Hij sleurde hem voort de Damstraat in, richting Dam.

Bij het poortje gekomen dat van de Vijgendam naar het Rokin leidt, hield hij stil en zei, bij elk woord Walter een rukje aan zijn arm gevend:

— Blijf hier staan, bij dit poortje! Doe precies wat ik zeg! Beweeg je niet van je plaats. Ik ga even een wagentje halen en dan komt dat hier voorrijden. Goed begrepen?

Hij liet hem los en draafde naar het Rokin.

Hij sprong op het achterbalkon van de eerste tram die voorbijkwam.

Toen hij naar de overkant keek, bemerkte hij dat Walter niet zo gehoorzaam geweest was als hij gehoopt had. Het ventje moest door de poort heengegaan zijn, nieuwsgierig geworden waarschijnlijk, hij zag het staan rondkijken aan de stille zijde van het Rokin, zijn handen in zijn zakken. Er stonden daar wel drie koetsjes op een rijtje te wachten, het leek of de koetsjes daar met opzet zo stonden, om te maken dat het kind er helemaal niets meer van zou begrijpen.

Vijf minuten later stapte hij af op het Muntplein. Het was precies half zeven. De torenklok begon te slaan.

Daar zag hij Marianne al. Zij droeg een nieuwe zomerjurk. Zij zag hem aankomen en lachte. Hij vond haar mooi en het was of er die hele dag niets bijzonders gebeurd was.

— Dag lieverd!

Zij pakte hem bij zijn wangen, hij sloeg zijn armen om haar heen.

— Je bent precies op tijd, zei ze. Jij bent tenminste een man die zich goed aan zijn afspraakjes houdt! Waar is je bril?

— Mijn bril is stukgesprongen door het vuur waarmee ik naar jou kijk.

— Wat heb je vandaag gedaan?

— Allerlei boodschappen. Ik ben ook nog bij die meneer Nauta geweest, van de firma Bellincoff, weet je wel, op de Oudezijdsachterburgwal. De Duitsers hebben hem gearresteerd. Zij hebben zijn hele huis leeggehaald!

— Is het werkelijk? Zou die Elly hem dat geleverd hebben? Of die neef en schoonzoon van hem?

— Dat weet ik niet.

— Wat is je jas smerig van voren! Het lijkt wel of je in een paal geklommen bent.

— Wat zeg je nou? Osewoudt keek langs zijn buik naar beneden en begon te kloppen op de zwarte sporen die de telefoonpaal achtergelaten had. — Zeker ergens tegenaan-gestaan, zei hij, alles is smerig tegenwoordig. Niets wordt meer schoongemaakt, de wereld raakt voorgoed in verval!

— Het lijkt wel teer of carbolineum!

Voor hem langsgrijpend, pakte zij de jas beet en boog zich voorover om eraan te ruiken.

— Niet doen! rien hii en duwde haar weg. Ik struikel over ie. Waar wil ie

— Het doet mij en dat is maar neg. en dat is over je. Maar wat je naartoe?

— Raad je nooit! Ik heb iets geks gedaan. Ik heb twee kaartjes voor de bioscoop genomen. Maar niet voor een Duitse film hoor. Het is een tsjechische film, hij heet *Praeludium*.

— Waar draait die dan?

— In Tivoli. Zij staken over.

— Je moest eens weten, zei ze, terwijl zij in de Reguliersbreestraat liepen, hoe het mij opwindt om naar de bioscoop te gaan. Ik heb heel vreemde gedachten. Er zijn ariërs die uit protest weigeren in de bioscoop te komen en ik ga ernaartoe als jodin. Vind je dat eigenlijk niet een beetje pervers?

— Niemand kan zien dat je een jodin bent.

— Daar gaat het niet om, maar ik weet dat ik het ben! Mijn hele familie is opgepakt, ik heb niets meer van ze gehoord. Misschien zijn ze al dood, en ik loop hier of er niets aan de hand is!

— Je moet over die pijnlijke dingen niet praten, zei Osewoudt, trouwens, misschien worden die verhalen wel overdreven, misschien leven ze nog.

— Maar ze zitten in elk geval gevangen. Ze lopen niet in de Reguliersbreestraat, zoals wij. Dat is toch zo?

— Ja.

— Niet soms? Ik begrijp zelf niet hoe ik zo onverschillig kan zijn.

Zij sloten aan bij een rij. Boven het loket hing een bordje *Für Juden verboten!* Zij schuifelden over perzische tapijten.

— Zo onverschillig ben je niet, zei Osewoudt, de onverschilligsten zouden er niet over praten.

Het zaallicht ging half uit en het journaal begon.

— Waarom gaat het licht niet helemaal uit?

— Dat is al lang zo. Als Hitler of zo iemand op het doek komt, en er wordt gefloten, kunnen ze zien wie het doet.

Ineens moest hij aan 'Hé jij' denken. Wat zou er met haar gebeurd zijn? Wat was er aan de hand met haar persoonsbewijs? Zouden ze iets van haar weten? Zouden zij vragen waarom zij naar Lunteren was geweest? Zouden zij twee treinkaartjes op haar vinden, een van haar en een van Walter? Zou zij haar mond houden? Het leek hem waarschijnlijk dat zij tenminste in de trein nog niets gezegd had, want anders zouden de Duitsers Walter zeker niet

hebben laten lopen. Ineens herinnerde hij zich dat ,Hé jij' zich tegenover hemzelf zou hebben moeten identificeren met een foto en *dat hij haar niet eens om die foto had gevraagd, dat hij hem helemaal niet gezien had. Dat zij die foto nog bij zich moest hebben gehad toen zij werd gearresteerd!* Wat voor foto zou het zijn geweest? Misschien, wie weet, de derde foto. De derde foto van het stelletje dat hij naar Dorbeck had opgestuurd en waarvan Elly er ook een had meegebracht, zogenaamd uit Engeland. Wat stond er op die derde foto? Ik weet het niet meer, maar dat doet er niet toe. Als ik hem zou zien, zou ik hem herkennen. Zullen de Duitsers er iets bijzonders aan zien?

Zijn gedachten namen hem zo in beslag dat hij pas weer naar het doek keek toen het gepraat en de muziek van het journaal plotseling ophielden.

Het licht ging nu helemaal uit en er gebeurde iets vreemds. Er verscheen een portret op het doek, een roerloos portret, dat alleen enigszins beefde doordat het op een film was opgenomen. Het was zijn eigen portret. Het publiek kuchte, het projectietoestel ratelde, verder was er geen geluid.

Ernaast stond een tekst in schrijfmachineletters

Belooning f 500,—.

Hiernaast afgebeelde persoon Hendrik Maarten OSEWOUDT geb. 23-4-20 in VOORSCHOTEN laatst gewoond hebbende aldaar, winkelierwordt door de recherchecentrale gezocht terzake straatroof. Ieder die inlichtingen kan verschaffen, wende zich tot de plaatselijke politie.

Het publiek kreeg alle tijd het portret goed te bekijken.

Waar kwam dat portret vandaan? Het was waarschijnlijk de foto van zijn oorspronkelijke persoonsbewijs, waarvan het duplicaat in de registers van de Burgerlijke Stand berustte. Alleen, was zijn haar op die foto zo donker als op dit portret? Of was het een foto van Dorbeck die hier geprojecteerd werd?

De projectie verdween. Melancholieke slavische muziek zette in en de hoofdfilm begon.

— Filip, wat is dat gek! Die man lijkt op jou!

— Luister goed, fluisterde hij, doe precies wat ik zeg.

Hij zocht in zijn zakken.

— Ik ga weg, ik ga naar Leiden. Maar jij blijft zitten, tot de voorstelling afgelopen is, of bijna afgelopen. Ik kan zo lang niet wachten. Als ik te midden van al die mensen hier, die de foto gezien hebben, naar buiten zou lopen, zouden er natuurlijk amateur-detectives bij wezen die graag vijfhonderd gulden willen verdienen en zouden menen mij te herkennen. Daarom ga ik nu weg, nu. Steek dit bij je.

Hij gaf haar het pistool. — Stop het goed weg.

— Zou je het niet liever houden, Filip?

— Nee. Ik heb er veel te veel mee geschoten. Ik had al lang een ander pistool moeten hebben. Als de politie het op mij vinden zou en als zij een kogel zouden hebben die eruitgeschoten is, zou ik verloren zijn.

Hij gaf haar de nijptang en ook de brokstukken van zijn bril.

— Neem ook de stukken van de bril maar. Ik heb er niets meer aan.

Hij voelde of er nog meer dingen waren die hij beter kwijt kon wezen, maar vond niets.

— Wat is dat nou? Een nijptang? vroeg ze.

— Dag lieve Marianne. Maak je niet ongerust. Tot straks. Het zal wel goed aflopen, maar je weet het nooit.

— Het is mijn schuld, zei ze, had ik je haar maar niet zwartgeverfd!

Hij trok haar tegen zich aan, stond toen op, zijn hoed opzettend, zijn regenjas dichtknopend.

Bij de uitgang van de zaal zat een ouvreuse op een stoel. Zij verliet haar stoeltje nog voor hij de uitgang had bereikt.

Osewoudt kwam in de grote hall waar de perzische tapijten lagen.

— Mijnheer! riep een portier.

Osewoudt bleef staan. Toen bleef de portier ook staan, verder van hem af dan de meeste mensen staan blijven als ze iemand hebben aangeroept.

Osewoudt zei: — Ja, jongen, zeg het maar.

De portier zei niets. Osewoudt hoorde een tikkend geluid komen uit de plaatskaartencabine waar hij vlakbij stond. Hij kon niet naar binnen kijken, maar herkende het geluid: het draaien van de kiesschijf van een telefoontoestel. Hij liep de bioscoop uit. Maar achter zijn rug riep de portier: — Houdt de dief!

Een belachelijke dramatische gil in de duistere straat. Osewoudt bleef staan, zag dat andere mensen ook bleven staan. Pas toen hij zag dat de portier naar hem toe kwam hollen, liep hij verder, maar niet op een draf. Hij liep heel gewoon. De portier legde zijn hand op zijn schouder. Osewoudt pakte de hand, trok hem naar voren tot de arm gestrekt was, draaide de arm een kwart slag en bukte zich snel en diep. Gillend kwam de portier op de stenen terecht met een slag die zijn rug had kunnen breken. Osewoudt liet hem los, maar voorbijgangers begonnen hem in te sluiten.

Osewoudt liep naar hen toe.

— Waarom houdt u mij tegen? Die portier heeft mij lastig gevallen zonder enige reden.

— Uw persoonsbewijs.

Een Hollandse politieagent versperde hem de weg met zijn fiets.

Osewoudt gaf het persoonsbewijs, de agent knipte een zaklantaarn aan en bekeek het.

— Zo, zo, bent u zelf bij de politie? Waar is uw kaart?

Osewoudt gaf de valse Duitse politiekaart. De agent stak allebei de kaarten in zijn zak en zei: — U moet toch maar even meegaan.

— Ik heb dienst, ik heb geen tijd met u mee te lopen voor niemendal.

— Kan wezen, maar ik doe mijn plicht.

— En als ik weiger?

— Kan me niks verdommen, zei de agent, al moet ik geweld gebruiken, u gaat mee. Denk eraan, als u gaat lopen, schiet ik.

Osewoudt keek achter zich. De menigte die hem omringde werd steeds groter. Weglopen was onmogelijk.

— Goed, ik zal met u meegaan. U moet het zelf maar weten.

De agent liet zijn fiets los en voelde in zijn broekzak. Klik. Voor Osewoudt iets terug had kunnen doen, zat er een handboei om zijn pols.

Er werd rechtsomkeert gemaakt. Zonder iets te zeggen liep hij mee naar het posthuis op de hoek van de Halvemaanssteeg. De menigte bleef volgen.

Pas toen zij in de vestibule van het posthuis waren, zei Osewoudt: — Luister agent. Misschien bent u een goede vaderlander. Ik ben niet van de Duitse politie. Die papieren zijn vals. Maar ik heb mij ook niet schuldig gemaakt aan straatroof. Ik ben niet die man van het portret die gezocht wordt. Ik lijkt veel op hem, maar ik ben hem niet. Ik heet anders.

— Klopt, zei de agent. De man die gezocht wordt heet Osewoudt en op uw persoonsbewijs staat Van Druten. Maar op allebei de foto's staat dezelfde persoon. U zegt trouwens zelf dat het persoonsbewijs vals is.

— Ik heb geen straatroof gepleegd. Laat u mij los. Mijn leven hangt er van af. U zult er spijt van hebben, als u mij niet loslaat. Geef mij die papieren terug.

— Wat u daar vertelt kan iedereen wel zeggen.

— Laat u mij gaan. Ik word gezocht om politieke redenen. U zult er levenslang berouw van hebben als u mij aan de vijand overlevert.

— Als u het mij vraagt meneer, dan zijn uw papieren wel degelijk echt. U bent onder een valse naam in dienst van de Duitsers en nu heeft u het ook daar verkorven. Daarom hebben ze die foto van u verspreid. Heb ik geen gelijk?

— Nee, de papieren zijn vals. U zult spijt krijgen.

— En wat dacht u dat wij hier op het bureau krijgen als we u laten lopen? Ik heb vrouw en kinderen meneer.

Ze lieten hem zitten in het wachtlokaal. Ze hadden zijn handen op zijn rug geboeid. Vier agenten en een brigadier stonden om hem heen. Ze knikten van ja bij alles wat hij vertelde. Ze boden hem een sigaret aan, maar hij weigerde. Zijn stem werd hoe langer hoe zachter, maar hij bleef praten.

Een half uur later kwamen twee Duitsers hem ophalen met een kleine, lichtgepantserde auto.

Zijn handen op de rug geboeid, rechtopzittend op de houten bank in de slechtverende wagen, was al zijn vlees in voortdurende trilling, tot er stilgehouden werd in Den Haag.

Osewoudt zat op een rechte stoel. Er stonden twee schrijftafels in de tamelijk rokerige kamer, een paar Duitsers gingen in en uit met mappen, een derde zat niets te doen op een dergelijke rechte stoel in de hoek, zijn benen over elkaar. Hij had een pistool binnen zijn bereik, maar keek Osewoudt niet aan.

Osewoudt zei niets, vroeg niets. Het trillen van de auto duurde in zijn zenuwen nog voort. Vreemd was het deze geüniformeerde Duitsers hier zo te zien rondlopen of zij gewone kantoorbedienden waren. Die indruk werd vooral versterkt doordat zij, hoewel in uniform, natuurlijk geen petten ophadden. Het was of hij voor het eerst Duitsers zonder petten zag.

De Duitser die in de hoek zat stond op, stak zijn pistool bij zich en ging de kamer uit, maar onmiddellijk kwam een gezet mannetje binnen dat voor Osewoudt's stoel ging staan, een soort komische verbazing acteerde en zei:

— Meneer Osewoudt! Heeft u al een kop koffie gekregen?

Het mannetje had de deur achter zich laten openstaan en riep in de gang: — Koffie!

Daarna liep hij naar een van de bureau's, verschoof de bureaustoel een eind, zodat hij recht tegenover Osewoudt kwam te staan en ging zitten.

— Ach meneer Osewoudt! Ik ben Kriminalrat Wülfing. Het is zo prettig dat wij u eindelijk te spreken kunnen krijgen!

— Waar is mijn moeder?

— Daar wou ik het juist over hebben. Uw moeder maakt het uitstekend! Er zijn allerlei mogelijkheden, meneer Osewoudt! U zou haar kunnen bezoeken, geen enkel bezwaar tegen, we zouden haar misschien zelfs vrij kunnen laten. Geen enkel bezwaar! Maar dan moet u ook begrip hebben voor ons standpunt!

Hij keek naar de deur en riep: — Jawohl!

De deur ging open en een geüniformeerde onderofficier bracht op een blaadje twee koppen koffie.

Osewoudt dronk van de koffie en zette, half opstaand het kopje op het bureau. Kriminalrat Wülfing zat over zijn kop te blazen en te slurpen, blies ten slotte met bolle wangen lucht uit.

— Allerlei praatjes doen over ons de ronde, meneer Osewoudt, maar u begrijpt wel, wij hebben er geen enkel belang bij als beulen en barbaren op te treden! Wie zou daar nu iets mee opschieten? Wij respecteren U zoals men een vijand in het veld respecteert! Alleen, u zult nu moeten begrijpen dat de

strijd wat u betreft afgelopen is. U en ik moeten nu komen tot een gesprek! Een gewoon gesprek van mens tot mens! Is er iets mooiers op deze wereld dan het gesprek? Ik vraag mij zelfs af of er iets is dat de mens in zo hoge mate van het dier onderscheidt als het gesprek! Zijn wij toch menselijk! Is het bij ons niet het onafwendbare lot van de verliezer opgegeten te worden! Sigaretje meneer Osewoudt?

De Duitser hield hem een Engels pakje voor. Bijna zeker wist Osewoudt dat het zijn eigen sigaretten waren.

— Maar bij de mens, ging Wülfig verder, de werkelijk menselijke mens, volgt na het gevecht het gesprek!

Hij hief zijn twee handpalmen op of hij het boetseerde uit de lucht. Daarna deed hij een trek aan zijn sigaret, blies de rook uit en boog zich bliksemsnel naar voren.

— Kleine Houtstraat 32, Haarlem! Wij weten alles! Alles is bekend! Iedereen die erbij betrokken was heeft bekend! Waar heb je Elkan het eerst ontmoet?

Osewoudt haalde zijn schouders op.

Elkan? De naam zei hem niets.

— Jullie waren met zijn drieën! Wij weten alles! Wie waren die drie?

— Ik heb zelfs het adres nog nooit gehoord.

— Ach meneer Osewoudt, vertel geen onzin. U bent er bij geweest van begin tot eind! 23 juli 1941! Elkan, Osewoudt en Zéwüster schieten hun pistolen leeg op een aantal personen met wie zij een afspraak hebben gemaakt in een pension in Haarlem, Kleine Houtstraat 32! Wij weten alles! Wie heeft opdracht gegeven voor die schietpartij?

— Ik weet er niets van.

— Waarom denk je dan dat wij je hier naartoe gebracht hebben? Waarom denk je dan dat wij je moeder onderdak hebben verschaft? Ben je gek? Of denk je dat wij gek zijn?

Osewoudt dacht: Hij zegt: Jullie waren met zijn drieën. Denkt hij dat Dorbeck Elkan heet? Hij weet niet alles, of hij wil mij erin laten vliegen.

— Misschien bent u wel gek, zei Osewoudt.

De Duitser boog naar voren, maar zijn rechterhand bleef achter en kwam na met een geweldige zwaai; Osewoudt had zijn hoofd al ingetrokken. Toch kwam vlak daarop de linkervuist tegen zijn neus. Hij moest zich bedwingen de vuist niet te grijpen en de arm die eraan vastzat uit het lid te draaien, maar

hij dacht: dan weten zij dat ik aan judo heb gedaan en misschien kan ik het later nog eens gebruiken met meer kans op succes. Hij ging rechtop-zitten en snoof gelaten het bloed op dat uit zijn neus druppelde.

Wülfing leunde achter in zijn stoel, zijn knieën uit elkaar, de voeten gekruist.

— Meneer Osewoudt! Is het nu werkelijk nodig dat wij ons goede humeur verliezen terwijl wij hier als mens tegenover mens zitten? Waar is Elkan?

— Ik ken geen Elkan.

— Je hebt hem drie dagen geleden nog gesproken!

— Ik ken hem niet!

— Je hebt hem ontmoet aan de ingang van het Vondelpark in Amsterdam, vlak bij het Leidseplein!

— Ik ken hem niet.

— Zondagmiddag om half vier, bij het Vondelpark heb jij hem gesproken. En hem niet alleen. Er was een derde bij! Wie?

— Weet ik niet!

— Maar ik weet het. Hij zit hier in dit gebouw in de cel. Roorda heet hij!

— Die naam heb ik ook nooit gehoord.

— Kan best. Hij heet Roorda. Schuilnamen: Steggerda, Heemstra, Van Norden, Vervoord. Weet je nu nog niet wie we bedoelen?

— Nee.

Wülfing reikte naar het bureau en drukte op een knop. Osewoudt voelde in zijn zak, maar zelfs zijn zakdoek had hij niet meer. De Duitser zag wat hij wilde, trok een la van zijn bureau open en gaf hem een zakdoekje van crêpepapier. Osewoudt veegde het bloed van zijn gezicht.

Roorda bleef staan in de kamer, vastgehouden bij een handboei door de politieman die hem binnengebracht had. Roorda zag eruit of hij voortdurend zwaar mishandeld werd. Hij droeg een versleten pak, waar zelfs geen knopen meer aan zaten, zijn broek moest hij met een hand ophouden, zijn vuile overhemd zonder das hing open.

— Wie is die man, Roorda?

— Dat is Henk Osewoudt.

Henk? Wie noemde hem ooit Henk?

— Ben je zeker dat je hem herkent, Roorda?

— Ja. Ik heb hem zondagmiddag nog gezien, bij de hoofdingang van het Vondelpark in Amsterdam.

— Nou, Osewoudt, wat zeg je daar wel van?

— Ik heb die man nooit gezien.

— Wie was er nog meer bij dat gesprek, Roorda?

— Elkan.

— Waar hebben jullie over gepraat?

— Over de wapendropping die komen zou. Osewoudt zei nog dat hij hoopte dat er ontstekingspotloden bij zouden zijn, want daar had hij gebrek aan.

— Genoeg! Breng hem weg!

Roorda werd aan de handboei als een hond de kamer uitgesleept.

— Je ziet het Osewoudt, we weten alles. Waarom zit je nog langer te draaien? Laten wij eindelijk tot ernstige dingen komen. Dan val ik je verder niet lastig. In een halfuurtje is alles verteld. Dan kun je fijn gaan slapen.

— Ik ken die man niet.

— Denk je dan helemaal niet aan je moeder?

— Ik ben nooit op dat adres aan de Houtstraat geweest, ik heb niets gedaan! Ik zal u wat anders vertellen. Vanavond zag ik ...

— Wat zag je?

— Niets.

— Jawel. Je zag wat, in de bioscoop zag je wat! Wij weten precies wat je zag! Je eigen portret zag je, meer dan levensgroot op het doek! En eronder stond 500 gulden beloning! En je naam ernaast. En wat heb je toen gedaan? Je bent hem gesmeerd! Je bent de bioscoop uitgelopen hoewel de hoofdfilm nog nauwelijks begonnen was! Is dat normaal voor iemand met een goed geweten?

— Het was er zo rokerig, ik voelde mij onwel, ik had behoefte aan frisse lucht!

— Quatsch! Het was niet rokerig in de bioscoop. Zolang als de Duitse bezetting duurt is roken verboden in de bioscoop! Waarom zit je je tijd te verpraten?

— Ik zeg anders zo weinig mogelijk!

De Duitser stond op.

— Maar je vergeet dat wij over alle middelen beschikken om je aan het praten te krijgen.

Osewoudt trok, bang zijn behendigheid te verraden, nu niet eens zijn hoofd meer in. De slag daverde op zijn wang.

— Ach! riep Wülfing, voel ik het goed! Wat een zachte wangetjes! Wie ein Mädchen!

Met de rug van zijn hand streek hij over de wang die hij geslagen had, van kin tot oor.

— Hoe is het mogelijk! Jij zou er eentje wezen voor Obersturmführer Ebernuss! Ha, ha! Wie ein Mädchen!

Meteen hoorde Osewoudt een gerinkel, hij voelde koud metaal aan zijn polsen en zijn handen zaten geboeid achter de rug van zijn stoel. De Duitser ging weer tegenover hem zitten.

— Laat ik je een goede raad geven. Stop als Obersturmführer Ebernuss straks komt een champagnekurk in je aars, anders ben je nog niet gelukkig! Maar wat ik zeggen wou, we zitten al een uur te kletsen voor niets. Wie had je naar Kleine Houtstraat 32 in Haarlem gestuurd? Wij weten alles, als jij je mond niet wil opendoen, zijn de gevolgen alleen onaangenaam voor jou, niet voor ons. Wij hebben de tijd.

— Ik ben er nooit geweest.

— Wees riou verstandig, jongen. Over een uur komt Obersturmführer Ebernuss, want dan ga ik een slaapje doen. En als je niets tegen Obersturmführer Ebernuss wil zeggen, komt acht uur later Obersturmführer Galovsky. Die blijft ook weer acht uur. En als je dan nog niets gezegd hebt, kom ik weer terug. En zo gaat dat maar door begrijp je, desnoods een week. Wij hebben de tijd, wij krijgen voldoende tijd om te slapen, maar jij niet. Eten krijg je ook niet, want wie niet werkt zal niet eten, dus wie niet meewerkt, die zal helemaal niet eten. Eigenlijk zou het het beste zijn je maag ook nog leeg te pompen. Maar we zijn veel te goed. Drinken komt ook niets van in, wie niet praten wil, krijgt geen dorst, die heeft geen drinken nodig. Is dat logisch of niet? Wat ik zeggen wilde: Waar is Elkan?

— Ik ken geen Elkan.

— Zo zo, ken jij geen Elkan?

Toen Hauptsturmführer Ebernuss binnenkwam, lag Osewoudt op de grond. De boeien moest men hem afgenomen hebben, maar hij wist zelf niet wanneer. Hij hield zijn maag vast met twee handen, er stroomde bloed in zijn ogen uit zijn linkerwenkbrauw die was gescheurd en voortdurend spuwde hij bloed van zijn lippen dat uit zijn neus over zijn mond en kin sijpelde. Hij kon zijn ogen niet meer helemaal openen, maar ook was het te pijnlijk om ze geheel te sluiten. Ebernuss zag hij als een schim heen en weer lopen. Osewoudt dacht: en toch heb ik niets gezegd.

Ebernuss draaide de bureaulamp uit. Achter de ramen was de lucht niet meer zwart als de nacht. De ochtend begon al aan te breken.

Toen hurkte Ebernuss naast Osewoudts hoofd en zei:

— Luister eens naar mij, beste jongen, het is best mogelijk dat jij niet weet waar Elkan is, ik kan mij eigenlijk niet goed voorstellen dat ze je daarvoor zo'n geweldig pak rammel hebben gegeven. Kun je opstaan?

Hij rook naar viooltjes.

Osewoudt schudde van nee, zonder een beweging te maken, zonder te demonstreren dat hij het niet kon. Ik kan het wel, dacht hij, maar ik verdom het.

— Hij kan niet eens meer opstaan! riep Ebernuss, terwijl hijzelf zich oprichtte, wat een schande! Hij ontstak de bureaulamp, nam een telefoon op en wachtte met de hoorn tegen zijn oor.

Osewoudt kon nu pas het gezicht van Ebernuss goed zien: een wit gezicht, zoals zijn eigen gezicht, maar veel vetter, een baard moest hij wel hebben, een zwarte baard, want hij had zwart haar, maar hij was buitengewoon goed geschoren. Hij is de grootste vuilak van allemaal, dacht Osewoudt. Ebernuss kreeg gehoor en begon lijzig, maar toch dreigend in de telefoon te spreken. Daarna legde hij de hoorn neer en nam twee kaarten uit de papieren op het bureau. Hij legde ze op elkaar, hij hield ze naast elkaar. Het waren het persoonsbewijs ten name van Filip van Druten en de identiteitskaart van de Duitse politie, met dezelfde naam en dezelfde foto erop. Ebernuss vouwde het persoonsbewijs open en hield het tegen de lamp, ook het politie-identiteitsbewijs hield hij onder de lamp.

Twee politiemannen kwamen binnen met een brancard die ze naast Osewoudt neerlegden. Daarna pakten zij hem op bij zijn schouders en voeten en legden hem op de brancard. Terwijl zij de brancard wegdroegen, zag Osewoudt dat Ebernuss de twee kaarten peinzend op het bureau legde.

Niemand heeft mij gevraagd hoe ik aan die papieren gekomen ben, dacht Osewoudt toen hij op de brancard door de gang werd gedragen. Waarom heeft

Osewoudt terwijl hij op de brancard door de gang zweemde. waarom neert Ebernuss daar niet naar gevraagd? Waarom hebben zij mij kapot geslagen om te weten wat ik met Elkan heb uit te staan, die ik nooit heb gezien? Waarom laten ze mij zogenaamd herkennen door die zogenaamde Roorda? Wat willen ze daarmee bereiken? En geen woord over mijn valse papieren!

In de vestibule van het gebouw legden de agenten de brancard op een bank. Een van hen ging naar buiten, hij liet de deur achter zich open, zodat Osewoudt hem zag rondkijken in het schemerduister of hij elk ogenblik een auto verwachtte.

Ineens stond Ebernuss weer naast hem.

— Osewoudt... Ebernuss fluisterde bijna, hij boog zich ver voorover, zijn gezicht was niet verder dan een handbreedte bij dat van Osewoudt vandaan. Duidelijk rook Osewoudt het viooltjesparfum.

— Osewoudt... maak je niet ongerust, jongen. Je gaat nu naar het ziekenhuis, je mag fijn uitslapen. Het is een schandaal zoals ze je mishandeld hebben. Ik zal er onmiddellijk rapport over uitbrengen in Berlijn, daar kun je op rekenen. Ik schaam mij voor mijn collega's, aanvaard mijn oprechte verontschuldigingen. En als je in het ziekenhuis bent, denk dan nog eens na over de vragen die je zijn gesteld. Overweeg eens goed of het niet het beste zijn zou alles eerlijk op te biechten. Wat kan je gebeuren? De zaak is toch stuk, helemaal stuk. Waarom zou je niet zo verstandig wezen te zorgen dat je zelf niet ook nog stuk gaat? Geef mij de hand, ik wens je het beste.

Osewoudt hield zijn armen doodstil, maar Ebernuss greep zijn hand, hield de hand horizontaal vast bij de vingers, legde zijn eigen andere hand er nog overheen van hartelijkheid. Daarna ging hij weg. Tegelijkertijd kwam een auto voorrijden.

Ebernuss had zijn hielen nog niet gelicht, of de twee agenten namen de brancard op, liepen ermee naar buiten, smakten de brancard op de grond en smeten Osewoudt achter in de auto. Dit deed meer pijn dan alles wat hij tot nu toe doorstaan had. Toch keek hij met aandacht naar buiten, toen de auto begon te rijden. Hij wist dat hij zich in het Binnenhof bevond, hoewel hij zich niet herinnerde wanneer hij daar eerder geweest was. En dan te denken dat hij zichzelf uitgegeven had voor een agent die juist aan dit Duitse politiebureau verbonden was!

Waar was de Eerste Kamer? En waar de Tweede Kamer? Hij dacht: Zaten hier nog maar de oude zakken van vroeger te delibereren over het heil van het land. Dan hoefde ik er geen pijn voor te lijden. Of pijn? Voorzichtig begon hij al zijn ledematen te bewegen. Het enige waar hij naar verlangde, was dat iemand het korsterig opgedroogde bloed van zijn gezicht zou wassen. Koude natte lucht drong de auto binnen en hij klannertandde. Wat zou er gebeuren

haar licht drong de auto binnen en hij knipperde. Wat zou er gebeuren zijn met Marianne? Zou zij tot het einde van de voorstelling in de bioscoop gebleven zijn? Hij kon zich niet precies meer herinneren wat hij met haar afgesproken had. In elk geval zou zij nu wel begrijpen wat hem overkomen was. Zij zou teruggedaan zijn naar Leiden, gewoon naar haar kamer boven de kapperswinkel. Zij zou tot laat in de nacht opgebleven zijn, hopend nog iets van hem te horen, maar zij had niets gehoord. Wat zou zij doen?

Osewoudt stelde zich voor hoe zij aangekleed op haar bed lag, met kloppend hart, de schemerlamp aan. Zo had zij de klokslag van elf uur afgewacht en toen gedacht: Het is elf uur, niemand mag meer op straat.

De auto hield stil. Zij waren bij het ziekenhuis Zuidwal.

Door twee verplegers werd hij naar de verbandkamer gebracht, een van de Duitse agenten ging mee.

Een jonge dokter kwam binnen en onderzocht Osewoudt onmiddellijk. De Duitser zat in een hoek op een stoel.

— Dokter, fluisterde Osewoudt, wilt u mij een dienst bewijzen, wilt u opbellen, nummer 22575, Leiden. Vraag naar Marianne Sondaar. Zeg haar dat Filip gepakt is door de Duitsers en dat hij in het ziekenhuis ligt.

— Natuurlijk zal ik haar dat zeggen. U kunt erop rekenen dat ik zal opbellen. Hij lachte: — U boft dat u hier bent. U mankeert niets ernstigs.

— Nee. Ik voel mij verschrikkelijk ziek, dokter, het is mogelijk dat u niets ernstigs kunt vinden, maar ik ben helemaal kapot.

Osewoudt kneep zijn ogen dicht en dacht: Straks gaat hij die Duitsers vertellen dat ik niets mankeer!

Hij voelde zich heel wat beter nu het bloed van zijn gezicht was gewassen.

Zijn gescheurde wenkbrauw werd gehecht.

Hij werd gebaad en overgebracht naar een schoon bed, in een kleine kamer waar hij alleen lag. De gordijnen waren dicht, maar het daglicht kwam er doorheen. Hij kreeg theesurrogaat en toast. De verpleegster zei hem dat er een Duitser op de gang de wacht hield en dat de kamer op de tweede verdieping was, zodat hij niet moest proberen uit het raam te springen.

— Maakt u geen grappen, antwoordde hij. Ik ben te ziek, u moest eens weten hoeveel pijn ik heb. Geeft u mij een slaapmiddel. Ik heb de hele nacht niet geslapen, maar ik kan geen oog dichtdoen.

— De dokter heeft niets gezegd over een slaapmiddel. U moet u ontspannen, dan zult u vanzelf wel slapen. U mankeert niets ernstigs, een paar blauwe plekken en een bloedneus, dat is alles. Die hechtingen doen een beetje

pijn, maar met een paar dagen kunnen ze eruit. We zullen de Duitsers niet vertellen dat u niets mankeert hoor, maakt u zich maar niet ongerust!

Zij lachte, streek hem over zijn wang, keek toen een ogenblik heel ernstig alsof ze over iets onbegrijpelijks nadacht terwijl zij haar hand op zijn wang liet rusten, liep eindelijk naar de deur.

— Ik heet zuster Angela, zei ze en verliet de kamer. De naam klonk bijna als een schuilnaam. Misschien heet zij wel geen Angela, net zo min als Marianne, Marianne Son-daar heet. Wie heet nog wel zoals hij heet? Wie is te vertrouwen en wie niet? Misschien is de dokter alleen maar een handlanger van Ebernuss, misschien zijn de Duitsers nu bezig uit te zoeken op welk adres het telefoonnummer thuishoort dat ik de dokter heb opgegeven, misschien wordt Marianne over een half uur gearresteerd. Misschien hebben zij mij hier alleen naartoe gebracht om te kijken of ik in mijn onnozelheid de dokter en de verpleegster van alles vertel wat zij willen weten.

Wie is nog te vertrouwen? Iedereen bedreigt iedereen.

Hij vroeg zich af hoe het met de kleine Waker zou zijn afgelopen. Hoe lang zou het jongetje nog daar op het

Rokin bij de paarden en de wagentjes zijn blijven staan kijken? Misschien was hij er gehoorzaam bij gaan zitten, moe geworden na een uur, maar nog altijd hopend dat „oom” terug zou komen en dat hijzelf in het kindertehuis zou komen en een mes krijgen met een lemmet waarop gegraveerd stond *Meine Ehre heisst Treue!* Toch, op den duur zou hij ongerust geworden zijn, een volwassene aangesproken hebben, of een volwassene zou hem hebben aangesproken: Hoe heet je ventje? Waar kom jij vandaan? Lunteren? Waar moet je naartoe? Naar een kindertehuis met oom? Is oom weggelopen? Hoe ziet oom eruit? Hoe ben je hier gekomen? Met oom en tante? In de trein? En waar is tante? Meegegaan met die heren in leer, in de trein? En tante had een uniform aan? Een kwartiermuts van zwart astrakan met een dakje van oranje? En oom niet in uniform? Wat is dat voor een oom die jou zomaar in de steek laat op het Rokin?

Zij gaan kijken in Lunteren. Zij hebben de Duitse politie opgebeld. „Hé jij” heeft intussen alles verteld wat zij weet, het is niet veel, maar misschien hebben ze haar mijn foto laten kijken, dat ligt voor de hand, als ze die foto ook in de bioscopen vertonen ... De lijken van Lagendaal en zijn vrouw worden geïdentificeerd, misschien met Walter erbij. De kogels worden eruitgepeuterd. Waar is het pistool waaruit deze kogels zijn afgevuurd?

Ik weet waar het is, dacht Osewoudt, Marianne heeft het. Ik heb het aan Marianne gegeven in de bioscoop. Maar het zal mij verbazen als Marianne niet al gearresteerd is. Iedereen die met mij in contact komt, vliegt erin. Zelf

den ik niet meer te redden.

Niet meer redden — dit is ook de laatste gedachte van verdrinkenen, daarmee zinken zij voorgoed. Zelf voelde hij zich zinken.

Maar hij zonk niet voorgoed. Toen hij wakker werd, stond de dokter aan zijn bed en in de kamer scheen de zon.

— Ik heb opgebeld, zoals je had gevraagd. Juffrouw Sondaar vroeg mij de groeten over te brengen aan Filip.

— Heeft ze niet meer gezegd?

— Ja! Ik ken haar familie heel goed. Tot ik een jaar of tien was, woonden mijn ouders naast de hare. Zij was een kind van twee toen wij verhuisden. Het waren zeer rijke mensen. Haar ouders en haar broer zijn naar Duitsland gebracht omdat het Joden waren.

— Dat is treurig, zei Osewoudt.

— Kijk, zei de dokter, ik wou je dat in de verbandkamer maar niet vertellen, omdat die Duitser erbijzat, maar het is wel allemaal erg toevallig.

— Nog toevalliger is het dat ik u te hulp heb geroepen.

— Ja. Ik vond het tamelijk onvoorzichtig, vooral van iemand die zich pas een pak slaag door de Duitsers heeft laten geven, omdat hij zijn mond niet wou opendoen. En dan ... ineens ... zomaar aan een vreemde dokter het telefoonnummer geven van een vriendin die zo gauw mogelijk op de hoogte gebracht moet worden van zijn arrestatie!

— Wie anders had ik te hulp moeten roepen?

De dokter lachte. — Je vertrouwt dus op de goedheid van de mensen.

— Zo langzamerhand blijft mij niets anders meer over. Al mijn contacten zijn kapot. Mijn zieke moeder en mijn vrouw zijn door de Duitsers gearresteerd. Mijn oom is gearresteerd. Twee meisjes die ik kende zijn gearresteerd. In mijn omgeving is niemand meer overgebleven. U moet begrijpen, dokter, ook met mij zal het wel niet lang meer duren. De kans dat ik het er levend afbreng is gering.

De dokter trok een stoel onder het bed vandaan en ging zitten. Hij keek om naar de gesloten deur en zei daarna:

— Er moet eigenlijk iets voor je gedaan worden. Uit een ziekenhuis ontsnappen is altijd gemakkelijker dan uit een politiebureau of uit een gevangenis. Je hoort zo nu en dan

gevallen van mensen die uit een ziekenhuis ontsnappen.

De hechttingen doen nu misschien een beetje pijn. Je verbeeldt je mogelijk

De neigingen doen nu misschien een beetje pijn, je verbeeld je mogelijk dat je niet meer op je benen kunt staan, maar geloof mij, eigenlijk mankeer je niets, inwendig is alles in orde. Ik zal je geval voor de Duitsers een beetje aandikken, om je hier zo lang mogelijk te houden, maar week in week uit kunnen we daar niet mee doorgaan. Ik zei je al: het is een groot wonder dat ze je hiernaartoe hebben gebracht.

Osewoudt herinnerde zich wat Wülfing verteld had over de neigingen van Ebernuss. Maar hij schaamde zich te moeten vermoeden, dat Ebernuss hem daarom had willen sparen. Hij stikte van razernij bij de gedachte. Daarna dacht hij: die dokter heeft allang gezien dat ik geen baard heb. Wat zal hij van mij denken als ik hem vertel dat Ebernuss godverdomme misschien juist wel daarom mij hier naartoe heeft laten brengen?

— Hoort u eens, dokter.

—Ja?

— Ik heb eigenlijk niets gedaan. Ik ben onschuldig. Ik zou liever een held wezen, maar ik weet zeker dat ik onschuldig ben. Er schijnt een man rond te lopen die op mij lijkt, die sprekend op mij lijkt. De daden van die man worden mij aangewreven. De Duitsers hebben mij geconfronteerd met een andere gevangene. Die gevangene beweerde bij hoog en bij laag dat hij mij herkende. Ik had hem nooit gezien. Die gevangene vertelde dat hij mij een week geleden nog had gesproken, bij de hoofdingang van het Vondelpark in Amsterdam. Ik ben er nog nooit geweest. Hij hield vol dat ik met hem over wapens gepraat had die de Engelsen per parachute zouden afwerpen. Ik zou hem om ontstekingspotloden hebben gevraagd. Maar ik weet niet eens wat ontstekingspotloden zijn. Ik hoorde voor het eerst van mijn leven dat de Engelsen wapenen naar beneden gooien per parachute. Voor zulke onzin hebben de Duitsers mij geslagen dokter! Ik ben geen held, maar een slachtoffer. Ik word met iemand anders verwisseld. Ik was gisteravond in de bioscoop. Er werd een portret geprojecteerd op het doek. Mijn naam staat ernaast, de foto lijkt op mij. Wordt gezocht wegens straatroof, staat erbij geschreven. 500 gulden beloning. Ik ben mij dood geschrokken en weggelopen van angst. Toen ik de bioscoop uitkwam, heeft de portier mij herkend. Hij is de politie gaan roepen, de schoft. Dat is de manier waarop de Duitsers mij te pakken gekregen hebben. Ik heb niets gedaan, niets, helemaal niets.

Is het waar dokter, dat het niet zo moeilijk is uit een ziekenhuis te ontsnappen?

— Moeilijk en moeilijk is twee. Uit het raam springen kun je niet. En op de gang zit een Duitse schildwacht.

De dokter ging weg en kwam de hele dag niet meer kijken. Wel kwam op

gezette tijden de verpleegster om te doen wat de uren van een ziekenhuisdag voorschrijven. Zuster Angela. Het laatst zag hij haar 's avonds binnenkomen, om half negen. De zon was nog niet onder. De ramen stonden open en een klamme hitte kwam naar binnen met de stank van rottend grachtwater.

Zuster Angela was bezig de deur achter zich dicht te doen en zei, de knop van de deur nog in haar hand: — Het is bedtijd.

Maar de deur ging niet dicht. Integendeel, met geweld sloeg hij wijder open en drie gemaskerde mannen kwamen tegelijk binnen. Zuster Angela struikelde, maar viel niet doordat twee van de mannen haar beetgrepen en naar een hoek van de kamer sleurden.

De derde man kwam naar Osewoudt toe.

— Sta op. Waar zijn je kleren? Kleed je aan, vlug!

Het was een auto waarvan de motor gevoed werd door een houtvergasser, toch bereikte de wagen een behoorlijke snelheid. Osewoudt keek voortdurend achterom, maar zij werden niet gevolgd.

Zij reden op de weg naar Leiden, evenwijdig aan het spoor van de blauwe tram. De schemering viel in.

— Moeten we je afzetten bij je huis?

— Nee, als het u hetzelfde blijft, liever in de buurt van Leiden.

— Kan ons niet schelen. Nietwaar Cor, we zetten hem af in de buurt van Leiden?

— Tijd zat. We brengen hem overal waar hij naartoe wil.

— Had je een kwartier geleden niet gedacht, hè?

Osewoudt gaf geen antwoord. Zo, de man achter het

stuur werd Cor genoemd. Hij was niet mee naar binnen geweest in het ziekenhuis, hij zat al achter het stuur toen zij instapten. De man naast hem had geen woord gesproken, hij had de verpleegster geboeid, samen met de man die rechts naast Osewoudt zat. De man links naast Osewoudt noemde zich oom Kees. Oom Kees had voortdurend het hoogste woord gevoerd, oom Kees was klaarblijkelijk de leider van het stel. Hij droeg een zelfde soort vierkant snorretje als Hitier, ook zijn ogen waren bijna vierkant, zijn gezicht was een kruiswoordpuzzle.

— Wat bedoelde je oom Kees, toen je vroeg of je mij naar huis moest brengen?

— Je woont toch in Voorschoten? Of niet soms?

— Hoe weet je dat?

— Heeft in alle kranten gestaan. Met je portret erbij! Vuile truc van die moffen om te zeggen: wordt gezocht wegens straatroof. Als er stond: wegens moord op een landverrader, zou geen enkele Nederlander die 500 gulden willen hebben.

Osewoudt keek weer voor zich zonder iets terug te zeggen. Mijn portret staat in alle kranten met naam en toenaam erbij. Ik heb mij vermomd met een hoed en een bril, maar zelfs een hoed en een bril heb ik niet meer. Bevrijd ben ik, maar voor hoelang?

Toen de auto Voorschoten binnenreed, herhaalde hij zijn gedachten hardop.

— Luister eens, ome Kees. Mijn portret staat in alle kranten, ze projecteren het in alle bioscopen. Ik kan mij nergens meer vertonen. Ik kan nergens

naartoe gaan waar ik vroeger ben geweest, want dan hebben ze mij onmiddellijk weer te pakken. Ik moet het land uit zo gauw mogelijk. Ik wil naar Zwitserland of Spanje en dan naar Engeland.

De man achter het stuur barstte in lachen uit: — Denk jij soms dat we er een reisbureau op nahouden?

— Nog niet tevreden dat we hem bevrijd hebben! riep oom Kees.

— Maar al kunnen jullie mij niet het land uit helpen, dan is het toch zeker wel mogelijk mij een adres te bezorgen waar ik voorlopig naartoe kan?

Er schoot hem een brok in zijn keel, toen hij dit vroeg. Juist op dit ogenblik reed de auto langs de sigarenwinkel. NORTH STATE cigarettes. Hij zag dat de gordijnen waren opgehaald, alle twee, ook het kapotte gordijn voor het raam. Wie had dat gedaan? Hij begreep er niets van, maar dacht: het kan mij tenslotte geen bal meer schelen.

— Hij wil een duikadres, Cor! riep Ome Kees.

— Ha die Osewoudt, riep Cor. Die wil alles tegelijk! Maar je moet goed begrijpen Osewoudt, dat het voor ons veel te link is om je uit een ziekenhuis te stunts en dan nog aan een veilig adres te helpen op de koop toe! Wij willen eigenlijk niks met jou te maken hebben, dat is voor ons het beste, maar ook voor jou!

Hij gaf voelbaar meer gas.

De man die rechts van Osewoudt zat zei niets en de man die rechts van de chauffeur zat, zei evenmin een woord.

— Voor mij het beste? zei Osewoudt, is het voor mij het beste als ik zo gauw mogelijk weer word opgepakt?

— Kom nou Cor, zei Ome Kees. Niet iedereen is zo gehard in het werk als jij. Ik kan best begrijpen dat die jongen naar hulp uitkijkt.

Osewoudt boog zich naar voren, zodat zijn gezicht vlak bij de schouder van de bestuurder was.

— Het is niet gevaarlijk mij te helpen. Ik ben niet die man van dat portret. Ik word verwisseld met een ander. Geloof u mij, ik heb die foto zelf gezien in de bioscoop, daardoor ben ik juist opgepakt. Maar het was mijn foto niet, de man die eropstaat lijkt op mij, maar ik ben het niet. Het was een foto zoals er nooit een van mij gemaakt is. Maar misschien kent u de man die er in werkelijkheid opstaat wel. Ik weet dat hij bestaat.

— Hoe weet je dat?

Voor het eerst keek de chauffeur om.

Cor had donkerbruin haar dat in een zware lok over zijn ogen hing als om het zwarte vuur dat daarin brandde af te schermen.

— Zeg Cor, riep ome Kees, niet teveel vragen. Hij vraagt ons ook niks, hij weet hoe het hoort. Hij heeft nog niet eens dankjewel gezegd. Malle jongen!

— Hoe weet je dat het een ander was? herhaalde Cor, terwijl hij weer naar de weg keek.

— Vraag hem niet teveel, Cor!

— Neemaar ome Kees, zei Osewoudt, dat mag iedereen gerust weten! De Duitsers hebben mij geconfronteerd met een man die beweerde dat ik een bespreking met hem gevoerd had bij het Vondelpark in Amsterdam. Ik ben er nooit geweest, ik had die man nooit gezien.

— Hebben ze je niet gevraagd naar die schietpartij in Haarlem, Kleine Houtstraat 32 in de zomer van 1940?

— Ik weet van geen schietpartij, zei Osewoudt. Cor weet er meer van dan ik, zei hij tegen Ome Kees.

— Jezus Cor, hou nou op, zei Ome Kees. We zouden beter doen een borrel te nemen op de goede afloop. Nou is die jongen aan de dood ontsnapt en jij zit hem nog door te zagen!

— Als hij dan niks gedaan heeft, waarom moeten wij dan ook nog voor een onderduikadres zorgen? Dan is er immers niks aan de hand? Wij lopen risico, wij bevrijden hem en het is nog voor niemendal ook. Hij is onschuldig als een lam. Hij is helemaal niet belangrijk voor het werk, als ik het goed begrijp.

— Ik ben bang, zei Osewoudt, ik wil niet nog een keer worden opgepakt. U heeft mijn leven gered, misschien zult u dat na de bevrijding nog wel eens begrijpen.

— Flauwekul. Duizenden mensen die niks gedaan hebben worden door de Duitsers afgerammeld. Dat is verschrikkelijk, maar daar kunnen we niks aan doen. We kunnen alleen wat doen voor iemand die belangrijk voor ons is. Kwestie van economie. Voor mensen die niks anders zijn dan arme stakkers kunnen we geen risico's gaan lopen, het is hartverscheurend maar zo is het nu eenmaal. Nou zeg het maar, waar kunnen we je d'r uit zetten?

— U moet niet kwaad worden. Ik kan het niet helpen, ik heb u geen opdracht gegeven mij te bevrijden. Het is een godswonder dat het gebeurd is. Ik heb geluk gehad. Ik hoop tenminste niet dat u van plan bent mij terug te brengen!

Osewoudt lachte geforceerd.

— Jezus Christus, Cor, zit niet zo te zaniken, zei Ome Kees.

— Ik dacht het al, zei Cor, ik dacht het al toen ik hem zag. Ik dacht: is dat ‘m nou, die vreselijk belangrijke pier? Met zo’n meissiesgezicht? Als ik me niet vergis is hij zelfs die sigarenwinkelier Osewoudt geeneens. Ik schat ‘m niet ouder dan zeventien.

Osewoudt keek met aandacht naar de omgeving en zag dat de auto door de zogenaamde professorenbuurt reed.

— Laat u mij hier eruit, zei hij, ik vind het verder wel alleen.

Cor keek achterom, week uit naar rechts en stopte tegen een trottoirrand. De man die rechts van Osewoudt zat, kwam niet in beweging. Het was Ome Kees die het portier opende en zelf naar buiten ging.

Osewoudt stond op, maar riep, nog voor hij uit de auto gestapt was: — Ik dank u allemaal, ik kan nu niet zeggen hoe dankbaar ik ben en waarom, maar ik hoop dat ik er eens de gelegenheid toe krijgen zal.

Hij stond naast de auto. Hij schudde Ome Kees de hand en zei: — De Duitsers hebben mijn oude zieke moeder gearresteerd en mijn vrouw en mijn oom. Ik ben de enige van de familie die vrij is.

— De Duitsers, zei Oom Kees, terwijl hij Osewoudts hand vasthield en zijn linker pols naar de ogen bracht om op zijn horloge te kijken, de Duitsers zullen je nu wel zoeken. Hoe zorg je ervoor dat je niet wordt herkend?

— Ik heb een tijdje een bril gedragen en een hoed, maar ik ben ze kwijt.

— In ieder geval herkennen ze je nou zelfs in het pikkedonker met die pleister op je oog!

Ome Kees liet Osewoudts hand los, stak de vrijgemaakte arm uit naar zijn gezicht en rukte hem de pleister van het voorhoofd. Verblind door pijn, hoorde Osewoudt het portier van de auto dichtslaan en de motor gierend op toeren komen. Een scherpe lucht van smeulend hout drong in zijn neus. Toen hij weer kijken kon, was de wagen verdwenen. In het half duister zag hij de verfrommelde pleisters aan zijn voeten op de rijweg liggen. Hij voelde bloed over zijn gezicht stromen.

Een zakdoek!

In zijn broekzak vond hij het papiertje dat Wülfing hem gegeven had. Hij hield het voortdurend voor zijn gezicht, terwijl hij begon te lopen. Rondkijkend constateerde hij dat waarschijnlijk niemand iets gezien had, het was in deze buurt altijd zeer stil.

Labare zou in ieder geval niet over hem te klagen hebben: hij had zijn mond gehouden. Dat hij bevriid was door vrienden van Labare daaraan

niet gehouden. Dat hij bevrijd was door vrienden van Labare, daaraan twijfelde Osewoudt niet. Als het kennissen van Dorbeck waren geweest, waarom zou vooral die Cor dan zo gezeurd hebben over de reden waarom de Duitsers hem hadden gearresteerd? Hem pesten met zijn meisjesgezicht, zeggen dat alleen voor belangrijke mensen risico's genomen werden, maar niet voor onnozele stumperds die bij vergissing door de Duitsers werden gearresteerd en afgerost? Een derde mogelijkheid was, dat het kennissen waren van de dokter of misschien ook waren het kennissen zowel van Labare als van de dokter, of van Meinarends, of van Marianne. Maar waarom hadden ze Cor dan aan zijn neus gehangen dat de sigarenwinkelier Osewoudt niet gezocht werd wegens een roofoverval, zoals in de kranten stond, maar wegens een schietpartij in Haarlem?

De vrouw van de kapper deed hem open.

Osewoudt ontmoette haar voor het eerst, want tot dusver was Marianne altijd zelf aan de deur gekomen.

De vrouw had, als je bedacht hoe lang de oorlog al duurde, nog een opvallend dik gezicht. Haar wangen waren roodachtig en dooraderd met fijne barsten van nog dieper rood. Zij had een hoog voorhoofd, enigszins samengeknepen ogen en dun kroezig haar.

— Nee meneer, juffrouw Sondaar is er niet, maar komt u even binnen. U ziet er verschrikkelijk uit, u zit vol bloed! Bent u gevallen?

— Ja, ik ben gestruikeld.

Hij ging naar binnen in de kleine winkel. Zij gaf hem een van de twee krukjes die voor de toonbank stonden en zei: — Ik zal een watje voor u halen.

— Doet u geen moeite. Zegt u mij alleen maar waar juffrouw Sondaar gebleven is. Ik heb haast.

Maar de vrouw liep door naar achteren alsof hij niets gezegd had.

In de vitrines tegen de muur zag hij verpakkingen van zeepsoorten en haarwaters die allang niet meer verkocht werden. Ledig expositiemateriaal. Is het de moeite waard het ooit weer te vullen? Iedereen met wie ik in aanraking kom, gaat te gronde. Waarom hebben ze mij bevrijd? Hij zei niets toen de vrouw terugkwam met een kommetje water en een prop watten en liet zijn gezicht lijdzaam schoonvegen.

— Zo, nu ziet u er weer een beetje toonbaar uit. Maar wat zijn dat voor dingen die daar boven uw oog zitten?

— Dat is gehecht. Ik ben eergisteren ook al gevallen. Is Marianne gearresteerd?

— Hoe komt u erhiel Ik hoop het niet! Ze zal straks wel thuiskomen

HOE KOMT U ERBIJ. IK HOOP HET NIET. ZE ZAL STILS WEL AANBRENGEN.

— Waar is zij?

— U bent toch meneer Van Druten?

— Ja.

— Dacht ik al, aan uw gezicht te zien. Ik moest zeggen dat Marianne bij meneer Labare is. Zoeterwoudsesingel 74.

— Heeft zij gezegd dat u dat tegen mij vertellen moest?

— Ja, vierenzeventig! Maar kunt u niet beter hier op haar wachten? Ik zou haar kunnen halen. U ziet er zo verschrikkelijk uit.

Wat deed Marianne bij Labare? Hoe kende zij Labare? Had zij hem misschien altijd al gekend?

—Nee, dank u wel, nee, ik ben hier te ver weg van waar ik zelf woon. Als ik hier blijf wachten, kan ik niet meer voor elven thuis zijn! Ik dank u wel!

Hij rende de straat op, waar het nu zo goed als donker was. Bevrijd, maar vogelvrij. De eerste de beste die het portret in de krant of in de bioscoop goed bekeken had en hem zou herkennen als roofmoordenaar en vijfhonderd gulden wilde verdienen, zou hem kunnen aanbrengen.

Bij een hoek gekomen, bleef hij staan, drukte zich tegen de huizen en keek eerst in alle richtingen of hij nergens Duitsers zag. Toen hij bij de volgende hoek kwam was hij niet alleen op straat. Onmogelijk eerst voorzichtig rond te speuren zonder argwaan te wekken bij voorbijgangers die nu gelukkig helemaal niet op hem letten. Dus keek hij rond zonder zich kleiner te maken. Maar rondkijken was nutteloos, want het gevaar zou hem eerder zien dan hij het gevaar.

Er kwam tweemaal een auto met Duitsers voorbij, maar zij hadden zeker geen opdracht hem gevangen te nemen. Een officier van de Luftwaffe vroeg hem om vuur en liep door zonder verder iets te zeggen. Ongestoord bereikte hij de Zoeterwoudsesingel.

Toen hij het huis waar Labare woonde in de gaten kreeg, dacht hij: Het is de laatste keer dat ik in de buitenlucht ben. Iemand wiens portret in alle kranten gestaan heeft, is voor het verzet niet bruikbaar meer. Knap wie mij dit huis nog uitkrijgt voordat de oorlog afgelopen is. Als Dorbeck iets van mij gedaan wil krijgen, zal hij het mij persoonlijk moeten komen vragen en dan is het nog de vraag of ik iets voor hem kan doen. Wat heb ik eraan blindelings zijn instructies op te volgen? Het lijkt verdomme wel of ik hem vereer!

Mogelijk zit hij hoog en droog in Engeland. Hij stuurt boodschappen waar ik niets van begrijp. Ik heb mijn haar zwart laten verven om mij onherkenbaar

te maken, maar het lijkt of ik het gedaan heb om nog gemakkelijker verwisseld te kunnen worden met Dorbeck. Mijn vijanden laten mij opdraaien voor wat hij heeft gedaan en mijn vrienden zien toch wel met een oogopslag dat ik niet een man als Dorbeck ben. Zij houden mij voor een jongen van zeventien jaar met een meisjesgezicht, een slappeling, een stakker die door de Duitsers meer uit routine wordt afgeranseld dan omdat hij werkelijk belangrijke geheimen weet.

Mijn valse papieren ben ik kwijt en trouwens, ik zou ze toch niet meer kunnen gebruiken. Ik moet wegkruipen tot de bui overgedreven is.

Zijn gedachten hielden plotseling stil en hij voelde niets anders meer dan de pijn in zijn overal kapotgeslagen hoofd.

Toen ging de deur van het huis open, hij had niet eens aangebeld. Het was Marianne die de deur had geopend. Hij zag haar staan in de vestibule, zij droeg een regenjas van witte Egyptische katoen, sterk ingesnoerd om haar middel, haar haar hing over haar schouders, zij riep iets toen zij hem zag.

Osewoudt barstte in lachen uit. Hij liep naar haar toe en sloeg zijn armen om haar heen, in de vestibule, zonder eerst de deur dicht te doen. Hij kustte haar zonder eerst zijn verschijning te verklaren, hij hield zijn ogen open en zag tranen over haar wangen rollen. Toen werd in hem de drang om te lachen weer zo sterk, dat hij haar niet meer kon kussen. Achter zich trapte hij de deur met een bons in het slot.

Zij legde haar handen om zijn achterhoofd en zei: — Lieveeling, ik heb zo naar je verlangd, dat ik zelfs niet ben gevlucht toen ik begreep dat je gearresteerd was.

— Dacht je misschien dat je, als je zelf ook gearresteerd zou worden, met mij in dezelfde cel zou worden opgesloten?

— Dat zou heerlijk geweest zijn.

— Of rekende je er op dat ik bevrijd zou worden?

— Bevrijd?

— Ja! Ik ben bevrijd, ik ben ontvoerd.

— Ik dacht dat de Duitsers je weer losgelaten hadden. Maar je bent dus bevrijd?

— Ja! Uit het ziekenhuis. Die dokter zei dat hij jou kende.

—Hij heeft vroeger naast ons gewoond, maar dat is alles.

— Dus jij weet niets van mijn bevrijding af?

— Hoe kom je er bij. Nu val ik je toch niet tegen Filip?

— Waarom had je dan tegen de vrouw van de kapper gezegd dat ze mij vertellen moest dat je bij Labare was?

— Ik heb alleen maar gehoopt dat de Duitsers je zouden loslaten. Het is immers een vergissing? Jij bent toch niet die man van het portret?

Osewoudt lachte en drukte haar tegen zich aan.

— Ze hebben je verschrikkelijk op je gezicht geslagen, zei ze. Hebben ze helemaal niet begrepen dat ze de verkeerde voorhadden?

— Nee, ze hebben mij eerst geslagen en geconfronteerd met een man die ik niet kende. Daarna hebben ze mij naar het ziekenhuis Zuidwal gebracht om mij te laten verbinden. Ik ben er de hele dag gebleven. Op de gang werd wacht gehouden door een Duitser. Maar vanavond ben ik door vier mannen ontvoerd. Ze hebben de Duitser een spuitje gegeven en de verpleegster vastgebonden. Ze hebben mij in een auto naar Leiden gebracht.

— En jij kende die mannen niet?

— Nee. Een werd Ome Kees genoemd en een andere noemden zij Cor. De overige twee hebben hun mond niet opengedaan.

— Zeg, met wie sta je daar te praten?

Het was de stem van Labare. De stem kwam van de eerste verdieping.

Osewoudt ging naar de trap en riep: — Ja, ik ben het, Labare! Melgers! Ik kom zo!

Hij liep naar Marianne terug en zei: — Denk eraan, Labare weet niet beter of ik heet Joost Melgers. Vergis je niet!

Hij bleef haar zo lang kussen tot hij aan Labare's voetstappen hoorde dat deze halverwege de trap was.

Labare nam hen mee naar de achterkamer, waar Osewoudt tot dusverre niet geweest was. Een man die daar in een krant zat te lezen, stelde zich voor: Suyling. Hij droeg een bril met negatieve glazen die zo sterk waren dat zijn ogen erachter bespottelijk klein werden. Hij had een huilerige stem.

— Nee maar Labare, dat is toch niet volgens de afspraak. Iemand die gebruleerd is, kunnen wij hier niet houden. Die Melgers of Osewoudt of Van Druten wie hij dan wezen mag, wordt in elk geval voor de persoon van dit portret versleten. Het heeft geen enkel nut, noch voor ons, noch voor hem, om hem hier in huis te houden.

De krant die opgevouwen over Suyling's knie lag, was het nummer

waarin het portret stond.

Hij keek Osewoudt aan en zei: — Ja, toen jij hier was in de donkere kamer, heb je mij niet gezien, maar ik jou wel.

— Nee, ik heb je niet gezien.

— Je beviel mij helemaal niet. Ik ben nog de voorzichtigste van allemaal! zei Suyling. Direct toen ik die foto in de krant zag, heb ik gezegd: verdomme, dat is Melgers. Waar zit-ie? Ik ga naar Labare en Labare zegt: hij komt vanavond thuis. We hebben de hele nacht opgezeten met de pistolen hier op tafel.

Labare kwam nu tussenbeiden.

— Waar het om gaat is niet te weten waar hij die nacht geweest is. Dat weten we. Hij was gearresteerd. Hij heeft over ons zijn mond niet opengedaan, anders zaten we hier niet. Dat is allemaal duidelijk. Maar een ding is niet duidelijk: wie zijn die jongens die hem bevrijd hebben?

— Weet jij daar dan niets van?

— Wat heb ik ermee te maken? zei Labare. Ik ben vanochtend opgebeld door Meinarends met de mededeling dat je kapotgeslagen in het ziekenhuis Zuidwal lag, onder Duitse bewaking. Dat had hij gehoord van juffrouw Sondaar. Ik heb toen aan Meinarends gevraagd of hij die juffrouw Sondaar zelf niet even sturen kon om mij het verhaal te doen. Hij zegt: Natuurlijk, maar zorg jij dan voor een ander adres voor haar. Zo is ze hier gekomen. Alles wat ik van de zaak afweet, weet ik van haar. Nou jij. Je bent dus bevrijd. Hoe? Wie had die mensen gestuurd?

— Dat wilden zij niet vertellen.

— En toen je uit het ziekenhuis kwam en in die auto stapte, wat heb je toen gezegd?

— Ze vroegen mij waar ik naartoe wilde en ik heb gezegd dat ik nergens naartoe wilde waar ik vroeger ooit was geweest. Ik heb ze gevraagd of ze geen adres voor mij wisten, maar ze zeiden dat ze me daar onmogelijk aan konden helpen. Toen heb ik gezegd dat ze me dan maar tot de grens van Leiden moesten brengen. Ik heb geen adres genoemd. Ik ben gewoon op straat uitgestapt en die mannen zijn onmiddellijk doorgereden.

Labare liet zich achteroverglijden in zijn stoel, kruiste zijn handen over zijn buik in elkaar en liet zijn duimen om elkaar heen wentelen.

— Maar dan waren het je reinste amateurs!

Hij trok zijn mondhoeken zo hoog op van verachting dat zelfs wangen zo hol als de zijne er hol van leken.

— Grote knoeiers! Kleine jongens! Die gaan iemand kidnappen uit de handen van de Gestapo en dan zorgen ze niet eens dat hij ergens veilig onderdak komt! Nee! Ze laten hem aan zijn lot over! Ze zetten hem zo maar ergens op straat! Ze gaan er vandoor helemaal zonder te bedenken dat jij wel een halve minuut later een smeris had kunnen tegenkomen die gezegd had: Wat doe jij hier jongetje? Je portret staat in alle kranten en ik krijg net een telefoontje dat jij weggelopen bent uit het ziekenhuis Zuidwal. Kom jij maar gauw mee met oom agent. En vertel maar eens: Hebben ze je misschien ontvoerd? Vertel me maar eens gauw hoe de jongens die dat gedaan hebben eruitzagen! Grote god wat een kaffers zijn dat geweest! Die vragen erom zo gauw mogelijk voor het vuurpeloton te komen!

Osewoudt voelde dat hij een kleur kreeg. Hij deed zijn mond al open om iets te zeggen, maar hij zei niets.

— Nou wat wou je zeggen? vroeg Labare.

— Wat moet ik zeggen? Het waren mensen die dergelijke dingen nooit eerder hadden gedaan. Vrienden van de dokter. De dokter heeft ze erin gelaten en de weg gewezen. Waarschijnlijk was de verpleegster ook op de hoogte, want ze zei geen woord toen ze werd vastgebonden. Anders had ze misschien gegild, waar of niet, zo iemand gaat gillen als er vier gemaskerde mannen in haar nette ziekenhuis binnendringen en een patiënt uit bed halen, ze gaat gillen, al is het alleen maar uit onbegrip.

— Ik vind het maar een rare geschiedenis, zei Suyling. Hij zat nog steeds met die krant op zijn knie. Hij keek van Osewoudt naar de foto en van de foto naar Osewoudt.

— Meneer Suyling, zei Marianne, u kijkt hem aan alsof u denkt dat hij werkelijk een straatrover is!

Suyling legde de krant op tafel en sloeg zijn linker been over het rechter, maar het been kwam niet tot rust. Het bleef schommelen terwijl hij zei: — Och juffrouw, als ik ging zeggen wat ik allemaal denk, dan is het eind er vrijwel van zoek. Om eens een voorbeeld te noemen: je kunt natuurlijk van zo'n portretje in een krant niet veel zeggen, maar toch, als ik het goed bekijk, dan vind ik dat het eigenlijk niet eens veel op Melgers lijkt. Hoe weten wij dat Melgers werkelijk Osewoudt is?

— Dat gaat u niet aan, zei Osewoudt, ik ben Osewoudt, maar ik ben niet die man van dat portret. Het is mijn foto niet, begrijpt u, en de man die door de Duitsers wordt gezocht is Osewoudt niet, maar een ander die op hem lijkt. Dat weet ik zeker. De Duitsers hebben mij geconfronteerd met een zekere Roorda die beweerde mij te herkennen, hij had mij drie dagen eerder nog gesproken zei hij in het Vondelpark in Amsterdam. Maar ik had die man

gesproken zei hij, in het Vondelpark in Amsterdam. Maar ik had die man nooit gezien en ik ben in geen jaren in het Vondelpark geweest.

Suyling maakte een smakkend geluid.

— Laten we nu eens aannemen, dat niet alleen de Duitsers zich vergissen, maar dat ook Osewoudt zich vergist. Ik bedoel dit: de Duitsers hebben zich vergist door Osewoudt gevangen te nemen, maar Osewoudt vergist zich als hij vertelt dat hij door vier duistere figuren uit het ziekenhuis is ontvoerd. Zou dat niet zo kunnen wezen, Osewoudt? Hè? Je siert de gebeurtenissen een beetje op, jongen. Nou, dat kan de beste overkomen, ik vind het niet erg hoor. Maar weet je wat ik denk? Ik denk dat de Duitsers ook wel ingezien hebben dat ze de verkeerde voor hadden en toen hebben ze je maar domweg vrijgelaten. Begrijp me goed, ik vind het niet erg hoor, maar ik vind het ook niet nodig dat jij hier romantische verhalen zit op te hangen over geheimzinnige mannen met een auto die op houtgas reed, Ome Kees en Ome Cor en hoe ze nog meer mogen heten.

Hij klapte drie keer luid in zijn handen, maakte met zijn lippen een geluid of hij een wind liet en keek voldaan voor zich uit.

Labare begon zacht te lachen, Osewoudt zei geen woord, spreidde zijn knieën, zette zijn ellebogen erop, liet zijn handen slap hangen en ook zijn hoofd.

Toen zei Marianne: — We mogen blij zijn dat zo'n nauwkeurige broek als meneer Suyling zo diep over alles nadenkt. Geen mogelijkheid, hoe gek ook, is te gering voor zijn machtig brein. Maar als u hem kwijt wil, als u hem gevaarlijk vindt, dan weet u zeker wel een veilig adres voor hem, meneer Suyling? Want u begrijpt toch zeker wel dat het hoe dan ook van het grootste belang is dat de Duitsers hem niet meer in handen krijgen. Ze mogen hem dan bij vergissing gearresteerd hebben, hij mag dan niet die man van het portret wezen, hij mag dan zelfs die sigarenwinkelier Osewoudt niet wezen, in elk geval heeft hij over dit huis en wat er gebeurt zijn mond dicht gehouden, want anders zat u hier op dit ogenblik geen scherpzinnige opmerkingen te maken, meneer Suyling!

Het werd voortdurend benauwder in de kamer waar niets kon worden opengezet.

— Nou Suyling, weet je een goed adres? vroeg Labare en kun je er hem vanavond nog naartoe brengen? Het is kwart voor elf, als je daar maar aan denkt.

Suyling gaf geen antwoord. Niemand zei meer iets. Kwart voor elf, dacht Osewoudt. Marianne zou zich moeten haasten. Hij keek haar aan, maar zij maakte geen aanstalten op te staan.

Toen ging de kamerdeur open en een jongetje van een jaar of vijftien kwam binnen, een papiertje in zijn hand. Hij schreeuwde:

— De Amerikanen zijn doorgebroken! We hebben het net gehoord op de radio! De Duitsers trekken terug bij Caen! Misschien zijn we volgende week bevrijd!

Suyling liet zijn krant niet los terwijl dit gezegd werd.

Marianne, Labare en Osewoudt waren van hun stoelen gesprongen. Labare had de jongen het papiertje uit de hand genomen. Marianne sloeg haar armen om Osewoudt heen. Zij kuste hem op zijn mond, zijn hals en heel voorzichtig op het ene oog dat niet beschadigd was. Maar hij werd treurig onder haar kussen. Want als de Duitsers verslagen zouden zijn, wat zou een meisje als Marianne dan nog voor hem kunnen voelen: een onontwikkelde sigarenwinkelier, met ook nog een ontoonbaar uiterlijk, een man die niet eens een baard had en in een bevrijd vaderland zelfs niet meer de gelegenheid zou hebben een martelaar of een held te zijn. Hij kneep zijn ogen dicht en zijn handen voortdurend op andere hoogte in haar rug plaatsend drukte hij haar tegen zich aan, of er een mogelijkheid bestaan moest haar tegen zich aan te drukken op een manier waarop zij onmogelijk meer van hem gescheiden zou kunnen worden.

De stemmen van Labare en de jongen gilden in zijn oren. Ook Suyling deed zijn mond open. — Het is hier om te stikken! riep hij, houden jullie je mond tenminste, dan kan ik een beetje frisse lucht erin laten.

Hij deed het licht uit en opende de deuren naar de tuin. Zij gingen alle vijf naar buiten. Het was voor het eerst dat Osewoudt in het tuintje kwam. Hij rook het meer dan dat hij het zag. Nergens brandde licht, ook leek het of het in alle huizen rondom stil was. Misschien hadden de mensen die daar woonden niet naar de Engelse zender geluisterd en wisten ze niet dat het front in beweging gekomen was en dat de oorlog binnen een week afgelopen zou zijn. Wat was die lucht? Waar rook het hier naar? Er moesten verschillende soorten bloemen door elkaar staan in het middenperk, dat hij alleen met zijn voet kon voelen.

Zij keken samen omhoog in de zwarte hemel. Maar er waren geen sterren te zien en het zwart was eigenlijk niet echt zwart.

Hij drukte haar hoofd zo stevig tegen zijn gezicht, dat de hechtingen in zijn wenkbrauw er pijn van deden. Zij stak haar handen onder zijn jasje en hij voelde ze op zijn rug, door zijn dunne overhemd heen.

Hij zei: — Ik heb zo naar jou verlangd als ik niet gedacht had ooit naar iemand te kunnen verlangen. Je moet vannacht hier blijven, want het is na elfen en ie blijft hii mii. ik heb hoven een kamertie.

— En nu je zegt mij, — dat een een —

Dit waren eenvoudige feiten, feiten waar niet aan te tornen viel, in zo sterke mate zelfs, dat het leek of hij haar schaakmat had gezet, dat voelde hij onmiddellijk.

Zij vroeg: — Waarom zeg je dat zo? Ook als ik de hele nacht op straat kon lopen, als ik kon gaan en staan waar ik wilde, zou ik toch alleen maar bij jou willen zijn. Begrijp je dat niet? Wat ben je wantrouwig.

— Soms denk ik dat ik bang van je ben.

— Je bent geschrokken door je arrestatie, daardoor ben je overal bang voor, zonder reden.

— Houd je van mij?

— Ja.

— En als de oorlog afgelopen is, zul je dan ook nog van mij houden?

— Waarom niet?

Hij greep haar bij haar haren, wetend dat hij haar pijn deed, hij moest op zijn tenen staan terwijl hij haar kuste om zijn mond te verhinderen te zeggen: Ik geloof er niets van, want ik weet wie ik ben, en ik vermoed wie jij bent. (Ik weet het niet zeker, dacht hij, soms gebeuren de vreemdste dingen, misschien zou het mogelijk zijn dat zij van mij bleef houden, maar waarschijnlijk is het niet, want als de oorlog voorbij is, gebeuren er meteen ook niet zoveel vreemde dingen meer. Ik kan mijn haar niet altijd zwart blijven verven en al deed ik het, ik zou toch nooit een man als Dorbeck zijn. Ik lijk wel op hem, maar niet helemaal.)

Een spookachtig vizioen drong zich aan hem op: het was vrede, hij wandelde ergens verweg hand in hand met Marianne en zij kwamen Dorbeck tegen. Zelfs zonder van hem afscheid te nemen, ging zij met Dorbeck mee en liet hem staan. Zij keek niet eens meer naar hem om, of ja, toch eenmaal; om hem, steeds naast Dorbeck lopend, toe te roepen: Ik wist hoe hij die ik zocht eruitzag. Neem mij niet kwalijk dat ik een ogenblik gedacht heb dat jij het was. Maar waarom lijk jij dan ook zoveel op de ware zonder hem in werkelijkheid te zijn? Het is je eigen schuld. Trouwens, ik was het die je haar zwart verfde, ik volmaakte je naar de voorstelling die ik mij gemaakt had. Wat blijft er van je over nu je haar niet zwart meer is? Een gebleekte rat.

Of, nog erger, op een avond dat hij met haar had afgesproken, zou hij een ongeluk krijgen onderweg, daardoor niet op tijd bij haar zijn. Toevallig ontmoette zij Dorbeck op het uur dat zij had afgesproken met hemzelf. Bewust zou zij de verwisseling niet opmerken, maar wel zou zij zeggen: Ik houd vanavond nog veel meer van je dan ooit tevoren! En als hijzelf haar

eindelijk achternaging, zou zij zeggen tegen hem: Nu begrijp ik het, jij bent een bedrieger, jij hebt je altijd uitgegeven voor een ander.

Marianne schoof haar mond van zijn mond af en zei:

— Zo lang heb je mij nog nooit gekust.

Hij liet haar los en keek rond. Labare, Suyling en de jongen moesten naar binnen gegaan zijn. De deuren naar de kamer stonden nog open. Zij gingen de kamer waar het donker was binnen en hij sloot de deuren achter zich op de tast. In huis was het stil. Hij nam Marianne bij de hand en trok haar mee, de gang in en de trap op, naar het kamertje, waar het smalle bed stond met de grauwwitte sprei erover, de rechte stoel, het tafeltje met de émaille wasbak en de émaille lampetkan en aan de muur de ingelijste tekening, voorstellend een familie van roodbruine apen die deels als mensen waren aangekleed.

Hun kleren lagen door elkaar op de rechte stoel.

Marianne duwde hem van zich af en begon te lachen.

— Zeg, ze hebben je in het ziekenhuis toch in het bad gestopt?

— Ja, waarom?

Haar lach werd nu onbedaarlijk. Hij lachte ook en vroeg: — Vind je dat gek?

— Nee, maar vonden de verpleegsters het niet gek?

Hij lachte niet meer. — Wat dan? vroeg hij geschrokken.

— Wij zijn precies eikaars tegenovergestelde, zei Marianne, die bleef lachen, waarom kijk je zo ernstig? Als ze het hebben opgemerkt, dan bestaat hoogstens de kans dat ze tegen een Duitser zeggen: wij hebben gezien dat het haar van die man geverfd was. Het was eigenlijk een blonde man. Is het erg als die Duitsers dat weten?

Zij maakte een grijpend gebaar in de lucht of ze zodoende de conclusie opving: Misschien is dat juist helemaal niet erg! Ze zoeken een man met zwart haar en de man die ze gearresteerd hebben blijkt in werkelijkheid blond te zijn! Dan weten ze dat ze de verkeerde voor hadden!

— Nee, zei Osewoudt, want ze weten niet sinds wanneer ik mijn haar zwart verf. Het kon wel al zwart geverfd zijn toen die foto gemaakt werd. Iets anders: wat heb je met mijn pistool gedaan? Ik heb het je gegeven in de bioscoop, voor ik er vandoor ging.

— Ik heb het aldoor bij mij gehouden. Het zit in mijn tasje. Heb je het nu direct nodig?

— Je maakt mij aan het lachen.

Zij gaf hem voortdurend korte kusjes in de holte boven zijn linkersleutelbeen en de toppen van haar vingers streken over zijn nek. Hij keek onder zijn linker arm door naar haar lichaam. Hij voelde haar overal tegen zich aan en het was toch niet of hij een ander voelde. De tijd ging razend snel en dit, dit zou het geluk zijn, of het eeuwig leven: de tijd tot stilstand brengen zonder hem deze razende snelheid te doen verliezen. Marianne kreunde en het was of hij helemaal in haar wegzonk, of hij door haar verslonden werd en zij tegelijkertijd door hem.

Daarna lag hij naast haar, zijn arm onder haar hoofd, hij drukte haar wang tegen zijn borst. Een grote treurigheid maakte zich van hem meester.

— Je moet weten, zei hij, dat ik Labare niet helemaal de waarheid heb verteld.

— Wat heb je dan niet gezegd?

— Ik heb gezegd dat ze mij niet vertrouwden, maar dat was het niet alleen. Die Cor zei: Ik schat jou niet ouder dan zeventien. Hij geloofde niet dat ik Osewoudt was. Hij zei dat het niet de moeite waard geweest was mij te bevrijden, omdat ik niets anders was dan een stakker die bij vergissing door de Duitsers was afgerost en dat ze alleen hun leven waagden voor mensen die belangrijk waren voor het verzet, niet voor stakkers zoals ik. Hij zei dat ik een meisjesgezicht had. Maar ik ben toch een man!

— Natuurlijk ben je een man.

— Ik heb geen baard, het is waar. Daar ben ik mee gepest sinds ik de leeftijd bereikte dat een man een baard moet hebben.

— Och, dat is natuurlijk een eigenaardig fysiologisch verschijnsel, maar het kan gewoon een huidafwijking zijn, die verder nergens mee te maken heeft. Ik zou toch geen erotische gevoelens voor je hebben, als je geen man was.

Zij kietelde hem in zijn zij. — Altijd als je mij ziet, bewijs je dat je een man bent en wat voor een!

— Het is niet moeilijk het jou te bewijzen. Maar dat bewijs kan ik in het openbaar niet leveren, grappenmaakster.

— Des te beter. Ik vind het heerlijk als ik de enige ben die het weet. Ik ben erg jaloers.

Je moet je niets aantrekken van wat de mensen zeggen of denken.

— Toch heb ik een slecht geweten, toch is het of ik ze op een of andere manier gelijk geef.

— Maar waarom dan in godsnaam?

— Het is, omdat de man van wie de foto in werkelijkheid is, echt bestaat. Je zult niet geloven wat ik je nu ga zeggen, maar het is de waarheid. Ik heb die man een paar keer ontmoet. Hij heet Dorbeck. Hij is even groot als ik, hij lijkt precies op mij. Ja werkelijk als een tweelingbroer. Je begrijpt niet hoe het mogelijk is dat twee mensen die geen familie van elkaar zijn, zoveel op elkaar lijken, maar het is toch zo. Alleen hij heeft zwart haar en een baard. Hij is trouwens voor wat de rest betreft, heel anders dan ik. Hij was officier in de meidagen van 1940. Toen Rotterdam gebombardeerd werd, zag hij twee Duitsers op straat lopen. Die heeft hij onmiddellijk laten doodschieten. Daarvoor werd hij kort nadat wij gecapituleerd hadden, al gezocht. Hij was nergens bang voor. Hij vroeg mij bij een paar gelegenheden hem te helpen. Ik deed alles wat hij zei. Ik had een gevoel of ik een verlengstuk van hem was, of zoiets als een deel van hem.

Toen ik hem voor het eerst zag, dacht ik: zoals deze man is, zo had ik moeten zijn. Begrijp je, het is een beetje moeilijk om het uit te drukken, maar ik bedoel zo ongeveer als in een fabriek waar een bepaald voorwerp wordt gemaakt: nu en dan mislukt er een, ze maken een tweede dat goed is en het mislukte exemplaar gooien ze weg...

Alleen, mij hebben ze niet weggegooid, ik ben blijven bestaan, mislukt en wel. Ik heb nooit geweten dat ik het mislukte exemplaar was, totdat ik Dorbeck ontmoette. Toen wist ik het. Toen wist ik dat hij het geslaagde exemplaar was, dat ik in vergelijking met die man geen reden van bestaan had, dat ik mijzelf alleen aanvaardbaar maken kon, door precies te doen wat hij zei. Ik heb alles gedaan wat hij mij gezegd heeft en dat is heel wat... heel wat...

Marianne richtte zich op en boog zich over hem heen, zich steunend op haar elleboog.

— Maar Filip, dat zijn toch onmogelijke ideeën. Het is best mogelijk dat het maar verbeelding van je is dat die man zoveel op je lijkt.

— Verbeelding? Waarom nemen de Duitsers mij dan gevangen terwijl ze *hem* zoeken, waarom verspreiden ze zijn portret met mijn naam erbij? En hoe kon ik met positieve zekerheid herkend worden door die Roorda, terwijl ik zeker weet dat hij Dorbeck gesproken heeft? Hoe is dat mogelijk, behalve als Dorbeck bijna niet van mij verschilt? Als hij niet op mij lijkt als een tweelingbroer, of nog meer dan een tweelingbroer: Zelfde hoogte, zelfde breedte, een lagere stem, maar dezelfde manier van spreken, zelfde gebaren. Ik zeg je: het enige verschil tussen Dorbeck en mij is dat Dorbeck een baard heeft en zwart haar.

— Toch is hij een ander dan jij. Zou jij een ander dan jezelf willen zijn?

— Waarom niet? Wat ben ik? Zijn als ik ben, is dat iets om blij om te wezen?

— Misschien zou je mij niet hebben als je een ander was.

— Misschien als jij Dorbeck kende, zou je liever Dorbeck hebben dan mij.

— Nee.

— Hoe kun je dat zeggen? Toen je mij leerde kennen, deed ik al alles wat Dorbeck mij zei te doen. Alleen doordat ik gedaan heb wat Dorbeck mij zei, heb ik kennis gemaakt met jou. Zonder Dorbeck was ik altijd in Voorschoten in die sigarenwinkel gebleven. Jij zou mij nooit hebben ontmoet. Jij hebt mij nooit gekend zoals ik vroeger was. Je had mij nog geen tien minuten gezien, of mijn haar was al zwart, net als het haar van Dorbeck.

— Arme Filip. Alleen een baard kan ik je niet geven. Misschien een snor opplakken, maar dat is alles. Trouwens ik houd niet van snorren.

— Jij maakt er grapjes over.

— Wat moet ik anders doen? Het lijkt wel of je mij zeggen wil dat je eigenlijk een oplichter bent en dat ik mij vergis door van jou te houden. Het lijkt wel of je, als je Dorbeck hier kon roepen, mij aan hem cadeau zou willen doen. Denk je dat ik dat prettig vind?

— Je zou misschien vanzelf in zijn armen vliegen.

— Ik moet zeggen dat het prettig is te horen hoe je over mij denkt. Je slaat mij en mijn gevoelens wel hoog aan.

— Daar gaat het niet om. Maar het gaat erom dat ik denk: in werkelijkheid houdt zij van Dorbeck, al weet zij het zelf niet. Zij zegt dat zij houdt van mij, maar zij bedoelt Dorbeck, want Dorbeck is het geslaagde exemplaar, ik ben het misbaksel.

— Je bent een beetje zenuwachtig. Op den duur groeit de zwarte verf weer uit je haren. Je zult zien hoeveel ik van je houd als je weer blond bent. Geloof mij toch. Zweer Dorbeck dan af, als hij je dwars zit. Zweer hem af, wees jezelf. Durf die proef met mij te nemen.

— Hoe bedoel je dat ik Dorbeck moet afzweren? Je weet niet wat je zegt! Dorbeck afzweren. Dat zou inhouden dat ik Dorbeck verraden moest. Hoe zou ik hem kunnen verraden? Naar de Duitsers gaan en zeggen: jullie vergissen je. Ik weet wie degene is die jullie zoeken. Dorbeck heet hij. Hij heeft werkelijk zwart haar, het mijne is alleen maar zwartgeverfd. Dat bedoel je toch niet Marianne?

— Nee, dat bedoel ik ook niet.

— En al bedoelde je het zo. Dan nog zou het volstrekt onmogelijk wezen, door alles wat ikzelf in zijn opdracht heb gedaan. Ik heb geheime foto's voor hem ontwikkeld, ik heb een man in Haarlem neergeschoten, ik heb een Duitse agent neergeschoten en de vrouw van die Duitse agent, ik heb hun kind naar Amsterdam ontvoerd...

— Maar die dingen heb je toch helemaal alleen gedaan, Filip, alleen, helemaal alleen, Dorbeck was er toch niet bij?

— Nee, Dorbeck was er niet bij.

— Maar als Dorbeck er niet bij was, dan zijn het toch je eigen daden! Als Dorbeck je aanwijzingen ervoor gegeven heeft, wat zou dat? Een soldaat gehoorzaamt ten slotte ook de bevelen van zijn meerdere. Zijn daarom de daden

van een soldaat zijn eigen daden niet meer?

— Een soldaat gehoorzaamt aan de eerste de beste officier die boven hem gesteld is. Hij gehoorzaamt niet aan de man persoonlijk, hij gehoorzaamt de bevelen. Maar ik kan alleen Dorbeck gehoorzamen en niemand heeft mij daartoe gedwongen. Begrijp toch wat ik bedoel: voor ik hem kende heb ik feitelijk helemaal niet geleefd. Ik ben getrouwd met een volle nicht die zeven jaar ouder is dan ik, het was een toeval. Ik deed niets, ik wilde niets, ik liet alles aan het toeval over. Mijn oom wilde dat ik ging studeren, maar bij toeval werd mijn moeder ontslagen uit die inrichting en dus deed ik wat het gemakkelijkste was: ik ging in de sigarenwinkel van mijn vader staan, om voor mijn moeder te kunnen zorgen. Het leek of ik mij opofferde voor haar, maar dat was feitelijk helemaal niet zo: ik offerde niets op omdat ik niets was. Ik kon niets, ik wilde niets. Pas toen ik Dorbeck ontmoet had, toen pas voor het eerst wilde ik iets, al was het alleen maar als Dorbeck zijn, al wilde ik alleen maar wat hij wilde. Maar willen wat een ander wil, is al meer dan helemaal niets willen.

Marianne lichtte haar elleboog op en liet zich schuin over hem heen vallen. Zij kuste hem op zijn oor. — Jij praat maar en ik heb behoefte aan omhelzingen. Zou je niet voor de verandering eens doen wat ik wil? Als je zegt zoveel van mij te houden?

Hij klemde haar tegen zich aan en mompelde:

— Je hebt gelijk. Dit is het antwoord. Dit is het enig mogelijke antwoord.

Wel voelde hij heel goed hoe moe hij was, maar niets leek een zo grootse taak als het overwinnen van deze vermoeidheid. Alles wat er nog zou kunnen gebeuren, zou hij moeten aangrijpen met deze hartstocht, of het leven een

enorme vrouw was, van wie zelfs de zweetlucht in werkelijk viriele mannen niet anders dan een onoverwinnelijke extase ontketende. Niet één enkele maal, maar altijd

opnieuw, zonder te rusten. Nooit meer slapen.

Hij hoorde Marianne hijgen en richtte zich half op, zijn tanden op elkaar geklemd. Zij kreunde en sperde haar ogen open als toonde zij hem hoe men met open ogen vechten moest en met open ogen sterven.

Een kwartier zeiden ze geen woord. Hij stapte van het bed, deed het licht uit, opende de gordijnen en het raam. Van buitenaf kwam haast geen licht de kamer binnen.

— Je hebt mij de verschrikkelijkste dingen verteld. —Ja.

Hij ging weer naast haar liggen.

— Dat je getrouwd bent met een lelijke nicht die zeven jaar ouder is dan jij.

— Vond je dat het ergste wat ik je verteld heb?

— Ja. Waar is zij?

— Gearresteerd door de Duitsers.

— Heet zij misschien Ria?

— Hoe weet je dat?

— Woont haar vader in Amsterdam op de Oudezijdsachterburgwal?

— Ja. Nou?

— Dan heet hij Nauta. Firma Bellincoff. Ik ben naar hem toe geweest om te zeggen: de groeten van Henri, Ria is gearresteerd. Weet je niet meer dat je mij gestuurd hebt?

—Ja.

— Dus je bent zelf die Henri, die weggelopen was van zijn vrouw en bij zijn oom Nauta gelogeerd had met een meisje?

— Ja, ik was die Henri.

— Waar is dat meisje?

— Gearresteerd. Misschien wel dood. Het was een Engelse agente.

— Hoe kende je haar?

— Zij had mijn adres. Ik moest haar verderhelpen. Zij had zich gelegitimeerd met een foto.

— Weet je nog dat ik haar een nieuw persoonsbewijs moest brengen? Ik zie

— weet je nog dat ik naar een nieuw persoonsbewijs moest brengen! Ik zie nog duidelijk haar gezicht voor mij, van dat persoonsbewijs. Wel, wel.

Osewoudt gaf haar een vluchtige kus.

Marianne zuchtte: — En zoveel mensen doodgeschoten.

— Dat vind jij niet erg.

— Allicht niet. Daarom alleen zou ik alles van je verdragen. Je weet niet wat het voor mij betekent een man te hebben die zulke dingen gedaan heeft. Ik, die als jodin met gebleekte haren moet rondlopen onder een niet-joodse naam. Och, weet je, Filip, soms verbeeld ik mij dat je het alleen gedaan hebt om mij te wreken.

— Dat is ook zo.

— Daar ben je dan vroeg mee begonnen! Maar het is erg lief dat je dit zegt.

— Misschien zou ik er niet aan begonnen zijn, als het niet voor mij weggelegd geweest was jou te ontmoeten.

— Nu maak je het te mooi.

Zij lachte. Hij lachte ook en ging op zijn rug liggen.

Toen hoorden zij ineens verscheidene auto's over de singel rijden en deze auto's minderden vaart en stopten vlak voor het huis. Het werd licht in de kamer, op straat weerklonken Duitse woorden. De stralenbundel van een zoeklicht kwam schuin omhoog door het raam en viel op de tegenoverliggende muur, de rode apen die gedeeltelijk als mensen gekleed waren, fel verlichtend. Zware laarzen sprongen buiten op de stenen. Het zoeklicht bleef onbewegelijk op de apen gericht.

Er werd heen en weer gelopen, daarna werd er gebeld en met een zwaar voorwerp op de deur geslagen.

Osewoudt gleed van het bed en kroop onder de lichtbundel door naar de stoel, trok de kleren eraf en begon te zoeken naar zijn eigen ondergoed. De kleren van Marianne gooide hij op het bed.

Kleine hoge alarmschelletjes begonnen overal in huis te rinkelen. Luide Duitse bevelen weerklonken, daarna nog meer slagen op de deur. Tenslotte rinkelde glas.

— Filip! Ze komen door de ramen naar binnen.

— Waar is je tasje?

— Ligt het daar niet?

— Ik kan het niet vinden.

Alleen zijn hemd en broek aan, kroop hij over de grond, de kledingstukken oppakkend en weer weggooiend.

— Marianne, waar is je tasje? Mijn pistool zit erin.

Radeloos zocht hij overal op de grond, tot onder het bed zocht hij, maar hij vond het tasje niet. Geen tijd meer zijn sokken en schoenen aan te trekken. Op blote voeten opende hij de deur en ging de gang op. Hij zag de lichtvlekken van zaklantarens over de muren glijden. Er werd gepraat in de voorkamer. Iemand draaide een lichtknopje voortdurend om met een klikkend geluid, maar er kwam geen licht. Waarschijnlijk had Labare de stroom afgesloten met de hoofdschakelaar.

Osewoudt boog over de trapeuning en keek naar beneden. Hij zag de Duitsers de voorkamer en de achterkamer in en uit lopen, zaklantarens in de ene hand, machinepistolen in de andere. Een agent deed de deur van de kelder open en liet een andere iets kijken dat achter die deur moest zijn. De andere barstte in lachen uit. Osewoudt verbaasde zich dat zij de deur van de kelder, die immers gebarricadeerd hoorde te zijn, zomaar konden openmaken. Hij liep de trap vijf treden af, stak zijn handen omhoog en riep: — Niet schieten! Ik geef mij over!

Drie zaklantarens werden tegelijk op hem gericht, terwijl hij verder de trap afkwam.

— Ik ben Osewoudt! riep hij. Ik ben degene die jullie zoeken!

Zo kwam hij beneden. De pistolen werden hem in de zijden gedrukt, de drie lantarens verblindden hem. Hij kon de gezichten van de Duitsers niet zien.

— Stimmt. Ist der Osewoudt.

Zij duwden hem naar de achterkamer, waar nog twee andere Duitsers stonden, die niet in uniform waren. Zij duwden hem naar een lage stoel en hij ging zitten.

Een van de Duitsers in burger sleepte een tweede lage stoel aan, zodat hij recht tegenover de stoel kwam waar Osewoudt in zat, ging zitten, maar, of hij gestoken werd, sprong hij onmiddellijk weer op, keek op de zitting, smiet het tasje van Marianne in de hoek van de kamer en nestelde zich toen voorgoed in de stoel. Het tasje kwam op de vloer terecht, met een veel te zware smak voor een damestasje.

— Waarom is hier geen licht? vroeg de Duitser.

Osewoudt wist het niet. De andere Duitser in burger liep

naar de hoek waar de tas van Marianne was neergekomen.

— Verdomme, Helmuth, licht mij eens bij!

Twee lantarens bleven op Osewoudt gericht, de derde zwenkte naar de hoek waar de Duitser zich bukte.

— Wie zijn hier nog meer in huis? vroeg ondertussen de man die tegenover Osewoudt was gaan zitten.

— Er is niemand in huis, behalve ik. Iedereen is weggegaan. Ik weet niet waar naartoe.

— Werner! Kijk eens hier! Dat is godverdomme een gevaarlijke dame!

Het pistool van Osewoudt bij de loop in de hand houdend, het tasje in de andere hand, kwam hij aanlopen, en liet de voorwerpen kijken aan de man die tegenover Osewoudt zat. Er kwam op dit ogenblik een Duitser binnen met een acetyleenlamp die rondom een fel licht verspreidde. Deze zette hij op de tafel. Het tasje van Marianne werd leeggeschud. Onmiddellijk onderzochten zij het persoonsbewijs.

— Marian Sondaar, zei Werner hardop.

— Het pistool is niet van haar, het is van mij! riep Osewoudt. Dat kan ik bewijzen.

— Heel interessant, zei Werner. We zullen je alle tijd geven om het bewijs te leveren. Breng hem weg.

Met een klap legde hij het pistool op tafel, naast het lege tasje, een poederdoos, een lippenstift, zinken dubbeltjes en kwartjes, een in elkaar gefrommeld zakdoekje.

Osewoudt stond op. Een geüniformeerde Duitser greep hem bij zijn arm. Zij liepen naar de deur. De anderen bleven in de kamer.

Toen Osewoudt in de gang kwam, zag hij dat zich daar niemand bevond. De huisdeur stond open en ook de tochtdeur die zij vastgezet hadden op het haakje. Er was buiten tamelijk veel licht, maar er scheen geen zoeklicht door de deur naar binnen. Hij voelde een kokosmat onder zijn blote voeten, daarna de koude hardstenen drempel van de buitendeur. Hij zag de overvalwagen staan.

Kwam het doordat de stenen pijn deden aan zijn blote voetzolen? Hij deed een stap opzij, tegelijk had hij de hand gegrepen van de Duitser die hem opbracht. Hij trok aan de hand, trok de arm die eraan vastzat over zijn schouder en bukte zich, zodat de Duitser de grond onder zijn voeten verloor. Osewoudt slingerde hem weg met alle kracht die hij bezat, de arm omdraaiend tot deze door het gewicht van de vallende man aan zijn handen

omdraaiend tot deze door het gewicht van de vallende man aan zijn handen ontruikt werd. Een gegil klonk op als van een varken dat aan zijn staart een veewagen wordt ingesleurd. Van achter de auto kwam een andere Duitser aankrassen op spijkerlaarzen. Osewoudt rende over het trottoir. Het zoeklicht greep hem een ogenblik. Toen er schoten vielen glipte hij achter de auto, waar het zoeklicht hem niet grijpen kon. Verderop werd de motor van een andere auto gestart. Osewoudt stak de rijweg over en rende door het gras langs de waterkant, terwijl een hele serie schoten achter zijn rug werd afgevuurd. Maar zonder ergens pijn te voelen, bereikte hij het water. Hij zakte er niet verder in weg dan tot zijn knieën. Gebukt, zijn hoofd zoveel mogelijk onder water houdend, liep hij verder. Zijn benen scheurden open aan dode takken op de bodem, of misschien ijzer. Het zoeklicht gleed herhaaldelijk over hem heen. Het water dat de kogels deden opspuiten spatte in zijn ogen. Zo nu en dan moest hij zijn voeten bevrijden en leek het of hij onder water op handen en voeten liep. Hij had geen idee hoe vlug of langzaam hij opschoot, het leek of hij helemaal niet vooruitkwam.

Hier in de buurt was nergens een brug. De Duitsers zouden een heel eind moeten omrijden om hem aan de andere kant in te sluiten. Boven komend om adem te halen, hoorde hij het geluid van een motor, maar het kwam niet van de overkant. Nergens kon hij zwemmen. Ongeduldig geworden, richtte hij zich nu helemaal op om zo groot mogelijke stappen te maken. Er werd voortdurend geschoten, maar de kogels kwamen zijn kant niet uit. Een schijnwerper bleef star gericht op de kruin van een boom.

Eindelijk kon hij aan de overkant tegen de helling opkruipen. Het schieten hield toen plotseling op, even later ging de schijnwerper uit. Een vogel, zeker wakker geworden van het licht, begon te zingen. Osewoudt rende gebukt verder. Dit plantsoen was breed, hij liep door gras en dwars over paden. Hurkend achter een rustieke bank, keek hij naar de andere kant van de singel.

Wel kreeg hij de indruk dat de auto's nog voor het huis van Labare stonden, ook brandde er nog licht, maar wat er gebeurde kon hij niet onderscheiden. Zo diep mogelijk bukkend, liep hij verder. Het plantsoen hield op. Weer stak hij een plaveisel over. Hij sloeg de eerste de beste straat in. Het was een nauwe, enigszins gebogen straat, waardoor hij het einde ervan niet zien kon. Hij keek omhoog, de gevels van de huizen afzoekend naar een teken van leven, maar alle ramen waren dicht en zwart. Alle mensen sliepen en trokken zich niets aan van hem. Of misschien sliepen ze wel niet, wakker geworden van de schoten en stonden zij te bibberen achter hun met zwart

papier dichtgeplakte glazen, met verwarde haren en rammelende magen.

Niets was er te horen behalve het klakken van zijn eigen blote natte voeten op de stenen. Of ja toch, muziek. Het kwam uit een benedenhuis. Hij legde zijn oor aan een raam. Nee, het was het volgende raam. Hij zocht het portiek

zijn oot aan een raam. Nee, het was het volgende raam. Hij zocht het portiek op dat hoorde bij het benedenhuis waar dit raam van was, betastte de stijl van de deur, vond het belleknopje en belde. Hij begon verschrikkelijk te rillen; zijn handen, vol modder en halfverrotte waterplanten, veegde hij beurtelings af aan elkaar en aan zijn broek. Het was Amerikaanse muziek die in het huis gespeeld werd. Osewoudt drukte zijn gezicht tegen de brievenbus in de deur, zag toen dat er licht gemaakt werd in de gang.

De muziek hield op, de deur ging open. Het portiek kwam vol licht. — Wat moet dat! riep de man die opengedaan had.

Osewoudt duwde hem naar achteren, stapte in de vestibule en smeede de huisdeur in het slot.

Uit de kamer kwamen nu nog een paar mensen, twee vrouwen voorop, een had een glas in haar hand, er kwamen ook nog een paar mannen, hij zag niet hoeveel het er waren want de gang van dit huis was zo smal dat er geen twee mensen naast elkaar konden staan.

— Verbergt u mij, smeekte Osewoudt, terwijl hij een stap naar voren deed. Ik word achtervolgd door de Duitsers.

De mensen begonnen door elkaar te roepen. Osewoudt deed nog een stap, maar niemand ging uit de weg.

— Hij heeft in het water gelegen. Hij stinkt.

— O wat afschuwelijk! Wat afschuwelijk!

— Wat dacht u nu eigenlijk, dat wij u konden verbergen? Wij zouden niet weten waar!

— Hij maakt de hele boel smerig!

— Weest u verstandig meneer! Over drie dagen zijn de

Amerikanen hier en is de oorlog afgelopen. Wou u ons voor niets in moeilijkheden brengen? Als wij u verbergen worden wij onmiddellijk doodgeschoten.

— Helpt u mij! schreeuwde Osewoudt, mijn leven hangt er van af!

— Hij maakt de hele boel kletsnat!

— Zie je niet hoe die man staat te rillen?

— Hij zit helemaal vol bloed! Hij bloedt dood.

— Wilt u niet wat drinken meneer?

— Jullie staan maar allemaal door elkaar te schreeuwen. In godsnaam! Laat mij erdoor!

Op straat klonk het knetteren van een motorfiets. Zware stappen. Er werd gebeld zonder ophouden, er werd met geweerkolven op de deur geslagen.

— Laat u mij erdoor! schreeuwde Osewoudt. Laat mij proberen door de achtertuin te vluchten! Hij stak zijn armen uit en probeerde zich tussen de mensen te wringen. Maar bijna op hetzelfde ogenblik ging de buitendeur open. Twee Duitsers grepen hem bij zijn armen, het staal van een handboei voelde hij aan zijn polsen, ruggelings werd hij naar buiten gesleurd, zijn voeten sleepten over de grond. Opgepakt werd hij en in de laadbak van een auto geworpen. Hij kwam zo ongelukkig terecht, dat een verdovende pijn uit zijn rechterschouder omhoogschoot tot in zijn hoofd. Hij deed zijn ogen dicht en trok zijn knieën in.

Ze lieten hem een week in een donkere cel, hij had niet eens gelegenheid gekregen zich te wassen. Zijn gescheurde wenkbrauw werd niet verbonden. Wanneer hij er voorzichtig met zijn vingertoppen aan kwam, voelde hij dikke glibberige korsten. Hij had voortdurend hoofdpijn.

Hij kreeg niemand te zien. Klopsignalen werden niet beantwoord.

Maar na die week, werd hij uit de cel gehaald, ze gaven hem een handdoek groot als een zakdoek en een hompje hardgeworden klei bij wijze van zeep. Hij mocht zich wassen onder een douche, waar kokend heet water uitkwam, maar niet meer dan een straaltje, zo dun, dat het eerder leek of de douche lekte in plaats van dat hij openstond.

— Komen de Amerikanen al gauw? vroeg hij aan zijn bewaker.

— Het ziet er niet naar uit.

— Heb je niet een beetje koud water voor mij om mij af te spoelen?

— Ik mag hier niet weg. Ik kan het niet gaan halen.

Hij maakte zich zo goed mogelijk schoon door water op te vangen in zijn hand en dit over zijn lichaam te smeren met het handdoekje. Toch zaten, toen hij klaar was, zijn handen vol blaren.

Naakt werd hij naar een kaal vertrek gevoerd, dat er uitzag als een verbandkamer. Twee verplegers behandelden zijn wenkbrauw met een bijtende vloeistof, rukten de hechtingen eruit en plakten er een paar pleisters op. Toen kon hij zich aankleden en teruggaan naar zijn cel, waar licht brandde.

Hij was nog geen vijf minuten terug, of hij werd opgehaald, gangen doorgevoerd en in een bureau gebracht, waar Kriminalrat Wülfig achter de schrijftafel zat. Aan een klein tafeltje, met een schrijfmachine erop, zat een andere Duitser in uniform.

— Ach zo, Osewoudt! Dat is een korte vreugde geweest. Ik heb het niet over je ontvluchting. Ik heb het over ons vorige gesprek! Maar we mogen dankbaar zijn dat we het kunnen voortzetten. Je bent er overigens niet mooier op geworden! Wat zal Ebernuss een verdriet hebben als hij dat ziet!

Osewoudt zat, min of meer wijdbeens, op de rechte stoel, zijn geboeide handen tussen zijn knieën, zijn hoofd gebogen.

— Kom, zeg eens wat. Ken je Labare?

Met veel gekraak schoof Wülfig zijn fauteuil achteruit en kwam achter het bureau vandaan.

— Nee, zei Osewoudt.

— Je lijdt aan geheugenverlies. Hoe moet het met je aflopen als dat zo doorgaat? Dacht je soms dat we je naar het ziekenhuis zouden sturen wegens geheugenverlies? Nee, beste jongen, dat is een kwaaltje waar we zelf zo onze therapie voor hebben.

De deur ging open. Osewoudt keek op.

Een geüniformeerde Duitser duwde Labare naar binnen.

Labare zag er niet uit of hij mishandeld was. Wel droeg hij zijn linkerarm in een gipsverband. Hij had zijn gewone pak aan, een schoon overhemd, alleen geen das; hij was goed geschoren.

— Melgers, zei hij, je hoeft niets meer te verzwijgen, vertel gerust alles wat je weet. Ze hebben alles bij mij in huis gevonden. Het is niet eens gelukt de films te vernietigen.

— En ik dacht dat jullie de deur zouden blokkeren?

Labare begon nu te snikken, zijn gezonde arm hief hij op om over zijn ogen te vegen. Zijn hele lichaam scheen zich in te spannen om zijn tranen te bedwingen, maar zijn stem was nauwelijks verstaanbaar.

— Melgers, er is ons een groot ongeluk overkomen! Ik ging het laatst naar beneden, ik liet de veiligheidsbalk zakken, maar hij zakte niet vanzelf en toen ik eraan trok, heb ik het hele zaakje op mijn arm gekregen. Ik kon niet meer loskomen. Ik kon niet eens de kelderdeur afsluiten. Zo hebben die rotzakken mij gevonden. Ze hebben me staan uitlachen, uitlachen, ze hebben me wel een half uur zo laten zitten. En die kaffer van een Suyling, die was zo ver weggekropen, die kwam mij niet eens te hulp. Zich afvragen: waar blijft Labare? nee! hij niet! En ik wou hem niet verraden, daarom heb ik hem niet geroepen. Ik dacht laat hij dan maar een goed heenkomen zoeken met de films. Maar zelfs dat is hem niet gelukt.

Ik ben moe, Melgers, ik ben gebroken!

Wülfing kwam naar hem toe en klopte hem op zijn schouder.

— Kop op, Labare! Ha, ha! De Amerikanen zijn nog wel niet zo vlug gekomen als jullie dachten, maar misschien zetten ze vandaag of morgen de spat er een beetje in en dan kan het nog goed met je aflopen! Iedereen heeft wel eens pech, want ik moet zeggen, je had je zaakje mooi voor elkaar! Vakwerk, hoor Labare! Ik heb er met bewondering naar gekeken! Ik weet er alles van! Raad eens wat ik voor de oorlog deed? Scenario's schrijven voor gangsterfilms. Izzeker! Alles ontwierp ik zelf, hele vestingen vol gangsters

gangsterminis. Jazeker! Alles omwiep ik zeh, hie vestingen vor gangsters. Minutieus! Elk détail verantwoord! Er is nooit een van mijn scenario's opgevoerd! Ik had jou eerder moeten leren kennen! Dat zou een beter samenwerking geweest zijn dan die van dit barse ogenblik!

Hij lachte tegen het plafond en hield zijn rechterhand die hij de vorm van een bloemkelk deed aannemen ter hoogte van zijn hoofd.

— Melgers, alles is kapot, zei Labare, iedereen is gepakt!

Suyling, Robbie en Marianne! Laat je niets wijsmaken, ze weten alles. Beken het maar rustig, als die rotzakken erop gesteld zijn het hele verhaal van jou nog een keer te horen. Ze weten alles al.

Wülfig maakte een wuivend gebaar en de agent die Labare binnengebracht had, opende de deur.

— Dag Melgers! riep Labare, houd je goed! Misschien zien we elkaar nog eenmaal terug. Leve het vaderland!

Voor hij die laatste zin helemaal had uitgesproken, gaf de agent hem een trap in zijn achterwerk, maar op de gang, toen de deur alweer dicht was, schreeuwde hij nog leve het vaderland tweemaal zeer vlug achter elkaar voor iemand die gewoonlijk zo langzaam sprak als hij.

Wülfig ging weer achter zijn bureau zitten.

— Een brave man en een goed vaderlander. Je hebt het toch wel gehoord, Osewoudt, wat hij zei? Het heeft geen enkele betekenis nog langer je mond dicht te houden. Vertel alles maar. Hoe ben jij uit dat ziekenhuis gevlucht?

— Ik ben uit het raam geklommen.

— Uit het raam geklommen? Vanaf de tweede verdieping? Maak dat je grootmoeder wijs.

— Ik ben gesprongen. Ik heb aan judo gedaan, ik weet hoe iemand zich moet laten vallen.

— Aan judo gedaan, zeg je. Dat is waar. Breithaupt ligt met z'n arm uit de kom in het Krankenrevier. Volkomen juist. Oprechte bekentenis. Hij heeft aan judo gedaan. Heb je dat Gustaf?

Hij keek naar de Duitser achter de schrijfmachine. Deze peuterde een stukje snot uit zijn neus, bekeek het nauwkeurig en at het daarna op, mompelend: Aan judo gedaan. Maar typen deed hij niet.

— En toen? hernam Wülfig, toen kwam je op straat hè. In je hansopje! En daar lette niemand op, hè, de wacht die wij daar hadden neergezet was juist een borrel gaan drinken! Wou je dat niet beweren?

Spaar je de moeite! Wij weten alles! Ome Kees! Zegt die naam je niets? En wel eens gehoord van Cor? Cor zat achter het stuur van de auto die jou naar Leiden heeft gebracht! Dacht je dat wij dat niet wisten? Ik zal die twee verzetshelden eens even hier laten komen!

Hij nam de telefoon op, drukte een toets in en riep: — Bringen Sie Ome Kees und Cor.

Hij wachtte, zei toen: — Was? Na also... en legde de hoorn neer.

— Ome Kees en Cor op het ogenblik niet disponibel. Maar wij hebben geen tijd om op ze te wachten, Osewoudt. We houden er hier tenslotte geen panopticum opna, ik hoef jou niet iedereen te laten kijken, Osewoudt, maar je weet dat ik alles weet. Nou die aanslag in Haarlem, in 1940. Hoeveel schoten heb je gelost?

— Geen een.

— Stomme kaffer. Wij weten op de seconde nauwkeurig hoe laat en hoeveel maal je hebt gevuurd. Goed. Andere vraag. Wat deed jij in het huis van Labare?

— Ik ontwikkelde films. Ik wist niet wat er op stond. Ik wist niet waar het voor was.

— Zo wist jij dat niet. Maar wij weten het wel.

De deur ging open en dezelfde agent duwde Suyling naar binnen.

Suyling moest behoorlijk afgeranseld zijn. Zijn gezicht was ongeschonden, maar zijn haar zat in de war en hij hinkte zwaar.

— Zo Suyling! Wie is die man die daar op de stoel zit?

Suyling keek naar Osewoudt, eerst met verbazing en toen met haat.

— O, nou begrijp ik het! Die heeft alles verraden! Dat is Melgers! Maar hij heet geen Melgers. Het is die man van dat portret in de krant. Ik weet niet meer wat zijn naam was, maar het is die man die z'n portret in de krant stond.

Wülfing stapte naar Suyling toe en bleef op ongeveer een meter afstand voor hem staan. Hij balde zijn rechterhand tot een vuist, waarmee hij in de palm van zijn linkerhand sloeg.

— Wil je stil wezen! Wil je verdomme ophouden met dat gejammer! Als een gevangene de waarheid niet zeggen wil, dat is nog te begrijpen. Maar met schijnheilige comedies hoef je bij mij niet aan te komen. Begrijp je dat Suyling? Jij dacht zeker dat ik je niet door had. Jij zou niet weten welke naam bij dat portret stond, in de krant! Jij weet er waarschijnlijk meer van dan het

hele stelletje bij elkaar.

— Ik weet niets!

— Je weet alles! Ik ben teveel psycholoog om mij door jou om de tuin te laten leiden en jij bent te weinig psycholoog om in staat te zijn een leugen te bedenken die niet precies het omgekeerde bereikt van wat je zou willen.

Hij deed een stap achterwaarts en daarna twee stappen naar voren, zodat hij vlak voor Suyling stond of hij hem in zijn gezicht wilde spuwen.

— Wie is ome Kees? Wie is Cor? Wat was het nummer van de auto?

— Ik ken ome Kees niet!

— Maar je hebt over hem gehoord!

— Nee!

— Ik weet dat je liegt! Heeft ome Kees Osewoudt uit het ziekenhuis Zuidwal gehaald, ja of nee?

— Zeg maar ja, Suyling! riep Osewoudt, je ziet toch dat ze het weten.

— Ik zeg nee.

— Wat schiet je ermee op dingen te ontkennen die ze weten?

— Wat schieten zij er mee op naar de bekende weg te vragen? Ik laat mij niet vernederen.

Wülfing draaide zich om, waarbij hij zijn hakken klakken liet en ging terug naar zijn bureau.

— Ha zo! Meneer Suyling laat zich niet vernederen! Heel goed! Unterscharführer! Sluit hem op in donker en zorg ervoor dat hij zijn maag niet overlaadt!

De wachtmeester sleurde Suyling de kamer uit, voor hij nog iets had kunnen zeggen. Op de gang werd uit verschillende kelen geschreeuwd. Ook klonk er een gestommel dat toch eigenlijk niet een gewoon gestommel was, misschien was het eerder schoppen en slaan.

Wülfing ging met een smak op zijn bureau zitten, dat het kraakte.

— Nou Osewoudt, wat zeg je wel? Je ziet dat ik hier niet zit op te scheppen. Al je vriendjes zijn gepakt. Wou je de kleine Robbie misschien ook nog even zien? Nou? Hè?

— Ik ken hem nauwelijks.

— Je kent hem nauwelijks? En je woonde in hetzelfde huis als hij!

Nee. Ik woonde er niet. Ik was er die avond toevallig

— Nee. Ik woonde er niet. Ik was er die avond toevallig.

— Je was er nog om half een 's nachts! Niemand mag na elfen over straat. En jij werd om half een 's nachts nog in dat huis aangetroffen.

— Ik was te ...

— Natuurlijk! Je was te lang blijven plakken! Dat was het! En daardoor ben je daar maar blijven slapen. Alleen, mag ik hopen! Is het niet zo?

— Dat gaat u niets aan!

— Dat gaat mij niet aan! Dat zou ons niets aangaan? Als jij uit het ziekenhuis wegloopt om de nacht in een huis als dat van Labare te gaan doorbrengen? En waarom?

Hij stond op en liep met gewichtige passen naar de andere kant van het bureau.

— Om met een jodin te slapen Osewoudt! Daarom! Heb ik soms geen gelijk?

— Ik weet niet waar u het over heeft.

— Was het maar waar. Maar ik heb bewijzen.

— Met wie ik slaap gaat niemand wat aan. Het heeft niets te maken met politiek!

— Heeft het niets te maken met politiek als jij naar bed gaat met een jodin die voorzien is van een vals persoonsbewijs?

— Ik weet over wie u het heeft. Maar ik heb die juffrouw die avond voor het eerst ontmoet en het is geen jodin.

— Jij wou beweren dat je niet wist dat het een jodin was?

— Ik heb het me nooit afgevraagd. Ik heb haar die avond voor het eerst ontmoet.

— Zo zo, en toen onmiddellijk ermee naar bed gegaan! Zo zo, uit plaatsgebrek, zeker?

Osewoudt haalde zijn schouders op. Wülfing trok een la van zijn bureau open.

— Van wie is deze das? Geen liefhebbers? En van wie is dit hemd? Niemand niet? Eenmaal, andermaal. En van wie zijn deze schoentjes? Van Osewoudt misschien? Allemaal gevonden in het maagdelijke bed van Mirjam Zetten baum!

Hij zette plotseling zijn stem uit.

Hij zette plotseling zijn stem uit:

— Moet ik ze je soms even komen aanpassen, Osewoudt? En van wie is deze Leica? Soms ook niet van jou? Maak je niet bezorgd, het filmpje dat er in zat hebben wij netjes ontwikkeld hoor. Tjonge tjonge, wat een plaatjes maak jij met dat kiekkastje!

Hij zette de Leica voorzichtig op het bureau en zei: — En dan heb ik hier nóg een heel aardig stukje speelgoed.

Hij bukte zich naar de bureaula en haalde er een automatisch pistool uit dat hij uiterst langzaam optilde.

— Dit pistool, Osewoudt, is gevonden in het handtasje van Mirjam Zettenbaum, zich noemende Marian Sondaar. Met wie jij nog nooit naar bed bent geweest. En trotzdem het klappertjespistool uitgeleend aan de dame. Of moeten

wij soms aannemen dat zij het is geweest die er op 23 juli 1940 mee geschoten heeft, in Haarlem, Kleine Houtstraat 32? Want begrijp mij goed, Osewoudt, de wetenschap kent geen grapjes, alleen bewijzen! En het is bewezen dat de kogels die in het lichaam van Knijtijzen gevonden zijn, afkomstig waren uit dit pistool. En dat is nog niet alles. Als wij eens alle kogels die wij zo in de gelegenheid zijn te verzamelen uit dode lichamen, nauwkeurig gaan onderzoeken, wie weet wat er dan nog aan het licht komt!

Osewoudt werd naar de cel teruggebracht, kreeg een halve liter soep en een homp bruin brood. Het bruine brood was van een verwonderlijk goede kwaliteit, ruig en sappig, met veel grote slechts half vermalen tarwekorrels erin. Hij kon voor het eerst zijn maag vol eten.

‘s Avonds om zeven uur ging de celdeur open en Ebernuss kwam naar binnen. Ebernuss had een kruik Bols onder zijn arm en in zijn hand een stuk worst in een vetvrij papier.

Hij zag eruit of hij zich speciaal voor deze gelegenheid geschoren had en een pas opgeperst uniform aangedaan. Zijn viooltjeslucht verdreef de stank van vochtig beton, roestig ijzer en opgedroogde urine die anders in de cel hing.

Hij ging op het krukje zitten, haalde twee glaasjes uit zijn zak en schonk ze vol.

— Prosit, zei hij.

Osewoudt zei niets, maar nam wel een slokje.

— Ik moet je iets uitleggen. Vanmiddag heb ik Wülfig heel bars laten optreden, omdat Gustaf erbij zat. Ik voel mij verplicht mijn steentje bij te dragen tot de goede zaak. En bovendien zat Gustaf erbij. Maar je moet niet denken dat ik het zo kwaad meen. Ik vind jou een aardige jongen. Ik vond jou onmiddellijk al sympathiek. En bovendien, de Amerikanen komen vandaag of morgen toch. Al komen ze helemaal niet, de oorlog is verloren. Ik weet het. Drink je glas eens uit. Wij nemen er nog een.

— Ik houd er niet van.

— Geheelonthouder?

— Dat heb ik mij nooit afgevraagd. Maar ik lust het niet.

— Je bent toch niet ziek, Osewoudt?

— Ik ben kerngezond.

— Waar kan ik je dan een plezier mee doen? Een vrouw soms?

Osewoudt zweeg. De vriendelijkheid van Ebernuss stond hem tegen, zijn vertrouwelijkheid vertrouwde hij niet. Maar zijn optreden gaf hem toch nog zoveel hoop iets bij deze man te kunnen bereiken, dat hij zich inhield en niet zei: Doe me een plezier en donder op! Overigens wist hij niet wat er nog te bereiken viel, maar wat zou Dorbeck zeggen, als hij zou horen dat hij zelfs die *mogelijkheid* niet opengehouden had?

— Je vriendinnetje was wel degelijk een jodin, zei Ebernuss, dat is

allemaal haartijn uitgezocht. Mirjam Zettenbaum. Ik persoonlijk heb niets tegen joden. Hoe vind je dat?

— Ik vind het erg praktisch, als u er toch van overtuigd bent dat Duitsland de oorlog verliest.

Osewoudt liet zich omvallen op de brits, trok zijn knieën op en keerde Ebernuss de rug toe.

— Slapende Ganymedes! Hoe schoon! riep Ebernuss uit. Osewoudt herinnerde zich niet de naam Ganymedes ooit gehoord te hebben en dacht: hij leutert.

— De hele behandeling van het jodenvraagstuk, zei Ebernuss, is niets anders dan een middel van sommige hogere SS figuren te parasiteren op de rest van Europa! Niet alleen de joden te beroven, maar ons net zo goed! Denk alleen maar eens aan al het transportpotentieel dat ons het heen en weer zeulen met volstrekt ongevaarlijke en bovendien nutteloze mensen heeft gekost: ouden van dagen, zieken, kinderen, vrouwen en intellectuelen. Duizenden wagonladingen vol, terwijl de troep gebrek had aan materiaal! De grootste klap die de joden Duitsland hebben toegebracht, is de plaatsruimte die zij ingenomen hebben in onze goederenwagens en veewagens.

Ebernuss lachte. Osewoudt zei niets.

Ebernuss zei: —Ik lach, maar ik meen niet wat ik zeg. Zou er niet een wereld denkbaar moeten zijn waarin de mensen elkaar tenminste niet opzettelijk vermoorden? Dat minimum moet toch door de mensheid eenmaal kunnen worden bereikt. Vind je ook niet Osewoudt? Is dat de reden niet geweest dat je in het verzet bent gegaan?

— Ja! Daar alleen om!

— Ik heb er nooit een ogenblik aan getwijfeld!

Maar je moet je vijanden weten te kiezen. Je moet goed opletten, waar je vrienden zijn. De mens vindt zijn vrienden soms op de wonderlijkste plaatsen, waar hij ze het minst verwacht. Vergeet dat nooit Osewoudt.

Osewoudt dacht: straks valt hij mij om mijn hals, maar ik zal hem schoppen waar ik hem raken kan, het kan mij niet schelen wat er gebeurt.

Het kijkgat ging open, het maakte een zeer zacht klikkend geluid, bijna niet te horen. Osewoudt kon niet verhinderen dat zijn hoofd met een schokje omhoog schoot. Zo ging er altijd een schok door hem heen als het kijkgat geopend werd en hij bespied werd vanaf de gang. Hij keek niet om naar de deur. Hij hoorde geen voetstappen die zich verwijderden, maar op een bepaald ogenblik wist hij dat het kijkgat weer gesloten was.

Nu was de kans groot dat hij een half uur met rust gelaten zou worden. Hij ging staan en keek omhoog naar de hoek van de cel naast het matglasraam. Hij keek naar het luchtrooster en zag het touwtje eruithangen. Zijn hart begon te kloppen toen hij op de brits klom. Hij liet zich door zijn knieën zakken, maakte een sprongetje en wist de vingers van zijn rechterhand door de onderste gaten van het rooster te slaan. Met de andere hand greep hij het touwtje en liet zich weer op de brits vallen, het touwtje meetrekkend. Aan het uiteinde daarvan zat een stompje potlood.

Hij ging op de brits zitten en haalde een stukje closetpapier uit zijn broekzak.

Hij schreef:

Liefste Marianne,

Ik ben nu al drie maanden in de gevangenis. Er gebeurt niets, ik word soms wekenlang niet verhoord, spreek niemand. Zo nu en dan word ik in de cel ondervraagd over kwesties waar ik niets van afweet. Hoe moet dit aflopen? Komen de Amerikanen? Komen ze niet? Soms denk ik dat ik op een dag gewoon zal worden vermoord, zoals zovelen, zonder proces, zonder dat er tekst of uitleg gegeven zal worden.

Ik ben er achter gekomen dat jij in Westerbork zit. Doe alles om in dat kamp te blijven, zorg ervoor dat je nooit naar Duitsland wordt verder getransporteerd. De oorlog kan niet lang meer duren. Dan zien wij elkaar terug. Ik denk dag en nacht aan jou, dat is niet overdreven, ik slaap bijna nooit. Denk ook veel aan mij, misschien helpt dat. Ik word alleen maar verdacht van dingen die ik niet gedaan heb. Ze kunnen mij niet altijd gevangen houden. Dag lieveling. Ik kus je duizend maal duizend maal.

Duizend maal duizend maal, dacht hij, terwijl hij het papiertje zo klein mogelijk opvouwde en op zijn rug op de brits ging liggen. Was dat veel, als het op kussen aankwam, duizend maal duizendmaal? In hoeveel tijd zou je iemand duizend maal kunnen kussen?

Hij hoorde het klikkende geluid van het kijkgat weer. Hij stond op, liep naar de deur en stak het briefje door de ronde opening.

Een maand lang gebeurde er verder niets bijzonders. Alleen was er een gevangene in de cel naast de zijne gekomen, met wie hij door middel van klopsignalen van gedachten kon wisselen. Deze man beweerde dat hij op heterdaad betrapt was bij het stelen van stempels in een bureau van de Duitse politie. Osewoudt antwoordde dat hijzelf geheel onschuldig gevangen gehouden werd. Zou de oorlog nog lang duren?

Zijn buurman was goed op de hoogte. Van hem hoorde Osewoudt dat de geallieerden doorgedrongen waren tot Arnhem.

Op deze zelfde dag was het dat de celdeur plotseling openzwaaide en Osewoudt gesommeerd werd mee te komen. Hij werd niet geboeid.

Hij ging mee. Hij wist bijna zeker dat hij zou worden losgelaten.

Ze maakten een deur open en een golf van viooltjesgeur drong in zijn neusgaten.

Een kleine kantoorkamer met tralies voor de ramen en met zijn rug naar de tralies zat daar Ebernuss.

Ebernuss stond onmiddellijk op toen hij Osewoudt zag, kwam naar hem toe en greep zijn rechterhand met twee handen beet.

— Osewoudt! Dat is lang geleden! Ik heb het druk gehad, druk gehad! Geen dag is er voorbijgegaan of ik heb gehoopt een kwartiertje voor je te kunnen vrijmaken! Aldoor wat in de weg gekomen! Ga zitten! Sigaretje? Echte Engelse, Gold Flake! Worden hier bij kisten tegelijk naar beneden gesmeten, het Engelse is een vriendelijk volk. Nu weer bij Arnhem. Heb jij natuurlijk ook al van gehoord, zeker? Je dacht dat de oorlog gauw voorbij zou wezen, is het niet zo? Mis, hoor! Die Engelsen! Hebben een geweldig pak slaag gekregen van onze SS! Jongens van zestien jaar, die uit Frankrijk teruggetrokken waren om een beetje op hun verhaal te komen. Wir haben's geschafft! Jawohl! Kerel, ik was al bang je voor altijd kwijt te zullen raken. Maar we zijn nog niet van eikaars gezelschap verlost, niets daarvan!

Osewoudt sloeg zijn ogen neer en zei: — Ik heb niets gedaan. Niemand is erin geslaagd iets tegen mij te bewijzen. Waarom laat u mij niet los?

Ebernuss zette zijn ellebogen op het bureau en legde zijn handen op zijn wangen, zoals oudere vrouwen wel doen om hun gezicht smaller te laten lijken.

— Bewijzen. Wat ben je toch eigenlijk een lieve jongen! Dacht je dat je hier vastgehouden werd om iets tegen je te bewijzen? Je leeft in een gedachten wereld die al lang niet meer bestaat.

Er zijn maar twee soorten mensen die wij vasthouden. De eerste soort is de

Er zijn maar twee soorten mensen die wij vasthouden. De eerste soort is de soort die wij om een of andere reden niet op vrije voeten willen laten lopen. De tweede soort is de soort die ons iets vertellen kan dat ons interesseert. Er wordt niemand vrijgelaten omdat er niets tegen hem te bewijzen valt. Bewijzen is een werkje voor professoren, niet voor politici. Het enige wat een politicus interesseert is het bereiken van zijn doeleinden. Wat zouden wij bereiken door iets niet tegen iemand te bewijzen? Wie heeft ooit iets bereikt met ongelijk bekennen? Jongen wees toch verstandiger! Ik zeg je: voor een politicus is het vernietigen van een onschuldig slachtoffer belangrijker dan het straffen van iemand die schuldig is, want het vrijgelaten onschuldige slachtoffer zal wraak koesteren, maar als iemand werkelijk schuld heeft en toch begenadigd wordt, zal hij dankbaar zijn.

Probeer toch iets van de wereld te begrijpen, Osewoudt!

— Och, meneer Ebernuss! Hoe is het mogelijk dat u de nationaal-socialisten als zulke monsters voorstelt!

— Zit jij je moeder voor de gek te houden!

— Ik weet niet eens of mijn moeder nog leeft.

— Ik weet het wel. Ze leeft niet meer.

— Weet u dat zeker?

— Ik weet het zeker.

— En mijn oom?

— Hij is naar Duitsland gebracht, men weet niet eens met zekerheid naar welk concentratiekamp.

— En mijn vrouw?

— Dat weet ik niet. Ik zal informeren. Nog meer vragen?

— Nee.

— Je liegt. Je wil weten waar Marian Zettenbaum is. Ontken het niet! Je hebt haar een briefje geschreven. Hier is het. Hier, hier! Ik lach me dood om jou!

Ebernuss sloeg een map open, pakte er een paar papiertjes uit, vond eindelijk het stukje closetpapier waar Osewoudt zijn briefje op geschreven had. Ebernuss begon voor te lezen: *Liefste Marianne. Ik ben nu al drie maanden in de gevangenis. Dat is ondertussen al vier maanden. Hoe moet dit aflopen. Komen de Amerikanen?* Die komen, maar voor de meeste mensen veel te laat.

— U weet dus wat er met Marianne is gebeurd! U moet het mij zeggen! Is

zij naar Duitsland gebracht?

— *Dag lieveling, ik kus je duizend maal duizend maal.*

Ebernuss schoof het briefje weer in de map.

Osewoudt zat te snikken op zijn stoel.

Ebernuss kwam naar hem toe en tilde zijn hoofd op aan de kin.

— Ik zal je iets vertellen. Zij is niet naar Duitsland. Daar heb ik voor gezorgd. Ik kan je nog meer vertellen. Zij is zwanger. Hoe vind je dat Osewoudt? Zwanger! Wat zeg

je daar wel van? Van harte gefeliciteerd kerel! Als het een jongetje is, noem hem Waldemar. Zo heet ik. Afgesproken?

Osewoudt zei niets.

— Tussen haakjes, zei Ebernuss, je moet mij ook maar Waldemar noemen. Wij kennen elkaar al zo lang, maanden en maanden... Maar dat is de enige reden niet. Je hebt niemand meer in de wereld, denk eraan. Je moeder is dood, je oom is dood, je vriendin Elly Sprenkelbach Meijer is dood, Labare is dood, je vriendje Robbie is dood of in een concentratiekamp waar hij in geen geval levend uitkomt. Maar begrijp mij goed: ook ik sta alleen. Al mijn vrienden zijn gevallen aan het front. *Mijn* moeder ligt onder het puin van haar huis in Frankfort. Wie zal mij helpen als de Amerikanen komen?

Osewoudt ging rechtopzitten, keek Ebernuss aan met een vuile grijns en zei: — Niemand denk ik. Dan zijn de rollen omgekeerd!

— En wat dan nog als de rollen omgekeerd worden? Krijg jij daar je moeder en je vrienden mee terug? Nou? Wat zeg je?

Osewoudt vouwde de wijsvinger van zijn rechterhand en beet op de knokkel.

Ebernuss legde zijn hand op zijn schouder.

— Wij zijn kameraden in het ongeluk. Ik ben bereid je te helpen, als een goede kameraad. Ik kan er voor zorgen dat dat joodse meisje wordt losgelaten. Begrijp je mij? Na het eind van de oorlog zal er dan tenminste iemand wezen die op je' wacht. Wat zeg ik? Iemand? Misschien twee! Mogelijk drie, als het een tweeling is. Maar dan moet je mij ook helpen, jij moet mij iets zeggen wat je weet, en wat ik niet weet. Is dat meisje jou dat waard? En het kind? Of prefereer je het je mond dicht te blijven houden en dat zij naar Duitsland wordt gevoerd en afgemaakt in een gaskamer? Wie zegt dankjewel tegen je, aan het eind van de oorlog?

Ebernuss stond op en verhief zijn stem.

— Niemand op de hele wereld zegt dankjewel tegen je! Niemand! Zelfs al leef je nog tegen dat de Amerikanen komen!

Hij begon weer in zijn dossier te bladeren.

— Kijk, ik zal je nu meteen maar zeggen waar het om gaat. Er is bij ons een vermoeden opgekomen dat aan het krankzinnige grenst, maar het schijnt de waarheid te wezen. Jij hoeft niets anders te zeggen dan ja of nee.

Blijf je bij je verklaring dat je Roorda niet ontmoet hebt in het Vondelpark?

— Ja.

— Klopt. Op de dag dat Roorda beweert jou ontmoet te hebben in het Vondelpark, was jij helemaal niet in het Vondelpark. Want je was bij Meinarends in Leiden. Klopt dat?

— Ik ben het vergeten.

— Ze hebben Roorda onder druk gezet en die is toen enigszins op zijn verklaring teruggekomen. Hij heeft er iets aan toe gevoegd. Hij beweert dat hij je niet een keer in Amsterdam ontmoet heeft, maar twee keer, de tweede keer in de wachtkamer van een badhuis in Amsterdam in de Zocherstraat, een paar dagen later.

— Hij liegt.

— Klopt, want op die middag was jij niet in de Zocherstraat. Jij was in Lunteren, waar je Lagendaal en zijn vrouw hebt neergeschoten. Waar of niet?

Osewoudt zei niets. De hele kamer ging voor zijn ogen met schokjes op en neer en in zijn dijen kreeg hij een gevoel of ze met ijswater overgoten werden.

— Nou?

— Ik heb het niet gedaan.

— Zit niet te liegen als een klein kind. De kogels zijn uit de lijken gehaald en mikroskopisch onderzocht. Ze waren afkomstig uit het pistool dat gevonden is in het handtasje van jouw vriendin Zettenbaum. Wat wil je nog meer?

Wou je soms beweren dat Zettenbaum naar Lunteren gegaan is om Lagendaal neer te schieten en jij niet? Wou jij je vriendin de schuld geven?

Osewoudt probeerde niet te laten blijken hoe ziek deze woorden hem maakten. Als woorden konden doden, was hij het liefst op dit moment doodgefallen, maar hij ging niet dood, hij zag Ebernuss ernstig naar hem kijken, hij hoorde alles wat Ebernuss zei.

— Goed zo. Zettenbaum heeft het dus niet gedaan, jij hebt het gedaan.

Maak je er niet druk over, wij maken ons er ook niet druk over. Wij kunnen niet op alle slakken zout leggen! Maar er is een probleem dat ons boeit. Wie heeft Roorda ontmoet? We hebben geen reden aan te nemen dat Roorda liegt. We kunnen bewijzen dat hij niet liegt. Dus als die man niet liegt, moet hij iemand hebben gezien. Wie was dat? Jij was het niet.

Wie was het wel?

— Ik ben er in geen geval bij geweest, zoals je zelf zegt. Hoe zou ik dat dus kunnen weten wie Roorda gezien heeft?

— Hoef je niet te weten. De conclusie ligt voor de hand: het was iemand die op jou leek. Die bedrieglijk veel op jou leek. Geen tweelingbroer van je, want die heb je niet, maar toch een persoon die nauwelijks van jou te onderscheiden is. Even groot, even breed, zelfde smoel, enzovoorts enzovoorts. Er is waarschijnlijk een verschil: hij heeft zwart haar en jij hebt blond haar. Het zou het toppunt wezen als hij geen baard had, net als jij, maar dat zal wel niet, ha, ha. Wel een baard dus, maar afgeschoren. Goed. Wie is die man, hoe heet hij?

— Ik weet het niet.

— Ik wel. Hij heet Dorbeck. Als hij werkelijk bestaat, heet hij Dorbeck. En jij kent hem. Waarom had je anders

je haar zwartgeverfd? Jij bent opgetreden als zijn dubbelganger.

— Het is niet waar. Als ik geweten had dat er een man bestond die op mij leek en illegaal werk deed, zou ik mijn haar liever rood hebben geverfd.

— Zwets niet.

Ebernuss aarzelde niettemin even voor hij verder ging, hij moest voelen dat het heel redelijk was wat Osewoudt zei.

— Kom, ging hij tenslotte verder, laten we er niet langer omheenzeuren. Er wordt verteld dat die man bestaat en dat hij in Nederland is. Er schijnt in Amsterdam een soort klandestiene sociëteit te zijn voor ondergrondse helden. Het is op de zolder van een grachtenhuis. Het zaakje wordt gedreven door een student in de theologie. Hij heet Moorlag. Beweer niet dat je die naam nooit gehoord hebt, want je kent hem. Hij heeft jaren bij jullie op kamers gewoond in Voorschoten.

— Moorlag?

— Nou dan. Nu moet je weer aan Marianne denken. Ik doe je het volgende voorstel. Wij brengen je dezer dagen naar dat kroegje. Je gaat er naar binnen, je maakt een praatje met Moorlag. Je let goed op hoe je ontvangen wordt. Misschien spreken ze je aan als Dorbeck, ik noem maar een voorbeeld. Of ze

zeggen: Hé, wat is dat? We dachten dat je al een kwartier eerder was gekomen. — Anders heb je niets te doen. Het is heel eenvoudig. Ik ga niet met je mee, niemand van ons gaat mee, daar kun je op rekenen. Je hoeft niets anders te doen dan een borrel te drinken op die zolder. Daar verraad je niemand mee. Als je het doet, dan beloof ik je dat Marian Sondaar wordt vrijgelaten en dat ze een echt persoonsbewijs krijgt, zonder J erop! Denk er over na!

Hij dacht er over na. Dag in dag uit dacht hij er over na. Ze gaven hem klaarblijkelijk ruimschoots de tijd er over na te denken, want Ebernuss liet hem niet meer roepen. Was het misschien de bedoeling dat hij een van zijn bewakers een boodschap geven zou: Zeg tegen Ebernuss dat ik er over nagedacht heb en dat ik ermee accoord ga ... Wilden ze dat hij op die manier als het ware vrijwillig zijn medewerking aanbood zodat ze dan nog verder zouden kunnen gaan en tegen hem zeggen: Vooruit, je hebt je medewerking aangeboden, je stemt erin toe ons te introduceren op die zolder waar Dorbeck wel eens komt... wat maakt het voor verschil of je, bovendien, Dorbeck onder een of ander voorwendsel meelokt en hem ons in handen speelt?

De gevangenis was overvol, de meeste gevangenen zaten met hun vijven of zessen in een ruimte waar er hoogstens twee in konden, maar hij werd alleen gelaten, hij kreeg geen gezelschap. Ook de cel naast de zijne was meestal leeg. Zijn cel lag op een hoek van het gebouw en aan de andere kant was dus alleen een buitenmuur.

Wat kon hij het beste doen? Als hij Ebernuss zijn zin niet gaf, zou Marianne zeker verloren zijn. Maar als hij wel deed wat Ebernuss vroeg, zou Marianne de oorlog misschien overleven en zelfs als hij zogenaamd met de Duitsers zou meewerken, was de kans dat Dorbeck erin zou lopen zo klein. Dorbeck! Hij zou hem maar een knipoogje hoeven te geven en Dorbeck zou alles begrijpen. Wat riskeerde Dorbeck? Helemaal niets. Zij zouden wel een oplossing vinden!

Osewoudt's besluit was na een week eenzame opsluiting al genomen, maar niemand kwam er naar vragen.

Een maand later dacht hij: ze hebben Dorbeck misschien op een andere manier te pakken kunnen krijgen. Ze hebben mij niet meer nodig, ze hoeven van mij niets meer gedaan te krijgen, ze hoeven om mijn medewerking te krijgen mij geen gunsten meer te bewijzen, Marianne is naar Duitsland. Misschien is zij al lang dood. Iedereen is dood, maar ik nog niet. Waarschijnlijk is het toch nog een vriendelijkheid van Ebernuss dat hij mij hier maar laat zitten, zonder zich verder met mij te bemoeien. Als de oorlog afgelopen is, zal ik vanzelf wel worden bevrijd. Misschien krijg ik een ridderorde.

Hij zag zichzelf al staan met een ridderorde in zijn knoopsgat achter de toonbank van zijn sigarenwinkel. De étalage lag vol sigaretten, sigaren, shag en pijptabak. De beste merken. Allemaal import uit Amerika en Indië. Jazeker meneer, het is er weer, hoor!

Zijn klandizie zou geweldig toenemen. Iedereen zou sigaren en sigaretten

willen kopen bij de verzetsheld met de ridderorde. Als hij de winkel eens liet opknappen en er een andere naam voor bedacht? *De Ondergrondse Sigarenwinkel*. Nee. *Sigarenmagazijn Door De Eeuwen Trouw*. Dat was beter.

Het kasregister zou rinkelen. Maar waarvoor? Om zijn moeder hoefde hij het niet meer te doen. Voor Ria? Hij sprong op en hamerde met zijn vuisten op de muren Nooit, nooit en nooit.

Verder leven zonder Marianne, zonder Dorbeck, zonder Labare, zonder Meinarends, zonder Moorlag? Niemand zou hem meer nodig hebben, iedereen zou zijn eigen gang gaan. Misschien kwamen ze eens in het half jaar een sigaartje bij hem opsteken om nog wat na te kaarten over de oorlog die gelukkig voorbij was. Maar na een jaar of wat zouden ze zelfs dat niet meer doen. Wat zou hij wezen? Een slappe jongen die de hele dag over de toonbank van een sigarenwinkel hangt, een jongen zonder baard, onder de hoede van een verlepte vrouw die geld uit de toonbank kla neemt zonder te vragen. Na een jaar of wat zou de aantrekkingskracht van zijn ridderorde verminderen, de nieuwe klanten zouden weer naar hun oude leveranciers teruggaan, zijn ongunstig uiterlijk zou niet in staat wezen blijvende veroveringen te maken.

Ebernuss kwam hem de brief zelf brengen.

Liefste Filip,

Ik ben al vier maanden geleden vrijgelaten uit Westerbork. Ik woon gewoon weer op mijn oude adres, maar heb nu een echt persoonsbewijs zonder J. Mij kan niets meer gebeuren. Dit is zeker al de twintigste brief die ik je schrijf. In mijn vorige brieven heb ik al die bijzonderheden uitvoeriger verteld, maar ik heb nooit antwoord van je gekregen. Ik neem aan dat je ze niet ontvangen hebt. Toch is dit allemaal ondertussen oud nieuws geworden, dus schrijf ik er maar niet uitvoerig over. Weet alleen dat ik het goed maak. Liefste lieveling, er is nog een ander nieuwtje en dit is een echt nieuwtje, een dat nooit oud nieuws wordt, integendeel, het wordt elke dag nieuwer. Liefje, je zult het nooit raden, maar ik zal binnenkort een kindje van je krijgen! Ik ben er zo gelukkig mee. Zelfs als ik jou nooit terug zou zien, zul je toch niet helemaal voor mij verloren zijn. Vergeef me, ik zit te snotteren terwijl ik dit schrijf en ik weet nauwelijks of het van geluk is of van verdriet. Och mijn lieve Filip, soms durf ik zelfs te hopen dat ik jou nog levend terug zal zien na de oorlog, maar op andere ogenblikken denk ik: nee, dat zou teveel zijn, dat is zoiets als alles willen, dat zou zoiets wezen als een klein meisje dat op school een applausje gekregen heeft toen ze speelde in een stukje op een schoolfuifje en dan denkt dat ze wel een beroemde actrice zal worden.

De oorlog kan niet lang meer duren. Er wordt verteld dat de Duitsers op het laatste ogenblik heel Nederland onder water zullen laten lopen. Maar als dat gebeurt, zal ik in elk geval het droge weten te bereiken en de kleine Filip neem ik mee in een bootje dat ik zal laten timmeren van een kist. Denk niet dat dat makkelijk is! Een oude kist is nergens meer te krijgen. De mensen stoppen alles in de kachel. Heb jij het niet koud in de gevangenis? O mijn arme schat, wat zul je mager wezen als je niets anders dan de officiële rantsoenen te eten krijgt, een boterham en drie aardappelen per dag. Zeg, stel je voor, ik krijg nog extrarantsoenen ook, omdat ik zwanger ben. Hoe vind je dat? Maak je over mij niet ongerust. Dag mijn lieveling. Er is mij verteld dat er misschien ook een mogelijkheid bestaat een briefje uit de gevangenis te smokkelen, van jou aan mij...

Hij vouwde de brief op, stak hem in zijn broekzak en ging liggen op zijn brits.

Ebernuss gaf Osewoudt een kadetje met ham.

— Je begrijpt het hoop ik toch wel goed, nietwaar Osewoudt. Wij van onze kant hebben onze belofte op een schitterende manier gehouden. Het ontbreekt de aanstaande moeder aan niets. *Ach wie reizend.* Maar daar kan elk ogenblik

een eind aan gemaakt worden als jij de belofte niet houdt die je mij gedaan hebt.

Toen hij naast Ebernuss in de auto zat en zij Amsterdam naderden, wist hij niet wat hij zag. De stad was aardedonker en hun auto was de enige auto die er op de weg reed. Het leek of de wereld tijdens zijn gevangenschap was uitgestorven. Ook toen zij de stad binnenreden, zag hij niemand op straat lopen.

— Is de hongersnood dan zo groot?

— Hongersnood! zei Ebernuss. Ook onze soldaten hebben honger. Ze krijgen niet meer dan vijf sigaretten per week.

— Waarom loopt er dan niemand op straat? Het is toch nog vroeg.

— Het is niet vroeg. Het is over half negen. Na achten mag niemand zijn huis meer uit.

Zij stopten bij een kruispunt, niet om uit te kijken naar ander verkeer, maar omdat Ebernuss aarzelde welke weg te nemen. Een zwaar gebrom deinde af en aan in de lucht.

— Ik zie geen zoeklichten, zei Osewoudt. Waarom niet?

— Zoeklichten worden niet meer gebruikt. Radar is het nieuwste: onzichtbaar licht van lange golflengte. Maar of dat onzichtbare licht de vijand zichtbaar maakt, mag betwijfeld worden. We schieten er nooit meer een neer.

— Uitstekend, zei Osewoudt, des te eerder is de oorlog afgelopen.

— Zo is het. Liever vandaag dan morgen. Wat ga jij doen na de oorlog als ik je er levend doorheen sleep?

— Ik ga bij de politieke politie van de Amerikanen in Duitsland.

— Grappenmaker. Ik ben in de loop van onze omgang erg op je gesteld geraakt, Osewoudt. Wij moeten altijd goede vrienden blijven. Als de Amerikanen komen, moeten wij niet voor altijd afscheid nemen. Ik heb niemand meer in de wereld, net als jij.

— Ja, dat weet ik.

— Het valt mij op dat je mij nooit met mijn voornaam aanspreekt. Ik zou mijn naam willen horen uit jouw mond. Niemand noemt mij ooit meer Waldemar.

Osewoudt zei niets terug.

— Je had moeten zeggen, zei Ebernuss, je had moeten zeggen: maar jij noemt mij ook nooit bij mijn voornaam. Daar had ik dan op geantwoord: je

hebt een mooie voornaam, maar je achternaam is mooier. En bovendien zou ik je niet bij je voornaam willen noemen, omdat ik begrijp hoeveel andere mensen die op je gesteld waren, je bij je voornaam hebben genoemd. Ik wil mij niet opdringen.

— Je moet aan de overkant wezen, zei Osewoudt wijzend. Aan deze kant zijn de oneven nummers.

Ebernuss remde, reed achteruit de Ziezeniskade af die hij al was ingeslagen, draaide en ging de brug over. Schokkend en langzaam reden zij op het plaveisel vol kuilen van de Lijnbaansgracht.

— Noemde je moeder je Henri?

— Ja, mijn moeder noemde mij Henri, maar ik heb liever dat je niet over haar praat.

— Ik dacht dat je het prettig zou vinden met iemand over je moeder te praten. Het moet lang geleden zijn dat je gelegenheid had met iemand over je moeder te praten.

— Ik praat ook niet over haar als ik er de gelegenheid voor heb.

— Je moet veel van haar gehouden hebben. Een moeder die je vader heeft vermoord, dat is pas een ware moeder! Waartoe heeft een vrouw nog een man nodig als zij een zoon heeft! Bij de bijen is het precies zo ingericht: na de bevruchting gaat het mannetje dood. Ik moet je iets bekennen. Ik heb nog veel meer mijn best gedaan je moeder te redden voor jou, dan het jodinnetje. Maar het was al te laat. Zij heeft zich van kant gemaakt in de gevangenis. Als ik je moeder voor je had kunnen redden, ik zou voor die kleine jodin geen hand hebben uitgestoken. Ik zou het zelfs niet gedaan hebben om een belofte aan je te ontwringen, of om je medewerking te krijgen.

Osewoudt bukte zich nu naar voren. Ze waren bij de hoek van de Spiegelgracht. Ebernuss stopte en ontstak een zoeklicht. Hij richtte het zoeklicht op een huisnummer en zei:

— Het was voor jou veel beter geweest als ik je moeder had kunnen behouden in plaats van dat meisje.

— Het adres is vijf nummers verder, zei Osewoudt. Ik mag je wel aanraden de wagen voor de deur te parkeren?

Ebernuss legde nu zijn hand op Osewoudt's knie. Hij keek recht voor zich uit, en liet het zoeklicht branden dat star op het huisnummer gericht bleef.

— Je luistert niet eens naar wat ik zeg. Dat is jammer. Ik herhaal het: wij zijn allebei eenzaam in deze wereld en als de oorlog afgelopen is, is er voor geen van ons beiden meer plaats. Voor geen van ons beiden, versta je? Voor

mij niet, maar ook niet voor jou. Ik verklaar mij niet nader, maar onthoud wat ik je zeg. Je zult nog wel eens aan mij denken. Als wij elkaar in de steek laten, hebben wij geen van tweeën lang meer te leven. Onderstel dat de Amerikanen volgende week komen, ze zijn al 100 kilometer over de Rijn, de Canadezen rukken op in Twente. Het is nu april. Het eind van het jaar zal ik niet halen. Maar jij evenmin. Ik voorspel het je en ik heb geen koffiedik nodig om het je te voorspellen. Je zult nog aan mij denken!

— Christus, schiet op. Waar wil je met de wagen naartoe? Hier laten staan soms?

Ebernuss doofde het zoeklicht, schakelde in en reed de Spiegelgracht op. Bij een boom aan het water parkeerde hij de auto en zij stapten uit.

Het was een kleine D.K.W. met pruttelende motor die nog op echte motorbrandstof reed, niet op gas of hout. Hij was zwart en geel gelakt, en had een Nederlands nummerbord. Aan niets zou iemand kunnen zien, dat het een wagen van de Duitse politie was.

Osewoudt keek naar de zwarte lucht, terwijl Ebernuss de portieren van de wagen op slot deed. Het ronken van de onzichtbare bommenwerpers werd nu zeer sterk, het was of een cirkelzaag van gigantische afmetingen over de stad werd gesleurd.

— Hier, zei Ebernuss, terwijl hij Osewoudt's hand vastgreep. Osewoudt voelde een zwaarte en de koude van metaal aan de binnenkant van zijn hand en sloeg zijn ogen neer.

— Je Leica. Steek hem bij je, of houd hem in je hand, zoals je wil. Er zit een nieuwe film in. Als het van mij afgehangen had, zou je ook je pistool teruggekregen hebben. Maar ja, alles hangt niet af van mij.

— Wat wil je nu eigenlijk, vroeg Osewoudt.

— Ik wil eruit, Osewoudt. Geloof mij toch. Ik heb er genoeg van. De oorlog is afgelopen voor mij. Ik heb berouw van alles wat ik voor de Duitse inlichtingendienst heb gedaan. Je denkt dat je in mijn macht bent, maar in werkelijkheid ben ik in jouw macht. Jullie zijn de machthebbers, wij niet meer.

— Als dat zo is, ga dan terug naar je auto en rijd terug naar Den Haag, of waar je maar naar toe wil. Laat mij gaan. Laat mij met rust. Na de oorlog zal ik kijken wat mijn vrienden voor je kunnen doen.

— Jou loslaten zou niet genoeg wezen. Er is veel meer dat ik goed te maken heb. Jouw zaak is maar een kleinigheid in alles wat ik misdgaan heb.

— Nou goed, daar kan dan later wel eens over gepraat worden.

-- . . . -- . . . -- . . . -- . . . -- . . . -- . . . -- . . . -- . . . -- . . . -- . . .

— Nee, nu! Nu! Er is iets heel belangrijks dat je niet weet. Doe wat ik je zeg, introduceer mij bij die illegalen, zorg ervoor dat zij mij laten onderduiken, anders zul je later spijt hebben.

— Zijn dat dreigementen?

— Waarom vertrouw je mij niet? Hier! Ik geef jou het sleuteltje van de wagen.

Osewoudt nam het sleuteltje aan en stopte het in zijn broekzak.

— Waarom maak je zoveel bezwaren mij mee naar binnen te nemen? ging Ebernuss verder. Je mag die mensen gerust alles over mij vertellen wat je weet. Gerust! Heb je dan zo'n haat tegen mij, dat je mij met alle geweld wil laten omkomen, samen met de rest van de Hitlerkliek? Waaraan heb ik dat verdiend? Ik ben altijd geschikt tegen je geweest, waar of niet. Ik heb alles gedaan wat in mijn vermogen was. Ik heb je zwangere vriendin uit het kamp laten komen. Ik heb je nooit geslagen.

Osewoudt zei niets. De Leica hield hij op zijn hand tegen zijn borst en het leek of het fototoestel een klein huisdier was dat hij van de dood had gered.

— Het gaat nog niet eens alleen om mij, drong Ebernuss verder aan. Hij greep Osewoudt's mouw tussen duim en vinger. Heus Osewoudt, het is ook van het grootste belang voor jou. Dat zul je later begrijpen.

— Als het zo belangrijk is, vertel het mij dan meteen.

— Waar zou dat toe dienen? Het is niet belangrijk dat *jij* het weet, maar *zij* moeten het weten. Niet jij, maar zij. Geloof mij toch Osewoudt.

— Ik heb geen sigaretten bij mij, zei Osewoudt, geef mij er nog een.

Ebernuss bleef stil staan, groef in zijn broekzak en presenteerde Osewoudt een sigaret.

— Waarom geloof je mij niet? Dacht je misschien dat, zoals de zaken er voorstaan, nu de hele boel in elkaar zakt, het voor mij nog enig belang had jouw zaak verder uit te zoeken, een aanklacht tegen jou te construeren? Hoe kun je denken dat ik werkelijk nog van plan ben die meneer Dorbeck op te sporen? Zelfs al bestaat hij, zelfs al is hij jouw dubbelganger, zelfs al heb ik jou beschuldigd van dingen die hij gedaan heeft, dacht je dat ik er nog belang in stel? Laten de commissies die na de oorlog de decoraties uitdelen, dat maar uitzoeken! Laten zij er zich maar het hoofd over breken of Dorbeck bestaat ja dan nee en als hij bestaat, dan moeten zij maar uitmaken wie de grootste held is, Dorbeck of Osewoudt, of allebei even grote helden. Voor mijn part!

Osewoudt deed een stap naar de huizenkant, Ebernuss volgde hem. Hij streek een lucifer af en gaf Osewoudt vuur.

— Ik leg alle kaarten op tafel, zei Ebernuss, het enige wat ik proberen wil, dat is mijn huid redden.

Het huis waar zij voor stonden, had een brede stoep van vijf treden hoog. Er kwamen drie deuren op uit. Ebernuss trok aan een touw dat uit de brievenbus van de middelste deur naar buiten hing.

De deur ging open. Zij stapten in een smal portaal waarin een steile trap begon.

Bovenaan de trap stond een man, die een kaars in zijn hand hield.

— Is Moorlag hier? riep Osewoudt.

— Ja, die is hier. Waar is het voor?

— Ik ben Osewoudt! Ik kom om Moorlag te spreken!

Osewoudt liep de trap op, Ebernuss bleef wachten in het portaal. De man boven aan de trap werd duidelijker zichtbaar.

— Ben jij Moorlag zelf?

-Ja-

Osewoudt nam nu twee treden tegelijk.

— Jezus, dat is lang geleden dat wij elkaar voor het laatst gezien hebben.

Osewoudt probeerde te lachen, maar het lukte niet.

— Ja, Henri, dat is lang geleden. Het was bij Meinarends, ik herinner het mij nog goed.

— Ik ook, zei Osewoudt. Weet je ook hoe het met Meinarends gaat?

— Jawel, hij is dood.

— Is het waar? Hoeveel zijn er niet dood!

Osewoudt stond nu recht tegenover Moorlag. Moorlag

hield de kaars in zijn rechterhand en de linkerhand in zijn broekzak.

Osewoudt kruiste zijn armen over de borst, Leica in de ene, sigaret in de andere hand, toen hij zag dat hij Moorlag geen hand kon geven. De aspirant-theoloog was in zijn uiterlijk nogal sterk veranderd. Hij droeg een bril in dik zwart montuur en onder zijn neus groeide een geweldige kroezige snor. Hij had een dikke trui aan van knoperige ongeverfde huisvlijtwol, met een nauwe kraag die opgerold zat tot onder zijn kin. Osewoudt deed een trek aan zijn sigaret en sloeg een blik op de omgeving. De trap kwam zonder meer uit in de vloer van een zolder. Er stonden een paar tafeltjes en houten banken. Aan een van de tafeltjes zaten een paar mensen, verlicht door een kleine

petroleumlamp zonder glas, die op het tafeltje stond.

Moorlag bleef staan zoals hij stond.

— Dit had ik nooit achter je gezocht, zei Osewoudt, ik dacht: die gaat de oorlog uitzitten in Nieuw-Buinen.

— Zo.

— Je moest eens weten wat ik heb meegemaakt. Ben je niet verbaasd dat je mij ziet?

— Ik heb over je gehoord. Ik dacht die komt wel eens aan.

Van wie had hij over hem gehoord? Osewoudt keek naar de mensen aan het tafeltje, drie mannen en twee meisjes. Hij kende niemand van dit gezelschap. Op het tafeltje lagen ook nog twee stapels boeken.

— Zeg hoor eens, ik heb iemand bij mij. Hij staat onderaan de trap. Mag hij boven komen?

— Wat wil hij?

— Hij moet iets zeggen tegen iemand die hier is of straks komen zal.

— Wie?

— Dorbeck.

Het was zo koud, dat zijn adem duidelijk zichtbaar werd in het licht van de kaars.

— Dorbeck? Nooit gehoord die naam.

— Nooit gehoord? Weet je dan niet meer, toen in Voorschoten? Toen heb ik je toch zeker al verteld over Dorbeck? Hij liet mij foto's ontwikkelen die ik later stuk voor stuk terug kreeg. Die officier, die zoveel op mij lijkt!

— Dat herinner ik me niet.

— Maar je weet toch nog wel die avond dat ik dat meisje dat uit Engeland kwam, naar Amsterdam gebracht heb. Elly Berkelbach Sprenkel. Ze had echte zilveren guldens en een persoonsbewijs waaraan je zomaar zien kon dat het vals was. Ze noemde zich Sprenkelbach Meijer. Een onopvallende schuilnaam! Ik heb je opgebeld. Het was die nacht toen de moffen mijn moeder en Ria hebben gearresteerd. Jij stond mij de volgende ochtend op te wachten aan het station in Den Haag!

— Zeker, dat herinner ik mij nog heel goed.

— Toen je aan het station stond heb je mij een enveloppe gegeven die voor mij gekomen was en in die enveloppe zat ook zo'n foto.

— Er staat mij nog vaag iets bij van een enveloppe. Wat heb je daar in je hand?

— Mijn Leica. Weet je niet meer ...

— Ja, ja. Nog altijd dezelfde Leica?

— Zo, dus dat weet je nog wel. Mag die man even boven komen?

— Wat is het voor een man?

— Houd je mond en zeg het tegen niemand die hier is. Die man is van de Gestapo.

— Zijn er nog meer mannen van de Gestapo? Buiten?

— Nee, natuurlijk niet. Je hebt niets te vrezen. Ik bespeel hem volkomen. Hij moet alleen Dorbeck wat zeggen en dan dondert-ie weer op.

— Ik zei je al dat hier geen Dorbeck is.

— Laat in ieder geval die man even boven komen. Dan is hij overtuigd.

— Nóu goed. Je gaat maar ergens zitten. Ik heb meer te doen.

Moorlag draaide zich om en verdween naar een donker stuk van de zolder.

Osewoudt boog zich in het trapgat, riep: — Hé, kom maar! en ging naar een van de tafeltjes zonder Ebernuss op te wachten.

— Mijn naam is Van Druten, zei Osewoudt en bleef staan op een pas afstand van het tafeltje.

De drie jongens en de twee meisjes mompelden onverstaanbare klanken en bleven zitten.

Osewoudt ging toen ook maar zitten, aan hetzelfde tafeltje, al had het meer voor de hand gelegen te gaan zitten aan een tafeltje dat vrij was.

— Jij kan dat wel zeggen, maar Roland Holst is in de oorlog herdrukt, Rilke is nergens meer compleet te krijgen.

De jongen legde zijn hand op de stapel boeken, de complete werken van Rilke. Een andere jongen nam een bundel van Roland Holst van de stapel.

— Hij is niet herdrukt. Dat zie je aan het papier. Het is vooroorlogs papier. Alleen het bandje is niet voor-oorlogs, het is van karton. Nou ja. Ik zeg je toch: ik betaal driehonderd gulden bij, maar dat is meer dan genoeg!

— Driehonderd gulden? Wat moet ik daarvoor kopen? Drie ons shag, hooguit alles wat ik ervoor krijgen kan!

— Nou, kun je dan oproken terwijl je Roland Holst leest!

— Arme Alfred! Hij moet Rilke lezen zonder sigaretje. Wat ongezellig!

— De cultuur is een machtige verworvenheid van het mensdom, zei nu een tweede jongen. Hij liet een boer na die woorden. Hij had ingevallen puistige wangen en dicht rechtopstaand krulhaar.

Het meisje zei: — Simon spreekt woorden van wijsheid. Hij zou onbetaalbaar wezen als hij niet zo dikwijls hetzelfde zei.

— Hou jij je snuit dicht. Hoer. Slet, zei Simon. De scheldwoorden werden zonder stemverheffing uitgesproken. — As I was saying, vervolgde hij op dezelfde toon, listening to repeating is often irritating, always repeating is of all living, everything in a being is always repeating, more and more listening to repeating gives to me completed understanding. Gertrude Stein. Wat krijgen we nou?

Het hele gezelschap keek waar hij naar keek.

Ebernuss en Moorlag kwamen samen aanlopen. Moorlag droeg twee kruiken Bols.

Ebernuss werd voorgesteld als „Naaborg” en ging zitten.

Moorlag bleef staan en gaf Osewoudt een duw tegen zijn schouder.

— Kom jij even mee, help mij glazen brengen.

— Goed. Graag!

Osewoudt stond op en liep mee naar een deel van de zolder waar het kaarslicht bijna niet meer doordrong.

— Jullie zijn nog uitstekend voorzien. Jenever!

— Wij hebben wel wat extra's verdiend. Vind je ook niet, Henri?

— Waarom doe je zo vreemd tegen mij? Een week is niet genoeg om te vertellen wat ik heb meegemaakt. Mijn moeder is omgekomen in gevangenschap.

— Daar staan de glazen. Doe die deur maar open.

Osewoudt zag rechthoekige lichtgevende kieren in het eindeloze duister.

Hij tastte, voelde hout, voelde tenslotte een deurknop en opende de deur.

Achter de deur was een soort keukentje, met planken langs de wanden, waarop vaatwerk stond. Naast de gootsteen was een acetyleenlamp neergezet die een verblindend licht gaf. Maar toch ontnam dit schijnsel niet het gehele uitzicht op een man die zich omdraaide van de gootsteen. Ook hij' droeg een

trui, maar zwart en tot de nals gesloten. Hij was even lang als Osewoudt. Hij had zwart haar en een korte zwarte puntbaard. Hij draaide zijn hoofd om, zonder zijn lichaam te laten meedraaien en staarde Osewoudt aan met groene ogen.

— Dorbeck! Ik wist niet dat je hier al was!

Dorbeck legde het tankje van een acetyleenlamp, dat hij met water gevuld had, neer en deed een stap naar

Osewoudt toe. Hij greep hem bij zijn ellebogen en bleef hem star aankijken.

— Er is ook nu geen tijd veel te praten, Osewoudt. Je bent hier met een Duitser, die jou al negen maanden gevangen houdt.

— Nee. Hij wil alles voor mij doen. Hij wil deserteren!

— Wij hebben hem niet nodig. Kijk!

Dorbeck haalde een nikkelen tabaksdoos uit zijn zak en nam er een pakje sigarettenpapier Rizla uit. De doos stopte hij weer weg, het pakje sigarettenpapier opende hij. Nu bleek dat het eigenlijk geen pakje sigarettenpapier was, het was een gecamoufleerd envelopje waarin een kleine hoeveelheid groene kristalletjes glinsterde.

— Doe dit in het glas van Ebernuss. Wacht daarna nog een kwartier en ga dan de straat op. Hier zijn de glazen.

— Maar Dorbeck ...

— Ik begrijp dat je mij veel te vertellen hebt, maar niet nu. Verpest alles niet door mij tegen te spreken. Tot dusverre heb je je schitterend gedragen. Je bent mijn grootste steun geweest. Doe ook dit nog even voor mij. Geloof niet wat Ebernuss zegt, hij liegt, hij houdt je voor de gek. Hoe eerder hij gelijkwideerd wordt, hoe beter. In het algemeen is het niet zo gunstig Duitsers te likwideren, maar deze weet te veel. Hier zijn de glazen.

Dorbeck reikte naar de bovenste plank en nam er een blaadje met acht jeneverglazen af.

— Doe het er niet nu al in, je zou je kunnen vergissen bij het neerzetten van de glazen. Wacht tot zijn derde of vierde borrel. Tot straks.

Osewoudt pakte het blaadje met glazen aan en ging de deur door die Dorbeck voor hem openhield. Terwijl hij, met moeite zijn weg zoekend in de duisternis, de zolder overstak naar het tafeltje, voelde hij dat zijn ogen vol tranen kwamen.

— Verdomme, mompelde hij, niet begrijpend waardoor de tranen werden
ongewerkt; hij dacht: ik ben een wrak geworden in de gevangenis

opgewekt, hij dacht. Ik ben een wraak geworden in de gevangenis.

Het gezelschap aan het tafeltje was intussen bezig met zijn Leica te spelen. Simon dronk al uit een van de kruiken die hij aan zijn mond gezet had.

— Plaatje maken, zei hij dreinerig en gaf de kruik aan de jongen die Rilke wou verkopen. Mooie herinnering voor later! Geef die Leica eens hier?

— Nee, die is van die meneer, zei het meisje.

Osewoudt zette voor ieder een glas neer en ging zitten.

Ebernuss pakte de andere kruik en schonk in met onvaste hand. Alle glazen waren tot de rand gevuld, hun voeten stonden in plasjes.

Nu had het meisje de Leica in haar vingers.

— Ik weet wat, riep Simon. Iedereen moet opkomen met zijn lucifers. Veel lucifers is net zo goed als flitslicht.

— Dat is een feit, zei Moorlag.

Ebernuss schonk de glazen bij, terwijl iedereen in zijn zakken voelde naar lucifers.

— Ik heb geen lucifers, zei Osewoudt. Hij had het van te voren geweten, maar hij had alleen willen voelen of het rizlapakje met de groene kristallen er nog was. Hij haalde zijn hand weer uit zijn broekzak, het pakje verbergend in zijn handpalm.

Er was intussen een heel hoopje lucifers bijeen gebracht. Simon maakte er een bundeltje van, de koppen van de lucifers allemaal aan een kant. Hij deed er een elastiekje omheen'en zette het bosje rechtop op tafel.

De jongen die Rilke wilde verkopen strekte zijn hand uit naar de Leica.

— Vind je goed dat ik de foto maak? Ik heb het wel meer gedaan.

— Ga je gang, zei Osewoudt. Hij keek zijdelings naar Ebernuss die naast hem zat, maar Ebernuss maakte geen aanstalten zijn gezicht te verbergen.

— Klaar?

De Leica, roerloos gehouden op de stapel Rilke, klikte open. — Je moet de lamp uitblazen! zei Moorlag en blies de lamp uit. Simon streek een lucifer af en hield hem bij het bundeltje op tafel, dat sissend begon te branden, bijna uitdoofde, nog een keer siste en daarna werkelijk een verblindend licht gaf.

Grote groene vlekken bleven over in het duister. De sluiters van de camera klikte met een geluid of hij het beeld inslikte.

Osewoudt hield zijn hand boven het glas van Ebernuss, maakte met zijn gekromde middelvinger het rizla-pakje open, wachtte tot hij dacht dat de

kristallen eruitgevallen waren en stak zijn hand in zijn broekzak. Simon ontstak de petroleumlamp weer, terwijl iedereen begon te hoesten van de zwavelstank.

— Godallemachtig, wat een stank! Simon heeft weer eens wat bedacht!

— Gauw een slok jenever!

— Ik hoop dat mijn camera niet verpest is, zei Osewoudt, pakte het toestel van het stapeltje boeken en begon nog heftiger te hoesten dan hij al deed.

Hij stond op, riep: — Het is hier om te stikken! en, de camera tegen zijn borst klemmend, holde hij de zolder op.

Er was niemand bij het trapgat. Niemand zag hem naar beneden gaan. Geruisloos daalde hij de volkomen donkere steile trap af.

— Ben jij dat Osewoudt?

— Ja. Sta je daar?

— Ja, je bent bijna beneden.

Dorbeck deed de straatdeur open en liep naar buiten. Nog vijf treden af en Osewoudt stond ook op straat. Dorbeck stak zijn hand uit en sloot de deur zonder het minste gekraak. Dorbeck droeg een lange donkere regenjas, waaronder hij duidelijk zichtbaar een groot voorwerp verborgen hield.

— Is het gelukt?

— Ja.

— Geef mij het rizlapakje terug.

Osewoudt overhandigde het en tegelijk gaf hij Dorbeck het sleuteltje van de auto van Ebernuss.

In de looppas gingen zij de gracht af, sloegen de hoek om en kropen in de auto.

— Hier, zei Dorbeck en haalde het grote voorwerp onder zijn jas vandaan, hiermee schiet je onmiddellijk iedereen neer die ons wil tegenhouden. Draai het raampje aan jouw kant naar beneden.

Osewoudt legde de stengun op zijn knieën en draaide het raampje naar beneden.

Het was bij half zeven en de duisternis begon al op te trekken. Hier en daar liepen een paar mensen op straat, die de auto nakeken, want auto's waren er verder niet in de uitgehongerde stad.

Osewoudt keek naar Dorbeck, die enigszins voorovergebogen zat te sturen,

gierend de bochten nam. Door de open raampjes kwam de morgenlucht binnen, vermengd met de zure stank van de afvalhopen die overal in de goten lagen.

— Kom je nog geregeld in Engeland? vroeg Osewoudt.

— De laatste tijd niet meer. Ik heb mijn contacten aan de andere kant van de rivieren.

— Hoe is het leven in de bevrijde provincies?

— Net als hier: verduistering. Op het eind van de oorlog wachten. Ik merk er weinig van, ik bedoel van hoe de mensen leven. Ik kom alleen in militaire kwartieren.

— Maar de mensen mogen er zeker de hele nacht op straat en ze hebben natuurlijk volop te eten?

— Volop niet. Sommige dingen kunnen ze krijgen. Ze beginnen alweer te kankeren, net als voor de oorlog.

— Hoe kun je daar het gemakkelijkst komen?

— Niks aan. In ieder klein dorpje kun je terecht als je een bootje nodig hebt om je over te zetten.

— Patrouilleren de Duitsers dan niet?

— Zal wel. Ik heb mijn eigen contacten, honderd procent safe.

— Jij hebt alles even goed voor elkaar.

— Zo is het. Voor mij is de oorlog een volledig geslaagde operatie. Ik heb mij niet overgegeven op 14 mei 1940. Ik hoor bij de overwinnaars. Jij ook.

— Ik ook? Het is belachelijk, maar ik moet er nog steeds aan wennen dat ik weer een vrij man ben. Misschien komt het doordat ik in de auto van Ebernuss zit, ook al is die auto nu van ons. Godverdomme, ik ben moe. Ik heb negen maanden in de cel gezeten. Waar gaan we heen?

— Naar de Bernard Kochstraat. Ken je die?

— Nee. Ik ken Amsterdam slecht.

— Rustige straat.

— Hoe is het leven in Londen? Ik ben nog nooit in het buitenland geweest.

— Het leven in Londen? Veel nachtclubs met lawaaiige vliegerofficieren, die zich heel wat verbeelden omdat hun voorgangers die de slag om Engeland gewonnen hebben er niet bij zitten, want die zijn ondertussen gesneuveld.

— Kun je niet zorgen dat ik bij de geallieerden kom?

— Daar heb ik aan gedacht.

— Ik wil gewoon in militaire dienst. Dat is voor mij de enige manier nog iets nuttigs te doen. Misschien kijken ze in oorlogstijd niet zo nauw meer, misschien letten ze er niet op dat ik een halve centimeter te klein ben.

— Mogelijk.

— Ik bedoel: voor verder verzetswerk ben ik niet bruikbaar meer, dat wist ik al toen de Duitsers mijn portret in de bioscopen vertoonden. En nu nog veel minder. Trouwens wat zal er gebeuren als Ebernuss vermist wordt?

— Die jongens zullen Ebernuss spoorloos laten verdwijnen. Maak je niet ongerust.

— Nu goed, maar ik kan niet in Nederland blijven. Jij trouwens ook niet. Want weet je: het was niet mijn portret dat in de bioscoop vertoond werd, al stond mijn naam erbij. Het was een foto van jou en Ebernuss was er achter gekomen dat het mijn foto niet was en hij vermoedde zelfs dat er een dubbelganger van mij rondliep.

— Jij werd dus ondervraagd over dingen die ik gedaan had?

— Ik werd geconfronteerd en herkend door een zekere Roorda die ik nooit eerder had gezien.

— Roorda. Zo zo. Goed dat ik het weet.

— Dus jij kent Roorda?

— Ik denk van wel.

— Geef mij jouw contacten. Ik moet weg uit het bezette gebied. Ik wil vluchten met een vriendin van mij, een joods meisje dat ondergedoken zit in Leiden. Ik wil vluchten samen met haar. Zeg mij hoe je het gemakkelijkst aan de andere kant van de rivieren komt. Geef mij een wachtwoord of een identificatiemiddel. Ik wil samen met haar vluchten. Ik wil om haar zo weinig mogelijk risico lopen.

— Dat begrijp ik.

De auto sloeg een hoek om en ging een sombere straat in, die ook in het midden van de rijweg een trottoir had, dat met hoge bomen was beplant. De huizen in deze straat waren zwart geteerd en de huisdeuren, alle eender, hadden een mosgroene kleur.

Dorbeck remde en nam het sleuteltje uit het contact.

— Laat die sten maar liggen, draai het raampje dicht.

Dorbeck maakte een huisdeur open met een platte sleutel die hij

onmiddellijk aan Osewoudt gat.

— Hier, die is voortaan van jou. Steek hem meteen bij je.

Ze gingen een houten trap op. Het rook in dit huis of er in geen maanden iemand geweest was.

Op een klein gangetje kwamen drie oranje geverfde deuren uit. Deze deuren stonden half open. Met een oogopslag was te zien dat zij naar een keukentje, een slaapkamer met opgemaakt bed en een zitkamer voerden.

Dorbeck liep de voorkamer, de zitkamer, binnen en ging zitten op de vierkante tafel, met zijn gezicht naar het raam, dat geen raam was, maar een uitstulpende erker met kleine ruitjes erin. Osewoudt bleef staan, kijkend naar Dorbeck, de Leica in de hand; daarna zag hij dat er een versleten koffer naast de tafel stond. In de hoek van de kamer was de schoorsteenmantel, waarboven een spiegel hing die totaan het overigens lage plafond reikte.

— Wie woont hier?

— Jij. Luister goed naar wat ik je ga zeggen, ik heb niet veel tijd.

— Moet je weer weg?

— Ja, zo gauw mogelijk.

— Jammer! Dit is een historisch moment. Het moest eigenlijk vereeuwigd worden.

Osewoudt richtte de Leica op de spiegel en stelde in.

— Is hier veel te donker, zei Dorbeck.

— Nee, kan best. Zit stil!

Uit de spiegel staarde Dorbeck hem aan. Hun hoofden waren vlak naast elkaar. Osewoudts haar was weer helemaal blond, maar ondanks dat en ondanks de baard van Dorbeck, was de gelijkenis in hun gezichten nog altijd ontstellend groot. Het leek werkelijk of dezelfde man daar stond tweemaal, een keer in vermomming. En toch, als je raden moest welke kop vermomd was en welke echt, je zou eerder de baardeloze bleke kop voor de vermomming houden. Zo hielden zij zich een seconde doodstil, elkaar aanstarend in de spiegel. Osewoudt hield de sluitring ingedrukt met een gevoel van extase: hij dacht: nu ben ik eindelijk compleet, al is het maar op een foto. De sluitring klikte.

— Dank je, zei hij.

Dorbeck liet zijn houding verslappen en gaapte.

— Maak die koffer eens open! Zal je wat zien!

Osewoudt legde het fototoestel neer, bukte zich en maakte de koffer open.

Er kwamen vrouwenkleren uit: twee hemden, twee broekjes van witte stof, twee gesteven witte schorten, een zwart, gebreid wollen vest, twee japonnen van blauwgrijs linnen, zwarte kousen, molièreschoenen, een blauwe mantel, een blauwe sluier, zes witte gesteven kapjes met linten eraan. Osewoudt hield de japon omhoog. Een émaille broche met een geel kruis erop, rolde eraf en viel op de vloer.

— Maar dat is een verpleegstersuniform. Wat moet je daarmee?

— Ik niets. Jij! Jij moet dat aantrekken en aanhouden tot het eind van de oorlog.

— Je bent gek.

— Wat wou je dan? Hier in huis blijven zitten en doodhongereren? Of zoals je bent de straat opgaan en weer worden opgepakt? Denk niet dat ik je nog een keer bevrijden kan, zulke dingen moet je niet op rekenen.

— Dat begrijp ik, het is de tweede keer al.

— De tweede keer? Wat bedoel je?

— Nou de eerste keer was toch uit het ziekenhuis? In Den Haag? Ome Kees en Cor?

— Ome Kees en Cor ken ik niet. Met die bevrijding heb ik niets te maken.

— Werkelijk niet? Dan zal ik jou eens wat vertellen. Niet zodra zaten we in de auto, of ze lieten duidelijk merken dat ze iets anders hadden verwacht. Ze zeiden het niet met zoveel woorden, maar het was duidelijk genoeg: ze hadden erop gerekend niet mij te bevrijden uit het ziekenhuis, maar jou, ze voelden zich het slachtoffer van een vergissing. Ze waren teleurgesteld, ze wilden mij niet eens een veilig adres bezorgen. Ze vonden mij niet belangrijk genoeg.

— Ha, ha, ze waren gek! Jij niet belangrijk genoeg! Had je Lagendaal soms niet gelijkwideerd? Heb je niet meegedaan in Haarlem?

— Natuurlijk, maar dat kon ik niet zeggen.

— Hoe dan ook, het is mij een raadsel. Ik ken geen Ome Cor en Ome Kees.

— Heb je dan misschien wel enig idee hoe de Duitsers ertoe gekomen zijn mij te gaan zoeken? Ze zochten mij al toen ze nog niet wisten dat Lagendaal dood was. Ze hebben mijn naam laten omroepen op het station in Amsterdam. Ze waren op de hoogte van die geschiedenis in Haarlem.

— Arme Osewoudt! Weet je dat nog niet eens? Je eigen vrouw heeft je aangebracht! Ria! Samen met de zoon van de drogist! Ze zit weer gewoon in de sigarenwinkel! Met die vent! Of er niets gebeurd is! Ze vertelt rond dat jij allang dood bent!

— Wat zeg je? Verdomme! Toen ik uit het ziekenhuis kwam en naar Leiden reed, zag ik in Voorschoten dat er weer mensen in de sigarenwinkel zaten. Ik heb me al afgevraagd hoe dat kwam!

Verdomme! De zoon van de drogist heeft mij in Haarlem op de blauwe tram zien springen. Hij is mij gevolgd naar Zandvoort. Hij heeft mij aangesproken om mij uit te horen. Godallemachtig.

— Ria heeft zich maar laten arresteren voor de leus. Op die manier kon ze meteen jouw moeder kwijtraken. Later hebben de Duitsers Ria losgelaten, zogenaamd wegens gebrek aan bewijs.

Osewoudt ging nu ook op de tafel zitten, naast Dorbeck en hij sloeg zijn handen voor zijn gezicht om na te denken. Toen zei hij:

— Ik wil naar Engeland met Marianne. Ik wil nooit meer in Nederland terugkomen.

— Natuurlijk help ik je naar Engeland, zo gauw als ik kan, zei Dorbeck, maar in de tussentijd moeten wij wat anders verzinnen. Kijk, dat verpleegstersuniform, dat moet jij aantrekken. Het past je precies, daar heb ik voor gezorgd.

— Nou ja, ik geloof je wel. Ik zal die rotzooi wel eens aantrekken als ik de straat op moet.

— Je gelooft het wel!

Dorbeck stapte van de tafel af en ging recht voor Osewoudt staan, met gebalde vuisten die hij zichzelf op de borst drukte.

— Je gelooft het wel! Je bent toch niet laf? Je zou het liefste nu voorgoed wegkruipen omdat de Duitsers je een beetje gevangen gehouden hebben. Je schijnt erop te rekenen dat nu voortaan de anderen wel de kastanjes voor je uit het vuur zullen halen. Wat is er met je aan de hand? Trek die kleren aan, zeg ik! Ik moet zekerheid hebben dat ze passen! Dacht je dat ik daarvoor al die moeite gedaan had? De oorlog is nog lang niet afgelopen. Ik kan je nodig hebben. Ik kan in moeilijkheden komen. Het kan zijn dat ik een beroep op je wil doen. Wat ben je dan van plan? Je in vrouwenkleren op straat wagen? Ja, of nee? Dorbeck's vuisten begonnen te trillen, verder bewoog hij niet, hij staarde Osewoudt strak aan uit zijn diepgroene ogen.

— Ik ben toch geen wijf? schreeuwde Osewoudt.

— Natuurlijk niet. Maar je hebt geen baard. Je hebt geen baard *op* je keel en je hebt hem ook nooit *in* je keel gehad. Is er voor iemand als jij bent, een perfekter vermomming denkbaar?

— Nou goed dan, maak je niet druk.

Osewoudt liet zich van de tafel zakken, trok zijn colbertje uit en zijn pullover, maakte zijn das los en zijn overhemd.

Met zijn ogen dicht trok hij het verpleegstersondergoed aan dat naar lavendel rook, daarna het verpleegstersoverhemd en de overgooier.

— Waarom doe je mijn kleren in de koffer?

Onverstoorbaar legde Dorbeck alles wat Osewoudt uitgetrokken had in de lege koffer.

— Ik breng straks je kleren vast weg. Vanavond of morgenavond kom ik je halen. Je kunt je eigen kleren dan weer aantrekken als we over de rivieren zijn.

— Ik wil Marianne meenemen.

— Ik zei je toch dat ik daar niets tegen heb! Geef mij haar adres. Ik zal haar ophalen.

Osewoudt gaf het adres van de kapper in Leiden.

Dorbeck zei: — Ik zal zien dat ik haar meeneem. Ik kom vanavond terug. Geef mij ook je schoenen en je sokken.

Osewoudt trok ook zijn sokken en schoenen uit. Dorbeck sloeg de koffer dicht.

— O, voor ik het vergeet. Hier heb je een stamkaart en een persoonsbewijs. Je hoeft er alleen je vingerafdruk maar op te zetten, verder is het niet van echt te onderscheiden. Kijk eens wat een prachtige foto!

Osewoudt bekeek de foto: zijn eigen gezicht omlijnd door het witte verpleegsterskapje. Hij las de naam die hij voortaan dragen zou: Clara Boeken, beroep: wijkverpleegster.

— Kom, zet nu ook het kapje even op, voor de gein, zei Dorbeck. Moet je eens zien hoe goed die foto lijkt!

Hij hield het persoonsbewijs omhoog naast de spiegel.

Osewoudt zette het kapje een ogenblik op, grijnsde en zette het weer af.

— Hoe komt het dat die verpleegsterskleren mij zo goed passen?

— Heel eenvoudig! Ik heb ze eerst zelf aangepast!

— Dat had ik willen zien! Met die baard!

— Ha, ha, ha. Nou ik ga er vandoor. Tot vanavond.

Dorbeck pakte de koffer en verliet de kamer zonder Osewoudt een hand te geven.

— Zeg Dorbeck!

Dorbeck scheen het niet te horen, hij was al op de trap. Osewoudt wilde hem achternagaan, maar de onderrok van het verpleegstersuniform had hij niet goed vastgemaakt en gleed naar beneden. Bijna struikelde hij. Toen hij de rok weer opgehesen had, sloeg Dorbeck de buitendeur al dicht. Moeizaam, allebei de rokken ophoudend, niet in staat de sluiting te vinden, liep Osewoudt naar de kamer terug en keek uit het zijraam van de erker op straat. Zijn koude blote voeten wreef hij beurtelings tegen elkaar. De auto van Ebernuss stond er nog. Heftig klopte Osewoudt op het glas. Maar de auto kwam in beweging, meerderde vaart en sloeg de hoek om.

— Je had mij tenminste een pistool moeten geven! riep hij. Zijn stem klonk dof in de kleine ruimte.

Hij bleef een ogenblik met gebogen hoofd staan, liep toen naar de spiegel. Hij rilde van kou en begon de verpleegsterskleren zo goed mogelijk dicht te knopen. Vooral het overhemd kostte moeite, omdat de knoopsgaten rechts zaten en de knopen links. Zelfs de broche met het gele kruis spelddde hij op en tenslotte trok hij ook de wollen zwarte kousen en lage schoenen aan. Angst beving hem dat iemand hem zien zou met zijn voor een verpleegster wel wat korte haar en daarom zette hij ook het kapje op zijn hoofd. Er was nu werkelijk geen verschil meer tussen zijn spiegelbeeld en de foto op het persoonsbewijs.

Een kwartier bleef hij zichzelf zo staan te bekijken. Hij beoordeelde zijn uiterlijk niet ongunstig. Hij lachte, hij glimlachte, hij keek achterom, lichtte zijn benen beurtelings op en keek naar zijn kuit. Toen liep hij naar de tafel terug en trok het gebreide zwart wollen mouwvest aan. Nu pas zag hij dat er ook nog een zwarte tas uit de koffer gekomen was, een die aan de schouder gedragen kon worden met een riempje. Hij maakte de tas open. Er kwam een schone witte zakdoek uit, een stapel levensmiddelenbonnen, een pakje bankpapier, twee doosjes engelse sigaretten, lucifers, een kammetje en een dolk van een model dat hij nog nooit had gezien. De dolk had een groot handvat van zwarte rubber. Het lemme was niet langer dan zijn duim, maar het was ongelooflijk scherp en werd naar boven toe wel zo breed als een scheermesje. Het zou niet moeilijk zijn er een dodelijke wond mee toe te brengen. Het lemme was met een veer in het zachte handvat bevestigd. Alleen door met de duim druk uit te oefenen op het andere uiteinde van het

handvat, kwam het lemmet te voorschijn. Het gebruik van dit vreemde instrument was duidelijk: men kon er iemand mee steken zonder dat het slachtoffer het staal te zien kreeg, gewoon door het handvat tegen zijn lijf te houden en dan het lemmet naar buiten te drukken.

— Een pistool zou beter geweest zijn, maar dit is tenminste iets, dacht hij. Het leek hem een praktisch wapen.

Hij keek op zijn horloge en zag dat het half acht was. Dit horloge was het enige mannelijke voorwerp dat zich nog in zijn bezit bevond. Het zou hem kunnen verraden, dacht hij. Bang het andere te vergeten, deed hij het onmiddellijk van zijn pols en stak het in de schoudertas. Daarna besloot hij het huis nader te onderzoeken.

In de keuken vond hij brood, koude pap en een klein stukje margarine op een schoteltje. Niet veel, maar genoeg om er de dag mee uit te leven. Zo was hij ontslagen van de verplichting de straat op te gaan, toegetakeld als hij was. Hij stak een lucifer aan en draaide de kraan van het gasstel open. Geen gas. Was er zelfs geen gas meer in de stad?

Hij ging naar de voorkamer terug en keek in de koude kachel. De kachel was gevuld met droog hout en papier. Een kit vol cokes stond erachter. Hij maakte de kachel aan en warmde de pap.

‘s Avonds om zeven uur was Dorbeck nog niet gekomen om hem af te halen. Osewoudt was op het bed in de slaapkamer gaan liggen, aangekleed, maar onder de dekens. Zo nu en dan dommelde hij wat in. Als hij wakker werd, keek hij op zijn horloge met een lucifer. Intussen werd het elf uur en daarna twee uur. Dorbeck kwam niet.

De volgende ochtend kroop hij om half tien uit het bed, ging naar de keuken en hield zijn hoofd onder de kraan. Daarna drentelde hij, voortdurend aan Marianne denkend, door de keuken, de slaapkamer en de voorkamer.

Toen hij voor de tiende maal over het portaaltje kwam, keek hij over de trapleuning naar beneden. Hij zag iets wits liggen op de mat achter de voordeur. Onhoorbaar ging hij de trap af: de burens wisten niet beter of er woont hier niemand, dacht hij.

Het was een enveloppe van klein model. Er kwam een getikt briefje uit:

Marianne Sondaar ligt in de Emmakliniek, Oranje Nassaulaan 48, om te bevallen.

Dorbeck.

De wind speelde met zijn wandelsluier. Zo nu en dan moest Osewoudt de doek van zijn gezicht terugslaan. Het was een fijn weefsel, het geurde naar nieuwe textiel. Het was keurig gestreken, de plooien waarin het gelegen had, tekenden zich er nog duidelijk in af en maakten rechte hoeken met elkaar.

Een kwartier geleden had het eventjes geregend. Nu scheen de zon, wel niet overdadig, maar toch aangenaam. Zijn ogen knipperden tegen de natte glinstering van het plaveisel.

Op straat was het stil. Alleen een hond en een duif brachten geluid voort en er liepen weinig mensen. Als iemand hem passeerde, loerde Osewoudt schichtig opzij, om te zien of de voorbijganger misschien bijzondere aandacht aan hem besteedde. Maar niemand lette op hem. Zij hielden hem voor een gewone wijkverpleegster, op weg naar een zieke.

Hij had het niet koud en al had hij zo goed als niet gegeten, voelde hij ook geen honger. Voor het eerst loop ik alleen en vrij op straat, dacht hij, het is alleen maar of ik lang ziek ben geweest. Ik heb het er levend afgebracht! De Amerikanen zijn in Hannover! De oorlog is overmorgen afgelopen of volgende week, maar lang duurt hij niet meer. Alles begint helemaal opnieuw!

Op welke manier zou hijzelf opnieuw beginnen? Dorbeck had hem een nieuw leven geschonken. Opnieuw beginnen met Marianne en het kind! Binnenkort, als de Duitsers verdwenen zouden zijn, zou het wezen of hij pas was geboren en toch meteen een volwassen man, een man die niet alleen de oorlog overleefd had, maar bovendien bij de winnaars van de oorlog behoorde. Een man die voor niets uit de weg gegaan was! Wat zou zo'n man in vreedstijd kunnen overkomen? Moeilijkheden zouden verdwijnen als hij er alleen maar naar keek.

Hij voelde aan de deur van een bloemenwinkel. De deur was gesloten. Hij keek in de étalage waarin enkel lege vazen stonden en potten met planten zonder bloemen eraan. Toch belde hij. Maar niemand deed open.

Op de Willemsparkweg vond hij een tweede bloemenwinkel. Ook deze was gesloten, ook hier stond niets in de uitstalkast. Maar toen hij aangebeld had, kwam er een oud mannetje aansloffen met een stenen pijpje in zijn mond. Het pijpje brandde niet.

— Goedemiddag, zuster.

— Och meneer, ik durf haast niet meer te hopen dat u mij zult kunnen helpen, maar ik ben al bij zoveel bloemenwinkels voor niets geweest. Ik begrijp wel dat het moeilijk is aan bloemen te komen in deze tijd, maar ik zou toch zo graag een paar bloemetjes hebben. Het is voor een klein kindje dat in

het ziekenhuis ligt... Ik zou zo graag iets willen meebrengen voor dat kindje!

Het mannetje nam zijn pijp uit zijn mond.

— Ja zuster, dat begrijp ik wel. Bloemen zijn er niet meer te koop. Ze zijn er wel, maar je moet ze zelf gaan halen in Aalsmeer. Ik loop krom van de ischias, ik heb geen banden op mijn fiets en kijkt u eens hoe mager ik geworden ben!

Hij pakte zijn vest van voren beet en liet zien hoeveel lege ruimte het omvatte.

— Toch wil ik u wel een genoeg doen, hoor zuster, als u om een bloemetje verlegen zit. Komt u even binnen! Het is natuurlijk maar een aardigheidje.

Osewoudt stapte naar binnen en het mannetje deed de deur weer achter hem op de knip. Zij liepen de winkel door die nog alleen naar aarde rook, niet meer naar bloemen en kwamen in de achter de winkel gelegen huiskamer. Een oude vrouw met een hoofd dat steeds van nee schudde, zat te dommelen in een lage stoel.

Het mannetje nam geen notitie van haar en de vrouw zelf mompelde alleen iets, zonder haar ogen op te slaan.

— Kijk, zei hij, en wees op een platte schaal met mar-mergruis gevuld, waarin karmijnrode en blauwe hyacinten bloeiden. Ik zou u daarvan wel een paar willen geven. Het is een aardigheidje, hoor, een aardigheidje.

Vertrouwelijk legde hij zijn hand op Osewoudt's arm.

— Ik weet hoe zwaar het werk van de verpleegsters is in deze tijd. Voor dokters en zusters doe je wat in je vermogen is.

Hij haalde een groot knipmes uit zijn broekzak, haakvormig zoals bloemisten dat hebben en vroeg:

— Is het een jongetje of een meisje?

— Let u maar niet op de kleur, die doet er niet toe.

Het mannetje sneed twee rode en twee blauwe bloemen

af en vouwde tegen zijn dij het knipmes weer dicht. Met de bloemen in de hand zocht hij op een dressoir, mompelend: — Zelfs papier is er niet meer.

Osewoudt trok zijn schoudertasje naar voren en opende het.

— Hoeveel ben ik u schuldig?

— Eens kijken. Het is natuurlijk niet meer dan een aardigheidje. Geeft u maar vijfentwintig gulden

maar vijftig gulden.

De hyacinten in een wit papieren servetje gewikkeld, heel netjes dus toch nog, liep Osewoudt naar de Oranje Nas-saulaan.

— Is het een jongetje of een meisje? dacht hij. Misschien was het kind al geboren, misschien ook kwam het juist op dit ogenblik ter wereld. Hij hoopte dat het een jongetje zou zijn. Hij zou tegen Marianne zeggen dat het Filip moest worden genoemd. Of nee, misschien nog liever Henri. Maar wat zou Marianne het liefst willen? Hij zou de keus aan haar overlaten.

Toen zag hij de geweldige prikkeldraadbarrikades die een deel van de Oranje Nassaulaan afsloten, het deel waar villa's stonden die door de Duitsers waren gevorderd.

Hij had pijn aan zijn voeten, want de schoenen pasten hem eigenlijk niet goed, zij knelden over zijn dikke judo-wreven en hij kon de schoenen niet min of meer los dragen, doordat ze niet met veters gesloten werden, maar met een gesp. Maar hij zag in dat Dorbeck hem onmogelijk het maatwerk had kunnen leveren waar hij aan gewend was. Bovendien maakte hij kleinere stappen dan anders in deze knellende schoenen en dat zou, dacht hij, zijn gang nog meer op die van een vrouw doen lijken. Hij had moeite zijn lachen te bedwingen, omdat hij bedacht hoe hij hier, hij, Osewoudt, 500 gulden beloning, onder de neus van de Duitsers bloemen ging brengen aan zijn uit een jodin geboren kind. Ik heb ze goed te pakken, dacht hij. Aangenomen dat het kind al geboren was, zou hij straks aan de wieg staan. Alleen je moeder wist dat ik het was, jongen, zou hij later vertellen, iedereen hield mij voor een verpleegster. De vader van het kind *vermomd als verpleegster!*

Hij stak zijn neus in de bloemen en snoof de hyacinten-geur diep op. Rotzakken, dacht hij en keek weer naar de barrikades van de Duitsers, jullie uur heeft geslagen. Hier sta ik in het geheiligde kostuum van de liefdezuster, een bosje bloemen in mijn hand, dezelfde hand waarmee ik Lagendaal heb doodgeschoten, dezelfde hand waarmee ik Ebernuss vergif in zijn borrel heb geschud, die vuile flikker. Nee, verdomd, je zou het niet aan mij zeggen, maar ik heb meer gedurfd, dan al die mannelijke mannen die mij beschermend hebben toegesproken of minachtend behandeld. Ik heb meer gedurfd dan oom Bart met al zijn filosofische boeken, die mij een lafaard heeft durven noemen omdat ik mij niet ben gaan melden toen jullie mijn moeder hebben opgepakt. Rotzakken, ik heb het jullie ingepeperd. Ik heb meer gedurfd dan de huilebalken in Londen die veilig achter hun microfoon zitten, die hun agenten niet eens een behoorlijk persoonsbewijs meegeven en zilveren guldens die allang uit de circulatie zijn, ik heb meer gedurfd dan al die jammeraars over de Duitse bestialiteit, de fascistische moordenaars, enzovoorts, enzovoorts. Hier sta ik rotzakken, kom eens achter je prikkeldraad vandaan en doe mij eens iets!

Hij beklom de hardstenen treden van de Emmakliniek.

Het weliswaar monumentale huis was oorspronkelijk niet als ziekeninrichting gebouwd, zodat hij in de vestibule een ogenblik vergeefs uitkeek naar een portiersloge. Maar een jonge leerlingverpleegster vertoonde zich in de gang en hij liep op haar toe en vroeg:

— Kunt u mij ook zeggen waar mevrouw Sondaar ligt?

— Mevrouw Sondaar. Wilt u hier een ogenblik wachten?

Zij wees naar de vestibule, waar een eikenhouten bank tegen de muur stond.

Osewoudt liep gehoorzaam terug en ging zitten op de bank. Zijn benen sloeg hij over elkaar, zijn rechterhand met de bloemen erin rustte op zijn knie, zijn linkerhand gleed langs zijn linkerdij op zoek naar sigaretten. Verdomme, mompelde hij en stak zijn linkerduim een ogenblik in zijn mond. Aan de muur recht tegenover hem hing een kaart waarop het volgende opschrift was gedrukt: *Aangifte van geboorte behoort te geschieden door de vader op het bureau „Bevolking”, binnen 3 X 24 uur.*

Toen een oudere verpleegster in grijs uniform naar hem toekwam, stond hij onmiddellijk op, maar hij kreeg geen gelegenheid iets te zeggen. Deze vrouw was ongetwijfeld de hoofdverpleegster en niet gewend naar de bekende weg te vragen.

— Wilde u mevrouw Sondaar bezoeken, zuster? Dat zal moeilijk gaan, zij slaapt juist een beetje. Haar toestand is verre van goed. Sneu, hè, zo'n jong meisje.

— Ja, heel sneu. Maar ...

— Wilt u het kindje nog zien? Wacht u dan nog even.

De hoofdverpleegster draaide zich om en ging de lange gang weer in. Zij vindt het sneu dat het kind geen vader heeft, dacht Osewoudt. Wat een krankzinnige toestand. Maar waarom mag ik Marianne niet zien? Hij begreep niet waardoor het kwam dat hij staan bleef, de bloemetjes op een idiote manier uitgestrekt naar de rug van de hoofdverpleegster; waardoor hij haar niet terugriep, niet om nadere uitleg vroeg, of voor het minst de bloemen afgaf.

Hij ging weer zitten op de eikenhouten bank, denkend: Het is misschien maar beter niet teveel te praten tegen een echte verpleegster, in mijn positie ... Plotseling voelde hij dat hij klappertandde, dacht erover weg te gaan, de bloemen achter te laten bij de leerlingverpleegster, morgen terug te komen.

Maar hij ging niet weg.

Na een minuut of tien kwam een sombere huisknecht in een wit en roze gestreept jasje naar hem toe en zei:

— U wilde even meekomen om het kindje Sondaar te zien?

De man droeg twee volle, uitpuilende asemmers.

Osewoudt stond op en liep de knecht achterna de gang in. Aan het eind van de gang ging hij een hardstenen trap af, zo nu en dan botsten de vuilnisemmers met een echoënd geluid tegen de stenen treden.

Beneden aan de trap zette de huisknecht de vuilnisemmers neer. Zij stonden in een klein portaal, dat enig zwak licht ontving uit een vierkant van dik glas in het plafond.

De knecht haalde een sleutel uit zijn broekzak en zei: — Sneu, hè. Hij keek Osewoudt een ogenblik aan, opende daarna een deur. Achter de deur was het donker. De knecht stak zijn hand naar binnen om de deurpost heen en er begon een zwakstrooamlampje te branden dat aan een dunne draad was opgehangen.

Samen gingen zij door de deur. Zij kwamen in een smalle lichtgrijs geverfde kelderruimte. Aan de muur waren brede tafels van donkerblauwe hardsteen aangebracht en op die tafels stonden achter elkaar drie doodskisten, een grote en twee kleine.

De knecht deed nog een stap naar voren. Op de deksels van de kisten lagen kleine visitekaartjes waarop namen geschreven waren met vulpeninkt. De knecht pakte het kaartje dat op een van de twee kleine kistjes lag. Osewoudt stak zijn hoofd naar voren om mee te kunnen lezen. Hij las: *Baby Sondaar, 4 april 1945*. Toen nam de knecht het deksel van het kistje af. Het kind lag onder een dun dekentje. Het had een hemdje aan met halflange mouwtjes. De handjes lagen over elkaar. De nageltjes aan de vingers waren donkerbruin, zoals de nagel van iemand die zijn vinger gekneld heeft tussen een deur.

Het gezicht van het kind deed denken aan een jong vogeltje: de bovenlip hing ver over de onderlip heen, waardoor de mond op een onvolgroeide snavel leek. Aan de mondhoeken zat een beetje opgedroogd bloed. Denkelijk om het mondje gesloten te houden, lag er een hoog kussentje onder het hoofd, zodat het letterlijk was of het kind op zijn neus lag te kijken. De ogen waren gesloten in een uitdrukking van peilloze treurigheid, alsof het kind nog juist in de gelegenheid geweest was er verdriet van te hebben dat het niet zou leven.

Het hoofd was puntvormig en bij de oren ver ingedeukt. Een onderhuidse bloeditstorting kleurde het voorhoofd al grotendeels zwart.

Osewoudt's ogen schoten vol tranen, de omgeving werd onzichtbaar of er een dikke plaat ijsglas voor zijn hoofd werd gehouden. Op de tast vond hij het koude steen van de tafel, legde de bloemetjes neer en zonder naar de knecht om te zien, ging hij de trap op en rende de gang door. De tranen bleven uit zijn ogen stromen, zonder dat hij eigenlijk het gevoel had te huilen.

De buitenlucht stormde op hem in toen hij de straat op kwam. Het gierende geluid van een auto die gestart wordt deed hem opkijken onder het oversteken.

Twee Duitse soldaten maakten hun barricade van prikkeldraad open en een kleine D.K.W. met sputterende motor, reed er langzaam doorheen.

De auto haalde Osewoudt in en ging hem voorbij. Het was een D.K.W. van hetzelfde model als die van Ebernuss, alleen was dit exemplaar van zijn glanzende vredeslak ontdaan en overgeschilderd met doffe camouflagekleuren, in vuile oker, troebel groen en roestrood. Toen de auto ongeveer twintig meter voorbij was, minderde hij vaart. Osewoudt zag dat de bestuurder van de wagen naar hem omkeek. Maar Osewoudt bleef gewoon doorlopen. Voor hem was de auto, achter zijn rug de barrikade met de schildwachten. Het enige wat hij had kunnen doen zou zijn geweest zijwaarts een tuin van een villa invluchten. Zijn ogen werden groot van schrik, elk ogenblik verwachtte hij dat de Duitser uit zijn wagen zou stappen met getrokken revolver.

Maar de portieren van de auto bleven dicht, de motor bleef pruttelen. Osewoudt liep op zijn beurt de auto voorbij. Daarna hoorde hij achter zijn rug de motor hogere toeren maken. Osewoudt liep verder zonder om te kijken. Hij maakte het schoudertasje open, zag de dolk erin liggen, de Leica en de zakdoek. De zakdoek nam hij eruit zonder het tasje weer te sluiten. Hij veegde met de zakdoek in zijn ogen, maar in plaats dat ze droog werden, leek het eerder of de zakdoek de tranen aantrok. In lage versnelling volgde de D.K.W. hem. Osewoudt sloeg een hoek om, de auto bleef hem volgen, vermeerderde plotseling vaart, pas

seerde en stopte. Het portier zwaaide open. Een grote luchtmachtofficier stapte eruit. Hij was blootshoofds. Hij liet het portier openstaan en kwam naar Osewoudt toe met enigszins onvaste gang en toen hij vlakbij was, kon Osewoudt duidelijk ruiken dat hij had gedronken. Het was een jongen van Osewoudt's eigen leeftijd, een jaar of drieentwintig. Zijn gezicht was zeer bleek, de kleur van zijn wangen zweemde naar groen en de huid glansde vettig. De wangen waren ingevallen, de mond had geen lippen. Hij droeg een zeer dun blond snorretje dat niet uit echte snorharen bestond maar uit zoiets als vloszijde.

Osewoudt voelde dat zijn onderkaak begon te beven en de tranenvloed nog

toenam toen de officier hem de weg versperde. Bijna riep hij: Ja! Ik ben het! Neem mij maar mee! Het kan mij allemaal niets meer schelen! Toen zei de officier in zeer duidelijk gearticuleerd Duits:

— Neemt u mij niet kwalijk dat ik u aanspreek zuster! Maar als ik zulke mooie ogen als de uwe zie schreien kan ik niet doorrijden of er niets aan de hand is.

Zijn hoofd maakte hierbij een schommelende beweging.

— Vergeeft u mij dat ik u aanspreek. Ik ken u niet en bovendien haat u mij als Duitser. Maar geloof u mij, de oorlog is afgelopen, alleen het verdriet blijft. Er schiet niets anders op over dan medelijden te hebben met elkaar en elkaar te troosten. U houdt mij voor krankzinnig, maar ik ben niet krankzinnig, ik heb alleen maar verdriet net als u.

Osewoudt deed een stap opzij, hij wilde iets zeggen, maar het lukte hem niet iets anders te doen dan van woede in zijn zakdoek te bijten.

— U moet niet weglopen zuster. Geloof u mij, ik meen het goed. Maakt u mij niet wanhopiger dan ik al ben. Ik word verscheurd door spijt om alles wat mijn landgenoten hebben gedaan. Maar ik bezweer u dat ik het niet gewild heb! Ik persoonlijk heb in de hele oorlog geen schot gelost.

Osewoudt stampvoette maar hij kon geen woord uitbrengen.

— Het heeft geen zin nog langer vijanden te blijven, drong de officier aan, terwijl hij de vingers van zijn twee handen in elkaar sloeg en daarmee ritmisch zijn maag omhoogdrukte. Wij zijn allebei slachtoffers, zuster, slachtoffers! Laat u mij niet gaan zonder dat ik iets voor u gedaan heb. Zegt u mij waarmee ik u kan helpen. Ik smeeek erom.

Een rode mist rees op voor Osewoudt's ogen en hij zei:

— Voor mij komt elke hulp te laat.

De motor van de auto pruttelde in zijn achterhoofd of hijzelf ook dronken was.

De officier greep de mouw van de arm waarmee Osewoudt de zakdoek vasthield.

— Ik zou u toch tenminste ergens naartoe kunnen brengen. Zegt u mij waar u heen wil. Ik ben op weg naar Den Haag.

Osewoudt gaf geen antwoord.

— Ik ben bereid u overal naartoe te brengen.

— Als je dan met alle geweld wil, zei Osewoudt, breng mij naar Den Haag.

— U weet niet hoe dankbaar ik u ben.

De officier liep naar de auto en hield het rechter portier voor Osewoudt open. Zijn pet die op de voorbank lag, gooide hij achterin. Osewoudt ging zitten. De officier liep achter de wagen om als een taxichauffeur, stapte in, sloeg het portier dicht en demarreerde.

De Duitser, op straat zo welbespraakt, zei toen zij reden, geen woord meer. Plet leek of hij tevreden was zijn verpleegster te hebben gevangen. Zo nu en dan, vooral bij het sturen in de bochten, haalde hij diep adem. Hij zat ver voorovergebogen over het stuur, verder dan de meeste andere automobilisten gewoonlijk. Het besturen van de auto kostte hem vrij veel inspanning. Toch reed hij niet

onzeker, onvoorzichtig of te snel. Zijn kastanjebruine golvende haar was lang niet geknipt, maar hij droeg het in een stijl die veel bij Duitsers aangetroffen wordt: zonder scheiding naar achteren gekamd, met een borstel en niet met een kam. Zijn kraag was versierd met een ster tussen twee gekruiste eikentakken. Op zijn blauwgrijze uniformjasje bevond zich geen enkele decoratie. Hij had een rijbroek aan met bruine kaplaarzen. Om zijn middel zat een bruine koppelriem met een revolvertasje, waar alleen een damespistool in zou kunnen passen, zo klein was het.

De straten waren nu helemaal opgedroogd. De hemel werd egaal namiddagblauw en vertoonde geen enkele wolk meer. Osewoudt stopte de zakdoek weg en legde de schoudertas op zijn schoot, zonder hem te sluiten. Hij wipte een ogenblik op van de zitting en trok zijn rok recht. Daarna sloeg hij zijn benen over elkaar. De Duitser keek vluchtig naar hem en glimlachte verlegen. Hij begon te praten:

— Ik ben Doktor Georg Krügener. De naam komt iedereen bekend voor. Ik ben inderdaad een neef van de beroemde Zeppelinkapitein. Zelf presteer ik niets, goddank. Mijn titel heb ik zo goed als cadeau gekregen, omdat het oorlog was. Ik ben bij de vliegers, maar dat is vanwege mijn oom. Ik weet niet hoe een vliegmachine er van binnen uit ziet. Mijn hart is te zwak. In normale tijd zou ik overal voor afgekeurd zijn. Nu moet ik op kantoor zitten in een uniform.

Waarom zegt u niets?

Ze waren in de buurt van Schiphol. De weiden waren groen. Hier en daar spitsten luisterapparaten van de luchtwaffe, hun enorme oren op de hemel waarin geen geluid te horen was. Krügener keek nu langere tijd naar Osewoudt en de wagen verloor snelheid.

— Mijn geklets interesseert u niet. U blijft verloren in droevige gedachten. Ik praat alleen maar om u af te leiden, neemt u het mij niet kwalijk.

Hij zette de wagen aan de kant en schakelde de motor uit. Onder de bank haalde hij een fles rum vandaan en trok de kurk eraf.

— Ik heb geen glas. Het zou smakeloos zijn u iets aan te bieden.

Hij lachte kinderlijk en nam zelf een slok uit de fles.

Osewoudt zei: — Ga gerust je gang. Ik drink niet.

Krügener deed de kurk weer op de fles en zei: — Nu durf ik te zeggen wat ik u aldoor al had willen zeggen. Geloof u mij, het is geen toeval dat ik u heb aangesproken. Ik heb vannacht van u gedroomd. Ik zag u zitten precies zoals u bent, in het zwart, met een zwarte sluier. Uw haar was langer dan nu, het hing ter weerszijden van uw gezicht naar beneden. U zat op een kar met twee hoge wielen, er liep een mager paard voor. Het gebeurde op een weg ergens buiten, in een verlaten omgeving. U hield uw handen voor u en u weende. U was op weg naar de guillotine. Toch speelde alles in onze tijd. Voor en achter de wagen liepen Amerikaanse soldaten in camouflagepakken, behangen met automatische wapens en handgranaten. Hun helmen waren bespannen met netten en daarin waren dorre takken gestoken. Zij leken op wandelende ooievaarsnesten. Het was een kleine optocht, die ik langzaam zag aankomen. Ik zag alles van onderaf. Ik lag naast de weg, lager dan de weg, in een droge sloot. Ik wilde opstaan om u te redden, maar kon mij niet bewegen. De hoeven van het paard deden zandkorreltjes op mijn gezicht vallen.

Kunt u zo'n droom begrijpen?

Osewoudt haalde zijn schouders op.

Krügener nam nog een slok, zijn handen beefden.

— Heeft u de lucht van vuile paardehoeven wel eens geroken? Zo sterk als ik die lucht in mijn droom rook, heb ik die lucht nog nooit geroken. O! Hoelderlin zegt: de mens is een god als hij droomt, maar een bedelaar als hij denkt.

— Dan liever altijd een bedelaar, zei Osewoudt. Wat gebeurt er met een god die uit zijn droom ontwaakt? Hij hangt aan een kruis als een vogelverschrikker of hij ligt in een droge sloot, zoals jij.

— Hiermee was mijn droom niet afgelopen, zei Krügener. Ik ben een ogenblik wakker geworden en daarna heb ik verder gedroomd. Uw hoofd was afgeslagen en rolde naar mij toe. Ik wist dat het uw hoofd was, ik kon dat namelijk niet zien, want onder het rollen had het zich geheel in uw zwarte sluier gewikkeld. Het bleef naast mijn hoofd liggen. Er kwamen nu andere Amerikaanse soldaten, lopend in een verspreide linie. Zij hadden mijn-detectors waarmee zij voorzichtig en langzaam de bodem aftastten. Zij deden

niet meer dan een stap tegelijk voorwaarts, daarna veegden zij langzaam met hun instrumenten over de grond. Ik wist wat zij zochten, maar ik zei niets. Ook mij merkten zij niet op. Toen zij over mij heen gelopen waren, maakte ik de sluier open. Het was wel degelijk uw hoofd, alleen, het was tegelijkertijd duidelijk het hoofd van een man en die man had zwart haar. De wangen waren begroeid met dikke zwarte stoppels.

Hij nam opnieuw een slok uit de fles.

Ergens in de verte, onzichtbaar, begonnen vliegtuigen te dreunen.

— Amerikanen, zei Osewoudt, laten wij doorrijden voordat zij ons beschieten.

Krügener deed de kurk op de fles, legde hem weer onder de bank, startte de motor en reed de weg op. Het gedreun werd luider. De vliegtuigen moesten enorm in aantal zijn, want zij waren nog steeds nergens te zien en toch al zo goed hoorbaar. Zo nu en dan was het of hoog in de lucht een diamant glinsterde, meer niet. Er verschenen evenwijdige witte lijnen aan de hemel of het blauw met notenbalken overtrokken werd, maar de vliegtuigen zelf zagen zij niet en er werd niet geschoten.

In de buurt van Leiden zei Osewoudt: — Nu ik toch in de buurt ben, zou ik graag een boodschap afgeven bij vrienden van mij in Voorschoten.

— Voorschoten? Ik weet niet waar Voorschoten is.

— Ik zal het je wel wijzen. Volg het spoor van de tram maar, dan kom je er vanzelf. De tram zal wel niet meer rijden, maar de rails liggen er nog wel.

Zij volgden de verroeste tramsporen.

Het was over zessen toen zij de zilverfabriek passeerden. Daar zag hij de toren van de gereformeerde kerk al die op een rechtopstaande zeppelin leek. Daarna het lage middeleeuwse torentje van de Willibrordkerk.

Zij kwamen langs het politiebureau en bereikten de halte waar de rails naar elkaar toekruipen en over elkaar gaan liggen. Hij las het bord INHALEN VERBODEN.

Er reed geen enkele auto of kar in de nauwe dorpsstraat en ook uit de tegenovergestelde richting kwam niets aanrijden.

— Hier stoppen! schreeuwde Osewoudt.

Krügener remde abrupt, te dronken om naar de kant te rijden. De auto bleef half op de tramrails stilstaan.

— Kunt u daar niet een glaasje lenen, zeurde Krügener, ik wil u zo graag iets inschenken ...

Osewoudt rukte de contactsleutel uit het dashboard, stapte uit en liep regelrecht naar de sigarenwinkel.

Het eerste waar zijn oog op viel was een kaartje SIGARETTENPAPIER UITVERKOCHT. In de uitstalkast stonden verder een paar opengeslagen dozen met bruine rolletjes papier (KAUWSTANGEN 25 cents) en er lagen een paar zogenaamd bij toeval omgevallen papieren zakken waaruit groen hooi puilde. Het rolgordijntje achter de deur was opgehaald. Hij zag dat er niemand in de winkel aanwezig was. Hij maakte zijn schoudertasje open, nam de dolk eruit en stopte deze in zijn rechter jaszak. Daarna pakte hij de kruk van de deur; de deur was niet op slot.

De bel ging niet over toen hij naar binnen stapte. De tussendeuren met glas-in-lood waren dicht. Osewoudt liep eropaf en duwde er een open.

Daar stond Ria! Zij keek op van een strijkplank en zette het strijkijzer met de punt recht omhoog. Dunne stoom walmde er af.

Haar mond viel open, het leek of haar tanden nog langer werden dan zij altijd al waren, het leek of zij uit haar mond staken als lucifers.

Osewoudt deed de tussendeur langzaam achter zich dicht, Ria onophoudelijk aanstarend. Zijn benen en armen begonnen te trillen, hij voelde het kapje op zijn hoofd heen en weer gaan. In de rand van zijn gezichtveld zag hij de rest van de kamer. Er stonden meubelen in die hij niet kende, nieuwe meubelen. Waar had zij die vandaange-haald?

Toen maakte een geluid zich los uit zijn keel, hij wist niet welk geluid.

Ria zei: — Zuster! Ik schrik! U lijkt zo op mijn eerste man!

Niets was er in het huis te horen toen haar gillen ophield.

Zij lag op de vloer naast de strijkplank. Osewoudt veegde de dolk af aan alles wat maar binnen zijn bereik kwam: strijkgoed, het tafelkleed, de lampekap, het was of hij het hele huis met Ria's bloed wilde besmeuren. Toen stond hij een ogenblik hijgend stil en stak de dolk weer in zijn mantelzak. Hij ging terug naar de winkel, maakte een spleet in de gordijntjes achter de uitstalkast en keek naar buiten.

De auto van Krügener begon de opmerkzaamheid van het dorp tot zich te trekken. Twee jongens, geleund tegen de dwarsstangen van fietsen met houten banden, stonden ernaar te kijken. Zo nu en dan riepen zij iets naar de man die in de auto zat en lachten. Een groepje van drie, arm in arm slenterende meisjes, kwam naderbij op klepperende houten zolen en hield recht voor de auto stil. Zij giegelden tegen de jongens.

Osewoudt deed een stap achteruit en sloot de gordijntjes.

— Turlings! Turlings! schreeuwde hij. Maar hij had al wel geraden dat de zoon van de drogist er niet was.

Het werd donkerder in de winkel doordat een groep mensen zich voor het raam posteerde en ging zitten in de vensterbank. Hij zag hun haar uitsteken boven de bovenrand van de gordijntjes.

Hij haalde diep adem, liep naar de deur en pakte de kruk beet. Vlak erboven was een émaille bordje op de deurpost geschroefd met de tekst HEBT U NIETS VERGETEN?

Met een ruk opende hij de deur, sloot hem haastig achter zich en holde naar de auto. De belangstelling van het dorp begon meer en meer de omvang van een samensholing aan te nemen. Luid gepraat, geschreeuw zelfs vlagde op. Hij verstond niet wat er gezegd werd. Osewoudt trok het rechterportier open. Op dit ogenblik smiet Krügener de lege rumfles uit het raampje van het andere portier. Krügener lag schuin achterover, draaide zijn hoofd naar Osewoudt en zei:

— Ik dacht dat je daar zou blijven, bij je minnaar.

Osewoudt boog zich naar binnen in de auto, greep

Krügener bij zijn arm en trok eraan tot de plaats achter het stuur vrijkwam. Daarna sloeg hij het portier weer dicht, liep naar de andere kant van de auto en ging zelf achter het stuur zitten. Hij stak de sleutel in het dashboard en startte. De motor gaf een hol, schrapend geluid als een lege koffiemolen, maar sloeg niet aan.

Een jongen schreeuwde: — Die gaat zich nog fijn even door een mof laten opzitten voor het te laat is!

Opnieuw probeerde Osewoudt de wagen te starten.

— Zie je dat! Die meid zit vol bloed! riep de jongen.

Krügener kreeg een lachbui en probeerde een arm om

Osewoudt's schouder te slaan. Osewoudt schudde de arm af en drukte nogmaals op de starter. Ditmaal weigerde de motor niet. Osewoudt schakelde in. Schokkend en knarsend brak hij zich baan door de omstanders. De straat verbreedde zich. De deur van drogisterij „De Gaper” ging open, maar de vrouw die naar buiten kwam, kende hij niet.

Hij keek naar zijn mouwen en naar zijn mantel. Op de donkere stof was niet te zien dat het bloed was. Zijn linkerhand kleefde. Hij liet het stuur los en veegde het bloed af aan de rand van de zitting.

De palen van de tramleiding flitsten voorbij. Loodrecht op de richting waarin de auto reed, scheen de zon er doorheen. De huizen langs de weg

waarin de auto reed, scheen de zon er doornich. De huizen langs de weg werden schaarser. Er kwamen grote glazen broeikassen voor in de plaats.

Een woedend gieren weerklonk en niet veraf verhief een reusachtige raket zich in de lucht, boog af in de richting van Engeland en verkleinde tot een gloeiende vonk.

— Heb niets meer te drinken, klaagde Krügener, en ik heb je nog wel gevraagd een glas mee te brengen.

Osewoudt duwde het gaspedaal zo diep mogelijk in, maar de kleine auto haalde niet meer dan 40.

— Het glas is zeker gebroken, zei Krügener, je hebt je bezeerd, je zit vol bloed. Je moet niet denken dat ik het niet zie, mijn arme Heveling.

Hij legde een glibberige hand op Osewoudt's wang.

Osewoudt's rechterhand verliet nu het stuur, balde zich in de vlucht tot een vuist en kwam terecht onder Krügener's onderkaak, op het zachte gedeelte van zijn keel.

Krügener gaf daarna geen geluid meer. Zo nu en dan keek Osewoudt naar hem met samengeknepen mond. Krügener hield zijn ogen gesloten, maar hij was niet bewusteloos.

Hij moest in leven blijven. Wanneer zouden zij aangehouden worden door een controlepost? In elk geval bij de tunnel in Rotterdam. Dan zou hij Krügener nog kunnen gebruiken.

De auto reed door Voorburg, maar er gebeurde niets. Er gebeurde evenmin iets bijzonders in Delft. Toen hij aan de rand van Rotterdam kwam, begon het donker te worden. Hij ontstak de koplampen die, grotendeels met zwart leer afgeschermd, zo goed als geen licht gaven.

Het was ver na achten en in de stad liep niemand op straat.

Zonder opwindning of angst naderde hij de tunnel, maar de schildwachten kwamen niet eens uit hun huisjes. Zonder te moeten stoppen, liet hij zich de tunnel binnenglijden waar geen licht in brandde.

Toen hij weer buiten Rotterdam was werd de weg slechter, kapotgereden door tanks en zware voertuigen, zo slecht dat hij nog langzamer rijden moest.

Toen zij Dordrecht naderden was het donker. In de verte zag hij een kerk. Osewoudt reed naar de kant van de weg en stopte, een paar honderd meter bij de kerk vandaan.

Krügener kwam nu weer in beweging. Hij trok zijn benen in en ging rechtop zitten. Hij slaakte een kreet, sloeg allebei zijn armen om Osewoudt heen en probeerde hem te zoenen op zijn mond. Met zijn handen woelde hij

.....
onder de sluier in Osewoud's hals.

— O mijn lieveling, lispelde hij, het was niet omdat ik geen meisjes kon krijgen. Maar nooit heb ik mij tot een vrouw zo aangetrokken gevoeld als tot jou!

Hij had zich bijna helemaal opgericht. Hij stond op zijn ene been en het andere lag op de zitting. Zo wist hij Osewoudt neer te houden in de lage ruimte.

— Jij bent mijn engel, stamelde Krügener, jij bent mijn reddende engel! Jij bent de eerste vrouw die ik kus! Ik die dacht dat vrouwen niets voor mij betekenden! Hoe heb ik mij zo kunnen vergissen! Geef mij je mond, lieveling!

Nu wist Osewoudt zijn rechterarm vrij te maken. Hij stak zijn hand in de zak van zijn mantel en vond de dolk. Met zijn voorhoofd stootte hij als een bok, maar hij kon niet verhinderen dat hij Krügener's lippen op zijn ogen voelde.

— Ik heb pijn! jammerde Krügener opeens en richtte zich op, een stekende pijn in mijn rug!

Zijn omhelzing verslapte.

— O! Mijn rug! Mijn rug! herhaalde hij. Hij richtte zich zo ver op dat zijn achterhoofd tegen het dak van de wagen bonsde. Zijn ogen begonnen uit te puilen. Zijn been zakte van de zitting af, zijn knieën bogen door. Hij stak een arm naar achteren, maar het leek of de arm verlamd was. De plek op zijn rug die hem pijn deed, kon hij er maar niet mee bereiken. Osewoudt duwde hem in de ruimte naast het stuur, waar hij opgevouwen bleef liggen. De dolk stond recht in zijn rug.

Terwijl Osewoudt onderweg was naar de kerk, ontbrandde aan de horizon een artillerieduel. Witte vlammen verlichtten de hemel waarin lage wolken hingen.

De kerk was dicht. Osewoudt liep om de kerk heen. Onder het gebulder van de kanonnen belde Osewoudt aan de pastorie.

Het was de pastoor zelf die opendeed.

— Helpt u mij, smeekte Osewoudt. Daar, in die auto die daar staat, ligt een Duitser te sterven. Helpt u mij, hij heeft geprobeerd mij te verkrachten!

Het was een morgen zonder een wolk aan de lucht. Een troep kippen waagde zich op de weg en vluchtte ratelend in de struiken toen de oude auto naderde.

— Zou het nog lang duren tot de boomgaarden gaan bloeien? vroeg Osewoudt.

— Niet zo lang meer, denk ik. Gelukkig is deze winter niet streng geweest.

Dokter Sikkens was een man van ruim veertig jaar. Hij droeg een bril met randloze glazen en zijn ingevallen wangen waren haastig, maar grondig geschoren. Hij zat achter het stuur in een korte duffelse jekker, zoals de meeste dokters hebben om vlug hun wagen in- en uit te kunnen stappen. Hij chauffeerde met handschoenen aan en verspreidde een geruststellend luchtje van desinfecterende zeep. — Ik heb het ongelooflijk druk, vannacht nog twee keer uit mijn bed gebeld, zei hij. Al die jaren geen vakantie gehad, de winters waren nog het ergste. Oorlog en dan bovendien zulke strenge winters! Maar aan de andere kant, neem nou de winter van '42. Als die niet zo streng geweest was, misschien had de Duitse nederlaag dan wel nog langer op zich laten wachten.

— Zo is het, zei Osewoudt met geestdrift, maar als het afgelopen winter nu eens flink gevoren had, misschien hadden de geallieerden dan wel over de rivieren kunnen komen, over het ijs. Dan waren wij in het Noorden nu ook al bevrijd geweest!

— U heeft zeker ook wel uw plezier opgekund, zuster!

Osewoudt lachte, zette een pruimemondje, maar zei niets.

— Het beroep van verpleegster is eigenlijk nog zwaarder dan dat van arts, zei dokter Sikkens. Ik begrijp dikwijls niet waar vrouwen zoals u de energie vandaan halen. Ik verbaas mij daar nog altijd over. Ik ken hier (hij wees links van de weg naar de kerktoren van Oosterhout) ik ken hier een wijkverpleegster die is letterlijk in elkaar gezakt! Op straat. Vorig jaar was dat, een week voor de Canadezen kwamen. Verdomme ...

Hij drukte op het rempedaal.

Er stond een groot, ruwgetimmerd houten bord aan de kant van de weg. Het was zwartgeschilderd en met witte letters stond erop geschreven STOP.

Vijf vreemde soldaten hielden er de wacht bij. Hun helmen waren bespannen met netten waarin dorre boomtakken gestoken waren. Zij hadden slobberige camouflagepakken aan, hier en daar ingesnoerd met riemen waaraan allerlei ijzeren uitrustingsstukken hingen. Elk hield een automatisch geweer onder zijn elleboog.

Een van hen plaatste zich op de weg, herkende klaarblijkelijk de doktersauto en maakte met zijn duim een gebaar van doorrijden. Twee anderen zagen Osewoudt zitten, begonnen te lachen, staken hun vingers in hun mond en floten. De auto meerderde snelheid.

Hey! Hey! Hey! werd er geroepen toen zij de post passeerden.

— U heeft sjans bij onze bevrijders, zei dokter Sikkens, terwijl hij meer gas gaf. Maar wat mankeert u? Toch geen last van wagenziekte?

Osewoudt zat met wijdopen ogen voor zich uit te staren, tamelijk wijdbeens, hij hield in elke hand een knie vast.

— U ziet helemaal groen, zei de dokter, wil ik even stoppen?

— Nee, rijd u maar door. Ik mankeer niets.

— Het zal het gebrek aan slaap wezen. Had u toch gedaan wat ik u zei, was u vandaag toch nog bij ons gebleven. De hele nacht in een bootje op het Hollands Diep en dan te denken aan alles wat u daarvoor al had meegemaakt. Dat kan niet goed aflopen. Waarom heeft u zo'n haast om naar Breda te gaan?

— Ik moet een belangrijke boodschap afgeven.

Osewoudt leunde nu weer achterover, alsof hij op zijn gemak zat en zei:

— U hoeft niet voorzichtiger te rijden, ik ben niet misselijk. Rijd u maar gewoon door, dokter.

— Ik weet het niet.

De dokter hield zijn hoofd schuin naar Osewoudt gericht, alleen zijn ogen draaiden voortdurend naar de weg.

— Ziet u niets bijzonders aan mij?

— Wat ik u gezegd heb, zuster. Ik moet u aanraden nu zo gauw mogelijk rust te nemen. Kunt u niet bij ons komen logeren, zodra u die boodschap afgegeven hebt?

— Dat bedoel ik niet, dokter. Ziet u werkelijk niet wat ik bedoel? Ik zal het u maar ronduit zeggen. Ik ben geen verpleegster, ik ben geen meisje. Ik ben een man.

— Ach. Tja. Hm. Zo, zo.

De dokter draaide zijn hoofd recht en bepaalde zijn aandacht weer volledig bij het chaufferen.

— Gelooft u mij niet?

— Natuurlijk zuster. Ik geloof u! Natuurlijk. Ik begrijp volkomen wat u bedoelt. Een dorpdokter is alles tegelijk, ook psychiater. Maar kijkt u eens. U bent, als u het mij vraagt, aan het eind van uw krachten. U moet zo gauw mogelijk rust nemen, anders gaat u er onderdoor. Juist iemand met een ondernemend karakter, iemand die alles aandurft zoals u! Juist zo iemand kan soms plotseling ineensstorten. De enorme energie, de moed waar u over beschikt, stelt misschien wel teveel eisen aan uw fysiek! Ik kan er een eed op doen dat u altijd al een buitengewoon energieke en daadkrachtige persoonlijkheid bent geweest. Het is best mogelijk dat u, psychisch gesproken, iets mannelijks heeft. Het lijkt mij toe dat u, toen u nog een klein meisje was, het liefst met jongens speelde. Ruwe spelletjes en zo. Vechten. U heeft misschien wel eens gedacht: was ik maar een jongen. Juist dat soort onmogelijke wensen neemt in een tijd als deze, in een oorlog, als de hele wereld op z'n kop staat, niet zelden vaste vorm aan in mensen die normaal gesproken toch volledig volwassen zijn. Maar dat gaat over als men weer tot rust komt.

— Daar heb ik het niet over. Het enige wat er aan mij mankeert is, dat ik geen baard heb.

— Wat zegt u? Ja, dat kan ik natuurlijk zo op stel en sprong niet bekijken. Ik zou zeggen, stelt u zich zo gauw mogelijk onder behandeling van een specialist.

Een lange kolonne van gepantserde vrachtauto's die kanonnen achter zich aan sleepten, naderde. Een gehelmde motorrijder die aan de wagens voorafging, wees naar de zijkant van de weg. De dokter stuurde de wagen in de berm en stopte. Met hoog geraas van hun zware motoren, gleden de trailers een voor een voorbij, olijfgroengeverfd, hier en daar gedeukt, voorzien van kleurige, onbegrijpelijke tekens. Uit de daken van sommige wagens stak een gehelmd hoofd. In de lucht zwiepten lange dunne antennes heen en weer. Dit waren de geallieerden! Voor het eerst zag Osewoudt hen duidelijk, maar hij verborg zijn gezicht in zijn handen, hij zat zo diep mogelijk weggedoken, bang dat de soldaten hem in de gaten zouden krijgen.

— Dokter, zei hij, toen zij weer op gang kwamen, u begrijpt mij helemaal verkeerd. Ik loop pas sinds eergisteren in dit verpleegsterspak. Ik ga naar Breda om mij aan te melden als vrijwilliger in militaire dienst.

De dokter gaf geen antwoord. Lette hij op de drukke kruising aan de rand van Breda die zij nu naderden?

— Dokter, zei Osewoudt, toen zij door de stad reden, ik heb een vriendin gehad in Amsterdam. Zij heeft een kind van mij gekregen. Gelooft u mij nu?

— Vindt u goed, zei dokter Sikkens, vindt u goed dat ik hier om u blijf

— Maar u goed, zei dokter Simons, maar u goed dat ik niet op u wacht? Dan kunt u meteen weer met mij terugrijden. Ik zal kijken wat ik voor u kan doen, ik houd geen spreekuur in mijn auto. Maar u mag zo lang bij ons blijven als u wil. Ik raad het u dringend aan! Mijn vrouw en ik doen niets liever! Wij hebben de grootste bewondering voor iemand als u.

— Maar dokter! Zijn stem was smekend, bijna gesmoord. Ik heb een herenpolshorloge! Hij liet het zien.

— Dat hebben verpleegsters meestal, omdat de wijzerplaat groter is. Dokter lachte. Zegt u maar waar u naartoe moet. Ik blijf op u wachten en dan rijden wij samen terug!

— Ik moet er hier uit, zei Osewoudt en hij opende het portier, hoewel de auto nog reed.

— Waar dan?

— Hier, hier! schreeuwde hij en stak zijn been al naar buiten. Nog voor de auto tot stilstand was gekomen rende Osewoudt de straat over, zigzaggend tussen twee fietsen door. Hij sloeg de eerste de beste zijstraat in, zijn sluier wapperde achter hem aan, hij liep zo hard dat hij het kapje moest vasthouden. Hij voelde dat het scheef op zijn hoofd zat, de strik onder zijn kin was losgegaan, hij matigde toen zijn draf en legde de banden van het kapje in een nieuwe knoop.

De omgeving werd ruimer. Hij stak een breed plein over waaraan lage villa's lagen, liep daarna opnieuw in een straat zonder tuinen. Aan het eind van deze straat zag hij een drukte. Hij ging er onbevreesd naartoe.

De straat kwam uit op een hoofdweg. Er was veel publiek op de been dat aan weerszijden van het asfalt stond opgesteld. De mensen hielden oranje en rood-wit-blauwe vlaggetjes in de hand. Jongetjes hadden petjes op van oranje papier en meisjes droegen oranje strikken in het haar. Aan alle vlaggestokken van alle huizen hingen vlaggen.

— Mevrouw, wat is hier te doen?

— Weet u dat niet zuster? Over een paar minuten komt de koningin voorbij.

— O, wat is dat heerlijk! Ik kom pas uit het bezette gebied, moet u weten. Ik ben gevlucht. Ik heb een gevoel of ik droom! Ik weet werkelijk niet wat ik zie! Al die vrolijke mensen, al die kleuren. In geen vijf jaar heb ik Nederlandse vlaggen gezien! Dit is mijn vaderland. Dit is mijn eigen vaderland! Ik heb een gevoel of ik jaren van huis ben geweest en nu weer bij mijn eigen mensen teruggekeerd ben.

Hij beefde over zijn hele lichaam. Hij pakte de vrouw bij haar arm of hij

zich vastklemde aan een boomtak.

— Zou het nog lang duren? Ik wil de Koningin zo graag zien, maar ik moet een boodschap afgeven die erg veel haast heeft.

— Misschien komt zij over tien minuten, vijf minuten, wie weet...

— Ik moet naar het hoofdkwartier van de Nederlandse Strijdkrachten. Is dat ver hier vandaan?

— O maar zuster! Daar staat u bij wijze van spreken vlak voor! Ziet u niet die kazerne aan de overkant? Dat is de Graaf Adolf-kazerne, daar is het hoofdkwartier. Als u daar die boodschap brengen moet, dan bent u nog beter af dan wij. De koningin houdt er stil om de erewacht te inspecteren. Als u vlug bent kunt u er met uw neus bovenop staan! Kom kinderen, gaan jullie eens een beetje opzij! Laat de zuster er even door!

— Mag ik u heel hartelijk danken?

Osewoudt groette en stak de rijweg schuin over. Gehelmde militairen begonnen nu een afzetting te vormen, maar lieten hem passeren. Zelfs de schildwacht die aan het hek van de kazerne stond, hield hem niet tegen. Met grote stappen, wapperende rokken, beklom hij de stoep van de hoofdingang en ging naar binnen. Er stonden hier

drie militairen met witte gevlochten koorden over de borst en een sergeant met een groot aantal nieuwe ridderorden op zijn jas.

— Sergeant...

— Wat wou u, zuster?

— Ik moet zo gauw mogelijk de commandant spreken. Ik heb een gewichtige boodschap voor hem. De naam is Osewoudt. Zegt u maar dat Osewoudt er is.

— Ik zal even kijken zuster. De sergeant draaide zich om en ging dieper het gebouw in.

Osewoudt lachte tegen de soldaten.

— Lekker weertje, hè zuster?

Zij begonnen alledrie notitie van hem te nemen, ze deden een paar stappen naar hem toe. Degene die het dichtstbij stond, zei:

— Lekker weertje om te zwemmen.

Hij bekeek Osewoudt van hoofd tot voeten, of hij zich afvroeg hoe de verpleegster er in een zwempak zou uitzien. Hij grijnsde met halfdichtgeknepen ogen, hij was de langste van allemaal en hing al half over

Osewoudt neen.

— Lekker weertje om in de zon te liggen bakken, op het gras in het natuurbad.

— Toch nog wel een beetje vroeg voor de tijd van het jaar, zei Osewoudt. Hij draaide een kwartslag en keek over het voorplein van de kazerne naar de weg. Zag hij het goed? Jawel het was de auto van de dokter. De dokter moest hem ongemerkt achternagereden zijn. Zeer langzaam rijdend, hing hij half uit het portier en speurde zorgvuldig de omgeving van de kazerne af. Maar geen enkele keer kreeg Osewoudt de indruk dat dokter Sikkens hem zag. Het was ook in het portaal zo donker in vergelijking met het kazerneplein.

De afzetting van de weg werd strenger. Een echte marechaussee, in blauw gala-uniform, te paard met degen en bontmuts, plaatste zich naast de auto, bukte zich en wees

de dokter dat hij moest doorrijden. Even later was de auto verdwenen.

Toen klonken voetstappen in de gang. Het was de sergeant die een officier meebracht. Zij liepen haastig, de sergeant gaf onbegrijpelijke tekens aan de militairen, de luitenant sleepte met zijn ene been, hij was mank. Daarom wierp hij het gezonde been naar voren met een opvallend luide plof en verder dan mensen doen die allebei hun benen normaal kunnen gebruiken. In zijn rechterhand hield hij een kaart uit een kaartsysteem voor zich uit. Met uitpuilende ogen, bleek als gips, keek hij beurtelings naar de kaart en naar Osewoudt. Hij was nu vlakbij.

— Osewoudt! Osewoudt! riep hij. Is dat Osewoudt? Is dat Osewoudt?

Er was een foto op de systeemkaart geplakt.

— Ja, ik ben Osewoudt. Heeft u van mij gehoord?

— Grijp hem! Arresteer hem! Fouilleer hem! Die man is hoogst gevaarlijk! Jullie godverdommese stomme lummels! Het is geen verpleegster! Het is een spion!

Twee van de soldaten hadden zijn armen al beetgepakt en op zijn rug gedraaid. De derde, die een minuut geleden nog met hem had willen gaan zwemmen in het natuurbad, deed nu met één hand een paar grepen in zijn kleren, schichtig, of hij bang was dat Osewoudt dynamiet op zijn lichaam droeg. Tenslotte rukte hij hem de sluier van het hoofd.

Neen, lopen kon dit niet meer worden genoemd. Zij droegen hem aan zijn ellebogen de gang in, als een modepop. Zij brachten hem in een groot lokaal, waar op lange banken, de erewacht stijf op rijen gereed zat, de geweren tussen de knieën. Tussen deze rijen werd hij door gedragen, hij zei geen woord. De derde soldaat liep voorop en deed een deur open. De andere twee lieten hem

los, maar het leek eerder of zij hem wegsmeten. De deur ging achter hem dicht met een slag en werd zwaar vergrendeld.

De muur die dit kamertje van het grote lokaal scheidde was zeer dun. Er ontstond een geweldig rumoer na het sluiten van de deur. — Stilte! riep de luitenant en het werd stil.

Osewoudt stond met kloppend hart achter de deur. Hij schudde zijn half ontwrichte schouders, hij streek zich over het ontblote hoofd. Toen bemerkte hij dat hij klappertandde en dat zijn knieën trilden of hij in looppas een toren beklommen had — in de bovenste verdieping waarvan alle ramen met planken waren dichtgespijkerd.

Toch was het niet donker in het kamertje. Er was een raam, smal en hoog als alle ramen van de kazerne. Het was aan de buitenkant bedekt door netvormig gespannen prikkeldraad.

Hij luisterde aan de deur, volkomen stil was het niet, maar wat er gezegd werd, kon hij niet verstaan. Hij liet zijn ogen door het kamertje dwalen. Er stond een brits, een tafeltje met verroeste stalen buispoten, een verroeste stalen rechte stoel en een houten wastafel met een émaille wasbak erop.

Het rumoer buiten begon weer tot hem door te dringen. Hij liep naar het raam, dat hij gemakkelijk kon openschuiven. Het prikkeldraad ervoor was zo dicht gespannen, dat zelfs een kind er zijn arm niet doorheen zou kunnen steken, zonder zijn huid open te halen. Maar kijken kon gemakkelijk.

Het raam zag uit over het kazerneplein. Men was hier ongeveer een halve verdieping boven de begane grond. De vrouw had gelijkgekregen, hij had een prachtplaats om de koningin te zien! Het klapperen van zijn tanden bedwingend, haalde hij de stoel, zette deze voor het raam neer en ging zitten uitkijken, zijn handen op de vensterbank, zijn kin rustend op zijn handen.

Alle verkeer op de weg was nu stilgelegd, het asfalt was helemaal vrij, omheind met infanteristen die langs de toeschouwers in rijen stonden, om en om met het gezicht naar het asfalt en naar het publiek.

Zwaar gestamp klonk op uit het wachtlokaal naast het kamertje. Even later werd er op trommels geslagen en de erewacht kwam in rijen van vier naar buiten, de bajonet op het geweer en het geweer op de schouder. De soldaten marcheerden tot aan het hek. Daar splitste de kolonne zich in tweeën, iedere helft maakte een lusvormige beweging. Er werd halt geboden en zij stonden in twee halve cirkels tegenover elkaar, het geweer aan de voet.

Het was een ogenblik stil, toen begon in de verte een gejuich aan te wellen. Zes eenzame motorrijders kwamen langzaam over het asfalt voorbij. Het gejuich nam toe in sterkte. Gewarrel van handen en vlaggetjes plantte

zich voort in een golf boven de hoofden van de wachtenden. Een open auto reed voor en stopte.

Een marechaussée opende het portier en de koningin stapte uit. Zij droeg een grijs pak, met een vrij lange rok die naar beneden toe uitstond. Aan haar voeten had zij hoge bruine schoenen. De officieren salueerden, het gejuich werd oorverdovend, Osewoudt sprong op van zijn stoel.

De oude dame liep langzaam het plein van de kazerne op. In haar linkerhand hield zij een kleine met papier omwikkelde bos bloemen, haar hoogstwaarschijnlijk onderweg aangeboden, misschien wel door een kind. De andere hand hield zij ter hoogte van haar hoofd, de palm ervan naar het gezicht gekeerd. Zij maakte lichte, stijve buigingen naar links en naar rechts, met de opgestoken hand wuivend op een manier of er een fluïdum van haar uitging, dat zij door de handbeweging sneller naar haar onderdanen wilde doen stromen. Zij lachte vriendelijk.

— Hoera! Hoera! schreeuwde Osewoudt.

Toevallig viel juist toen de blik van de vorstin op hem. Hij liet het prikkeldraad waar hij zijn handen in geslagen had, los en maakte een buiging. Het leek of eenmaal de beweging van de hand speciaal op hem gericht was. Waarschijnlijk had ook de Koningin een zwak voor verpleegsters! Daarna keek de oude dame weer een andere kant uit.

— Hoera! schreeuwde Osewoudt nogmaals. Maar zijn stem werd al op korte afstand overschreeuwd, want niemand draaide zich om naar het raam waar hij stond.

Achter de deur van het kamertje werd het onrustig. De deur ging langzaam open.

Osewoudt had het raam weer gesloten en zat aan de wastafel op zijn stoel. Hij verroerde zich niet.

Een soldaat stak zijn hoofd om de deur.

— Jezus, is dat ‘m nou!

De deur ging weer dicht en hij hoorde dezelfde soldaat zeggen: — Toch ziet-ie er echt uit als een meid!

De deur ging weer open, een andere soldaat stak zijn hoofd om de hoek. Zijn gezicht was besmeerd met slagroom. In de ene hand hield hij een lepel, in de andere een schoteltje aardbeien.

— Aardbeien met slagroom! riep hij, en jij krijgt lekker niks, vuile flikker!

De deur werd weer gesloten en Osewoudt hoorde zeggen: — Verdomme zeg en ik dacht nog wel wat een lekkere meid is dat Een lekker klein

zeg, en ik weet nog niet wat een kerkhof meer is dan een kerkhof meer.
blondje, verdomme zeg!

De zon was al bezig onder te gaan, toen de deur opnieuw geopend werd. Een lange kolonel stapte naar binnen, gevolgd door de hinkende luitenant en een onderofficier.

Osewoudt stond op en ging voor de kolonel staan.

— Kolonel! Dit is een onbegrijpelijk misverstand. Ik ben Osewoudt uit Voorschoten. Ik ben vannacht door de linies gekomen. Ik ...

De luitenant wilde iets zeggen maar de kolonel maakte een handgebaar dat hem het zwijgen oplegde. Daarna zei hij, over Osewoudt's hoofd heen kijkend en zonder ook

maar een ogenblik enige aandacht aan hem te besteden:

— Luitenant, ik vind het een hoogst ongewenste toestand dat die vent hier nog altijd in vrouwenkleren zit. Wat voor een indruk moet dat maken op de troep! Er moeten zo gauw mogelijk civiele mannenkleren voor hem worden gebracht.

Hij draaide zich om en ging de deur uit.

— Kolonel, u wilt toch hoop ik uzelf niet belachelijk maken, u kunt toch zeker een minuut naar mij luisteren!

De onderofficier sloeg de deur dicht en Osewoudt hoorde dat de grendels er weer op geschoven werden. Hij liep naar de deur en schreeuwde met zijn mond voor het sleutelgat:

— Kolonel! Ik kan het niet helpen dat ik in vrouwenkleren rondloop! Ik heb er nooit een geheim van gemaakt dat ik een man ben! Luister nu toch! Ik zit hier al een uur of vijf opgesloten! Het is een idiote vergissing! Ik ben geen spion! Ik ben werkelijk Osewoudt zelf! Ik loop niet voor de grap in vrouwenkleren! Laat u mij eruit! Ik zal alles vertellen!

Er gebeurde niets.

Hij liep naar het raam en keek naar buiten. Op het kazerneplein was het stil, de paar soldaten die er heen en weer slenterden, verveelden zich met een verveling zo groot, dat hij zich over de hele buurt verspreidde. Op het asfalt van de weg lagen nog snippers oranjepapier, aan de huizen hingen de vlaggen roerloos in de avondstille.

Er klonken voetstappen. De sergeant en een soldaat, uit de hoofdingang gekomen, liepen over het plein naar het hek en stapten in een jeep. De wagen startte, reed het hek door en verdween.

Een kwartier later kwam de jeep terug. De sergeant en de soldaat stapten er

weer uit. De soldaat droeg een pakket dat met kranten omwikkeld was.

Even later werd de deur ontgrendeld en geopend.

— Is het nu nog niet afgelopen? zei Osewoudt, zijn jullie eigenlijk stapelgek?

De soldaat wierp het pakket op de brits, de sergeant legde er een kakikleurig hemd, een kakikleurige onderbroek, een kakikleurig overhemd en twee kaki sokken naast.

— Die rokken uittrekken en wat daar ligt aantrekken. Verder heb ik nergens mee te maken. Begrepen?

Zij stapten achteruit en sloten de deur onmiddellijk.

Osewoudt maakte de kranten los. Er kwam een enigszins verfrommeld costuum uit: een broek en een colbertjasje met een dubbele rij knopen. Het was niet nieuw, maar ook niet versleten. Het had een paarsachtige kleur waarin grote blauwe ruiten geweven waren, de stof leek dun maar was toch stug en hard. Het verspreidde een bijna verdovende naftalinelucht.

Osewoudt stapte uit zijn rokken. Hij smeed het verpleegsterspak in een hoek en trok het kaki ondergoed aan. Het overhemd was ook militaire textiel, maar men had de schouderstukken erafgeknipt en er was geen das bij.

De broek paste hem precies en bleef hangen zonder riem die er trouwens niet bij was. Toen hij het jasje rechte trok over zijn borst, hoorde hij geritsel in de binnenzak. Hij stak zijn hand erin en haalde er een vrij groot wit papier uit, waarop links in de bovenhoek een Amerikaanse vlag gedrukt was in de natuurlijke kleuren. Met blauwe letters stond erbij:

GESCHENK VAN DE VROUWENLIGA VAN DE VERENIGDE STATEN

De Jongemeisjeskrans van Knoxville (Tennessee) wenst alle bewoners van de door de Duitse barbaren onderdrukte gebieden geluk met de bevrijding door de geallieerde troepen.

LEVE DE VERENIGDE NATIES!

Het was buiten volkomen donker, toen twee enorme negers hem kwamen halen. Zij hadden glanzende witgelakte helmen op en witte gordels waaraan enorme revolvers hingen in enorme witte tassen. Osewoudt ging mee zonder dat ze wat zeiden. Met hun monden maakten zij alleen maar kauwende bewegingen.

De ene liep voor hem uit, de andere achter hem.

— Jullie zijn krankzinnig! schreeuwde Osewoudt tegen een Nederlandse

soldaat die hij in de gang zag staan.

— Steady now, mompelde de neger in zijn rug.

Zij kwamen op het plein. De twee militaire politiemannen liepen nu allebei voor hem uit, of zij hem kwijt wilden raken. Zij liepen regelrecht naar een jeep die klaar stond met in vrijloop draaiende motor. De ene ging achter het stuur zitten, de andere liet zich min of meer naast hem vallen. Hij was te groot voor de kleine auto, zijn rechterbeen bleef buiten boord hangen. Hij maakte een zwaaiend gebaar met zijn duim achter zijn rug, zonder om te kijken. Osewoudt begreep wat hij bedoelde en voelde dat zijn spieren zich spanden. Instappen? Hij boorde zijn ogen in het donker, op zoek naar een uitweg. Maar toen zag hij een tweede jeep staan. Deze stond een meter of tien achter de eerste wagen. Er zaten ook twee witgehelmden figuren in. Het windscherm was neergeslagen en op de motorkap was een klein machinegeweer gemonteerd.

Over het wiel klimmend stapte Osewoudt in achter de ruggen van de negers. De jeep begon meteen te rijden, draaide door het hek en kreeg, eenmaal op het asfalt, vrijwel onmiddellijk een grote snelheid. Osewoudt hurkte op de vloer. Hij keek naar achteren, zijn lange haar woei bijna van zijn hoofd. De tweede jeep volgde op korte afstand.

Zij kwamen buiten de stad en de tweede jeep bleef volgen. De maan scheen zo nu en dan door de wolken. Het was te donker dan dat hij zich kon oriënteren, maar hij vermoedde dat zij in de richting van de Belgische grens reden. Van tijd tot tijd werd op de tweede jeep een zoeklicht ontstoken. Dan zag Osewoudt zijn eigen schaduw op de ruggen van de negers.

Zij kwamen door donkere dorpen, zij kwamen langs gewapende posten die hen onmiddellijk doorlieten, zij kwamen langs een bord STOP DOUANE, stopten twee tellen, daarna ging een rood-en-witte slagboom omhoog. De wegen werden slecht en hobbelig, het land was vlak en verlaten. Daarna reden zij door een bos en tenslotte kwamen zij op een heide, waar veel militaire wagens, tanks en kanonnen stonden. Toen zij hier voorbij waren, stopte de jeep. De negers stapten uit, wezen Osewoudt dat hij ook moest uitstappen, zonder verder notitie van hem te nemen. Hij stapte uit en bleef naast hen staan.

De chauffeur gaf de andere neger een sigaret en ook Osewoudt gaf hij er een. Hij moest zich bukken om Osewoudt een brandende lucifer voor het gezicht te houden. Daarna gingen zij allebei met hun rug naar Osewoudt toestaan. Hier en daar liepen andere soldaten rond.

Een normaal huis of gebouw was in de verre omtrek niet te zien. Wel een hoge tent en twee barakken van plaatijzer, met kleine ruitjes waarachter zwak licht brandde. De drassige grond was met stroken geperforeerd plaatijzer

bedekt.

Osewoudt stond te huiveren in de koude nachtlucht. De jeep die hem gebracht had, reed weg. Uit de tent kwamen op een rijtje een aantal mannen in gewone pakken en jassen, hij telde er negen. Gehelmde politiemannen stelden hen op in een rij met een meter tussenruimte naast Osewoudt. Toen bleek dat een van de soldaten een platte kist voor zijn buik droeg als een presenteerblad. Als een soort operatiezuster die de instrumenten aanreikt, liep hij er een sergeant mee achterna, die achter iedere gevangene bleef stilstaan, hem de handen op de rug legde, uit de kist een kleine stalen handboei nam en deze sloot met een kort, klikkend geluid.

De zwarte lucht daverde van motorengeronk en een vliegtuig daalde in de verte. Taxiërend over de geperforeerde stukken plaatijzer, kwam het naderbij, een zoeklicht in de stompe neus betastte de grond. Het stopte, maar de motoren bleven draaien. De sergeant zei iets onverstaanbaars tegen de gevangene die aan het andere uiteinde van de rij stond. Hij liep naar het vliegtuig en toen hij er vlakbij was, sloeg uit de romp een deur van boven naar beneden open. Aan de binnenkant van de deur waren trap treden aangebracht. De gevangene ging naar boven, de anderen liepen hem achterna zonder dat er iets behoefde te worden gezegd. Osewoudt was de laatste die naar binnen klom, de schroefwind blies door zijn dunne pak, toen hij zijn best deed niet af te glijden van de smalle treden aan de binnenkant van de deur.

Kleine gloeilampjes brandden binnen in het vliegtuig. Het interieur was uit ruwe planken in elkaar getimmerd, als een kippenhok. In twee rijen zaten zij tegenover elkaar op houten banken. De gevangenen praatten tegen elkaar, het werd niet verboden. Zij schreeuwden zelfs, om het ronken van de motoren te overstemmen. Zij spraken talen die Osewoudt niet verstond. Maar toen richtte de man die naast hem zat het woord tot hem, in het Nederlands.

Het was een magere grijze man, die deed denken aan een dokter of tandarts. Hij droeg een keurige witte regenjas.

— Wie ben jij? vroeg hij ineens.

— Wat kan u dat schelen hoe ik heet?

De man boog zich vertrouwelijk over Osewoudt heen.

— Ik ben al jaren in het vak. Eerste wereldoorlog werkte ik al voor de Engelsen. Duitsers hebben me nooit te pakken gekregen.

— Waarom zit u hier dan?

— Nonsens! Zodra als we in Engeland zijn, zal ik mijn relaties even aanporren. Overmorgen ben ik op vrije voeten.

— Weet u dan waar wij naartoe gaan?

— Weet u dan waar wij naartoe gaan?

— Naar Manchester natuurlijk. Dienst L.I. 4 Even op-checken. Niets aan de hand, wat mij betreft. Geen vuiltje aan de lucht!

— Mijn arrestatie, riep Osewoudt, berust ook op een vergissing!

— Ze pakken altijd de verkeerde! Vooral de Amerikanen, die begrijpen niks van dat werk. Amateurs zijn het.

— Ik ben door de Hollanders gearresteerd. Ik was godverdomme de nacht tevoren door de linies gekomen en het eerste wat ze doen, is, mij arresteren. Vier dagen geleden ben ik uit Duitse gevangenschap ontsnapt. Ik had negen maanden in de gevangenis gezeten. Ik kom in Breda op het hoofdkwartier en ze smijten me in het cachot. Ik kan me er niet druk over maken. Ik zal het in Engeland allemaal wel uitleggen.

— Wie ken je dan in Engeland?

— Niemand.

— Welke dienst gaf jou opdrachten? S.I.S.? S.O.E.?

— Ik weet niets af van sus of so. Ik had niet veel te maken met Engeland. Ze stuurden mij alleen zo nu en dan een agent om verder te helpen.

— Wie ben je dan?

— Ik ben Osewoudt. Maar ...

— Verdomme! Ben jij Osewoudt? Ik denk de hele tijd al, wat heeft hij een bekend gezicht!

— Ik heb u nooit eerder gezien.

— Nee. Maar ik jou wel.

— Waar dan?

— Waar? Vijf maanden geleden is er al tegen je gewaarschuwd! Je portret heeft in alle illegale krantjes gestaan. Zelfs in de gewone dagbladen in Limburg en Noord-Brabant hebben ze over je geschreven. Is een hoogstgevaarlijk individu. Heeft honderden goede vaderlanders aan de vijand uitgeleverd. Dat ben jij toch? Die jongen zonder baard? Verdomme, nou weet ik het. Die stem van jou! Wie heeft er zo'n hoge stem? Iedereen in het bevrijde Zuiden praat al vier maanden nergens anders over dan over die gevaarlijke jongen met die hoge stem.

De deur sloeg dicht. Het gieren van de motoren nam toe in toonhoogte. Het vliegtuig kwam met een schok in beweging. Het schudde op en neer als een kruiwagen over bonkige keien, de gevangenen sloegen van de banken, lagen op een hoop op de grond, hun hoofden werden tegen elkaar geslingerd.

Plotseling hield het schudden op. Osewoudt keek rond, zijn ogen deden pijn, zijn maag zat in zijn keel.

Een voor een krabbelden zij naar de banken terug, over de vloer die schuin naar boven helde.

Een kale kamer, stinkend naar verslagen sigarettenrook, een groot bureau bijna in het midden, een kleiner bureau in de hoek, tralies voor het grote raam dat uitzag op een hoge, zwart geteerde muur.

Er viel een motregen zo dun, dat hij bijna niet van mist te onderscheiden was.

De hoeveelste kamer van dit soort was dit nu al niet, waar Osewoudt op een rechte stoel voor het bureau zat, met om zijn polsen nog de moeten van de handboeien die hem vijf minuten geleden afgenomen waren?

Achter het kleine bureau zat een jongeman in een muisgrijs pak. Zijn haar was gekapt in een dikke kuif waarvan alleen Engelse kappers het geheim bezitten. Hij rookte een sigaret uit een lange sigarettenpijp van barnsteen, hij had opmerkelijk lange wimpers. In de schrijfmachine die voor hem stond, draaide hij een nieuw vel papier. Zo nu en dan lachte hij tegen Osewoudt, keek dan weer voor zich, zorgvuldig een O blazend van sigarettenrook.

Achter het grote bureau zat niemand en er lag niets op, zelfs geen vloeionderlegger. Het was een oud bureau van goedkoop hout, aan de hoeken spinterend afgesleten.

Op de planken vloer lag geen kleed. In de buurt van de bureau's was het hout bekleet met inkt en fijngetrapte sigarettenas, voor de open haard zag het zwart van kolengruis, terwijl er hier en daar grote gaten in geschroeid waren door uit de haard gevallen vuur.

Buiten op de gang klonken voetstappen.

— De chef is niet vroeg vandaag, zei de jongeman in het Engels, dat is hij trouwens meestal niet.

Osewoudt kon het met moeite verstaan, maar durfde geen antwoord te geven.

Toen ging de deur open en een lange man in een bruin tweed pak stapte naar het bureau, waar hij een blauwe map op legde.

— Ik toevallig ben kolonel Smears, zei hij in het Nederlands, ik ben zeer gelukkig een kleine conversatie met u te kunnen hebben. Well Percy, how's everything this beautiful morning?

— Quite well sir, thank you.

De grote man blies in zijn handen en ging daarna langzaam zitten. Zijn hoofd was kaal op het onderste gedeelte van zijn nek na. Deze nekharen had hij laten uitgroeien tot enige decimeters lengte, die hij van achteren naar voren over zijn schedel had geplakt. Zijn gezicht was blauwachtig roze, zijn

ogen waarin de opmerkelijkste kleur het vergeelde wit was, puilden uit, het vel van zijn dikke neus was rood en strak gespannen als het rubber van een ballon. Maar het merkwaardigste aan hem was, onder deze neus, zijn snor. Een snor die de vorm had van een zandloper en de kleur van koper dat enige eeuwen lang elke week met Brusselse aarde is gepoetst.

Hij legde zijn ellebogen op het bureau en liet zijn bovenlichaam enige malen heen en weer schommelen van links naar rechts en van rechts naar links.

— Well, well, een mooie dag voor de tijd van het jaar. Maar eerst een drop van whisky, juist een drop.

Hij bukte zich onder het bureau en kwam weer boven met een fles en een wastafelglas.

— Juist één drop van whisky in de morgen doet zo goed!

Hij vulde het wastafelglas tot een pinkbreedte onder de rand en slobberde het achter elkaar leeg. Nadat hij adem geschept had, blies hij de lucht met zoveel kracht door zijn snor weer uit, dat zich duidelijk een nevel van alcohol voor zijn gezicht vormde. Daarna stak hij een sigaret op zonder Osewoudt er een aan te bieden. De wijsvinger en de middelvinger van zijn rechterhand zagen donkerbruin van de nicotine, hij had de gewoonte zijn sigaret vast te houden met het vuur in het holle van zijn hand, zodat ook zijn handpalm bruin was aangeslagen.

— Wij zullen oehier niet lang houden, zei hij, oehmoet zo spoedig mogelijk terug naar oew bevrijde vaderland. Ik ben alleen toevallig geïnteresseerd in een paar kleine vraagstukken, waarover oehmij mogelijk enige opheldering kunnen gheven. Herinnert oeh zich toevallig de naam Elly Berkelbach Sprenkel?

—Ja.

— Heel goed. Hoe bent oehaar op het spoor gekhomen?

— Ik ben haar niet op het spoor gekomen. Zij heeft mij opgebeld. Zij had mijn adres in Engeland gekregen.

— In Engeland gekregen? Toen al? Ik ben een klein beetje bang dat oehier bij ons toen nog niet zo goed bekend was als nu. You got that, Percy?

— Yes, Sir.

Maar hij raakte zijn schrijfmachine niet aan.

— Thank you, my lad. Zij had dus oew adres. Hoe bent oerachter gekomen dat zij een Engelse agente was?

— Dat vertelde zij zelf. Zij had een adres nodig waar zij kon slapen. Dat heb ik haar bezorgd.

— Zeker, dat heeft oë haar bezorgd. Een uitstekend slaapadres, mogen wij wel zeggen, want zij slaapt nog altijd. Neemt oë mai niet kwalijk, maar ik vind oew humor nogal cynisch.

— Waar heeft u het over? Zij is aangegeven door een directeur van de Spoorwegen. Hij is naar de Duitse politie gegaan, nadat zij bij hem geweest was om inlichtingen. Wat kon ik daar aan doen?

— Niets natuurlijk. Oë vertelt mij feiten die ik ook uit andere bron vernomen heb. Maar oë vertelt ze een tamelijk kleine nuance anders. De zaak is namelijk dat oë toen al als agent in dienst van de Gestapo stond. Oë bent naar de heer De Vos Clootwijk toegegaan, hebt oë bekend gemaakt als Duits agent, hebt hem bedreigd en hem gedwongen de zaak aan te geven, hoewel dat eigenlijk niet eens hoefde, want het was oë allemaal al bekend. Neemt oë mij niet kwalijk, maar die geringe correctie mag ik toch zeker wel aanbrengen?

— Heeft u dan niet gelezen wat ik tegenover captain Slum verklaard heb? Ik word al drie maanden elke week telkens door een ander hierover ondervraagd. Maar het is zoals ik gezegd heb: ik heb Elly Berkelbach Sprenkel ondergebracht bij een oom van mij. Toen ik naar huis terugging, hoorde ik onderweg dat mijn moeder en mijn vrouw waren gearresteerd door de Duitsers. Ik ben dus niet naar huis gegaan, ik ben terechtgekomen bij mensen in Leiden die mij aan valse papieren hebben geholpen. Daarbij was een identiteitskaart van de Duitse politie. Toen Elly Berkelbach Sprenkel gearresteerd was, omdat die meneer De Vos Clootwijk haar had aangegeven, ben ik naar die man toegegaan in Utrecht om hem uit te schelden. Ik heb mij eerst uitgegeven voor iemand van de Gestapo, om het hele verhaal te horen te krijgen van hem. Daarbij heb ik gebruik gemaakt van de vervalste identiteitskaart van de Duitse politie, die ik in Leiden van Meinarends gekregen had. Ik was eigenlijk van plan om hem mee naar buiten te lokken en in het donker dood te schieten. Maar ik vond hem te onbelangrijk. Ik heb spijt dat ik het niet gedaan heb.

— Zijn verklaring verschilt op een paar onbelangrijke punten van oewes. Hij constateert dat oë bij hem geweest bent nog vóór Elly Berkelbach Sprenkel zich met hem in verbinding gesteld had. Hij hoorde van oë dat zij zou komen en dat de Duitse politie in de gaten zou houden hoe hij op haar bezoek zou reageren.

— Hij liegt.

— Well, dat is een krasse uitdrukking. Waarom zou een directeur van de

Spoorwegen liegen?

— Waarom zou hij het laten, als de zaken zijn zoals ik ze vertel?

— Vertellen is een ding, maar de waarheid van het vertelde aantonen is heel wat anders.

— Ik heb captain Slum ook het hele verhaal over die foto's verteld.

— Natuurlijk, natuurlijk, dat heeft oe gedaan. You got that, Percy?

— Most certainly so, Sir.

Hij tikte een en ander met een vinger op de machine.

— Thank you, my lad.

Op dit ogenblik kreeg kolonel Smears een hoestbui. De rechterhand, de toppen van alle vier vingers en de duim op het sigarettenpeukje geklemd, lag machteloos op het bureau; maar met de gestrekte linkerhand klopte hij zachtjes op zijn mond.

— U bent de hoogste instantie door wie ik verhoord kan worden, zei Osewoudt, ik ben geheel onschuldig, ik probeer u op alle vragen een zo volledig mogelijk antwoord te geven. Dat is immers mijn eigen belang.

De kolonel maakte een schrapend keelgeluid, liet zich achterover in zijn stoel zakken en veegde zijn snor af met een grote witte zakdoek, telkens nauwkeurig kijkend of er iets op de zakdoek achterbleef.

— Well, die oom van oe, waar is hij?

— Door de Duitsers gevangen genomen.

— Ook al? Tegelijk met Elly Sprenkel?

— Nee, een tijdje later.

— En waar ish hij nou?

— Hoe kan ik dat weten? Waarschijnlijk is hij dood, misschien zit hij nog ergens in Duitsland. U bent in staat hem te laten opsporen, ik niet.

— Wij kunnen niet alles. Wij zijn overladen met werk.

— Waarom laat u Dorbeck dan niet komen? Ik heb al minstens twintig maal verteld dat hij precies kan weten dat Elly Berkelbach Sprenkel zich met mij in verbinding gesteld had en niet ik met haar. Zij had een foto, in Engeland gekregen, een foto die ik voor Dorbeck ontwikkeld had en die ik een paar dagen tevoren gestuurd heb naar een adres dat ik van Dorbeck had opgekregen.

— Ik kan de veronderstelde Dorbeck niet zomaar zonder meer hier roepen.

— Waarom niet?

— Als ik oeuw verhalen goed begrijp, was Dorbeck in een van onze diensten. Als hij dat geweest is, is hij dat waarschijnlijk nog. Ik zou dus de medewerking en de toestemming van zijn onmiddellijke chef moeten hebben.

— Die kunt u dan toch vragen?

— Die kan mij niet gegeven worden. Als mijn suppositie juist is, is de chef van Dorbeck gebonden door de Secrets Act. Deze houdt in dat hij niemand enige inlichting hoeft te geven over het personeel dat hij employeert.

— Wat denkt u dan te doen?

— Well. Het is een heel klein beetje moeilijk dat te zeggen. Ik heb de indruk, maar het is niet meer dan een indruk, dat ook uw landgenoten nog het een en ander met u te bespreken hebben.

— Met mij spreken heeft geen zin. Alles wat ik gedaan heb, heb ik op instructie van Dorbeck gedaan. Dorbeck heeft mij uit de Duitse gevangenschap bevrijd. Waarom zou Dorbeck dat gedaan hebben, als ik de verrader was, waar u mij voor houdt? Toen Dorbeck mij bevrijdde, waren mijn foto en signalement al maandenlang in het bevrijde gebied en bij de geallieerde diensten in omloop.

— Ook dit hoeft niet zo'n groot raadsel te zijn als oe denkt. Het zou mogelijk kunnen wezen dat oe niet zozeer bij de Duitsers *gevangen* zat, als wel dat oe hun bescherming genoot. Het is verder denkbaar dat Dorbeck oe uit die omgeving van beschermende Duitsers vrijgemaakt heeft, om ervoor te zorgen dat oe oew gerechte straf niet zou ontgaan!

— Maar dan had hij mij onmiddellijk kunnen doodschieten.

— Kom, kom, niet zulke grote woorden!

— Hij heeft mij een vermomming bezorgd. Een verpleegstersuniform.

— Quite charming. You got that, Percy?

Toen Osewoudt naar zijn cel teruggebracht werd, gaf de bewaker hem een opengemaakt pakje. Wie het hem gestuurd had, kon hij niet uitmaken. Het bevatte een kleine Hollandse ontbijtkoek. Hij hapte er een stuk van af en zijn tanden stuitten op iets hards. Wat was het? IJzerdraad? Nee, een figuurzaagje. Hij trok het uit de koek.

Dikwijls had hij gehoord en gelezen dat gevangenen op deze manier een klein stukje gereedschap verschaft was, waarmee zij zich bevrijd hadden: dikke ijzeren staven doorgezaagd, een gat gemaakt in het dak. Hij keek de cel rond: de muren waren opgebouwd uit granietblokken zó groot, dat zelfs als ze zonder cement op elkaar gelegd hadden, een man alleen ze nog niet had

zonder cement op elkaar gelegd hadden, een man alleen ze nog niet had kunnen verwrikken. Hij keek naar het raam: van binnen en van buiten getralied en bovendien veel te hoog.

Hij vouwde het zaagje dubbel en gebruikte het om ermee in zijn oor te peuteren.

De cipier die hem zijn eten bracht, zag het zaagje, maar zei niets, dacht er niet over het hem af te nemen.

Osewoudt vroeg om pen en papier en kreeg een foliovel en een ballpoint.

Nevergold Prison, Manchester

29 juni 1945

Majesteit!

Voor de laatste keer moge ik Uw attentie vragen voor het feit dat ik al meer dan tweeëneenhalve maand zonder reden gevangen gehouden word. Deze behandeling is zonder weerga en mishandeling ware een beter woord.

Ik ben de 5e april j.l. uit Duitse gevangenschap ontsnapt met medewerking van de agent Dorbeck die in Engelse dienst was. Dorbeck heeft mij een verpleegstersuniform verschaft om mij te vermommen. In dit uniform ben ik in de nacht van 6 april van Amsterdam naar Dordrecht gegaan, alwaar ik de hulp heb ingeroepen van de pastoor van de Ignatiuskerk. Deze pastoor heeft mij een dag in huis gehouden. Op de avond van de 7e april ben ik door Hollandse illegalen van zijn huis afgehaald en naar Willemsdorp gebracht. Hier hebben andere personen, van wie ik de naam niet ken, mij met een roeiboot over het Hollands Diep geholpen, en mij afgeleverd bij een arts, dokter Sikkens te Hogezwaluwe. Ik kwam daar aan om 4 uur 's ochtends, heb te zijnen huize iets gegeten en ben met hem dezelfde ochtend in zijn auto meegereden naar Breda, alwaar ik mij gemeld heb op het hoofdkwartier in de Graaf Adolf-kazerne. Ik werd ogenblikkelijk gevangen genomen. In de mening dat het hier een algemene securitymaatregel betrof, heb ik mij nauwelijks verzet tegen deze arrestatie, 's Avonds ben ik op transport gesteld naar Engeland. Bij die gelegenheid werd ik gewaar dat mijn portret en signalement al enige maanden in de bevrijde gebieden circuleerden en dat mijn opsporing was gelast. Het kan niet anders of een en ander is de geallieerde diensten in handen gespeeld door de Gestapo, om wantrouwen tegen mij te wekken.

Dit althans was mijn aanvankelijke veronderstelling aangezien de Duitsers in het bezette gebied ook reeds in juni 1944 een foto verspreid hebben en laten opnemen in het bioscoopjournaal met mijn naam eronder en de mededeling dat ik gezocht werd wegens straatroof.

Hoe groot is mijn verbazing nu mij alhier gebleken is, dat bepaalde personen in Nederland belastende verklaringen over mij hebben afgelegd, die op niets dan leugens en verdraaiingen van de waarheid zijn gebaseerd.

Ik meen er recht op te hebben door Nederlandse instanties over deze materie te worden gehoord, ik heb mij in 1940 na de Duitse overrompeling geheel vrijwillig in dienst gesteld van de vaderlandse zaak. Vertrouwend op de competentie van een Nederlands officier, heb ik blindelings de bevelen en

aanwijzingen opgevolgd van Dorbeck, die officier in het Nederlandse leger was. Velen van mijn medewerkers en vrienden, mijn moeder, mijn oom en mijn verloofde, zijn door de Duitsers vermoord. Dit zou misschien niet gebeurd zijn indien ik, als zovele Nederlanders, aan de kant was blijven staan.

Ik ben mij ervan bewust dat ik slechts een schakel geweest ben in een groter geheel. Het is voor mij een wanhopige toestand, dat ik dit niet duidelijk kan maken aan degenen die mij verhoren. Hoe alles precies verlopen is, weet ik niet en heb ik nooit geweten. Dorbeck is degene die het weet, maar het schijnt wel dat hij onvindbaar is. De Engelse geheime dienst weigert mede te delen waar Dorbeck zich bevindt...

Een week later bracht de cipier een meneer in zijn cel die een zwarte aktentas bij zich had. De deur werd achter hem opengelaten.

— Ik kom van de Nederlandse Ambassade in Londen, naar aanleiding van de brief die u aan de koningin heeft gestuurd.

De cipier kwam terug met een beklede stoel, de heer ging zitten, de cipier ging weg en sloot de deur.

— Is de brief doorgestuurd? vroeg Osewoudt.

— Doorgestuurd? Wat denkt u eigenlijk, dat wij een dergelijke brief van iemand als u doorsturen aan de koningin? Wat dacht u? Dat als een verzetsstrijder gevangen zat bij de Duitsers, in een concentratiekamp, dat hij dan een brief met jeremiades aan Hitler sturen kon?

— Ik kan wel merken, zei Osewoudt, dat u nooit in Duitse gevangenschap geweest bent. Nee. U bent nooit in Duitse gevangenschap geweest. Ik wel, negen maanden lang. Ze hebben mijn gezicht kapot geslagen, u kunt het litteken zien, als u wil. Ik mag misschien ook opmerken, dat ik het niet in mijn hoofd zou halen de koningin te vergelijken met Hitler.

— Ik kom hier niet om standjes van u aan te nemen, maar omdat wij onderdanen van een rechtsstaat zijn. Toch kan er geen sprake van wezen uw brief door te sturen naar Hare Majesteit. Wat is dat voor een verhaal over een verloofde van u die door de Duitsers zou zijn vermoord? U bent, voor zover wij weten, de vijftiengste augustus 1939 getrouwd met Maria Roelof je Nauta. Deze vrouw is de 6e april 1945 dood aangetroffen in haar sigarenwinkel te Voorschoten. U was niet van haar gescheiden. Hoe kunt u er een verloofde opna gehouden hebben?

— Is, vroeg Osewoudt, mijn vrouw de zesde april dood aangetroffen in Voorschoten?

— Dwaalt u niet af! Ik heb het over die zogenaamde verloofde van u. Hoe durft u een dergelijk verhaal aan de koningin te sturen?

— Had ik dan moeten schrijven: het is mijn concubine?

— U had veel beter helemaal niet kunnen schrijven. U doet uw zaak volstrekt geen goed met dergelijke brutaliteiten. Ik kan u alleen dit wel aankondigen: U zult dezer dagen naar Nederland teruggebracht worden en dan zult u nog wel ondervinden wat er allemaal voor u in het vet zit. Het is een huiveringwekkende lijst van misdaden!

— Kunt u mij zeggen waaraan mijn vrouw overleden is?

De heer sloeg een blik op zijn papier.

— Nee, dat staat er niet bij.

— Mijn vrouw heeft mij aangebracht bij de Duitsers; staat dat er soms bij?

— Nee.

— Zij leefde met de zoon van een buurman, een N.S.B.-er. Staat dat er ook niet bij?

— Nee, ook dat niet. En ik heb er niets mee te maken bovendien. Ik ben hier alleen gekomen om u uit te leggen dat zulke brieven als u stuurt, onmogelijk in behandeling kunnen worden genomen. U heeft recht op toelichting bij een dergelijk besluit, maar verder heeft u nergens recht op.

Hij deed zijn papieren in zijn tas en stond op.

Osewoudt stond ook op en deed een stap in de richting van de man. Diens ogen werden rond van schrik, zijn tas gleed half onder zijn elleboog vandaan.

— Wilt u van mij afblijven, schreeuwde hij, begrijp wel wat u doet. Waar zit de alarmschei?

— Ik ben helemaal niet van plan u aan te raken! Kijk dan, ik steek mijn handen in mijn zakken. Maar u weet

net zo goed als ik, dat zonder Dorbeck niets tot klaarheid kan worden gebracht. Waar is Dorbeck? Waarom wordt Dorbeck niet opgespoord? U zoudt mij toch kunnen helpen! U zoudt er toch bij de Engelsen op aan kunnen dringen dat zij Dorbeck een verklaring laten afleggen! Ik heb niets gedaan. Ik zit maanden achter elkaar in de gevangenis. Nederland is ondertussen bevrijd, de oorlog is afgelopen en ik heb er niets van gezien. Ik wil alle mogelijke medewerking verlenen voor elk mogelijk onderzoek, maar kunt u er niet voor zorgen dat ik word vrijgelaten?

De deur ging open. Als een schim schoof de heer langs de cipier en verdween.

De sirene van de torpedojager gilde driemaal achter elkaar, hoog en snerpnd als een roofvogel. Onder de om-manteling van de schroefas die het kleine stalen hok waarin Osewoudt was opgesloten, halverwege in tweeën deelde, ontstond een trilling die zich voortplantte door al het staal van de omgeving. Daarna stilte. De blikken veldfles die aan de wand hing, schommelde niet meer heen en weer. Het elektrische licht doofde een ogenblik en gloeide aan, maar niet verder dan tot halve kracht. Het grote bonzen dat hij, hij wist niet hoelang, gehoord had, kwam niet terug. Ergens verweg in het schip rommelde een dieselmotor.

Osewoudt veegde zijn kleverige handen tegen elkaar en slikte. Daarna dronk hij een slok van het verschaalde water uit de blikken veldfles en hing hem weer op. Voetstappen. Nog meer voetstappen. Tenslotte voetstappen die zeer luid werden en daarna plotseling ophielden. Toen rammelden sleutels tegen de stalen deur.

Er kwamen twee marechaussees binnen in kaki-uniformen. — Meekomen, Osewoudt! en meteen wierpen zij hem een zwarte zak over het hoofd.

Hij volgde hen door de stalen ingewanden van het schip, een handboei om elke pols. Langs zijn neus naar beneden starend, kon hij een zwakke glimp daglicht zien. Zij liepen over stalen platen, daarna over stalen roosters. Daarna een trap op, een houten trap, waarvan de treden met koper waren omboord. De lucht die hij inademde werd koeler en frisser. Zij liepen nu over hout, daarna over hout met dwarsrichels. Een vreemd, misselijkmakend knikken in zijn knieën bewees dat dit oppervlak schuin naar beneden liep. Toen kwamen zij over stenen, tenslotte rook hij een auto.

— Voorzichtig, trapje op! zei de marechaussee links naast hem.

Hij ging het trapje op. Een portier klapte dicht. De linker polsboei werd hem afgenomen, de boei aan zijn rechterhand werd op zijn rug vastgemaakt aan zijn linkerhand. Tenslotte trokken zij hem de zak van het hoofd en gingen weg zonder iets te zeggen.

Hij zat op een houten bankje in een soort kleine vrachtauto, een cellenwagen. Er was een luchtrooster in het dak en een klein getralied raampje van matglas in de zijwand.

Hij hoorde de motor starten, hij voelde dat de auto ging rijden. Hij wist niet hoe lang het rijden duurde, maar merkte dat het steeds donkerder werd.

— Waar ben ik? vroeg hij, toen hij uit de wagen werd gelaten.

— In Drente. Kamp Achtste Exloërmond.

De zon was al uren onder. De buitenlucht rook naar rotte eieren, hier en

daar liepen soldaten die met stenguns waren bewapend. Hij zag een hoge prikkeldraadversperring die fel beschenen werd door natriumlampen. De kans nog meer te zien, kreeg hij niet. Ze dreven hem een huis binnen, een gang door en een kamer in.

Op het schrijfbureau lag een hoge stapel dossiers. Een man met zwart geplakt haar, in het midden gescheiden, een hoog voorhoofd en slappe gekerfde wangen, wees op een rechte houten stoel en zei:

— Osewoudt, ga maar gauw zitten. Ik ben inspecteur Selderhorst. We zullen je zaak maar meteen van A. tot Z. doornemen. Het is een verschrikkelijke warwinkel.

Hij wees op de stapel dossiers.

— Geen mens kan er meer uit wijs worden. Ik wil je alle kansen geven jezelf te rechtvaardigen.

— Wat wilt u dan weten?

— Eerst die kwestie met die foto's. Hoe kwam je aan die foto's?

— Op de eerste oorlogsdag in 1940 verscheen Dorbeck in mijn sigarenwinkel. Ik had een papier voor het raam dat bij mij rolfilms konden worden ontwikkeld en afgedrukt. Dorbeck gaf mij een filmpje en zei dat hij het later wel zou komen ophalen.

— Is hij het komen ophalen?

— Nee. Veel later, in 1944 heeft hij mij een briefje gestuurd dat ik ze moest opsturen naar een postbus in Den Haag. Geadresseerd E. Jagtman, postbus 234 Den Haag. Dat heb ik gedaan.

— Hoe weet je dat die foto's zijn aangekomen?

— Ik ben zelf naar Den Haag gegaan, de middag na de ochtend dat ik ze gepost had. Ik heb de wacht gehouden bij de postbussen.

— Waarom deed je dat?

— Ik wilde Dorbeck zelf spreken.

— En kwam hij?

— Nee. Er kwam een heilsoldate die de postbus opende. Ik ben haar achternagelopen, van plan haar aan te spreken. Maar op straat was ik haar plotseling kwijt. De volgende dag ben ik weer bij diezelfde postbus gaan staan, in de hoop dat er nog eens iemand komen zou. Er kwam niemand. Ook niet de daarop volgende dag. Op de avond van die dag ben ik opgebeld door Elly Berkelbach Sprengel. Ik heb haar ontmoet bij het eindpunt van de gele tram in Voorburg. Zij identificeerde zich met een van de foto's. Zij beweerde

nam in 'verloop'. Zij identificeerde zich met een van de foto's. Zij beweerde dat zij die foto in Engeland had gekregen. Dat leek mij onwaarschijnlijk, want zij was de vorige avond uit Engeland gekomen. Die foto zou dus in twee dagen heen en weer zijn gegaan. Toch was het voor mij bewezen dat Elly Berkelbach Sprenkel uit Engeland kwam, daar had ik trouwens gelijk in. Ik heb het er toen maar op gehouden dat zij die foto in Holland had gekregen, maar mij niet wilde vertellen op welke manier. Ik ben er nooit achtergekomen hoe zij in werkelijkheid aan die foto kwam. Ik heb ook nooit de gelegenheid gekregen het aan Dorbeck te vragen.

— Je begint af te dwalen. Hoeveel foto's waren het oorspronkelijk?

— Het waren er drie.

— Drie? Er gaan er acht op een rol.

— Een stuk of wat waren er mislukt.

— Weet je nog wat er op de foto's stond?

— Ja. Een sneeuwpop met een helm op zijn hoofd. Drie soldaten met gasmaskers voor, in pyjama. Een soldaat achter een luchtdoelmitrailleur.

— Had je de negatieven ook opgestuurd?

Osewoudt vragend aankijkend, zocht Selderhorst ondertussen in de stapel dossiers.

— Nee, zei Osewoudt. De negatieven had ik gehouden.

Selderhorst maakte nu een grote enveloppe open en schudde de inhoud op tafel. Het waren de foto's die Osewoudt ontwikkeld had, elke in een veelvoud van exemplaren.

— Waren het deze soms?

— Waar komen die vandaan? Hoe is dat nu mogelijk, want ik ...

— Ze komen uit Duitse dossiers! De Duitsers gebruikten ze om er mee binnen te dringen in illegale organisaties. Ze gaven ze aan provocateurs die zich ermee identificeerden.

— Dat kan ik niet helpen. De Duitsers moeten de negatieven gevonden hebben toen ze mijn moeder en mijn vrouw arresteerden.

— Zo, zo. Ben je zelf later nog in aanraking gekomen met die foto's?

— Ja. Moorlag gaf mij er een die in een enveloppe bij mij thuis bezorgd was, op de dag van de arrestatie van mijn moeder en mijn vrouw, toen ik dus met Elly Berkelbach Sprenkel in Amsterdam was.

— Welke foto was dat?

— De foto van de drie soldaten met gasmaskers. Achterop stond een telefoonnummer in Amsterdam dat ik een paar dagen later moest draaien. Ik heb die foto onmiddellijk verscheurd.

— En de foto van Elly Sprenkel?

— Die had ik haar afgenomen. Die heb ik tegelijkertijd verscheurd.

— Nog meer foto's?

— Nee.

Selderhorst schoof de foto's weer in de enveloppe, legde de enveloppe op de stapel, nam een ander dossier ter hand. Hij had een vaal grijs pak aan, zijn overhemd was smerig en zijn das zat in elkaar gekronkeld als een palingvel.

— Een paar dagen na de periode waar wij nu over spreken, is door de Duitse politie in de trein van Lunteren naar Amersfoort een meisje gearresteerd, genaamd Anne-lies van Doormaal. Zij was gekleed in het uniform van jeugdleidster van de Nationale Jeugdstorm. Deze Annelies van Doormaal bleek in het bezit te zijn van een van de foto's die jij daar noemde, namelijk de foto van een soldaat in een pyjamabroek achter een luchtdoelmitrailleur. Staat hier! In een Duits dossier! De identiteit van het meisje is pas later door de Duitsers vastgesteld, want zij heeft zo goed als onmiddellijk na haar arrestatie zelfmoord gepleegd door het innemen van vergif. Hoe kwam dat meisje aan die foto?

— Dat weet ik niet.

— Weet je dat niet Osewoudt? Maar ze moet in jouw gezelschap geweest zijn toen zij gearresteerd werd! Jullie hadden die middag samen in Lunteren een jeugdleidster van de Nationale Jeugdstorm vermoord! Het lijk van die vrouw is een maand later in het bos gevonden. Het was die zelfde middag dat Lagendaal en zijn vrouw zijn neergeschoten. Is dat waar of niet?

— Ja.

— Hoe kwam die Annelies van Doormaal in jouw gezelschap?

— Ik zei u dat op de tweede foto een telefoonnummer in Amsterdam stond. Dat nummer moest ik opbellen. Ik heb het opgebeld in een telefooncel op de Overtoom in Amsterdam. Ik kreeg Dorbeck aan de telefoon. Dorbeck zei mij dat ik dan en dan naar de stationswachtkamer in Amersfoort moest gaan en dat ik daar een meisje ontmoeten zou dat zich zou identificeren met een foto. Ik heb gedaan zoals hij zei. Dat meisje was Annelies van Doormaal, zoals u mij nu vertelt.

— Hoe kwam zij dan in het bezit van die foto? Waarom heb je hem haar niet afgenomen?

— Nu ik mij goed herinner, heeft zij mij alleen maar gezegd dat zij de foto bij zich had. Zij heeft hem niet laten kijken. Ik ben te zenuwachtig geweest er later naar te vragen.

Selderhorst zette zijn ellebogen op tafel en het hoofd diep buigend, streek hij met twee handen zijn haar naar achteren, zonder dat het naar voren gehangen had. Toen keek hij op.

— Zo Osewoudt. Maar er is een andere hypothese. Die hypothese is, dat deze Annelies van Doormaal die foto bij zich had, niet om herkenbaar te zijn voor jou, maar voor de Duitsers. De Duitsers moesten die foto op haar vinden, zodat ze zouden weten de ware persoon voor zich te hebben. Er liepen immers zoveel jeugdleiders van de Nationale Jeugdstorm rond in uniform. Het hele verhaal wordt daarmee veel eenvoudiger. Jij hebt haar die foto in handen gespeeld.

— Hoe had ik dat kunnen doen? Ik had die foto's immers allemaal weggestuurd?

— Je geeft zelf toe dat ze onmogelijk in Engeland hadden kunnen komen in zo korte tijd.

— Nee, maar Dorbeck heeft ze gekregen. Hij heeft ze laten ophalen door een heilsoldate. Dat heb ik immers zelf gezien!

— En als Dorbeck nu eens helemaal niet bestaat? Als jij het eens allemaal alleen maar in je dromen had gezien?

— Als u zulke onzinnige dingen denkt, kunnen we beter niet meer praten.

— Onzinnige dingen?

Hij legde zijn hand op de stapel dossiers.

— Honderden documenten heb ik hier die tegen jou pleiten! Als ik ze allemaal met je ging bespreken, konden we jaren bezigblijven. De verschrikkelijkste dingen staan erin, en nergens een woord over Dorbeck! Ik hoef maar een greep te doen! Een willekeurige greep!

Inderdaad rukte hij een andere map uit de stapel. Een ogenblik bladerde hij erin.

— Wel eens gehoord van Labare?

— Ja, ik ben bij hem in huis geweest.

— Labare is dood, hoe komt dat?

— Hij is doodgeschoten door de Duitsers.

— Juist. Gearresteerd door de Duitsers in zijn eigen huis, een paar uur nadat jij daar was gekomen. Waarom ben jij niet gearresteerd en hij wel?

— Ik heb mij losgewrongen toen een van de Duitsers mij naar buiten bracht. Ik had vroeger aan judo gedaan. Ik heb die Duitser tegen de grond gesmeten en ik ben in de Zoeterwoudsesingel gesprongen. Een half uur later hebben ze mij toch gepakt.

— Zo, zo. Waar kwam jij vandaan die avond, toen je bij Labare aanbelde?

— Uit het ziekenhuis Zuidwal. Ik was bevrijd door een groepje illegalen.

— Bevrijd door een groepje illegalen.

— Ja. Vier mannen met een auto. Een heette Cor, een andere werd ome Kees genoemd. Ik heb ze nooit meer teruggezien.

Selderhorst had ondertussen de telefoon opgenomen. Hij zei in de hoorn:
— Ja, sturen jullie hem maar.

— Bevrijd door illegalen, zei hij, terwijl hij de hoorn neerlegde. Ik weet niet of ik medelijden met je moet hebben of dat je zit te liegen. Wie had die illegalen daartoe opdracht gegeven? De geheimzinnige Dorbeck zeker?

— Nee, Dorbeck niet. Ik heb het hem later gevraagd, maar hij ontkende het, hij wist er niets van.

— Wie heeft het dan gedaan, denk je?

— Ik heb aan twee mogelijkheden gedacht. Ten eerste kunnen het kennissen van mijn vriendin Mirjam Zettenbaum geweest zijn, of van Meinarends, ten tweede en dat denk ik eigenlijk eerder: het zullen relaties van de dokter in het ziekenhuis Zuidwal zijn geweest.

Er werd op de deur geklopt en Selderhorst keek Osewoudt al niet meer aan. Een soldaat bracht een Duitser binnen. De Duitser droeg een uniform zonder distinctieven. Ook was er hier en daar een knoop af. Hij liep niet op laarzen, maar op versleten gymnastiekschoenen.

— Ken je deze man, Osewoudt?

Osewoudt bekeek hem, zijn handen, zijn gezicht. De Duitser keek een ogenblik spottend terug, keek daarna naar Selderhorst.

— Ik heb zoveel Duitsers gezien, zei Osewoudt, het kan zijn dat ik deze eerder gezien heb, het kan ook zijn van niet.

— Ik zal je zeggen hoe hij heet. Hij heet Gustav Malknecht. Zegt die naam je niets?

— Nee niets

— Nee, niet.

— Hij heeft verscheidene dagen achter de schrijfmachine gezeten, terwijl jij verhoord werd door Wülfing en Ebernuss.

— O ja. Ik wist het werkelijk niet meer.

— Malknecht! Hoe is de bevrijding van Osewoudt uit het ziekenhuis Zuidwal in zijn werk gegaan?

Malknecht ging in de houding staan, pink op de naad van de broek. Osewoudt zat enigszins voorover op zijn stoel, zijn rug hol van spanning, zijn mond halfopen.

— Ik was erbij dat Osewoudt voor het eerst binnengebracht werd bij Wülfing. Wülfing confronteerde Osewoudt met Roorda. Roorda herkende Osewoudt, maar Osewoudt weigerde Roorda te herkennen. Toen heeft Wülfing Osewoudt een paar tikjes gegeven. Ik heb naderhand gehoord dat Wülfing een afspraakje met Ebernuss heeft gemaakt. Het plan is uitgegaan van Ebernuss. Ebernuss is naar Osewoudt toegegaan en heeft gezegd: Wat hebben ze jou vreselijk mishandeld!... jij moet hoognodig naar het ziekenhuis! Zo gezegd, zo gedaan. Ze hebben Osewoudt dus naar het ziekenhuis Zuidwal laten brengen. Daaruit is hij dezelfde dag nog door ons zogenaamd bevrijd. War eine tolle Geschichte!

— Was jij daarbij, Malknecht?

— Nee, ik niet. Ik deed niets anders dan de verslagen van de verhoren typen, ik was niet speciaal geïnteresseerd in Osewoudt. Ik ben die historie pas later gewaar geworden, er werd over gepraat, want dergelijke grapjes deden we natuurlijk niet met alle arrestanten. Maar het was zo: Wülfing wist wel zeker dat Osewoudt Roorda ontmoet had, Ebernuss twijfelde eraan. Toen zei Ebernuss: laten we Osewoudt vrijlaten en eens kijken waar hij naartoe gaat. Er is geen risico aan verbonden, want doordat we 500 gulden voor hem hebben uitgelooft, krijgen we hem met gemak weer in handen. Misschien vangen we er nog meer. Ik herinner me wel nog heel goed dat Osewoudt deel uitmaakte van een uiterst ingewikkeld complot.

— Waarom hebben ze hem dan niet zonder meer vrijgelaten?

— Dat zou in de ogen van Osewoudt's vrienden natuurlijk verdacht wezen. Ze zouden hem onmiddellijk geïsoleerd hebben. Daarom moest er wat anders op worden verzonnen. Toen hebben ze hem dus zogenaamd laten bevrijden. Dit is gedaan door twee hollandse provocateurs die in dienst van Ebernuss stonden, Massing en Kolkgoet en dan waren er nog twee rijksduitsers in burger bij, politiemannen.

Osewoudt sprong nu op van zijn stoel.

— Waar is Roorda? Waar is Roorda? Roorda heeft Dorbeck ontmoet en mij niet! Het was waar dat ik Roorda niet herkende. Het was de volledige waarheid! Ik had hem nooit eerder gezien. Maar Roorda herkende mij. Want Roorda had Dorbeck gesproken, Dorbeck had hij gezien!

Malknecht keek zonder antwoord te geven recht voor zich uit.

— Nou, zei Selderhorst, zeg het maar waar Roorda is.

— Roorda is naderhand op de vlucht neergeschoten.

— Hij liegt.

— Geloof je niet dat Roorda dood is?

— Ja, dat Roorda dood is geloof ik. Maar het verhaal over mijn bevrijding geloof ik niet!

— Er kan geen twijfel aan bestaan, zei Malknecht. Bovendien, dit is nog niet alles. Wülfing was van mening dat Osewoudt van een en ander op de hoogte was. Waarschijnlijk heeft Ebernuss daarover iets laten doorschemeren. Ebernuss en Osewoudt waren dikke vrienden op den duur. Waarschijnlijk heeft Osewoudt dus zijn medewerking verleend. Massing en Kolkgoot hebben hem uit het ziekenhuis Zuidwal naar Leiden gebracht en hem daar op zijn eigen verzoek afgezet in een buitenwijk. Ze zijn hem natuurlijk blijven schaduwen en Osewoudt is vrijwel regelrecht naar het huis van Labare gelopen. Zo wisten wij dus waar we de vogeltjes moesten vangen. De volgende ochtend hadden we niet alleen Osewoudt terug, maar bovendien de joodse vriendin van hem, dat meisje Zettenbaum, Labare, Suyling en een minderjarige, Robert Meier, een halfjood.

Osewoudt zat nu te rillen op zijn stoel. Hij hoorde dat zijn zolen klapperende geluiden maakten op de vloer. Hij greep zijn linkerhand met zijn rechterhand, maar slaagde er niet in zijn ledematen tot rust te brengen.

— U gelooft toch niet, jammerde hij, dat ik mijn vriendin erbijgelapt heb, alleen om Ebernuss een plezier te doen?

— Nou, Malknecht?

— Daar kan ik niets over zeggen. Ik weet niet wat Ebernuss hem beloofd heeft. Er was op het laatst veel vriendschap tussen die twee. Misschien heeft Ebernuss tegen hem gezegd: als je dit even voor mij doet, dan sleep ik je er wel door. En Ebernuss heeft hem er inderdaad doorgesleept. Dat ziet u zelf. (Hij wees naar Osewoudt.) Ebernuss had in het voorjaar van 1945 genoeg van de oorlog. Hij zag er geen gat meer in. Hij heeft zich menigmaal in die zin uitgelaten. Op een dag was hij verdwenen, dat was de 5e april. Gedeserteerd. En hij had Osewoudt met zich meegenomen.

— Is dat zo, Osewoudt?

— Het is gedeeltelijk zo. Ebernuss heeft mij gevraagd hem in contact te brengen met Dorbeck.

— Dus Ebernuss was op de hoogte met het bestaan van Dorbeck?

— Hij was er achter gekomen. Dat spreekt toch vanzelf! Ik zat al maanden gevangen! Dorbeck was niet gevangen. Ebernuss moet bij zijn recherches gestoten zijn op beschrijvingen van een persoon die op mij leek. Misschien ook is Roorda later gaan twifelen. Misschien ook heeft Ebernuss begrepen dat de foto die zij verspreid hadden met mijn naam erbij, niet mijn foto was. Want toen ik gearresteerd werd, was mijn haar zwartgeverfd en de man op de foto had zwart haar, maar toen ik een tijdje in de gevangenis zat, bleek natuurlijk dat ik blond haar had.

— En waar is Ebernuss gebleven?

— Hij is dood. Ik heb hem vergiftigd. Ik heb hem zelf vergiftigd! Hij is met mij naar Amsterdam gereden, naar een adres op de Lijnbaansgracht, waar zoals hij wist, bepaalde mensen bijeenkwamen. Hij heeft toen inderdaad met mij over deserteren gepraat, maar ik geloofde hem niet. We zijn daar binnengelaten, ik kende de bewoner. Dat was Moorlag. Ebernuss is gaan zitten, er is jenever gedronken. Ik heb Dorbeck gesproken in een keukentje. Dorbeck heeft mij het vergif gegeven, in een Rizlapakje en gezegd dat ik het in de borrel van Ebernuss moest gooien. Dat heb ik gedaan. Daarna zijn Dorbeck en ik in de auto van Ebernuss naar een adres in de Bernard Kochstraat gereden. In dat huis heeft Dorbeck mij het verpleegsterskostuum gegeven en mijn eigen kleren meegenomen. Hij was bang dat ik toch in mijn eigen kleren op straat zou lopen, hij wilde mij tegen mijzelf beschermen. Hij belofde mij dat hij mij zou afhalen om mij over de linies te brengen, maar hij heeft zich niet meer vertoond. Hij is nooit meer komen opdagen. Hij heeft mij alleen een briefje gestuurd dat mijn vriendin in de Emmakliniek lag om te bevallen.

— Dat verhaal ken ik, zei Selderhorst.

— Als Marian nog leefde, zou zij alles kunnen bevestigen.

— Zij leeft nog.

— Waar is zij dan? Waarom spoort u haar niet op?

— Zij is naar Israël. Daar zit zij in een kibboets.

— In een wat?

— In een kibboets! Weet je wat dat is, een kibboets? Weet je het wel? Weet je het niet? Een kibboets, dat is een boerderij met loopgraven en

prikkeldraad eromheen en daar weer omheen zit een wilde horde van tot de tanden gewapende Arabieren. Hoe wil je dat wij haar uit haar kibboets halen om haar eventjes te verhoren?

— En Moorlag? Waar is Moorlag?

— Moorlag is begin mei dood in de Spiegelstraat gevonden, een kogel door het hart. Ik weet nog niet zo zeker Osewoudt, of jij die Ebernuss wel vergiftigd hebt!

— Wat zegt u? Is Moorlag dood? Maar dan is iedereen die Dorbeck gekend heeft, dood!

— Ja! Iedereen is dood en jij bent de enige die nog leeft.

— Wat durft u te insinueren? Op een dag zult u zich schamen mij ooit gevangen gehouden te hebben. Iemand als Dorbeck, die zoveel gedaan heeft, die de hele oorlog door overal geweest is, in Engeland en hier, die honderden mensen ontmoet heeft, die kan toch niet verdwijnen zonder een spoor achter te laten. Ik maak mij daar niet druk over. Maar het is schandelijk, dat er wordt beweerd dat ik meegewerkt heb bij mijn zogenaamde bevrijding uit het Ziekenhuis Zuidwal. Waarom heb ik mij dan verzet toen 's nachts het hele huis omsingeld was en Labare werd gearresteerd? Ik ben halfnaakt de straat op gevlucht. Ze hebben met mitrailleurs op mij geschoten. Ik ben in de Zoeterwoudsesingel gesprongen en naar de overkant gezwommen. Ik heb bij vreemde mensen aangebeld, maar het was al te laat, de Duitsers hebben mijn natte voetsporen gevolgd.

— Misschien heb je dat toch maar voor de show gedaan, hebben ze je daardoor niet geraakt met die mitrailleurs. Klaarblijkelijk hebben ze over je hoofd heen geschoten!

— Voor de show? Vraagt u dan eens aan die mensen bij wie ik aangebeld heb, in wat voor toestand ik verkeerde! Gaat u ze dat dan eens vragen!

— Met alle genoeg. In welke straat woonden die mensen? Welk huisnummer?

— Ik heb niet op de straatnamen gelet. Ik ken die buurt niet. Het was een kromme straat. Als ik er terug zou komen, zou ik het huis gemakkelijk kunnen vinden. Het was een huis met een portiek.

De volgende morgen om een uur of elf werd hij opgehaald en in een auto geduwd.

Osewoudt moest achterin zitten, naast hem zat Spuybroek. Osewoudt was niet geboeid; hij had een schoon overhemd gekregen en zelfs een das. Alleen Spuybroek was in uniform, Selderhorst zat achter het stuur, gewoon in zijn kale grijze pak. Het leek haast of zij gewoon maar wat reden voor hun plezier, al was het opmerkelijk dat voortdurend twee gehelmde en gewapende motorrijders de auto hetzij volgden, hetzij voorafgingen.

Toen zij drie uur later op de Rijndijk in Leiden reden, scheen zelfs de zon.

— Waarom zit jij zo te grinniken? vroeg Spuybroek.

Spuybroek was een jonge marechaussee, ongeveer van Osewoudt's eigen leeftijd.

Osewoudt zei: — Omdat het voor het eerst is dat ik het vaderland terugzie sinds het is bevrijd. Verrek, daar heb je ook dat gekke trammetje nog. OEGstGEEst staat erop. Hoe krijgt iemand het in zijn hoofd.

Hij keek links en rechts.

— Hier linksaf! riep hij. Niet de brug overgaan!

De motorrijders waren al halverwege de Utrechtse Brug. Selderhorst remde en claxonneerde tweemaal. Daarna draaide hij linksaf langs de Stoomwasserij Dingjan en reed de Zoeterwoudse Singel op.

— Het huis van Labare is precies in de eerste bocht naar rechts, zei Osewoudt.

Ze waren al bij de Fruinlaan, toen de motorrijders voorbijstoven.

— Daar in die hoek is het!

Selderhorst drukte opnieuw op de klaxon en daarna parkeerde hij de wagen langs het water, onder een boom. De motorrijders maakten een draai over het asfalt, stopten, een voor en een achter de auto. Zij bleven zitten op hun motoren, die zij in vrijloop lieten draaien.

Selderhorst stapte uit, daarna Spuybroek en Osewoudt.

Osewoudt stak zijn handen, tot vuisten gebald omhoog en rekte zich uit, diep inademend.

— Kijk uit, zei Selderhorst, hij heeft aan judo gedaan.

Spuybroek zei: — O ja? Ik ook.

— JIJ OOK!

Meteen stonden Osewoudt en Spuybroek tegenover elkaar. Spuybroek was meer dan een hoofd groter dan Osewoudt. Zij bukten zich, maakten schijnbewegingen, toen grepen zij eikaars handen, duwden, hun armen trilden van spanning. Zweet parelde Osewoudt op het voorhoofd, maar de spanning in zijn armen brak, Spuybroek trok hem over zijn heup, zwaaide hem door de lucht als een lasso en legde hem voorzichtig op het asfalt neer.

— Zijn jullie klaar met stoeien? vroeg Selderhorst.

Osewoudt krabbelde overeind en barstte uit in een

hoestbui. Met de mouw van zijn jasje veegde hij het zweet van zijn gezicht.

— Ik heb lang niet geoefend, zei hij, bovendien doen mijn voeten pijn. Vroeger had ik altijd schoenen naar maat.

Selderhorst bekeek het huis waar Labare in gewoond had van onder tot boven. Er was nu een soort kantoor in, achter de ramen van de erkers hingen geen gordijnen. Het was duidelijk te zien dat er op de eerste étage tekentafels stonden.

— Nou, zei Selderhorst. Toen met die Duitser was je dus beter in vorm dan nu?

— Ik heb hem in de heupzwaai genomen en over het hekje gesmeten. Hun overvalauto stond hier en ik heb daar gelopen, daar, achter de auto langs overgestoken en zo achter ... Osewoudt deed het voor. Hij stak het asfalt over van het huis in de richting van het water. Hij wees op de afhellende strook gras langs het water en op het bosje rhododendrons dat in het gras stond.

— Achter de rhododendrons ben ik het water ingegaan.

— De singel is hier nog wel op zijn breedst, zei Selderhorst. Hij staarde naar de hoge treurwilgen aan de overkant.

— Ik hoefde niet te zwemmen, daarvoor is het water te ondiep.

— Goed. Aan de overkant ben je dus weer op de wal geklommen?

— Ja en toen door het plantsoen gelopen. Ik zou niet meer precies weten hoe, want het was nacht. Er kwamen takjes uit de bomen naar beneden, afgeschoten door de kogels.

— Zo. En dan moet daar achter al die bomen dus die straat wezen waar je hebt aangebeld?

— Ja, een kromme, tamelijk nauwe straat. De naam weet ik niet, ik ken die buurt niet zo goed.

— Laten we gaan kijken. Die straat moet te vinden zijn.

Selderhorst hield het portier van de auto open, de motorrijders gaven hun motoren meer gas en schakelden in.

— Hoe moeten wij rijden? vroeg Selderhorst, die kant op of die kant?

— Allebei de bruggen zijn even ver, dat zou juist mijn geluk geweest zijn, omdat de Duitsers een heel eind moesten omrijden. Als die mensen mij niet tegengehouden hadden, was ik ontsnapt.

Zij reden nu aan de overkant, die gedeeltelijk Plantage en gedeeltelijk Plantsoen heet.

— Hier, al die bomen, daar ben je dus tussendoor gelopen?

-Ja-

— Het is een heel end, van het water tot aan de huizen. En waar is nou die straat? Ik zie nog geen straat. Hier, recht tegenover het huis van Labare is helemaal geen dwarsstraat!

Zij reden in de eerste versnelling langs de huizen, oude voorname huizen, met diepe tuinen ervoor. Nergens ruimte tussen deze huizen, nergens een dwarsstraat.

— Ik zie die straat nog altijd niet, zei Selderhorst, jij bent een heel eind gelopen op je blote voeten. Was het deze straat soms?

Hij remde.

Osewoudt keek naar buiten. De straat heette Rijnstraat. Het was een rechte straat die uitliep op een brug.

— Nee, deze straat is het niet geweest. Het was een kromme straat en ik heb niets gezien van een brug.

Selderhorst schakelde in.

— Als iemand zenuwachtig is, loopt hij harder dan hij zelf weet, zei Osewoudt.

— Is het deze straat dan? Kraayerstraat heet hij.

— Nee! Verdomme, ook deze straat is recht en daar zie ik ook een brug! Al die straten lijken op elkaar!

Zij reden terug, de hele Plantage weer langs.

— Deze straat dan?

Selderhorst remde niet eens, maar reed de straat langzaam in. Als enorme hommels dwarrelden de twee motorrijders om hen heen.

— Levendaal heet deze straat. Was het hier?

Het was een rechte straat en zo breed, dat het vroeger wel een gracht geweest zou zijn. Aan de ene zijde stonden kleine huisjes met trapgeveltjes, honderden jaren oud, aan de andere kant waren een paar fabrieken.

— Deze straat ook niet hè? zei Selderhorst en hij gaf meer gas, sloeg rechtsaf de Rijnstraat in waar zij al geweest waren en zo kwamen zij op de Hoge Woerd.

— Hier dan?

— Nee, dit is de Hoge Woerd. Hier woonde Meinarends, hier rijdt een tram doorheen. Deze straat zou ik herkend hebben aan de tramrails, zelfs in de nacht. Het was een andere straat, een kromme straat waar ik geweest ben en het huis, was een huis met een portiek.

— Een huis met een portiek... Ik zie nergens een huis met een portiek!

Inschakelen, achteruit rijden, stoppen, opnieuw schakelen. Osewoudt hing met zijn hoofd uit het portier. *Vierde Binnenvestgracht* las hij op een naambordje. Het was geen gracht maar een steeg. Er was een bocht in deze steeg, maar het was een rechte bocht. Selderhorst sloeg rechtsaf de Rijnstraat weer in en daarna linksaf de Tweede Haverstraat.

— Nou, is het deze misschien Osewoudt?

— Nee deze ook niet.

— Wel godverdomme, welke straat kan het dan geweest zijn?

Selderhorst meerderde snelheid, gierend gingen zij de bochten om, de Kraayerstraat weer in, de Tweede Gortestraat, de Derde Gortestraat, de Pakhuisstraat. Toen waren zij weer op die brede straat die Levendaal heette.

— Godverdomme, Osewoudt, dit begint mij te vervelen! Ik ga af op jouw kletsverhalen en telkens vlieg ik er weer in. Wie denk je eigenlijk dat je voor hebt? Wat verbeeld jij je wel? Je zaak is al lang rond, je bent een leugenaar, een oplichter en een landverrader, maar omdat we in een rechtsstaat leven, doe ik alle mogelijke moeite iets in je voordeel te ontdekken. Maar wat doe jij? Mij belazeren. Verhalen vertellen over een kromme straat, en een huis met een portiek. Ik wil wedden dat je nog nooit eerder in deze buurt geweest bent. Een kromme straat is er niet en een portiek evenmin! Zie jij een portiek Spuybroek?

Van woede scheen Selderhorst niet meer te kunnen chaufferen. Met zijn vuisten sloeg hij op het stuur.

— Ik begrijp er niets van, jammerde Osewoudt, waar kan ik in mijn zenuwachtigheid dan naartoe gelopen zijn? Het moet hier in de buurt geweest

zijn, dat kan niet anders, maar ik herken niets. Als iemand mij gezegd had dat achter die dure huizen van de Plantage deze smerige achterbuurt lag, ik zou het niet hebben geloofd. Hoe is dat nou godverdomme toch mogelijk? Waar is die straat? Hij moet er zijn.

Hij maakte het portier open, voordat Spuybroek het kon verhinderen en stapte op straat. Toch liep hij niet weg. Hij ging midden op de rijweg staan. Hij keek eerst naar de trapgeveltjes of er misschien een bij was dat hij zou herkennen. Daarna keek hij naar de fabrieken. De motorrijders stonden naast hem en lieten hun motoren knetteren.

— Alles wat ik gedaan heb, glipt door mijn vingers! De mensen met wie ik in de oorlog samengewerkt heb zijn allemaal dood of verdwenen en zelfs de straten waar ik heb gelopen, bestaan niet meer. Hoe is dat mogelijk? Het is of ik in een andere wereld leef, waar niemand mij geloven kan. Wat moet ik eraan doen? Hoe kan ik mij in godsnaam rechtvaardigen op die manier?

Osewoudt begon heen en weer te lopen. De motorrijders gaven alvast meer gas.

Toen pakte Spuybroek Osewoudts linkerhand en linker elleboog beet en strekte de arm, maar zonder hem pijn te doen.

— Niemand heeft gezegd dat jij de auto uit mocht, zei hij.

In zichzelf mompelend volgde Osewoudt gedwee en stapte weer in. Spuybroek ging naast hem zitten en trok het portier dicht.

Selderhorst zei geen woord, schakelde in en reed weg. Hij chauffeerde nu als een dolle, hij reed in stegen met borden Verboden Inrit aan de ingang, bij elke hoek jankten de banden. Tenslotte kwamen zij weer op de Hoge Woerd terecht. Hier minderde hij vaart bij elke dwarssteeg.

— Is het hier soms, Osewoudt? Hier? De Wielmakers-straat? Nee? Niet goed genoeg?

Hij reed weg.

— Hier dan? De Nieuwebrugsteeg? Is het hier soms geweest? Wie ziet een huis met een portiek?

— Nee, hier is het nog niet, zei Spuybroek, maar je zal zien dat het de volgende is. Nietwaar Osewoudt? Is het de volgende niet? Want anders raken we veel te ver uit de buurt, jongen!

Selderhorst stopte bij de Koenesteeg en bij de Krauwelsteeg.

— Nou Osewoudt? Komt er nog wat van?

Werktuiglijk keek Osewoudt naar buiten. Aan de hoek

van de Krauwelsteeg hing een bord Verboden Rijwielen te plaatsen en verderop hing aan een huis een bordje Rijwielstalling. Anders viel er niets te ontdekken in de Krauwelsteeg.

Zij reden verder, en kwamen langs het huis waar Meinarends had gewoond.

— Kijk, riep Osewoudt, dat is het huis waar Meinarends woonde. Er is een levensgrote eend geschilderd op het raam boven de buitendeur. Geloven jullie nu dat ik niet alles verzonnen heb?

— Als het nou het portret van Dorbeck was, dat daar boven de deur hing, daar zouden we wat aan hebben! zei Spuybroek.

Selderhorst stopte nog steeds met een ruk bij elke dwarssteeg. Hij zei geen woord meer.

Zelfs in de Breestraat ging hij nog door met pesterig bij elke dwarsstraat te stoppen.

— Deze soms Osewoudt? De Plaatsteeg?

Hier schreeuwde Spuybroek: — Hij is krom! Hij is krom, verdomme hij is krom!

Spuybroek stapte uit, Osewoudt meetrekkend. Ook Selderhorst stapte uit. Voorbijgangers begonnen zich te verzamelen.

Zij liepen de Plaatsteeg in, Osewoudt zonder op te kijken. Maar de Plaatsteeg bestond voor het allergrootste gedeelte uit een houten schutting. Er waren niet meer dan drie huisdeuren en geen van de drie lag in een portiek.

Selderhorst bleef staan, trok zijn broek op en haalde diep adem.

— Nou! Wat wil je nou eigenlijk? Wil je soms ook nog naar Voorschoten om dat uniform van Dorbeck op te graven, of zullen we die grap maar laten overgaan? Hè? Houd je bek, spreek mij niet tegen! Je moet een ding goed weten Osewoudt! Wil je nog naar Voorschoten, ja of nee? Maar denk eraan. Als wij in Voorschoten komen en er is niks te vinden, de pieren hebben dat uniform opgevreten, of het hele tuintje bestaat niet meer, dan zal ik jou een geweldig pak slaag laten geven! Ik laat je liever door het prikkeldraad heenslaan, dan dat ik jouw geintjes tolereer! Begrijp je dat?

— Ik begrijp het. Ik wil naar Voorschoten.

De zon was verdwenen, grote wolken pakten zich samen. De blauwe tram, de gele tram, ze reden allebei weer. Op de weiden graasde vee.

De auto volgde het spoor van de blauwe tram, een motorrijder voorop, een achteraan. Zij passeerden de zilverfabriek en toen zij vlak bij Voorschoten waren begon het te regenen. Daar waar de tramsnoren hii elkaar kruinen en

maakt, tegen het te regenen. Daar, waar de transporten bij elkaar stapelen en over elkaar heen gaan liggen, sloeg de voorste motorrijder rechtsaf en reed naar het politiebureau.

— Weet je het huis nog wel te vinden Osewoudt?

Een blauwe tram naderde fluitend uit tegenovergestelde richting. Selderhorst stuurde de wagen vlak langs de huizen om de tram te ontwijken.

— De winkel is aan de andere kant van het dorp, zei Osewoudt toonloos, ik zal wel wijzen waar het is.

Een minuut later zei hij: — Stop.

Zij stopten recht voor de deur. Het raam van de deur was dichtgespijkerd met planken en de uitstalkast dichtgemetseld met oude bakstenen van afbraak afkomstig.

Het regende nu met een haast bovennatuurlijke hevigheid.

Selderhorst maakte geen aanstalten tot uitstappen. Zo nu en dan keek hij achter zich, in het spiegeltje boven zijn hoofd. De motorrijder die afgezwaaid was bij het politiebureau kwam aanrijden, stopte. Vlak achter hem aan kwamen twee politieagenten op gewone fietsen. Een van hen had een schop aan het frame van zijn fiets gebonden.

De politieagenten zetten hun fietsen voor de gevel. De ene maakte zijn schop los, de andere begon de deur open te breken. Osewoudt herkende hem. Hij stapte uit en vroeg:

— Agent, weet u nog wie ik ben?

— Jazeker, u bent Osewoudt.

— Herinnert u zich nog dat u, in het begin van de Duitse bezetting op een avond bij mij in de winkel bent geweest? Het onweerde, het regende even hard als nu. U kwam kijken omdat het licht brandde en het verduisteringsgordijn niet naar beneden was. Herinnert u zich dat? U was nog maar pas bij ons op het dorp.

— Ja, dat weet ik nog.

— Heeft u toen niet iemand bij mij de deur uit zien komen?

— Dat kan wel wezen.

Osewoudt keerde zich nu tot Selderhorst en zei:

— Dat was de avond waarop Dorbeck mij het pistool heeft gebracht.

Selderhorst haalde een sigaret uit zijn zak, klopte hem uit op zijn duimnagel en stak hem in zijn mond. Hij bleef

zijn hand boven de sigaret houden om hem tegen de regen te beschermen. De deur ging open. Selderhorst stapte het eerst naar binnen.

Het was binnen minder donker dan het gewoonlijk is in huizen waarvan de ramen dichtgemetseld zijn. De winkel was geheel uitgebroken, in de vloer zaten gaten. De tussendeuren stonden open en het glas in lood was er grotendeels uit. Er was ook geen glas meer in de deur van de achterkamer naar de tuin. De muren waren hier en daar zwart geblakerd, er moest brand geweest zijn, maar niet lang.

Op de een of andere manier verzamelde zich het regenwater op het platte dak en het kwam, door de bovenverdieping heen, naar beneden uit een gat in het plafond van de achterkamer, in een continue klaterende straal.

Om die straal heen lopend, liepen zij achter elkaar naar de tuin.

De tuin was volgegroeid met brandnetels en brem, onherkenbaar.

— Nou, zei Selderhorst, ik blijf wel binnenstaan. Zeg maar waar ze moeten graven.

Osewoudt deed twee passen naar buiten, bleef staan en wees naar zijn voeten.

— Hier.

De agent sloeg met de schop de brandnetels uit elkaar en begon te graven. Osewoudt sloeg de kraag van zijn jasje op, maar bleef buiten. Spuybroek hing, zijn duimen in zijn koppelriem, in de deuropening.

Zwart en kruimig was de aarde. Een grote worm in tweeën gesneden, kwam boven. Toen een stuk krantenpapier.

— Het ligt er! riep Osewoudt. Hij boog zich naar voren, de agent hield op met graven.

Osewoudt hurkte neer en met zijn handen groef hij verder. Het krantenpapier viel in vezels en slijm uit elkaar als hij het aanraakte. Toch lukte het hem een stuk ter grootte van een zakdoek los te trekken en aan Selderhorst te overhandigen.

Selderhorst pakte het aan en kwam ook naar buiten. Zijn schouders werden zwart van de regen. Osewoudt en de agent hurkten nu allebei. De uniformjas, de rijbroek en de laarzen kwamen te voorschijn. De stof van het uniform was zwart verkleurd en zacht als spinrag, de distinctieven waren groen verroest en ook de knopen waren groen. Toen zij de laarzen opraapten, bleven de zolen liggen.

— Ziet u het nu, zei Osewoudt, dit is het uniform van Dorbeck. Ziet u die twee sterren op de kraag? Die gekruiste kanonnen? Het uniform van een

twee sterven op de draag. Die geknalde knopen. Het uniform van een eerste luitenant van de artillerie, precies zoals ik heb gezegd. Dit is Dorbeck's uniform. U kunt het zien. Het moet mij passen, want Dorbeck was even groot als ik.

Hij rukte de agent het jasje uit handen en probeerde het voor zijn lichaam te houden om aan te tonen dat het zijn maat was. Maar de stof verkeerde in zo'n verregaande staat van ontbinding, dat het kledingstuk vanzelf in flarden uit elkaar viel en zij nog moeite hadden de weggerolde knopen te verzamelen.

Deze cel was eigenlijk geen cel. Het was een behoorlijke ruimte, ofschoon niet hoog. Hij lag onder de grond en ontving alleen daglicht door twee strookjes glazen tegels vlak tegen de zoldering. Er brandde dan ook de hele dag elektrisch licht, in een getraliede rozet. Het was er niet koud, want dikke voedingsbuizen van de centrale verwarming liepen er doorheen maar het rook er wel voortdurend onfris, er kon niet worden gelucht. In een hoek stond een emaille emmer met een houten deksel erop.

Osewoudt was niet ontevreden. Geschreeuw en gejammer klonk van tijd tot tijd door de zoldering, waarboven een groot aantal politieke delinquenten bij elkaar gelegerd waren. Hij was blij dat hij afgezonderd zat.

Niet lang zou het meer duren dacht hij, of alles kwam aan het licht, in elk geval voldoende om hem vrij te laten, ook al zou Dorbeck zich nooit meer vertonen.

Hij stond op en nam een krant van het tafeltje waar alles wat hij bezat op lag. Het formaat van de krant was niet groter dan voor de oorlog dat van een weekblad. Hij kende alles wat erin stond uit het hoofd. Op pagina 3 stond zijn eigen portret en eronder stond gedrukt:

Vijfhonderd gulden beloning

Wie kan inlichtingen verstrekken over bovenstaande persoon, hetende of zich noemende DORBECK, zich tijdens de bezetting herhaalde malen vertoond hebbende op de verscheidene plaatsen in ons land (Voorschoten, Amsterdam) waarbij hij zich uitgaf voor een officier van het Nederlandse leger?

Volgde een signalement en vermelding tot welke instanties men zich wenden moest.

Het slot in de deur werd omgedraaid en Spuybroek kwam binnen.

— Alweer in die krant kijken? Nou, je moet maar eens meekomen. Het schijnt dat zich eindelijk iemand gemeld heeft die wat weet.

Osewoudt stond op en hoestte.

— Doe een das om, zei Spuybroek, de wind komt van de aardappelmeelfabriek.

Osewoudt trok een verkleurde maar dikke wollen das van de tafel en wond hem om zijn nek.

— Wat is het voor iemand? die persoon die iets weet?

— Een ouwe man, rijdt in een wagentje. Heeft een hele tijd in een concentratiekamp gezeten

concentratie gegeven.

Osewoudt liep met Spuybroek mee. Zij kwamen door de kelder waar de centrale verwarmingsketels lagen en door een tweede kelder waar verroeste machinerieën stonden opgesteld. Het gebouw was eigenlijk een melkfabriek, al in het begin van de Duitse bezetting gesloten. Zij gingen een afbrokkelende betonnen trap op en kwamen buiten door een kleine deur.

Een emplacement van gebarsten beton helde naar de oever van het kanaal. Vlak langs het water was prikkeldraad gespannen. Aan de overkant van de vaart lag de aardappelmeelfabriek, ernaast een enorme berg van wit, rottend eiwitschuim, zo giftig dat het niet in het kanaal mocht worden geloosd. Zwarte wolken lagen over het bijna dorre vlakke land. Er viel een matige regen, het stenen terras stond vol plassen.

Osewoudt kreeg opnieuw een hoestbui en bleef stilstaan. Zijn benauwde ogen dwaalden over de omgeving.

De pijp van de melkfabriek toonde nog in witte letters van boven naar beneden het opschrift N.V. „DE COÖ-

PERATIEVE”. Achter het emplacement lag een tweede stenen vlakke, van deze eerste gescheiden door hoge netten van prikkeldraad. Op dat tweede emplacement was een kleine essencefabriek gevestigd. Bij mooi weer kwam de wind meestal uit die richting en rook het naar vanille.

— Het is voor jou te hopen, zei Spuybroek, dat we een zacht wintertje krijgen, want anders ben je hier in de veenkoloniën nog niet gelukkig.

— Misschien ben ik vrij, tegen die tijd.

Osewoudt stak zijn zakdoek weg.

— Als je vrij bent, waar ga je dan naartoe?

Osewoudt keek rond en zag dat de gewapende wachtposten bij de hoofdingang die niets beters te doen hadden, op hem letten.

— Ik zou het niet weten, antwoordde hij zacht, ik heb niemand op de wereld.

Zij gingen een huis binnen dat, als het in een tuin gelegen had, op een villa zou hebben geleken. Vroeger directeurswoning geweest, was er nu de administratie in gevestigd. Spuybroek gaf de met een stengun gewapende wacht een briefje en zij gingen naar binnen.

Spuybroek klopte aan een kamerdeur, keek om de hoek, wenkte Osewoudt daarna.

Osewoudt stapte door de deur. Ongeveer in het midden van de kamer stond een invalidenwagentje waarin een man zat met lang sneeuw wit haar. Zijn

hoofd hing op zijn borst alsof hij sliep. Hij droeg een dikke zwarte winterjas en zijn lamme benen waren gewikkeld in een plaid. Met een hand aan de rugleuning van het wagentje stond er een vrouw naast in een mantel met een bontkraagje. Op haar hoofd droeg zij een kort verpleegsterskapje. Zij had paarse gebarsten wangen en kleine harde ogen als een kip. Zij keek Osewoudt aan met een blik vol verachtende belangstelling, schudde toen de oude man aan zijn schouder.

— Meneer Nauta, daar is hij.

— Oom Bart! Bent u daar?

Osewoudt liep naar het wagentje toe en vlak ervoor bleef hij staan.

De oude man hief het hoofd op, maar zijn onderkaak bleef achter. Witte stralen speeksel dropen op zijn jas, zijn bleke tong hing over zijn blauwe onderlip. Hij had een afschuwelijk litteken aan zijn linker mondhoek.

Zijn ogen richtten zich op Osewoudt en hij zei iets, maar het was onverstaanbaar.

— Wat zegt u?

— Meneer Nauta zegt dat hij u herkent.

Inspecteur Selderhorst stond nu op van zijn stoel, nam de stoel mee en schoof deze tegen Osewoudt's knieën.

Toen Osewoudt zat, kon hij zijn hoofd vlak bij de mond van zijn oom brengen waar een stank uitkwam of zijn gehele ingewand verrot was.

— Oom Bart, ik wist niet dat u nog leefde.

Oom Bart knikte en weer praatte hij, maar zijn lippen bewogen nauwelijks. Zijn stem was onherkenbaar, het geluid dat hij voortbracht, leek eerder op kreunen dan op spreken. Met grote moeite kon Osewoudt hem verstaan.

— Ja, iedereen is dood, maar ik leef nog, Henri! Ik heb die mof goed de waarheid gezegd, ze hebben geprobeerd mij mijn tong af te snijden, maar praten kan ik nog altijd.

— Oom Bart, weet u nog dat ik dat meisje, Elly Berkelbach Sprenkel bij u gebracht heb, op die nacht?

— Ja, dat weet ik nog.

— Weet u nog wat ik u later over haar verteld heb?

— Jongen, ik heb altijd geweten dat het niet goed met je zou aflopen. Ik heb mijn uiterste best voor je gedaan.

Selderhorst leede nu ook zijn hand aan de rugleuning van het wagentje en

Selderhorst legde nu ook zijn hand aan de rugleuning van het wagentje en boog zich voorover naar het oor van oom Bart.

— Meneer Nauta, er is nog niets bewezen tegen uw neef.

Het gaat om een paar concrete vragen.

— Ik heb nooit geweten hoe dat meisje heette. Hij is bij mij gekomen met een meisje, hij had zijn vrouw in de steek gelaten. Verder herinner ik mij niets en wat doet het er ook toe?

— Waarom bent u zelf gearresteerd door de Duitsers?

— Ik heb ruzie gekregen met een Duitser op straat.

— Hebben ze u niet gevraagd naar dat meisje? Hebben ze niet geïnformeerd of ze bij u in huis geweest was?

— Nee. O, jongen, dat ik je hier moet aantreffen! Je arme moeder is dood. Mijn arme dochter is ook dood. Zij is vermoord en niemand weet door wie! Het is een verschrikkelijke wereld waarin ik geleefd heb. Maar de wereld die wij tegemoet gaan is beter. Ik ben socialist in hart en nieren en ik zal nooit mijn vertrouwen in de mensheid verliezen. Mijn offer is niet voor niets geweest. Geen enkel offer is voor niets. Eenmaal zal er nooit meer oorlog komen. Vrede, vrijheid en welvaart zijn weggelegd voor iedereen. Wij hebben nu een uitstekende regering. Het zal niet lang meer duren of iedereen krijgt ouderdomspensioen, een ideaal dat in mijn jeugd nog als een hersenschim werd beschouwd. En op den duur zal iedereen kindertoeslag krijgen en ook dat is een heel mooi ding. Wij moeten meer aandacht hebben voor de goede dingen in deze wereld. O, jongen, jij die nog zo jong bent, dat jij je toekomst op zo'n manier hebt kunnen vergooien!

— Meneer Nauta, schreeuwde inspecteur Selderhorst, was hij in dienst van de Duitsers?

— In dienst van de Duitsers? Wat doet het ertoe. Ik weet alleen dat hij nooit enig ideaal bezeten heeft. Nooit heeft hij iets anders dan de weg van de minste weerstand gekozen. Ik heb aangeboden hem te laten studeren, maar hij wilde niets liever dan in een sigarenwinkel hangen en niksdoen, terwijl iedereen weet dat nicotine een gevaarlijk vergif is. Ik heb mijn hele leven gestreden tegen alcohol, tabak en misbruik van vlees. Totale ontwapening was mijn ideaal, maar hij was als jongen al te beroerd om de adressen te schrijven op convocaties voor de drankbestrijding.

— Had u verdenking tegen hem?

— Ik heb hem opgevoed als mijn eigen zoon. Waarom zou ik mij ingespannen hebben verdenking tegen hem op te vatten? De gedachte alleen al dat hij iets onbehoorlijks zou kunnen doen, was mij onverdraaglijk. Maar

wel weet ik, dat hij toen zijn moeder gearresteerd is, niets en absoluut niets gedaan heeft om haar vrij te krijgen. Ik heb gezegd: waarom ga je niet naar die moffen toe, waarom zeg je niet: hier ben ik, neem mij inplaats van mijn moeder? Maar hij wilde er niet over horen.

Osewoudt stond op van de stoel, alsof hij nog niet dicht genoeg bij oom Bart was. Hij pakte de zijleuning van het invalidenwagentje en zo ver voorovergebogen dat het leek of hij de oude man op het voorhoofd wilde kussen, riep hij:

— Oom Bart, ik heb spijt van alles, maar ik ben onschuldig aan waar ik nu van verdacht word. Herinnert u zich nog of ik u verteld heb over Dorbeck?

Oom Bart liet het hoofd alweer zakken. Toch sloeg hij zijn ogen nog naar Osewoudt op.

— Ik ben moe. Ik wil hier maar liever vandaan!

Er zwollen dikke tranen uit zijn ogen en hij begon hoorbaar te snikken, terwijl zijn verzorgster een opgevouwen servet uit haar tas haalde, het ontplooidde en het speeksel van zijn mond en zijn jas veegde.

— Oom Bart, dit is erg belangrijk voor mij. Herinnert u zich de naam Dorbeck nog?

Er kwam nu een soort gehuil uit de keel van oom Bart als van een overreden hond die ligt te sterven. Hij kon geen verstaanbaar woord meer zeggen. Zijn hoofd viel opzij en richtte zich weer op. Daarna viel het opnieuw met een korte draai opzij.

Osewoudt ging rechtopstaan. Hij strekte zijn handen uit naar Selderhorst.

— Hij schudt van nee, zei hij smekend, hij heeft van nee geschud. Hij weet het niet meer. Maar wat bewijst dat nog? Hij is een oude man. De Duitsers hebben hem mishandeld. Hij kan het niet helpen dat hij niets meer weet. Maar wat kan dit bewijzen tegen mij?

‘s Ochtends moesten de gevangenen een half uur gymnastiek doen op het fabrieksterrein. Looppas maken, kikkersprongen, robben, rollen, bokspringen. Het was de eerste keer dat Osewoudt eraan meedeed. Hij liep harder dan de anderen, sprong verder, robde vlugger, rolde als een knikker en sprong hoger. Voor straf moesten de anderen een kwartier langer doorgaan, Osewoudt mocht aan de kant zitten en kijken.

Spuybroek kwam aangelopen, zag Osewoudt zitten en hurkte naast hem.

— Geheim, zei hij, groot nieuws! Luister goed! Die foto die we van je gepubliceerd hebben heeft succes. Jouw oom is niet de enige die erop afgekomen is. We hebben bericht gekregen van een Engelse commandant ergens in de buurt van Oldenburg. Ze hebben daar een massagraf opgegraven. Bij de lijken die tevoorschijn gekomen zijn, schijnt er een te wezen dat aan de beschrijving beantwoordt.

— Ja, dat begrijp ik! En dan moet ik zeker het bewijs leveren dat het Dorbeck is? Ik moet dat bewijzen? Ik die door niemand word geloofd? Hoe kan ik dat bewijzen van een lijk dat al minstens een half jaar onder de grond heeft gelegen?

— Houd je mond even, dit is nog niet alles. Herinner je je nog, dat je een verhaal verteld hebt waarin de naam Jagtman voorkwam. Jagtman ... een naam en een adres die je van Dorbeck had opgekregen. Je moest daar foto's naartoe sturen. Het was op het Legmeerplein in Amsterdam. Maar toen je daar eens ging kijken, bleek dat er juist de vorige nacht een vliegtuig was neergestort op dat huis en dat de hele familie Jagtman daarbij was omgekomen? Was het zo niet?

—Ja.

— Nou. Weet je wie zich aangemeld heeft? De tandarts van die familie Jagtman. Hij weet precies hoe de gebitten van die mensen eruitzagen. Als nu het gebit van dat lijk in Oldenburg overeenkomt met dat van een lid van die familie Jagtman, dan zijn we heel wat verder. Dan wordt het begrijpelijk waarom niemand van Dorbeck heeft gehoord. Dan ligt de veronderstelling voor de hand dat Dorbeck een schuilnaam geweest is en dat hij in werkelijkheid Jagtman heette. Ik moet je iets vertellen: sinds je werkelijk met de resten van een uniform voor de dag gekomen bent, daar in Voorschoten, is mijn opinie over jou veranderd.

— Ach, zei Osewoudt, is het werkelijk waar? Maar vertel mij dan eens! Als wij aannemen dat het lijk in Oldenburg inderdaad het lijk van een Jagtman is, hoe moet ik dan verklaren dat het lijk daar in Duitsland ligt, terwijl de hele familie Jagtman is omgekomen in Amsterdam, toen dat vliegtuig neerstortte

op het perceel Legmeerplein 25?

Alles wat er ondernomen wordt, om mij de gelegenheid te geven te bewijzen dat Dorbeck werkelijk bestaat, draait er alleen maar op uit dat er nieuwe twijfelachtige kwesties worden opgerakeld. Wat heb ik aan een Dorbeck die dood in Duitsland ligt? De levende Dorbeck heb ik nodig, om hier te komen en mijn onschuld aan te tonen! En ik weet zeker dat hij nog leeft! Kolonel Smears die mij in Engeland een verhoor afgenomen heeft, heeft Dorbeck's bestaan geen ogenblik ontkend.

Spuybroek begon te fluiten, stond op en liep weg. Osewoudt staarde naar de in de rondte hollende gevangenen. De zon scheen, de wind stond uit de richting van de essencefabriek en het rook naar vanille. Welke gevolgen zou het hebben als die tandarts het lijk in Duitsland herkende?

Een van de gevangenen maakte zich los uit de groep en kwam naast Osewoudt zitten, nadat de sergeant die de sport dirigeerde, iets tegen hem had geschreeuwd.

Het was een jongen van hoogstens zeventien jaar. Hij had een hoog voorhoofd en daaronder, in ondiepe kassen, de groene wolvenogen van de wildste germaanse stammen.

— Jij bent die Osewoudt hè? Ik vind het interessant eens met je te praten. Iedereen heeft over je zaak gehoord. Als je het mij vraagt, dat onderzoek naar Dorbeck is een wandeling in een drijfzand! Elke stap naar voren is tegelijkertijd een stap naar beneden. Hoe denk je er zelf over?

— Dat gaat jou niet aan.

— Als je het mij vraagt ben je een grote klootzak, Osewoudt, ik zeg het niet om je te pesten, maar het is de waarheid. Weet je wat het met de meeste Nederlanders is? Ze hebben nooit denken geleerd. Kijk naar mij. Ik ben een jaar geleden in de SS gegaan. Ik ben een grote amorele theoreticus. Een theoreticus, want ik kan geen bloed zien en bovendien ging ik in de SS toen Duitsland de oorlog al verloren had en andere SS'ers een goed heenkomen zochten in de illegaliteit. Ik geloofde helemaal niet in de SS, het duizendjarig rijk en al die flauwekul waar volgens de kranten iedere SS-man in geloofd heeft. Maar wat ik wel geloof, dat is dat de moraal niets anders is dan een werk-hypothese van tijdelijke duur en dat na de dood van de mens, elke moraal voorbij is. Jij hebt zeker niet veel gelezen, hè? Ik wel. Ik ben een intellectueel. Die waren er ook in de SS maar weinig. Het was een even groot stelletje stommelingen als de rest van de wereld. Er waren erbij die Himmler op handen droegen! Himmler! Een zeekoe met een lorgnet op! Ze dachten dat Hitler een genie was! Hitler! Een epileptische smaushond! Ze geloofden, godverdomme, in een betere toekomst! Als het van mij afhing gingen ze allemaal tegen de muur nu hier, onmiddellijk!

aanemal tegen de muur, nu, niet, onmiddelmijk!

Hij wees op de afgematte sportbeoefenaars.

— Kijk ze eens draven. Belachelijk. Weet je wat het is?

Weet je waar alles op neerkomt? Alles komt erop neer dat de mens sterfelijk is en dat hij dat niet weten wil. Maar voor wie weet dat hij eenmaal sterven moet, kan er geen absolute moraal bestaan, voor hem zijn goedheid en barmhartigheid niets dan vermommingen van de angst. Waarom zal ik mij moreel gedragen, als ik toch in elk geval de doodstraf krijg? Iedereen krijgt eenmaal de doodstraf en iedereen weet het.

De warhoofdige filosofen die onze westerse beschaving gemaakt hebben, die dachten dat er verschil was tussen schuld en onschuld. Maar ik zeg: in een wereld waar iedereen de doodstraf krijgt, daar kan er geen verschil tussen onschuld en schuld bestaan. En dan het medelijden! Jij hebt natuurlijk ook nooit een behoorlijk boek gelezen, net als alle imbecielen in ons land. Maar, als je de gelegenheid krijgt, moet je Richard de Derde van Shakespeare eens doorbladeren! Shakespeare, dat was een man die het begrepen heeft. Wat gebeurt er, als het koninkrijk van Richard op instorten staat en hij op het punt staat de beslissende veldslag te leveren?

Hij slaapt en in zijn droom verschijnen alle vrienden en familieleden die hij heeft laten vermoorden om op de troon te kunnen komen. Weet je wat ze zeggen? Wat denk je? Denk je dat zij zeggen: Richard, het is gemeen dat je ons vermoord hebt, maar daar is nu niets meer aan te doen, het is nu eenmaal gebeurd, wij kunnen niet meer in het leven terugkeren, wij vergeven je wat je ons hebt aangedaan, wij hopen dat ons miserabele lot jou bespaard zal blijven, want zelfs als je voor je misdaden gestraft wordt, daar zouden wij toch niet beter van worden... Denk je dat ze dat zeggen, Osewoudt? Nee, beste jongen, dat zeggen ze niet. *Wanhoop en sterf!* zeggen ze. Dat is het wat ze zeggen: *Wanhoop en sterf!* Vrouwen, kinderen en grijsaards. *Wanhoop en sterf* zeggen ze! Shakespeare had het gezien!

Neem Dostojefsky. Bij Dostojefsky komen mensen voor die zachtmoedig, goedhartig, edelmoedig, vrijgevig, heilig zijn, maar het zijn zonder uitzondering krankzinnigen. Zo is het! De mens is alleen goed uit berekening, krankzinnigheid of lafheid.

En nu kom ik waar ik wezen wil: Langzaam wordt dit inzicht algemener. De oude profeten en filosofen die wat anders beweerd hebben, verliezen hun invloed steeds meer. De waarheid is met autosuggestie niet tegen te houden. De mens zal eraan moeten wennen te leven in een wereld zonder vrijheid, goedheid en waarheid. Het zal binnenkort op de lagere scholen worden onderwezen! Deze oorlog is nog maar een voorproefje van de wereld die komt! De wereld wordt veel te dicht bevolkt om ruimte over te laten voor

komt. De wereld wordt veel te dicht bevolkt, om ruimte over te laten voor krankzinnigen, goedaardigen en heiligen. Zo min als wij nog aan heksen geloven, zo goed als de sexuele taboe's verdwijnen, zo vanzelfsprekend zullen onze achterkleinkinderen in volledige zielerust en onverschilligheid dingen laten gebeuren, waar het tegenwoordige belastingen stemvee nog van huivert.

De moordpartij van deze oorlog, de miljoenen weerlozen die zijn vergast, doodgeknuppeld, doodgehongerd, met brandende fosfor begoten uit vliegtuigen, dat is allemaal nog maar niks. Onze kleinkinderen zullen niet begrijpen dat er krantenpapier besteed is om over te jeremiëren. Jodenvervolging? Let op mijn woorden! Binnen een jaar of twintig zullen de Engelsen, de Amerikanen en de Russen de joden laten uitroeien door de Arabieren als dat in hun kraam te pas komt.

Mag ik je veel succes wensen met je zaak, Osewoudt?

De sportbeoefenaars werden verzameld. De jonge SS-man sprong op om zich bij hen te voegen. Maar na twee stappen te hebben gedaan, draaide hij zich naar Osewoudt om en zei: — Of ze laten de Arabieren uitroeien door de Joden. Ik troost je maar!

Pas toen de auto aan de ingang van de Engelse legerplaats te Oldenburg stopte, kreeg Osewoudt de kans enkele woorden te wisselen met de tandarts die zij onderweg hadden opgepikt.

— Meneer, vroeg Osewoudt, u heeft dus de hele familie Jagtman goed gekend?

— Ja, ze waren allemaal bij mij in behandeling.

— En er was er een bij die op mij leek?

— Ik zou zeggen van wel. Daarom heb ik ook de politie opgebeld toen ik die foto van Dorbeck in de krant zag. Maar u moet wel begrijpen, het is alweer vier jaar geleden dat ik hem het laatst gezien heb. Ik houd geen fotoalbum bij van mijn patiënten.

— Hoe heette hij precies?

— Egbert.

— Egbert. Heeft u hem na mei 1940 nog gezien?

— Dat is het hem juist. Hij is het laatst bij mij geweest in augustus 1939. Daarna is hij gemobiliseerd.

— Was hij bij de artillerie?

— Ik zou het niet precies kunnen zeggen.

— Hoe oud was hij?

— Drie en twintig.

— Maar als nu een andere tandarts terwijl hij in dienst was, een heleboel aan zijn gebit veranderd heeft?

— O, dan is het altijd nog wel herkenbaar. Dat zou zo'n ontzettend toeval wezen!

De tandarts maakte een klein koffertje dat hij de hele tijd op zijn schoot gehouden had, open. Juist op dat ogenblik stapte Selderhorst, die met de Engelse commandant

was gaan praten, weer in en startte de wagen. De Engelse schildwacht gaf een wenk van doorrijden. Langzaam gingen zij een door tanks geheel verwoeste weg op, die naar een lage loods voerde.

Er stonden daar nog meer Engelse soldaten, hun platte helmen jolig op het achterhoofd en ongewapend. Zij gaven aanwijzing de wagen te parkeren op een open plek tussen hun eigen voertuigen.

Selderhorst, de tandarts, Snybreek en Osewoudt stapten uit

Selderhorst, de tandarts, spuyboek en Osewoudt stapten uit.

De tandarts legde zijn koffertje open in het gras. Hij nam er een grote kaart uit van geel karton. Kiezen en tanden van onder- en bovenkaak waren daarop schematisch aangegeven, in twee hoefijzervormen tegenover elkaar. Verschillende tekentjes waren hier en daar in deze diagrammen aangebracht. Links stonden allerlei gegevens over de desbetreffende patiënt genoteerd: de achternaam, de voornaam, de geboortedatum. De data waarop de patiënt behandeld was. Deze gegevens bedekte de tandarts onwillekeurig met zijn linkerhand, maar toch kon Osewoudt lezen: Jagtman, Egbert, 3 december 1916. Wel drie adressen, waarvan twee doorgestreept.

De tandarts wees op de kiezen en tanden.

— Je hebt in zo'n diagram, zei hij, als het ware een typische combinatie van alles wat er aan een gebit gebeuren kan. Je zou het kunnen vergelijken met een cijferslot. De kans dat je, zoals in dit gebit hier, nog eens bij een ander zult aantreffen: een inlay in de derde molaar links onder, een vulling aan de binnenkant in de tweede molaar, de hoektand geëxtraheerd (dat is gebeurd tengevolge van een steen die hij tegen zijn mond gekregen had toen hij een jongen was), drie vullingen in de derde molaar rechts enzovoorts enzovoorts ... nee, nee, de kans dat het gebit van iemand anders er precies zo uitziet, is te verwaarlozen.

Er kwam nu een Engelse luitenant met een soldaat die vier stel rubberlaarzen op het gras legde. De luitenant had al rubberlaarzen aan, de soldaat ook.

De tandarts, Selderhorst en Osewoudt trokken hun schoenen uit en staken hun voeten in de rubberlaarzen.

— Well, gentlemen, zei de luitenant, als u mij het genoeg wilt doen mij te volgen? Het genoeg is geheel aan mijn kant, want ik zou overdrijven wanneer ik beweerde dat wij een aangename job gaan verrichten. De lichamen zijn tamelijk slecht geordend opgeslagen en verkeren niet in de best mogelijke staat van conservering. Tien dagen geleden is het massagraf ontdekt door een gelukkig toeval niet ver uit de buurt van ons kamp. Het vervoer is zodoende geen probleem geweest.

Hij haalde een sleutel te voorschijn en stak deze in een hangslot dat aan de deur van de barak hing en zei:

— Het zijn voor zover wij weten, voornamelijk lichamen van Belgische en Nederlandse militairen.

— Hadden zij dan uniformen aan? vroeg Osewoudt.

— Een enkeling wel. De anderen waren in zoverre uniform, dat zij

nelemaai niets aannadden.

Op een grasveld, dichtbij, stond een dieselagregaat blauwe damp uit te stoten in de mistige lucht. Kabels liepen van het agregaat naar de barakken in de buurt, ook naar deze.

De tandarts had de kaart van Jagtman neergelegd en een paar rubberhandschoenen aangetrokken. Uit zijn koffertje nam hij ook nog een grote spatel van roestvrij staal, bijna zo groot als een breekijzer en een vreemd soort klem. Deze bestond uit twee platte haken, breed als lepels en met de holle kanten van elkaar afgekeerd. De twee haken waren verbonden door een schroef op zo'n manier, dat zij uit elkaar konden gaan als de schroef werd aangedraaid. Hij legde, na deze voorwerpen even bekeken te hebben, alles weer in het koffertje, waar ook nog een spiegeltje aan een lange steel en een zaklantaarn in lagen.

De deur zwaaide open en een zoete lucht van rottend vlees en formaline walmden naar buiten. De officier draaide aan een schakelaar en twee looplampen, aan de dakbalken opgehangen, begonnen te branden. De tandarts pakte zijn koffertje op.

Er lagen hier zoveel lijken, dat er nauwelijks ruimte was om te lopen. Ook lagen ze gedeeltelijk op elkaar gestapeld, zodat eigenlijk alleen de gezichten van de bovenste waren te zien.

— Maak u niet bezorgd, zei de luitenant, de persoon die misschien aan het opgegeven signalement beantwoordt, hebben wij een merkteken gegeven.

Hij liep voorop, links en rechts uitkijkend. Hun rubberlaarzen plonsden in een zwarte dunne brij die de vloer bedekte.

Helemaal achterin lag het lijk dat hij bedoelde. Het had een kruis van rode menie op de lichtblauwe, opgezwollen buik. De ogen waren open, maar de oogballen verdwenen. Op de wangen kleefde een dunne zwarte baard. Ook het hoofdhaar was zwart.

— Is dit Dorbeck? vroeg Selderhorst.

Osewoudt aarzelde.

De tandarts hurkte, zette zijn spatel tussen de gesloten kaken van de dode, en wrikte de mond open. In de andere hand hield hij zijn zaklantaren.

— Al gezien! riep hij, zich weer oprichtend, heeft geen tand of kies meer in de mond!

Het was half november en vele weken geleden dat Osewoudt het laatst in verhoor genomen was. Op een ochtend dat Spuybroek zijn cel kwam inspecteren, sprak hij de jonge marechaussee er over aan.

— Kun je Selderhorst niet vragen of hij mij nog een keer verhoren wil?

— Waarom? Wat schiet je daar nu mee op? Dacht je soms dat er nog niet genoeg dossiers tegen jou zijn aangelegd?

— Maar er zijn tientallen kwesties die hij nog nooit besproken heeft!

— Je bent gek. Je bent een grote sufferd als je denkt dat nog meer praten helpen kan. Belastend materiaal is, raar genoeg, als kurk. Laat een met kurk geladen schip zinken en alleen de kurk komt weer naar boven, wat je ook doet.

— Toch wil ik Selderhorst spreken. Vraag hem wanneer ik weer kan komen.

Om half twaalf in de nacht werd hij uit zijn cel gehaald om bij Selderhorst te worden toegelaten.

Op het bureau van Selderhorst lagen enorme stapels dossiers, hij zelf kon er nauwelijks nog bovenuit kijken. Waarschijnlijk was het daarom dat hij opstond, zodra hij bemerkte dat Osewoudt de kamer binnenkwam.

— Zo! Ben jij daar weer! Waar kom je eigenlijk voor? Ik heb je niet laten roepen.

— Daarom juist ben ik gekomen!

— Moet ik mijn nachtrust opofferen voor jou? Dacht je soms dat ik nog niet genoeg van je afweet om je driemaal de doodstraf te laten verdienen?

— Nee, in feite weet u niets van mij af! Nooit heeft u gesproken over de feiten die vóór mij pleiten. Het vaderland is bevrijd, maar ik zit in een gevangenis tussen verraders, spionnen en zwarte handelaars. Heb ik dan geen recht op de bevrijding? Heb ik er soms niet aan meegewerkt? Heb ik de afschuwelijke moordenaar Lagendaal niet gelijkwideerd?

Selderhorst stampvoette van woede.

— Godverdomme! Hoe durf je het te zeggen!

Hij wees naar de dossiers.

— Er is geen minuut uit jouw leven tijdens de Duitse bezetting of ik heb er een dossier over. Je hebt niet aan je gat gekrabd, of ik kan op de eerste wenk tien getuigenverklaringen te voorschijn toveren! Wat dacht je eigenlijk? Waarom kom je hier? Om mij aan mijn neus te hangen dat ie Lagendaal hebt

gelikwideerd?

Kijk in een spiegel, ellendeling dat je bent. Kijk in een spiegel en vertel mij of jij het smoel hebt van iemand die Lagendaal zou hebben durven likwideren.

Hij pakte de telefoon op en schreeuwde: — Breng een spiegel hier! Onmiddellijk!

Hij smiet de telefoon uit handen, pakte zijn stoel achter het bureau vandaan en zette de stoel voor het bureau, zodat Osewoudt hem van top tot teen kon zien. Schrijlings zat hij op de stoel, zijn armen steunend op de rugleuning. Hij droeg nog steeds hetzelfde afgedragen grijze pak, zijn ogen zagen rood van slaap, zijn wangen waren begroeid met grijze en zwarte stoppels, maar aan zijn voeten droeg hij nieuwe bruine militaire schoenen, zwaar met spijkers beslagen.

— Er is geen enkel bewijs dat jij Lagendaal hebt gedood! Alles wat daarover bekend is, stamt uit Duitse bron. Hoe kunnen wij daar geloof aan hechten? De Duitsers, die jou door hun eigen handlangers uit het ziekenhuis Zuidwal hebben laten ontvoeren, om je als lokvogel op de illegaliteit los te laten, zouden die de waarheid spreken als het erom gaat vast te stellen of jij Lagendaal hebt vermoord? Veel waarschijnlijker is het dat ze het zelf gedaan hebben, misschien vroeg hij teveel geld. Mogelijk is het ook dat Annelies van Doormaal het gedaan heeft. Dat arme meisje dat door de Duitsers gearresteerd is met een foto van jou in haar zak! Wat de Duitsers omtrent de dood van Lagendaal hebben vastgesteld, interesseert ons geen zier.

— Maar het zoontje van Lagendaal dan?

— Het zoontje van Lagendaal heeft verteld dat jij hem meegenomen hebt in de trein naar Amsterdam, samen met Annelies van Doormaal. Annelies van Doormaal is onderweg gearresteerd en jij hebt dat kind ergens in de kou laten staan, ik geloof op het Rokin. En trouwens, al is het waar dat jij Lagendaal gedood hebt, hoe wil je daarmee Dorbeck te voorschijn toveren?

— Er zijn mensen genoeg die Dorbeck hebben gekend. Ze kunnen niet allemaal dood zijn en al zijn ze dood, dan zullen ze voor hun dood met anderen over Dorbeck hebben gepraat.

— Wie zouden die mensen zijn?

— Bij voorbeeld de mensen met wie samen ik de aanslag in Haarlem gepleegd heb, op de Kleine Houtstraat nummer 32.

— Aha! Aha! Eindelijk!

Selderhorst sprong op van zijn stoel, de stoel wankelde ervan.

— Eindelijk is meneer zo ver dat hij daarmee voor de dag komt! Kleine Houtstraat 32! Laat ons horen wat hij daarover te vertellen heeft.

— Dit was een van de eerste opdrachten van Dorbeck. Een paar dagen tevoren kwam hij bij mij in mijn sigarenwinkel in Voorschoten. Weet u niet meer? Die politieagent met wie ik praatte toen wij het uniform hebben opgegraven, heeft hem gezien.

— Hij heeft gezien dat er licht bij jou brandde, verder niets.

— Hij heeft gezien dat er iemand bij mij het huis uitkwam. Dorbeck was bij mij geweest; hij had mij een pistool gegeven. Enige tijd daarvoor had hij mij een paar leica-films gestuurd om te ontwikkelen. Ik had die leicafilms ontwikkeld, maar er stond niets op.

— Zo, stond er niets op? Weet je het zeker? Hoe kon je dat zien in je donkere kamer?

— Ik had geen donkere kamer.

— Had jij geen donkere kamer? Ga verder met je verhaal.

— Er stond niets op die leicafilms. Dorbeck kwam bij mij en vertelde mij dat die films hem en zijn vrienden in handen gespeeld waren door de Duitsers, door provocateurs van de Duitsers. Hij had besloten deze mannen te likwideren. Daarom had hij een afspraak met ze gemaakt in een huis in Haarlem, Kleine Houtstraat 32. Ik moest meedoen.

Ik heb meegedaan. We waren met ons drieën, Dorbeck, Zéwüster en ik. Dorbeck bleef buiten de wacht houden. Zéwüster en ik gingen naar binnen. We werden ontvangen in een achterkamer door drie personen. Deze hebben wij onmiddellijk neergeschoten.

— Juist, zei Selderhorst en trok een dossier uit een van de stapels. En weet je ook hoe die personen heetten die je neergeschoten hebt?

— Nee, dat heb ik ze niet eerst nog even gevraagd.

Selderhorst sloeg het dossier open en bladerde er even in.

— Ik weet dat dan wel, hoe die mensen heetten. Het waren Olifiers, Stoffels en Knijtijzen. Gaat je geen licht op?

— Hoe kunnen die namen mij nu iets zeggen?

— O nee? Dan zal ik jou wat zeggen! Olifiers was volkomen te goeder trouw, Stoffels en Knijtijzen waren handlangers van de Gestapo. Olifiers wist dat niet, maar dat kon hij niet helpen. Waarom is Olifiers ook doodgeschoten?

— Hoe kon ik weten dat Olifiers te goeder trouw was?

— — — — —

— Dan zal ik je nog meer vertellen. Olifiers was de man die de films opgenomen had. Er had wel degelijk iets op die films gestaan. Het waren foto's van geheime Duitse documenten. Maar toen de foto's ontwikkeld waren, stond er niets op. Hoe kwam dat? Daar moet jij meer van weten! Heb jij die films ontwikkeld, ja of nee?

— Ik heb ze ontwikkeld, dat is waar.

— Heb je ze goed ontwikkeld, volgens de voorschriften?

— Ik had geen donkere kamer.

— Aha, je had geen donkere kamer. Je hebt dus misschien een fout gemaakt, waardoor er niets op die films gekomen is. Heb je daarvan mededeling gedaan toen je de films opstuurde? Heb je er een briefje bij gedaan en geschreven: er staat niets op, maar dat ligt misschien aan mij?

— Nee.

— Toen je hoorde dat die mensen gelijkwideerd zouden worden omdat er niets op de films stond, heb je toen nog je mond niet opengedaan?

— Nee, ik heb niets gezegd. En waarom niet? Omdat Dorbeck mij vier dagen tevoren twee boodschappers gestuurd heeft die zeiden dat ik geen moeite voor die films hoefde te doen, want dat er niets opstond.

— Dorbeck, alweer Dorbeck!

— Dorbeck weet hoe alles precies gegaan is. Want al heeft er dan wèl wat op die films gestaan, dat neemt niet weg dat Stoffels en Knijtijzen terecht gelijkwideerd zijn. U zegt zelf dat het handlangers van de Gestapo waren.

— Maar Olifiers was te goeder trouw en Zéwüster heeft verklaard dat jij, juist jij, het geweest bent die op Olifiers heeft gevuurd!

— Leeft Zéwüster dan nog?

— Hij is later door de Duitsers gepakt en gefusilleerd. Maar ik heb hier de verklaringen die hij voor de Duitsers heeft afgelegd. Zéwüster heeft verklaard dat hij jou al onmiddellijk niet vertrouwde. Zéwüster heeft zelfs verteld dat hij jou later nog eens is tegengekomen, in de Universiteitsbibliotheek in Amsterdam. Hij had de indruk dat jij hem had geschaduwd. Zéwüster studeerde voor accountant. Hij dacht: wat doet een jongen van die soort in een universiteitsbibliotheek? Hij kan hier alleen maar gekomen zijn om mij te zoeken.

— Wat hebben de Duitsers daarover gezegd?

— Die hebben gezegd dat jij hun alles al verteld had.

— Dat hebben ze gezegd om Zéwüster te misleiden en tot bekennen te

brengen.

— Jij was al dikke vriendjes met Ebernuss.

— Zéwüster heeft gelogen, zei Osewoudt, hij heeft misschien gelogen om mij te redden. Want de man die ik heb doodgeschoten, was Knijtijzen. De Duitsers hebben de kogels uit zijn lichaam gehaald en onderzocht. De kogels waren afkomstig uit mijn pistool. Selderhorst smeedt het dossier op het bureau, maar het bleef niet liggen, het raakte een stapel andere dossiers die het meesleurde in zijn vaart. De hele stapel viel op de grond met een klap en schoof over de vloer tot een grote veelkleurige waaier uiteen.

Selderhorst trok zich er niets van aan en ging weer schrijlings op zijn stoel zitten, zijn onderarmen op de leuning en zijn hoofd op zijn handen: — Vertel me maar eens, Osewoudt, hoe zag die man op wie je gevraagd hebt eruit? Weet je dat nog? Denk eraan dat je niet liegt, want die mensen waren niet onmiddellijk dood en hebben nog verklaringen kunnen afleggen voor ze overleden.

— Het was de man die de deur voor ons opengedaan had, een man met een rood, kaal hoofd. Hij stond links naast mij. Ik had het pistool in een opgerolde badhanddoek die ik voor mijn borst hield.

— Verdomme! zei Selderhorst en stond weer op, nou goed, dan is het Knijtijzen geweest. Wat dan nog?

Osewoudt snakte naar adem, zweet droop van zijn gezicht.

Een paar minuten zaten ze elkaar aan te staren zonder iets te zeggen.

Toen werd er op de deur geklopt.

— Ja! riep Selderhorst.

Er kwam een bewaker binnen met een kleine spiegel waar het weer in zat.

— U heeft om een spiegel gevraagd?

— Jawel! Hou die spiegel eens voor het gezicht van die vent daar.

Gehoorzaam ging de bewaker voor Osewoudt's stoel staan en hield de spiegel omhoog.

Was dit een gezicht waarin ooit iemand enige gelijkenis met Dorbeck had kunnen ontdekken?

Hij zag er uit als een kantoorjuffrouw die weet dat zij nooit een man zal krijgen, een jaar of dertig oud en hij was toch pas vier en twintig. Hij had geen neus, maar een neusje, aan het eind opwippend en met brede, dunne neusvleugels. Zijn ogen maakten ook in ruststand de indruk dat zij samengeknepen waren en toch waren het niet de ogen van iemand die zich

samengekneepen waren, en toen waren het met de ogen van iemand die zich inspannt iets scherp te zien, maar de ogen van een bijziende, ogen waar niets van uitging, die niet eens konden lachen. Het wittige, dunne vel eromheen, was gerimpeld en zijn mond, met de dunne bovenlip en de volkomen onzichtbare onderlip, zag eruit of hij tot niets dan machteloos kwaadspreken in staat was. Hij trok zijn voorhoofd op, het rimpelde maar bleef glimmen, met de witte glans van een porceleinen wasbak. En dan die dunne afstaande oren, zelfs nu nog roze en dan dat zijdeachtige witte haar, zelfs nu nog wit, hoewel lang niet gewassen en piekerig. Die wangen, glad als een kinderbil en nog altijd bol, die kin zo week of er geen kaakbeen onder zat.

Op de koop toe een kuiltje in het midden van die kin.

Hij duwde de spiegel weg en zei:

— Maar heeft u die foto dan niet, die de Duitsers indertijd verspreid hebben met mijn naam erbij? Dat was niet mijn portret, het was het portret van Dorbeck. Aan die foto kunt u toch duidelijk zien dat Dorbeck een ander was dan ik. U zou toch kunnen proberen Dorbeck te zoeken met *die* foto in plaats van met de mijne?

— Dacht je dat wij die foto niet bezaten? Wij hebben hem aan twintig deskundigen laten zien met jouw foto ernaast en van de twintig hebben achttien verklaard dat allebei de foto's dezelfde persoon voorstelden.

Wat zouden wij ermee opschieten ook nog die foto een keer te publiceren? Hoogstens zouden er nog meer mensen op de proppen komen die Egbert Jagtman hebben gekend, maar wat schieten wij daarmee op?

Want Egbert Jagtman is de officier geweest die in Rotterdam in mei 1940 die twee Duitsers heeft laten executeren tijdens het bombardement. Bij de eerste oproep in de krant is hij zich gaan melden bij de Duitsers. Hij heeft gezegd: Hier ben ik! Jullie kunnen met mij doen wat jullie willen, maar ik heb er geen spijt van! Ik ben een Nederlands officier. Tijdens het bombardement waren de Duitse linies nog een eind bij Rotterdam vandaan, ik had het recht iedere Duitser die zich achter de linies bevond te laten neerschieten als een franctireur, kan mij niet schelen of hij met een parachute naar beneden gekomen is of niet. Ik heb met jullie moderne overvalstechniek geen bal te maken.

Dat heeft Egbert Jagtman verklaard, het staat in de dossiers.

Selderhorst wees achter zich.

— Wat is er met Egbert Jagtman gebeurd? vroeg Osewoudt.

— Ze hebben hem zonder vorm van proces naar een concentratiekamp gestuurd. We kunnen niet bewijzen dat het lijkt dat wij in Oldenburg gezien hebben het lijk van Egbert Jagtman is, maar dat Egbert Jagtman niet meer

hebben het ijk van Egbert Jagtman is, maar dat Egbert Jagtman niet meer leeft, staat vast.

— En als hij nu eens zich aan mij heeft voorgedaan als Dorbeck en als hij nu eens uit Duitsland ontvlucht was, zodat hij zich toch tot het eind van de oorlog in Nederland kon vertonen?

— Praat geen onzin! Wanneer heb jij Dorbeck het eerst ontmoet? De 10e mei 1940 ja of nee?

—Ja.

— Noemde hij zich toen Dorbeck? -Ja.

— Wat voor reden zou Jagtman hebben gehad zich als Dorbeck voor te stellen in de eerste de beste sigarenwinkel in Voorschoten waar hij toevallig naar binnen stapte?

— Het was misschien een fantast.

— Nonsens. Jij bent een fantast. Want bij die schietpartij in Haarlem, was Dorbeck daarbij ja of nee?

— Hij was erbij, hij stond buiten op wacht.

— Zo. Die schietpartij vond plaats op de 23e juli 1940. Ja of nee?

—Ja.

— Heel goed. Maar wij weten dat Egbert Jagtman zich de 20e juli bij de Duitsers heeft aangemeld en dat hij twee maanden later naar Duitsland is getransporteerd. Derhalve: de 23e juli zat Egbert Jagtman in de gevangenis. Dus: de persoon die jij op de 23e juli in Haarlem hebt gezien, was in geen geval Egbert Jagtman. Geloof je mij nu?

— Wel godverdomme! Heb ik soms gezegd dat Dorbeck dezelfde was als Jagtman? Ik heb nooit gezegd dat het Egbert Jagtman was. Ik heb gezegd dat hij Dorbeck heette. En als Jagtman en Dorbeck dezelfde zouden zijn geweest, hoe verklaart u dan het volgende:

Zoals ik verteld heb, gaf Dorbeck mij toen ik met hem kennismaakte een rolfilmpje dat ik voor hem moest ontwikkelen. Uit dat rolfilmpje zijn die drie ongelukkige foto's gekomen: de sneeuwpop met de karabijn, de drie soldaten met gasmaskers en de soldaat in pyjama achter een mitrailleur. Maar er was nog een vierde foto waar wat op stond.

— Waar is die dan gebleven? In al je verklaringen heb je nooit van meer dan drie foto's gewag gemaakt.

Osewoudt gaf niet onmiddellijk antwoord. Hij stak zijn duimen in zijn mond als een klein meisje en sloeg zijn ogen neer.

— Nou? Wat stond er dan op die vierde foto?

— Dorbeck stond er op met twee vrouwen. Ze stonden voor het huis Kleine Houtstraat 32. Het huisnummer was duidelijk te lezen en ook het naambordje van de straat, want het is een hoekhuis. Als Dorbeck Jagtman is geweest en Jagtman niets met dat huis en wat daar gebeurde te maken heeft gehad, waarom had Jagtman zich dan voor dat huis laten fotograferen?

— Ik moet eerst weten waar die foto is, voor ik wat zeg.

— Er is een ongelukje gebeurd met die foto. Toen ik hem uit de ontwikkelaar haalde, kwam mijn moeder binnen en draaide het licht op. Ik draaide het licht onmiddellijk weer uit, maar de foto was bedorven, hij was helemaal zwart geworden.

— Ach wat een pech! Hoe kan iemand zo'n strop hebben! De enige foto waar Dorbeck op staat... en die is nou juist bedorven.

— En toch zweer ik bij alles wat mij heilig is, dat hij bestaan heeft.

— Zweren kost geen geld, behalve als je ermee naar de dokter moet. Luister eens, sukkel, als er maar één foto was waar iemand op stond die met enige mogelijkheid Dorbeck wezen kon, zou ik mijn oordeel over jou opschorten.

— Maar zo'n foto bestaat! Ik denk er nu pas aan! Ik heb een foto gemaakt de dag nadat Dorbeck mij bevrijd had, de ochtend van de 6e april, in het huis van de Bernard Kochstraat! Wij staan er samen op, voor een spiegel!

— Zo? En waar is die foto dan?

— Ik ben mijn Leica kwijtgeraakt tijdens mijn vlucht. Ik had een schoudertasje waar hij in zat. Dat ben ik onderweg kwijtgeraakt.

— Christus, wat een slaap heb ik. Het wordt hier iedere nacht drie uur voor ik naar bed kan. Als je mij belooft nu op te houden met zeuren, zal ik proberen of die Leica nog ergens te vinden is.

— U stuurt mij met een kluitje in het riet. Wat denkt u wel? Die Leica is allang bij een Canadese soldaat geruild tegen sigaretten. Die komt nooit meer tevoorschijn. Al zou hij tevoorschijn komen, dan zou toch die film er niet meer in zitten.

Selderhorst stond op, kreunend van slaap en nam een papier en een potlood van zijn bureau.

— Hoe zag die Leica eruit?

— Ik weet zelfs het nummer nog precies, zei Osewoudt. Het was een Leica III, nummer 356789 en de lens die er op zat was een Summar nummer

222456.

Selderhorst schreef de nummers op het papier en hield toen het papier voor Osewoudt's neus.

— Zo goed?

Dagblad *Het Vrije Vaderland* van 18 oktober 1946

HELD OF VERRADER?

(van een bijzondere medewerker)

Bij al de onverkwikkelijke dingen die de na-oorlogse rechtspleging noodzakelijkerwijze met zich meebrengt, is de geheimzinnige zaak van sigarenwinkelier O. niet een van de minst belangrijke. Wij hebben de indruk dat de justitie, voorzover zij al met doortastendheid te werk gegaan is, toch een groot gebrek aan logische redeneerkunde tentoon heeft gespreid.

O. nam tijdens de Duitse bezetting deel aan verscheidene ondergrondse acties. Scherpe waarnemers ontging het niet dat iedereen in zijn omgeving vroeg of laat in Duitse handen viel, terwijl O. zelf altijd op miraculeuze wijze wist te ontsnappen. Toen hij in april 1945 in het reeds bevrijde deel van ons land aankwam, duurde het dan ook niet lang of hij werd door de geallieerden in hechtenis genomen op beschuldiging van landverraad.

O. inmiddels, ontkent alles en beroept zich op een zekere Dorbeck. Deze Dorbeck is en blijft onvindbaar, hoe men zich ook inspant hem op te sporen. Volgens verhalen van O. is Dorbeck een Nederlands officier in Engelse dienst, die toevallig in zijn uiterlijk als twee druppels water op O. moet lijken. Aan toevalligheden in deze geschiedenis geen gebrek! Naderhand is nog een derde raadselachtige figuur aan het licht gekomen, een zekere Egbert Jagtman, eveneens een Nederlands officier en óók al als twee druppels water gelijkend op de klaarblijkelijk gemakkelijk verwisselbare O. Een in de pers gepubliceerde foto (van O.? van Dorbeck?) werd namelijk herkend door de tandarts van Jagtman! Voordien had O. reeds beweerd geheime stukken te hebben opgestuurd naar het adres van deze Jagtman, dat Dorbeck hem zou hebben verschaft.

Hoe dit alles ook wezen moge, inmiddels acht men het bewijs geleverd dat Jagtman althans niet meer leeft en dat een in een Duits massagraf gevonden lijk, het lijk van Jagtman is. Mogen wij aannemen dat hiermee deze derde druppel water, als wij ons zo eens mogen uitdrukken, uit de wereld geholpen is? Misschien.

Er is nog meer.

Dorbeck zou O. volgens diens beweren een film hebben laten ontwikkelen, O. zou deze foto's, na vier jaar niets meer van Dorbeck vernomen te hebben, hebben opgestuurd naar Dorbeck en al drie dagen later meldde zich een meisje bij O., Jkvr. Elly Berkelbach Sprenkel, zich noemende Sprenkelbach Meijer. Zij identificeerde zich met een van de opgestuurde foto's, beweerend dat zij deze in Engeland gekregen had. Maar de foto was drie dagen eerder

nog in handen van O.! Zij beweerde bovendien dat zij de nacht tevoren aan land gezet was in Scheveningen en daar bij een tante had gelogeed. Maar in juni 1944 was Scheveningen door de Duitsers geëvacueerd; in verband met de invasie werd het strand zwaar bewaakt en bovendien waren in die tijd de verbindingen tussen Engeland en het bezette gebied nu ook weer niet zo goed, dat een foto in twee dagen heen en weer kon reizen! Raadsel... Elly Berkelbach Sprenkel was overigens werkelijk een Engelse agente, maar hoe zij aan de foto gekomen is, wist O. niet te verklaren. Heeft Dorbeck misschien toch bestaan? Is hij het geweest die Elly Berkelbach Sprenkel de foto in handen gespeeld heeft (in Nederland uiteraard) met de instructie dat zij tegen O. moest zeggen dat de foto uit Engeland kwam? Veronderstellingen genoeg, maar de waarheid? Elly B. S. is vrij kort daarna door de Gestapo gepakt en ter dood gebracht. Tot overmaat van ramp bleek na de oorlog dat de Duitsers over grote hoeveelheden van de bewuste foto's beschikten ...

Wat hiervan zij, de mogelijkheid dat Dorbeck werkelijk bestaan heeft, mag de justitie o.i. niet uitsluiten.

Waar is hij dan?

Het voor de hand liggende antwoord schijnt te bevoegder plaatse niet gegeven te kunnen worden. Wij, op onze beurt, menen hier de hand aan de ploeg te mogen slaan.

Vrouwen

Er zijn veel vrouwen betrokken bij deze geschiedenis. Een van haar is de vriendin van O., genaamd Mirjam Zetten-baum, tijdens de oorlog ondergedoken onder de naam Marianne Sondaar. Zij verblijft thans in Palestina en het schijnt niet mogelijk te wezen met haar in contact te komen. Waarom niet? Waarom heeft zij niet gepoogd haar vroegere minnaar te redden?

De justitie schijnt zich hierover het hoofd niet te breken, misschien met reden, zoals wij straks zullen zien.

Mirjam Zettenbaum heeft haar leven te danken aan het verraad van O.

Zij werd tegelijk met O. door de Duitsers gearresteerd te Leiden. Als jodin werd zij ogenblikkelijk gevangen gezet in het concentratiekamp Westerbork en het haar wachtende lot in een Duits „Vernichtungslager” zou niet twijfelachtig geweest zijn als O. haar niet had gered.

O. heeft haar gered, dit mag nauwelijks een probleem heten. De Duitsers immers, waren, hetzij door de verklaringen van O., hetzij door hun eigen bevindingen, tot de overtuiging gekomen dat met de arrestatie van O. het gehele complot nog niet was opgerold. Zij geloofden (of wisten???) dat er,

hoewel O. achter slot en grendel zat, toch een man bleef rondlopen die beantwoordde aan het signalement van O.! Toen hebben zij tegen O. gezegd: Wie is deze man? Zeg ons wie hij is en wij zullen, als tegenprestatie, zorgen dat je vriendin Marianne geen leed geschiedt. Zo hebben zij O. ertoe gebracht Dorbeck te verraden.

Daaraan kan o.i. geen twijfel bestaan. O. heeft de Duitsers binnengeloodsd op het adres waar Dorbeck verbleef. Dit adres werd bewoond door een student in de theologie, Moorlag, een oude kennis van O. Moorlag had voordien te Voorschoten bij de familie O. op kamers gewoond. Niemand ter wereld heeft O. zo goed gekend als deze Moorlag, maar ook deze Moorlag is dood. Zijn lijk werd een paar dagen voor de bevrijding, gevonden in de Spiegelstraat te Amsterdam ... Toeval? Geenszins! Moorlag is dood en Dorbeck heeft wel degelijk bestaan, *maar hij is eveneens dood!* Verraden zijn zij door O. Allebei!

Verzwegen waarheden

Dat de justitie deze eenvoudige deducties niet heeft gemaakt, moge menigeen zonderling voorkomen, men bedenke evenwel het volgende. Geen gevangene die ondervraagd wordt vertelt de gehele waarheid. Op haar beurt zal ook de ondervragende instantie niet alles vertellen wat zij weet, in de hoop dat de verdachte zich verspreken zal. Zodoende heeft O. gelogen tegen de Duitsers, de Duitsers hebben gelogen tegen hem, naderhand heeft O. niet de volledige waarheid aan de Engelsen en Nederlanders verteld, terwijl de Duitsers er natuurlijk op los liegen als zij door Nederlanders verhoord worden. Zij zijn er niet zozeer op uit de Nederlandse instanties te helpen, of de historische waarheid aan het licht te brengen, als wel hun eigen huid te redden. Daarom moeten wij eigenlijk geen enkele verklaring, van welke kant ook komende, letterlijk opvatten, maar met overleg en logica de stukjes van de legpuzzle ineenpassen.

Liefde

De Duitsers hebben hun belofte jegens O. waargemaakt: O.'s vriendin is niet naar Duitsland gestuurd. O. zelf hebben zij, vermomd als verpleegster, in april 1945 naar het bevrijde Zuiden geëxpedieerd. O. werd weggebracht door een Duitse officier in uniform, in een kleine auto, een D.K.W. Deze auto is in Dordrecht teruggevonden, met het lijk van de officier erin, doodgestoken door O.

Deze feiten zijn ons medegedeeld door de pastoor van de Ignatiuskerk te Dordrecht, bij wie O., nog steeds als verpleegster vermomd, een toevlucht had gezocht. Wat had O. beter kunnen doen dan de Duitser doden ten einde elke verdenking van geallieerde zijde te ontzenuwen?!

Maar dit is nog niet alles. Tijdens de tocht naar het Zuiden heert O. ook nog een bezoek gebracht aan zijn sigarenwinkel te Voorschoten, waar zijn wettige vrouw Maria Nauta, een volle nicht van hem, zeven jaar ouder dan O., nog woonde. Deze vrouw had een verhouding met een N.S.B.-er, Turlings. Dit was algemeen bekend in het dorp. Welnu, op de dag dat O. naar het Zuiden werd gebracht, is deze vrouw dood in haar winkel aangetroffen, door messteken om het leven gekomen. Kort tevoren hadden dorpsbewoners een Duitse auto met een officier en een verpleegster erin, zien weggrijden.

Men zal ons tegenwerpen dat dit allemaal complicaties zijn waar de justitie zich niet in begeven kan, omdat het er slechts op aankomt concrete bewijzen tegen O. te leveren. Het is niet de bedoeling zijn biografie te schrijven. Toegegeven. De materie is al ingewikkeld genoeg. Hoe dit ook moge zijn, O. is niet geheel onschuldig, maar wel minder schuldig dan sommigen in den lande denken. Hij was in den beginne wel degelijk te goeder trouw en dat zijn vrouw en haar nazi-minnaar hem verraden hebben, lijdt geen twijfel. Als O. gefaald heeft, is het geweest uit liefde voor zijn vriendin Mirjam Zettenbaum. Hij heeft Dorbeck en Moorlag uitgeleverd aan de Duitsers om haar te redden. Wat een wonder dat Dorbeck niet komt opdagen!

Hopend het er zelf ook levend af te brengen, heeft O. in het voorbijgaan eigen rechter gespeeld tegenover zijn vrouw, waarschijnlijk met de halfbewuste opzet na de oorlog een nieuw leven te kunnen beginnen met zijn vriendin.

Herhalen wij onze eerste vraag: waarom blijft het meisje Zettenbaum zwijgen in Palestina? Behoeft deze vraag na het voorgaande eigenlijk nog een antwoord? Neen! Het antwoord is eenvoudig en klaar!

Zij zwijgt omdat zij niets ten gunste van O. zou kunnen aanvoeren. Als zij al zou kunnen bewijzen dat Dorbeck werkelijk bestaan heeft, het zou immers alleen zijn om gelijktijdig het bewijs te leveren dat O. hem zelf heeft verraden. Zij zwijgt uit liefde voor O.

Het is voor O. maar het beste als zij blijft zwijgen.

Miss Mirjam Zettenbaum

In a Kibboets

Israël

Kamp „Achtste Exloërmond”

19 oktober 1945

Liefste Marianne,

Pas vorige week hoorde ik tot mijn verbazing dat je nog leefde. Het is mij hier verteld door de politie. Mijn vreugde is onuitsprekelijk. Dit is de eerste gelegenheid die ik heb je te schrijven. Ik wist niet beter of je was dood. Ik heb je nog opgezocht in de Emmakliniek in Amsterdam, de 6e april. De verpleegster zei dat je geen bezoek mocht ontvangen. Wel mocht ik even naar het kindje kijken. Ach, Marianne, ik kan je niet vertellen hoe ik toen gehuild heb en nu ik dit schrijf, huil ik weer. Ik heb niets, maar dan ook niets overgehouden uit de tijd dat ik met jou omging en het was toch zo'n gelukkige tijd. Het is de gelukkigste tijd van mijn leven geweest en zo'n tijd komt nooit meer terug. Ach Marianne, ik vind het verschrikkelijk dat je zo ver bij mij vandaan bent, maar ik geloof niet dat ik je nog gelukkig zou kunnen maken.

Je moet weten, dat mij een afschuwelijk ongeluk is overkomen. Ik zit in gevangenschap. De oorlog is afgelopen, alle landen zijn bevrijd, maar ik ben nog geen seconde vrij geweest. Alles wat ik doorstaan heb, ik vind de kracht niet het je te vertellen, maar mijn lijden is nameloos. Ik word verdacht van verraad. Het smerigste, boosaardigste opzet wordt mij in de schoenen geschoven en alles wat ik onderneem om te bewijzen dat ik onschuldig ben, mislukt. Ieder die ten gunste van mij getuigen kan, is weg of dood. En jij weet toch zo goed als mijn andere intieme vrienden het wisten, dat ik alles gedaan heb in opdracht van Dorbeck. Je herinnert je toch zeker nog wel, dat ik je over Dorbeck verteld heb, die nacht in het huis van Labare, voordat wij door de Duitsers overrompeld werden? Je hebt mij nog getroost. Ik vertelde je dat ik geheel afhankelijk van Dorbeck was, dat ik zonder hem niets was en minder dan niets. Jij hebt mij nog tegengesproken, jij hebt mij nog gezegd dat ik zeer zeker mijzelf was en mijn eigen waarde bezat.

Maar, lieve Marianne, het is anders uitgekomen. Dorbeck is verdwenen. Tientallen instanties hebben geprobeerd hem op te sporen, tot dusver zonder resultaat. Hij blijft onvindbaar. Nu eens denk ik dat hij dood is, dan weer dat de Engelsen hem verbergen. En het blijkt te zijn zoals ik je toen al vertelde: zonder Dorbeck ben ik niets, zonder dat hij de redenen en de verklaring van mijn gedrag geeft, kan alles wat ik in het verzet gedaan heb verwrongen en verdraaid worden tot misdaad en verraad.

Het gaat mij erg slecht. Ik heb de koorts, ik hoest dag en nacht. Ik word niet slecht behandeld, maar het daglicht zie ik zelden of nooit. De verhoren duren soms een nacht achter elkaar en ook als ik niet verhoord word, kan ik niet slapen. Toch ben ik nog bevoorrecht, want ik heb een cel voor mij alleen. Het kamp is ingericht in een oude melkfabriek. De andere ruimten zijn overvol met allerlei geteisem, SS-ers, provocateurs van de S.D. en andere landverraders. Soms heb ik bij mijzelf als ik bedenke dat ik in dit gezelschap

landverraders. Soms lach ik bij mijzelf als ik bedenik dat ik in dit gezelschap ben en dan vraag ik mij af: waar maak je je druk over? Het is een vergissing, een krankzinnige samenloop van omstandigheden, meer niet. Elk ogenblik kan Dorbeck komen opdagen en dan is alles binnen vijf minuten in orde.

Maar ik moet je bekennen Marianne, dat ik mij soms meer ongerust maak dan goed voor mij is en daarom zou ik je willen vragen: kun je niet een brief schrijven aan de procureur bij het Bijzonder Gerechtshof en zeggen dat ik inderdaad tijdens de Duitse bezetting in contact ben geweest met Dorbeck? Dat ik met je over hem gesproken heb, enz. Dat hij werkelijk bestaat. Want de mensen die mijn zaak behandelen zijn zó slecht van alles op de hoogte, dat het er soms op lijkt of zij mij willen wijsmaken dat Dorbeck geheel en al aan mijn eigen fantasie ontsproten is.

De N.S.B.ër Turlings die mij bij de Duitsers heeft aangegeven, is de enige nog levende persoon die Dorbeck gezien heeft. Het was na de aanslag in Haarlem, op de Kleine Houtstraat. Hij zag een man in een grijs pak. Hij dacht dat ik het was. Toen hij mij even later weer tegenkwam in een wit sportbroekje, zei hij: Jij hebt je gauw verkleed! Hij had Dorbeck gezien inplaats van mij.

Maar hoe zou ik nu het getuigenis van die landverrader kunnen inroepen? Wat zou de justitie dan wel van mij denken? Ik houd dus maar mijn mond hierover.

En Marianne, schrijf ook een brief aan mij. Ik wil zo graag weten hoe je het maakt, daar in je kibboets. Ze zeggen hier dat jullie daar op blokfluiten en tamboerijnen spelen. Misschien ben je mij nog niet vergeten. Ik hoop niet dat je denkt dat ik je in de steek gelaten heb, omdat je niets meer van mij gehoord hebt. Je weet nu hoe het gebeurd is. Als ik vrij ben, wil ik proberen wat geld op te sparen (ik weet alleen nog niet hoe ik dat zal doen, want mijn sigarenwinkel bestaat niet meer), maar als ik dan wat geld heb, zal ik naar je toe komen, alle Arabieren ten spijt.

De nieuwe hoofdverpleegster, zuster Kruisheer, was een magere vrouw van over de vijftig met een duidelijk zichtbare blonde snor.

Zij bukte zich over het bed waarin Osewoudt lag, trok hem de thermometer uit de mond en zei: — Achtendertig negen. Je boft. Bij achtendertig vijf zou je hier niet blijven.

Op haar linkerhand droeg zij een blad met flesjes en glazen. Zij stak de thermometer in een bekerglas met sublimaatoplossing, waar nog meer thermometers in stonden. Daarna nam zij van haar blad een blikken nap, waarop een gillettermesje en een lik droogscheercrème lagen en zei: — Ga je maar scheren.

— Ik hoef mij niet te scheren.

— Wat is dat voor onzin?

— Ik heb geen baard. Wilt u soms voelen?

Zij keek hem aan met grote ogen en nam langzaam de blikken nap weer weg. — Om jaloers op te worden, zei ze en zij glimlachte vals.

Grauw morgenlicht hing in het ziekenzaaltje, waarvan de muren lichtblauw gekalkt waren, vol kringen en blaren van het vocht. Er waren geen ramen in, maar de zoldering bestond uit naast elkaar gelegde puntdaken van pantserglas. Dit lokaal was oorspronkelijk de afdeling geweest waar de flessen werden gespoeld. Kranen voor warm en koud water waren op de vreemdste plaatsen in groten getale aanwezig en daarom dan ook had men hier de zieken ondergebracht. Er zaten niet alleen kranen in de muren, er waren buizen die in de lengte midden door de ruimte liepen en ook aan die buizen zaten kranen; sommige kranen lekten, uit andere ontweek voortdurend stoom.

De zieken lagen in ijzeren bedden. Het waren grotendeels simulanten. Als er een iets tegen Osewoudt wilde zeggen, schreeuwde hij:

— Smoel dicht, vuile landverrader!

Het bulderend rumoer dat daarna ontstond, kon alleen maar tot rust gebracht worden door de bewakers, die de bedden afgingen en er links en rechts op los ranselden met gummistokken. In het voorbijgaan kreeg Osewoudt natuurlijk ook een paar meppen, maar dat had hij er graag voor over.

Achtendertig negen, dacht Osewoudt, vier graden te veel. Wat moest hij doen om de koorts te doen zakken, zodat hij naar zijn eigen kamer in het souterrain terug zou mogen gaan?

Hij voelde zijn vochtige beddegoed, hij snoof de machineoliestank op die

de stoom verspreidde, hij keek recht omhoog naar het dak van troebel pantserglas en dacht: hier word ik nooit beter. Zijn wangen bolden plotseling op, hij wierp zich op zijn zij, kronkelend van pijn en probeerde de hoest te smoren in zijn kussen, maar het was of zijn longen ontploften en zijn borstspieren zich zo krampachtig samentrokken, dat zijn ribben braken.

— Dag Henri Osewoudt!

Hij draaide zich recht en keek omhoog.

Er stond een bejaarde heer aan zijn bed. In zijn witte hand met ouderdomssproeten hield hij een zwarte gleuf-hoed. Zijn grote hoofd hing schuin naar voren, in deze houding gedwongen door een ziekelijke rode opzwellings in zijn hals.

— Ik ben dokter Lichtenau. Je kent mij niet meer, maar ik jou wel. Er is veel gebeurd sinds die tijd, maar ik herken je nog heel goed.

Zuster Kruisheer kwam met een stoel en dokter Lichtenau ging zitten. Zijn hoed legde hij op zijn knieën.

— Ik ben de psychiater die je moeder behandeld heeft in Duinoord. Ik herinner me nog dat je haar kwam opzoeken, met je oom.

—Ja?

— Nou en of! Ik vroeg: wat wil je worden later? en je zei: Verpleegster!

— Heb ik dat gezegd?

— Ja. Je was toen een jongetje van een jaar of vijf. Eigenlijk ben je niet veel veranderd. Je vader leefde nog.

Dokter Lichtenau staarde voor zich uit en schudde het hoofd.

— Heeft u mijn moeder ook weer behandeld, later, toen zij weer werd opgenomen, na die geschiedenis met vader?

— In het begin wel. De moord op je vader verschaftte feitelijk geen nieuwe gezichtspunten wat het ziektebeeld betreft. Zij achtte zich zelf niet verantwoordelijk voor wat zij deed, zo was zij altijd al. Er was een geest die haar beheerste, een „iets” een „het”.

Dokter Lichtenau maakte twee kleine gebaren, of hij het „iets”, het „het”, zodoende beter gestalte kon doen aannemen en tegelijkertijd aangeven dat hij in het werkelijk bestaan ervan niet geloofde. — Soms vermomde zij zich, scheurde een lap uit haar laken, bond die voor haar gezicht als een masker en zei: Ik zie het weer, ik jaag het even weg.

Hij keek Osewoudt aan met waterige blauwe ogen waarvan de onderste leden ver omlaag hingen; hij scheen zich af te vragen of zijn eenvoudige

uiteenzetting begrepen werd.

— Zo deed zij later ook nog wel eens, zei Osewoudt.

— Goed. Het was dus haar eigenaardigheid dat zij dingen deed waarvan zij de oorzaak buiten zichzelf zocht. Zij verzette zich ertegen, zij was er bang van. Daarom probeerde zij „het”, dat „het”, even weg te jagen. Maar klaarblijkelijk is het haar niet altijd gelukt.

— U heeft natuurlijk wel gehoord dat de moffen haar afgemaakt hebben, dokter?

— Ja, Henri. Toch was zij niet ongeneeslijk krankzinnig. Zij was een volkomen normale vrouw als zij zich niet door dat „het” bedreigd voelde. Maar vertel mij eens: jij hebt zeker erg veel van je moeder gehouden?

— Vraagt u dat nog? Om haar bij mij te kunnen hebben, ben ik in de sigarenwinkel van mijn vader gaan staan. Ik deed het alleen voor haar.

— Waarom heb je haar in de oorlog dan aan zo’n groot gevaar blootgesteld, door je met ondergrondse gewelddaden bezig te houden?

— Ik had het... Als ik Dorbeck nooit ontmoet had ...

— Die Dorbeck-geschiedenis, geloof je daar zelf in?

— Wat bedoelt u?

— Geloof je werkelijk dat Dorbeck bestaan heeft, dat je hem herhaalde malen ontmoet hebt en dat hij je allerlei opdrachten heeft gegeven? Kijk eens hier, Henri, val mij nog niet in de rede! Ik bedoel niet dat je niet goed bij het hoofd bent, helemaal niet! Maar de oorlog is een tijd geweest van enorme spanningen, voor ons allemaal. Het kan zijn dat je toen, op ogenblikken van grote vermoeidheid, gedacht hebt dat Dorbeck bestond, dat hij je opbelde, dat hij je boodschappen stuurde achterop foto’s geschreven, enzovoorts enzovoorts. Ach kom, Henri, ik die je moeder zo goed gekend heb, wij hoeven geen geheimen voor elkaar te hebben. Kijk eens, wij maken allemaal fouten, ik bedoel maar dit. Als je het mij vraagt: je gelooft zelf ook niet in het bestaan van Dorbeck! Je hebt er vroeger, tijdens geestelijke inzinkingen, in geloofd, maar nu geloof je het niet meer. Je blijft alleen volhouden omdat je in het nauw zit. Wat denk je daarmee te bereiken? De justitie is je op alle mogelijke manieren ter wille geweest. Kilo’s en kilo’s papier zijn er in jouw zaak verwerkt. En dat in een tijd waarin er zo’n gebrek aan papier is. De dossiers blijven zich opstapelen. Er is geen land ter wereld waar men niet geïnformeerd heeft naar Dorbeck, iedereen die hem mogelijkerwijs eens ontmoet kan hebben, is ondervraagd, maar hij is nergens te vinden. Als de justitie zich niet tot het uiterste ingespannen had om er alles aan te doen wat eraan te doen was, zou men zich niet tot mij gewend hebben. Maar doordat

...aan te zien was, zoo men zien niet tot mij gehoord hebben. Maar doordat men je hele verleden en het verleden van je familie heeft uitgeplozen, is men tenslotte bij mij terechtgekomen. Nee, spreek mij niet tegen, Henri, laat mij uitpraten. De instructie in jouw zaak is nu zo goed als voltooid. Het zal niet lang meer duren of je moet voor de rechter verschijnen. Wat ben je dan van plan te doen? Zeggen dat je zelf ook geweten hebt dat Dorbeck niet bestaat zal je niet helpen, want niet alleen dat jij dan de schuld van alles krijgen zal, bovendien zullen de rechters in hoge mate geïrriteerd zijn omdat je de opsporingsambtenaren maanden en maanden lang van het kastje naar de muur hebt laten lopen. Daarom geef ik je een goede raad: houd voortaan zoveel mogelijk je mond. Spreek niet meer tegen, laat alles over je heen gaan. Geef geen geluid tijdens de rechtzitting. Ik zal een rapport opmaken voor de rechters dat het allemaal maar een waan van je geweest is, een illusie. Ik zal zeggen dat je zelf heilig in het bestaan van Dorbeck geloofd hebt. Dorbeck is niets anders geweest dan de personificatie van bepaalde strevingen in je eigen ziel. Ik zal zeggen dat het pleit voor je ethisch inzicht, dat je de verantwoording voor die misdadige strevingen niet zelf hebt willen dragen, maar dat je ze als het ware buiten jezelf geplaatst hebt en er Dorbeck mee belast.

— U wil mij dus ontoerekenbaar verklaren?

— Niet ik ben het die je ontoerekenbaar verklaart! Jij zelf geeft Dorbeck de schuld van alles. Jij beweert dat Dorbeck alles weet. Niet ik heb dat beweerd, niet de justitie, maar jij. Als Dorbeck verantwoordelijk is, dan is de logische conclusie dat jij *niet* verantwoordelijk bent.

— Nee! nee! nee! Ik heb Dorbeck gehoorzaamd, maar het feit dat ik hem gehoorzaamd heb, betekent niet dat ik ontoerekenbaar ben! U haalt twee begrippen door elkaar!

— Wat moet ik anders doen, als Dorbeck niet bestaat? Hij is een voortbrengsel van je fantasie. Jij hebt hem zelf bedacht, maar je hebt het niet opzettelijk gedaan, je had geen keuze. Dat is het waar ik over praat: dat je zonder het gewild te hebben of niet gewild, Dorbeck bedacht hebt. Daarom ben je, ik zeg niet ontoerekenbaar, maar het is een verzachtende omstandigheid.

Osewoudt schoot in een hoest en toen hij uitgehoest was, ging hij rechtop zitten in zijn bed. Zijn hoofd kwam zodoende bijna op gelijke hoogte als het hoofd van de dokter. Zijn stem kon alleen nog maar fluisteren, toen hij zei:

— Dokter, u moet zich niets laten wijsmaken door luie politiemannen die te stom zijn om Dorbeck op te sporen. U moet ze niet geloven dat Dorbeck niet bestaat. Ik heb het bewijs geleverd. Ik heb aangewezen waar zijn uniform begraven lag in mijn tuin en zij hebben het opgegraven.

— Wat is de bewijskracht van een uniform dat ergens begraven ligt? Stond er op geschreven dat het Dorbeck's uniform was?

— Wiens uniform zou het anders zijn? Ik heb altijd gezegd dat Dorbeck als een tweelingbroer op mij leek, dat hij even groot was als ik. En het uniform dat opgegraven is in mijn tuin, zou voor mij op maat gemaakt hebben kunnen zijn. Wat wil men dan eigenlijk nog meer?

— Hoe weet je dat het uniform jou paste? Heb je het aangetrokken?

— Nee.

— Waarom niet?

— Het was vergaan in de natte grond. Het viel uit elkaar zodra zij het aanraakten. Maar de grootte ervan, was nog gemakkelijk vast te stellen.

— Wat is de kracht van een bewijsstuk dat uit elkaar valt zodra je het aanraakt? Heus, dit verhaal was mij bekend. Ik heb alle stukken doorgenomen voordat ik bij je kwam. Kijk naar mijn hals, hij is opgezwollen van het vele lezen. Ik weet er alles van. Dat uniform, dat uniform van Dorbeck, er is niets anders meer van over dan de koperen knopen die groen zien van roest!

— Dit bewijsstuk is nog maar een begin, zei Osewoudt. Ik bewijs met tegenzin dat Dorbeck bestaan heeft of bestaat, omdat ik daarbij al de veronderstelling dat hij niet bestaat als het ware een soort gewicht verschaf. Maar wat doet dit ertoe? Als Dorbeck nog leeft en hij hoort wat mij is overkomen, dan zal hij verschijnen om alles uit te leggen. En als hij niet meer leeft, wat heel goed mogelijk is, er zijn in deze oorlog duizenden mensen spoorloos verdwenen, hij kan uit elkaar gescheurd zijn door een bom, hij kan met een vliegtuig in zee gestort zijn onder een andere naam, hij kan verbrand zijn in een tank, of misschien wordt hij wel gevangen gehouden, net als ik. Wie zal het weten?

Maar u weet er niets van af! U heeft hem nooit gezien, daarom kunt u wel denken dat hij niet bestaat. Alles wordt ook zo moeilijk door de geheimhouding waartoe ik verplicht was. Uit voorzichtigheid praatte ik niet over Dorbeck. Dat sprak vanzelf. En het enige meisje dat ik over Dorbeck verteld heb, zit nu in Israël en geeft geen antwoord op mijn brieven. Maar dacht u dat het mij wat schelen kon, als u denkt dat hij niet bestaat? Ik kan het niet helpen dat mijn moeder krankzinnig was. Bedenk goed wat u doet, dokter. Vraag u zelf eens af of u het recht heeft het bestaan van Dorbeck te ontkennen, alleen omdat u weet dat mijn moeder aan waanvoorstellingen leed.

Dokter Lichtenau liet zich achterin zijn stoel vallen en deed zijn ogen dicht.

— De kogel. Weet je wel wat je te wachten staat, Henri? De kogel. Er is

geen enkel lichtpunt te ontdekken in je zaak. Als je nu maar eens erkende dat je bang geweest was, dat je hebt toegegeven onder de verschrikkelijke martelingen van de Duitsers, maar nee, alle tijd die beschikbaar was om je gedrag te verklaren, is besteed aan het zoeken naar Dorbeck die niet bestaat.

Osewoudt boog zich nu uit het bed en tikte de dokter op zijn knie.

— Het is heel vriendelijk dat u mij bent komen opzoeken, dokter. Ik waardeer de bedoeling. Maar u vergist zich, net als iedereen. Ik heb een foto gemaakt waar Dorbeck opstaat, wij staan er samen op, naast elkaar. Wij stonden samen voor een spiegel. Ik heb die foto zelf gemaakt in de Bernard Kochstraat in Amsterdam. Er bestaat nog altijd een kans dat hij teruggevonden wordt. Nu nog worden de foto's van mij en van Dorbeck door elkaar gehaald, men denkt dat het dezelfde foto's zijn. Maar dan zal alles duidelijk worden. Het unieke bewijs dat Dorbeck en Osewoudt twee personen zijn, is dan geleverd. De camera waar ik die foto mee gemaakt heb, is verloren gegaan toen ik vluchtte. Die film zat er nog in. Maar laten wij eens aannemen dat hij wordt gevonden. Zou het niet wezen om zelfmoord te plegen als ik — als vandaag of morgen die camera terecht komt, de film ontwikkeld wordt, en Dorbeck bijna in levenden lijve verschijnt — als ik dan ondertussen mijzelf ontoerekenbaar had verklaard? Als ik dat deed, dan pas zou ik met recht ontoerekenbaar zijn!

Een jonge priester in een kale soutane, scharrelde al de hele ochtend rond tussen de bedden. Aan zijn linkerarm droeg hij een grote hengselmand vol hulsttakjes en kaarsen. Boven de bedden van de gedetineerden maakte hij hulstblaadjes vast met punaises en op de nachtkastjes zette hij stompjes kaars met een rood lintje erom.

— Jammer, jammer, herhaalde hij bij elk bed, De Bilt voorspelt geen witte kerstmis voor dit jaar. Jammer, jammer, het zou bijna al te mooi zijn geweest, een witte kerstmis in het bevrijdingsjaar.

— Ja pater! galmden de SS'ers gedwee, dat is heel erg jammer!

— Niets aan te doen, zei de pater, het kerstmannetje heeft het zeker te druk gehad om sneeuwvlokjes te maken. Niets aan te doen. We moeten ons erbij neerleggen.

— Ja pater! We liggen al!

— Zullen we straks *Stille Nacht, heilige Nacht* nog eens repeteren, jongens?

Ze begonnen onmiddellijk.

— Nee, nu nog niet! Straks heb ik gezegd! Stilte!

Hij kwam bij het bed van Osewoudt.

— Ik ben pater Beer, zei hij. Jammer, jammer, geen witte kerstmis dit jaar.

— Erg jammer, zei Osewoudt, en hij wees op de zoldering van pantserglas. We zouden ons plezier hier werkelijk wel opkunnen als er sneeuw lag.

— Kom, kom, zei de pater, als het te donker zou worden, dan staken wij de kaarsjes aan.

Hij zette er een op het nachtkastje van Osewoudt.

— Neemt u dat maar weg, alstublieft, zei Osewoudt, ik ben niet opgevoed in die flauwekul.

— Voor opvoeding is het nooit te laat. Een enkel kaarsje of hulsttakje heeft nog niemand gebeten.

— Kan wezen, maar ik heb het niet nodig.

— Wat zeg je daar? Hoe is het mogelijk! De meeste jongens hier in huis zijn zelfs hard op weg om zich te laten bekeren. En jij zegt me zulke dingen? Daar moet ik haring of kuit van hebben!

Hij zette zijn mandje neer, liep weg om een stoel te halen en ging aan Osewoudt's bed zitten.

Pater Beer was niet veel ouder dan Osewoudt zelf. Hij had een rond gezicht en keek opgewekt uit lichtbruine ronde ogen.

— Hoe ben jij in dit kamp gekomen? vroeg hij.

— Ik ben onschuldig, zei Osewoudt, ik hoor niet bij dat tuig daar.

— Hoe heet je dan?

— Osewoudt.

— Zo, zo. Osewoudt. Ben jij Osewoudt? Ik heb over je geval horen praten.

— Dat heeft iedereen.

— De kranten schrijven erover.

— Weet ik, maar ik lees de kranten al lang niet meer.

— Laten wij eens ernstig met elkaar spreken. Misschien kan ik wat voor je doen.

— U hoeft niets voor mij te doen. Als Dorbeck eenmaal te voorschijn komt, heb ik niemand meer nodig, dan wordt mijn onschuld glashelder bewezen.

— De dingen die ik voor je zou kunnen doen, liggen niet op het vlak van de juridische bewijsvoering.

— Dat begrijp ik. Al die jongens die in de SS zijn geweest, liggen nu Stille Nacht Heilige Nacht te zingen. Die laten zich bekeren om hun huid te redden.

— Dat ben ik met je eens. Maar wat doet het er toe?

Zelfs de grootste zondaar heeft het recht te proberen zijn huid te redden.

— Ook door middel van schijnheiligheid?

— Ook door middel van schijnheiligheid. Alleen, begrijp mij wèl, een priester mag natuurlijk niet berusten in een schijnheilige bekering. Hij mag niet aflaten voordat de schijnheiligheid in ware vroomheid is overgegaan.

— Intussen is het dan te laat geworden om ze nog tegen de muur te zetten, mocht de ware vroomheid niet komen opdagen.

— Het is altijd beter een medemens niet gedood te hebben dan het wel te hebben gedaan, hoe verdorven die medemens ook wezen mag.

— Zo, zo, zei Osewoudt, als ik u een raad mag geven: Dringt u er dan op aan dat de Paus ervoor gaat ijveren alle straffen overal ter wereld af te schaffen, alle gevangenen zonder uitzondering vrij te laten, ook de gevangenen die zich niet hebben bekeerd. Dat is beter dan dat u zich uitslooft de ene valse bekering na de andere te bezweren.

de ene valse bekering na de andere te bewerken.

— Natuurlijk zou dat beter zijn, maar geen mens kan meer dan binnen zijn macht ligt. Ik ben ook maar een mens, ik kan niet meer doen dan mij gegeven is. Ik heb niets te zeggen over het doen en laten van Zijne Heiligheid.

— Als ik mij bekeren zou, wat zou dat bewijzen? vroeg Osewoudt. Ik ben onschuldig. Hoe zou ik door een bekering onschuldiger kunnen worden?

— Onschuldiger niet, maar degenen die je hier gevangen houden en de rechters die je straks zullen veroordelen, omdat ze niet in je onschuld geloven, zullen als je je bekeert, misschien denken: hij is toch een goed mens. Mogelijk zullen zij genade voor recht laten gelden.

— Ik heb geen genade nodig. Als ik alles opgeofferd heb voor de goede zaak en het enige wat mijn deel wordt is genade, waarvoor heb ik dan geleefd? Waarvoor moet ik dan nog verder leven?

— Omdat het leven ons geschonken is en wij het niet mogen weggooien, omdat wij leven moeten blijven, ook als wij niet weten waarvoor.

Het laken zat in elkaar gefrommeld onder Osewoudt's neus. Hij stak zijn armen boven het dek en trok het laken recht. — Hoort u eens, vroeg hij, vindt u het niet afschuwelijk als man in zulke rokken te moeten lopen? Ik ben indertijd zelf gevlucht uit het bezette gebied in een verpleegstersuniform. Het was om dood te gaan van ellende. Het is precies of je benen vastzitten.

Pater Beer begon smakelijk te lachen.

— Dat zijn dingen waar ik nog nooit over heb nagedacht.

— Dan wou ik u nog wat vragen waar ik mijn hele leven nieuwsgierig naar geweest ben. Dat rondje boven op uw bol, maakt u dat zelf met een scheermesje, of bestaan er speciale paters-tonsuurmakers? Kun je daar een facultatieve opleiding voor volgen?

Pater Beer stikte nu bijna van de pret.

— Is het moeilijk te leren? vroeg Osewoudt. Moet je er examen voor doen?

— Dit is een van de best bewaarde liturgische geheimen, zei pater Beer. Ik zou mijn zaligheid in gevaar brengen als ik je dat vertelde.

Osewoudt lachte niet. Hij zei:

— Ik lig u te vervelen en u mij. Ieder gesprek tussen ons is overbodig. U loopt met kersttakjes rond en kaarsjes. Als het van mij afhing, ging iedereen in dit gebouw onmiddellijk tegen de muur, kerstmis of geen kerstmis. Ze kunnen dan altijd nog begenadigd worden na hun dood. Mijn geval is niet te vergelijken met het hunne. Ik lig hier ten gevolge van een vreemd ongeluk. Ik voel geen haat tegen de mensen die mij hier gevangen houden. Als iemand

voet geen maat tegen de menschen die mij niet gevangen houden. Als iemand een steen op zijn voet krijgt en zijn voet ligt eraf, wordt zijn hele leven daardoor onherroepelijk veranderd. Toch zal hij die steen niet haten. Zo is het ook met mij. Het schijnt dat in elke oorlog soldaten bij vergissing door hun eigen troep worden beschoten. Zoiets is mijn geval ook. Maar als eenmaal aangetoond zal worden dat Dorbeck werkelijk bestaan heeft, verandert de hele zaak. Dat is het enige waar ik op hoop, dat is tastbaar en duidelijk.

— Je bent hoovaardig, zei pater Beer, je stelt het recht boven de genade. Maar als het recht nu eens te lang op zich laat wachten?

— Dat maakt voor mij geen verschil.

— Wat moet ik daaruit concluderen? Hoop je er misschien op dat na je dood Dorbeck toch nog zal verschijnen en dat dan degenen die je dood op hun geweten hebben, verteerd zullen worden door berouw?

— Laat u mij niet lachen! Wat heb ik er aan dat als ik dood ben, jaren later een ander die niet beter geweten heeft, door berouw wordt verteerd? Ik geloof bovendien niet dat zoiets als door berouw verteerd worden, werkelijk bestaat. In de oorlog heb ik zelf de vader en de moeder van een klein jongetje gedood. De vader was een ploert, maar dat kind had niets gedaan. Ik heb dat kind een groot verdriet bezorgd, ik heb zijn hele leven veranderd, maar ik kon niet anders doen, dan ik gedaan heb. Ik heb geen berouw. Zo zullen ook degenen die mij mishandelen, altijd blijven volhouden dat zij niet anders hebben kunnen doen. En als ik niet gefusilleerd word, en het, laten wij zeggen, nog tien jaar duurt voor Dorbeck gevonden wordt, dan heb ik toch tien jaar onschuldig in de gevangenis gezeten. Tien jaar die nooit meer zijn goed te maken. Tien jaar gevangenis is een van de zwaarste straffen. Maar als ze me vrijlaten zullen ze een gezicht zetten of ik dankbaar moet zijn.

Osewoudt barstte in hoesten uit, hij stak zijn laken in zijn mond om het geluid te smoren, maar het hielp niet.

— Na tien jaar onschuldig in de gevangenis gezeten te hebben, zou er voor jou maar *een* middel zijn om verder te leven, zei pater Beer. Je zou hen die het je hebben aangedaan, moeten vergeven. Zie je wel dat je, hoe dan ook, altijd bij de genade terechtkomt?

Osewoudt schudde van nee.

— Of ik ze zou vergeven of niet, daar zouden zij zich geen snars van aantrekken, want...

— Je begrijpt mij verkeerd! Het gaat niet om de anderen maar om *jouw* geluk!

— ... want ze houden mij niet gevangen omdat Dorbeck onvindbaar blijft, maar omdat ik een hoge stem heb als een geroep, een gezicht als een meisje

maar omdat ik een hoge stem heb als een castraat, een gezicht als een meisje en geen baard. In mijn uiterlijk heb ik mijn hele leven gevangen gezeten, mijn uiterlijk heeft mij gemaakt tot wat ik ben. Dat is de oplossing van het raadsel.

Pater Beer kreeg een heftige kleur en begon zijn neus te snuiten met een smerige zakdoek die hij ergens uit zijn rok te voorschijn toverde.

Toen zei hij: — Maar als wat je nu zegt waar is, hoe zou je dan anders gered kunnen worden behalve door genade?

— Wat is de zin van mijn leven, antwoordde Osewoudt, als ik geboren word met een vervloeking en die vervloeking alleen maar kan kwijtraken door een genade? Moet ik daarvoor leven: om twee cadeautjes te krijgen die elkaar opheffen, terwijl ik helemaal niet om cadeautjes heb gevraagd? Ik heb nergens om gevraagd. Ik heb er ook niet om gevraagd te leven. Ik heb er niet om gevraagd geboren te worden, ik heb er niet om gevraagd te worden vervloekt bij mijn geboorte, ik vraag er ook niet om te worden begenadigd bij mijn dood. Als er toch voor mij niet anders opzit dan dood te gaan, heb ik trouwens geen genade meer nodig: tegelijk met mijn leven, komt er ook een eind aan mijn vervloeking. Maar de genade die u misschien voor uw bekeerde verraders en moordenaars bewerken kan, wat zou die genade te betekenen kunnen hebben voor mij? Laten we hier niet langer over zeuren. U maakt mij doodmoe. Ik ben ziek, ik heb koorts, ik lig al meer dan een maand op deze stinkende zaal. Met hoger leven heb ik niets te maken. Het enige wat er voor mij op aankomt, is, dat het fototoestel gevonden wordt, waarmee ik een foto van Dorbeck heb gemaakt. Als dat eenmaal gevonden is, als ik Selderhorst maar eindelijk een authentiek portret van Dorbeck in handen kan geven, dan ben ik al half gered. Dan zal hij eindelijk niet mij zien, maar Dorbeck. Verdere redding vraag ik niet.

— Ik spreek je nog wel eens, zei pater Beer, ik zal voor je bidden.

— Wat valt er voor mij te bidden?

— Ik zal bidden dat de Leica gevonden wordt. Ik zal alle heiligen erom smeken.

Osewoudt draaide zich op zijn zij en mompelde: — Ik wou liever dat er niet van Stille Nacht, heilige Nacht gezongen werd.

Op de eerste kerstdag, voor het zingen begon, kwam pater Beer naar Osewoudt toe en zei:

— Ik heb voor je gebeden. Ik heb gebeden dat de Leica gevonden mag worden.

Osewoudt wist niet wat hij anders moest antwoorden dan — Dat is heel vriendelijk van u.

Toen pater Beer na afloop van het zingen wegging, zei hij in het voorbijgaan:

— Ik zal opnieuw voor je bidden. Dagen als deze zijn altijd in hoge mate gunstig voor het verwezenlijken van bijzondere gebedsverhoringen.

Morgen kom ik terug en zullen wij nogmaals zingen. Jij hoeft niet mee te zingen als je niet wilt, hoor!

Tweede kerstdag kwam pater Beer inderdaad weer terug en er werd opnieuw gezongen. Ook werden er pakjes uitgedeeld. Maar Osewoudt kreeg niets, want wie had hem iets kunnen sturen?

Pater Beer kwam aan zijn bed zitten.

— Ik heb alle heiligen voor je gebeden. Ik zal net zo lang bidden tot dat fototoestel gevonden is. Gods goedheid is eindeloos en wij mogen de hoop niet verliezen.

Maar Osewoudt draaide zich om en zei:

— Och, als het u hetzelfde blijft, ik heb hoofdpijn. Ik wil liever een beetje slapen. U en ik zijn niet in de wieg gelegd om elkaar te begrijpen.

In de ochtend van de 27e december kwam Selderhorst op de zaal. Zuster Kruisheer liep achter hem aan, met een bruine wollen kamerjas over haar arm en een paar pantoffels in haar hand.

Selderhorst droeg een kleine kartonnen doos waarvan de kleppen openstonden.

— Zo Osewoudt, je moet eens raden wat er in deze doos zit!

Osewoudt ging rechtop zitten in zijn bed en stak zijn handen uit naar de doos.

— Een cadeautje van het kerstmannetje, zei Selderhorst en hield de doos plagerig een eindje hoger.

— Is het mijn Leica soms?

— Misschien. Je moet maar eens kijken.

Hij zette de doos op Osewoudt's knieën.

Osewoudt duwde de kleppen opzij en nam de camera uit de doos. Zijn sopraanstem zong hoog door de zaal.

— Wanneer is die gevonden? Vanochtend?

— O nee, we hebben hem al een week of wat in huis. Is het de jouwe?

— Ja! Het is hem!

Osewoudt draaide aan de terugwindknop.

— En de film zit er nog in!

— Het moet hem zijn. De nummers kloppen tenminste met de nummers die jij ons had opgegeven. En de film zit er ook nog in.

— Waarom heeft u de film dan niet laten ontwikkelen? Dan had u kunnen zien dat Dorbeck erop staat!

— Ontwikkelen? Nee! Dat moet je zelf maar doen! Je bent immers zo knap in het ontwikkelen? De films van Olifiers, die had jij immers ook zo goed ontwikkeld?

Nou moet jij je eigen film ook maar eens ontwikkelen!

— Hoe moet ik dat doen? Ik heb hier geen materiaal.

— Dat hebben wij wel. Wij hebben een hele mooie donkere kamer voor jou. Kom maar mee.

Zuster Kruisheer ontvouwde de kamerjas.

Osewoudt trapte de dekens van zich af en ging op het bed zitten. Het duurde een ogenblik voordat hij zijn armen in de mouwen van de kamerjas gestoken had, doordat hij er niet in slaagde de Leica uit handen te leggen.

Eindelijk stond hij wankelend naast het bed, zijn voeten in de pantoffels. Er werd hem ook nog een wollen das om de hals geknoopt. Zuster Kruisheer ondersteunde hem. Hij klemde de Leica met twee handen tegen zijn borst.

— Ik wist altijd al dat hij gevonden zou worden! Hoe is het mogelijk. Het is een wonder! Hebben ze er bij verteld waar hij gevonden is?

Hij bekeek het toestel voortdurend terwijl hij tussen zuster Kruisheer en Selderhorst langzaam de zaal uitliep.

— Hij is kapot, ze hebben ermee gesmeten. Er zit een barst in de lens. Maar desnoods kan hij nog gemaakt worden ook, praatte Osewoudt.

Op de trap naar beneden zei hij:

— Als ik ontslagen word, zal ik een afscheidsfoto maken van u allemaal.

Klappertandend liep hij door de koude benedengang.

Ze brachten hem in het souterrain, naar de cel waar hij eerst opgesloten had gezeten. Hier stonden Spuybroek, nog een andere bewaker, een heer met een winterjas aan en een man die een witte laboratoriumjas droeg.

— Deze meneer is een legerfotograaf, zei Selderhorst, hij heeft alles voor je klaargezet. De lichtgaten in de zoldering zijn dichtgemaakt. Daar op dat tafeltje staat alles klaar wat je nodig hebt. Nu mag je verder zelf zeggen wat er gebeuren moet.

Op het tafeltje stonden een tankje en twee flesjes met vloeistoffen.

Osewoudt las wat er op de etiketten van de flesjes stond en zei: — Het licht moet uit.

Ze gaven hem een stoel en deden het licht uit.

Op de tast schroefde hij de camera open en voelde met zijn vingertoppen dat de film erinzat. Hij nam de film eruit en wikkelde hem op de spoel van het tankje en deed het deksel op het tankje.

— Het licht kan weer aan, zei hij.

Ze deden het licht aan.

— Het is dezelfde film zei hij, ik zie het aan de cassette.

Hij liet de cassette waarin de film in de camera gezeten had, kijken. Ze knikten, maar pakten de cassette niet aan.

— Heeft iemand een horloge?

Slap lag hij over de tafel gebogen, terwijl hij zo nu en dan het tankje schudde. Zijn oren suisten van koorts.

De heer in de winterjas zei: — Wat is de fotografie toch een interessant iets! Ik fotografeer zelf ook in mijn vrije tijd, maar het is voor het eerst van mijn leven dat ik eens zie hoe dat gaat!

Osewoudt keek op het horloge, goot het tankje leeg in het eerste flesje en deed de inhoud van het tweede flesje erin.

Tien minuten later zei hij:

— Nu moet hij klaar wezen.

Terwijl hij de deksel losschroefde, kwamen zij allemaal om het tafeltje staan.

Hij stond op, nam de spoel uit de tank en trok de film uit de spoel

Hij stond op, nam de spoel uit de tank en hield hem uit de spoel.

Op het eerste stuk dat te voorschijn kwam, stond niets.

— Het was een film waar bijna niets opstond, zei Osewoudt.

Hij had nu al een meter uit de spoel getrokken, er stond nog steeds niets op. Eindelijk, op het laatste stuk dat zich uit de spoel losmaakte, stond een klein zwart plaatje.

Selderhorst trok Osewoudt de film uit handen en hield hem tegen het licht.

— Maar, wel godverdomme! Wat zullen we nou hebben? Dat ben jij zelf! Ben jij dat zelf, ja of nee? En die vent die daar naast je zit, wie is dat? Maar dat is Obersturmführer Ebernuss! Ebernuss, Christus nog-an-toe!

Osewoudt pakte nu zelf de natte film met twee handen beet en rukte eraan, maar Selderhorst liet niet los.

Osewoudt begon te gillen:

— Dat is een andere foto! Dat is een foto die gemaakt is op de zolder van Moorlag, toen ik daar met Ebernuss was. Maar daarnaast moet de foto zitten waar ik met Dorbeck opsta! Het was de volgende opname!

Selderhorst, Spuybroek, de meneer en de fotograaf hielden de hoofden vlak bij elkaar en keken naar het ene zwarte rechthoekje op die lange strook glashelder celluloid. Zij waren alledrie minstens een hoofd groter dan Osewoudt.

Osewoudt rukte opnieuw aan de film, al had hij al gezien dat er inderdaad maar één foto op stond.

— Goed, kijk zelf!

Selderhorst liet los, Osewoudt keek. Toen zei hij:

— Hoe is dat nu mogelijk? Waar is Dorbeck?

Selderhorst zei: — Ik denk dat Dorbeck bij je vriendin

Marianne zit, in de kibboets! Als hij toch zoveel lijkt op jou, zal ze het verschil niet eens hebben gemerkt.

— Hoe is dit nu mogelijk? De hele wereld bedriegt mij, zelfs het licht heeft mij in de steek gelaten.

Hij deinsde achteruit, hoewel niemand antwoordde, niemand zich verroerde.

— Wat staan jullie daar te kijken als idioten! Ga Dorbeck zoeken zeg ik, Dorbeck weet alles. Alles, zeg ik. Ikzelf ben niets zonder Dorbeck, ik kom er rond voor uit. Dorbeck is alles.

Osewoudt draaide zich om.

De film achter zich aanslepend over de vloer zette hij een paar stappen naar de deur.

— Godverdomme, Dorbeck waar ben je? Vertoon je! Misschien is hij hier in huis. Misschien wordt hij gevangen gehouden in een andere afdeling. Ik zal hem wel weten te vinden. Hij heeft het erop toegelegd dat de Duitsers mij zochten in plaats van hem en nu zit ik gevangen omdat ik gedaan heb wat hij heeft gezegd. Dat is toch niet mogelijk!

Hij deed de deur open en liep de gang in.

Achter zijn rug werd gelachen, maar niemand hield hem tegen.

Hij liep de kelders door en vond de uitgang.

— Wat moet dat? schreeuwde de wacht, zonder hem achterna te lopen, — Hé! Soep jas! Kom terug!

Op het emplacement viel een druilerige motregen.

Heftig gesticulerend, zwaaiend met de film, liep Osewoudt verder.

— Dorbeck! Hier komen! Jawel Dorbeck, met Osewoudt. Nee, ik luister niet. Ik heb je eerst iets te zeggen. Voor we verdergaan, wens ik een verklaring!

Hij raakte een pantoffel kwijt, maar bleef hinkend verder lopen over het modderige beton.

Op het kanaal naderde een motorschip met turf geladen.

— Waar is Dorbeck? schreeuwde Osewoudt. Hij moet gevonden worden! Het moet! Het moet!

Hij verloor nu ook de andere pantoffel en daarna begon hij te rennen.

Het zwaar geladen turfschip kwam langzaam dichterbij. Diep bonkte zijn dieselmotor, blauwe cirkels van rook recht omhoog stotend in de nevelige lucht.

Nu pas werd er geschoten, een korte salvo uit een sten-gun. Toen de tweede salvo weerklonk, viel Osewoudt voorover, hij kon nog net zijn handen in het prikkeldraad slaan dat langs het kanaal gespannen was.

Het gebouw daverde. Ruiten werden kapot gesmeten. Honderden stemmen riepen tegelijk om hulp. Glas kwam rinkelend naar beneden op het voorplein.

Ze hadden Osewoudt neergelegd in de gang op de grond, niet ver van de openstaande deur. Twee bewakers zaten vlak bij hem op stoelen, hun karabijnen tussen de knieën.

Om Osewoudt heen vormde zich een grote plas bloed.

— Het is evengoed een smeerboel, zei de ene bewaker.

Een sergeant kwam aandraven.

— Sergeant, riep dezelfde bewaker zonder op te staan, sergeant, komt er nou nog geen dokter?

— De dokter van Zesde Exloërmond is met vakantie en de dokter van Vijfde Exloërmond is niet thuis. Zijn vrouw zegt dat er altijd zoveel zieken zijn na kerstmis, door het vele zuipen.

— Godverdomme. Komt er versterking?

— Gaat jou geen flikker aan. Doe je plicht!

De sergeant trok zijn revolver en rende de gang in.

Het tumult bedaarde niet. De muren trilden. — Moordenaars! Moordenaars! riepen de opstandige SS'ers. Britsen en stoelen werden in elkaar getrapt. Het leek of het hele gebouw zou instorten.

De ene bewaker stond op en boog zich over Osewoudt heen. Daarna ging hij weer zitten en zei tegen de andere bewaker:

— Hij kreunt nog.

De andere bewaker liet zijn geweer tegen zijn knie rusten en haalde sigaretten te voorschijn.

— Het is evengoed een vuile zaak.

— Wâ zedde ge?

— Het is een vuile zaak! Lees jij soms geen kranten?

— Nee ikke.

— Ik geloof in die jongen. Het is een vuile zaak. Hij weet te veel, daarom laten ze hem kreperen. Dorbeck heeft bestaan, of hij bestaat nog, daar ben ik van overtuigd. Maar de kranten vertellen ook niet alles.

Wapperend met zijn rokken kwam pater Beer de gang in draven.

Hij liet zich op zijn knieën vallen midden in de bloedplas en leegde zijn ene

Hij liet zien op zijn knieën vallen, knielen in de stoeptas en legde zijn ene arm onder Osewoudt's hoofd, of hij hem wilde omhelzen.

— Osewoudt, Osewoudt! riep hij, zeg mij wat ik voor je kan doen!

Osewoudt's ogen gingen half open.

— Dorbeck weet alles. Zoek Dorbeck. Dorbeck moet ergens zijn. Dorbeck weet alles.

— Maar Osewoudt...

— Dorbeck moet gevonden worden. Wat bewijst het nou nog dat die foto mislukt is? Zeg Dorbeck... Vraag Dorbeck...

— Je moet blijven leven Osewoudt! Als Dorbeck gevonden moet worden, dan moet je hem zelf zoeken, want niemand anders zal hem voor je vinden!

Osewoudt zei niets meer en zijn ogen vielen weer dicht.

— Osewoudt, je moet blijven leven! Osewoudt, versta je mij? Je moet blijven leven! Op deze manier mag je niet sterven. Je moet ontluchten. Osewoudt, kun je mij nog verstaan? Ik zal je mijn soutane geven om in te vluchten! Is er dan nergens een dokter?

Pater Beer keek rond, maar zag niemand behalve de bewakers, die voorovergebogen aan hun sigaretten lurkten. Zij letten niet op pater Beer, zij draaiden hun hoofden naar de uitgang. Met ratelende kettingen kwamen twee pantserwagens het emplacement oprijden, hun kanonnen gericht op de gevel van het fabrieksgebouw.

— Het bloeden moet worden gestelpt! riep pater Beer.

Hij sloeg Osewoudt's kamerjas open en knoopte ook het pyjamajasje los. Maar aan de handen van pater Beer zaten minder vingers dan Osewoudt kogelgaten in zijn lichaam had.

Voorburg, mei 1952

Groningen, juli 1958